

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Бібліотека імені академіка М.О.Лавровського
Музей рідкісної книги

Ніжинське міське товариство греків імені братів Зосимів

ГРЕКИ В НІЖИНІ

ЮВІЛЕЙНИЙ ВИПУСК

ГРЕЦЬКА ГРОМАДА НІЖИНА: історія та сучасність

*Матеріали міжнародної наукової конференції,
присвяченої 360-тій річниці універсалу
гетьмана Богдана Хмельницького, наданого
ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування
Ніжинського грецького братства
та 200-тій річниці відкриття
Ніжинського грецького Олександрівського училища*

Ніжин,
27 – 28 квітня 2017 р.

УДК 726.8 (=14) (477.51) "17-21"
ББК ТЗ(4УКР-4ЧЕР-2)

Г9

Серія: "Греки в Ніжині"
Ювілейний випуск

Упорядник: **О.С.Морозов**
Відповідальна за випуск: **Л.О.Зайко**

Г 79 **Грецька громада Ніжина: історія та сучасність.** Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 360-тій річниці універсалу гетьмана Богдана Хмельницького, наданого ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування Ніжинського грецького братства та 200-тій річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрівського училища / упор. О.С.Морозов; відп. за вип. Л.О. Зайко. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. - 232 с. - (Серія: «Греки в Ніжині»)

ISBN 978-617-640-357-9

У збірнику публікуються матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 360-тій річниці універсалу гетьмана Богдана Хмельницького, наданого ніжинським грекам, 330-тій річниці заснування Ніжинського грецького братства та 200-тій річниці відкриття Ніжинського грецького Олександрівського училища, що відбулася 27-28 квітня 2017 року в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя.

Збірник буде корисним тим, хто цікавиться історією національно-культурних меншин України, у тому числі – грецької етнічної спільноти, ніжинського грецького братства 17-19 ст., грецько-українських політичних, культурних та економічних взаємин, а також усім шанувальникам вітчизняної історії.

ISBN 978-617-640-357-9

© Видавець ПП Лисенко М.М., 2017

© Упор. О.С.Морозов, 2017

© Відп. за вип. Л.О.Зайко

Програма конференції Оргкомітет

Самойленко Олександр Григорович, ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин;

Бойко Олександр Дмитрович, перший проректор ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, д.політ.н., професор;

Мартиненко Володимир Васильович, декан історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин;

Зайко Лариса Олександрівна, голова Ніжинського міського товариства греків імені братів Зосимів;

Морозов Олександр Сергійович, директор Бібліотеки імені академіка М.О.Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; другий священник грецької церкви Всіх Святих УПЦ КП м. Ніжина, протоієрей;

Дудченко Геннадій Миколайович, директор НКМ ім. І. Спаського;

Луняк Євген Миколайович, д.і.н., проф., завідувач кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Моціяка Петро Петрович, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин;

Потапенко Максим Васильович, к.і.н., доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Кузьменко Юлія Володимирівна, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин;

Лунькова Вероніка Сергіївна, завідувач навчально-методичного кабінету історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Урочисте відкриття Міжнародної наукової конференції

Модератори:

Володимир Мартиненко, декан історико-юридичного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя к.і.н., доц.

Олександр Морозов, директор Бібліотеки імені академіка М.О.Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Вітальне слово Ректора Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Олександр Самоїленко

Вітальне слово Надзвичайного і Повноважного Посла Грецької республіки в Україні

Надзвичайний і Повноважний Посол Греції в Україні. Член Міжнародного Інституту стратегічних досліджень (IISS) у Лондоні, член Афінівського археологічного товариства.

Георгіос Пукаміссас

Вітальне слово Першого Консула Грецької республіки в Україні з питань економіки та торгівлі

Дімітріс Петропулос

Вітальне слово Голови Ніжинського міського товариства греків імені братів Зосимів

Лариса Зайко

Вітальне слово Президента Товариства грецько-сербсько-української дружби та співпраці

Сотиріс Коскоріс, протоієрей

Вітальне слово Першого Проректора Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Перший проректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, д.політ.н., професор кафедри історії України

Олександр Бойко

Вітальне слово Голови Ніжинської міської ради

Анатолій Лінник

Пленарне засідання

Греки на території Києва з давнини до сьогодні

Микола Корецький (м. Київ)

Проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського (м. Київ), д.н. з держ. управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Голова ГС «Київське міське товариство греків імені Костянтина Іпсіланти»

Роль грецької громади у розвитку культури Ніжина

Григорій Самоїленко (м. Ніжин)

Завідувач кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, д.філ.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України

Колекція "Hellenica: книжкова спадщина ніжинських греків" у зібранні Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Олександр Морозов (м. Ніжин)

Директор Бібліотеки імені академіка М.О.Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Ніжинські вчені та кафедральне представництво антикознавства в Новоросійському університеті

Сергій Березін (м. Одеса)

Державний архів Одеської області, головний науковий співробітник

Презентація проекту Памятного знаку до 330 річчя заснування Ніжинського грецького братства

Геннадій Дудченко (м. Ніжин)

Директор НКМ ім. І. Спаського,

Олексій Стефанюк (м. Ніжин)

НКМ ім. І. Спаського, художник-реставратор

Секція I.

Греки на теренах України з давнини до сьогодення

Модератор:

Євген Луняк, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, д.і.н., проф., завідувач кафедри історії України

Грецьке ім'я «Ρώζ»: історіографія питання

Сергій Кириленко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри історії України, заступник декана історико-юридичного факультету

Греки в міському самоврядуванні Півдня України в 1785–1917 рр.

Олександр Черемісін (м. Херсон)

Херсонський державний аграрний університет, к.і.н., доц.
кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін

Греки в українській торгівлі другої половини XVIII ст. (за свідченнями французьких сучасників)

Євген Луняк (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, д.і.н.,
проф., завідувач кафедри історії України

Підприємництво греків на Чернігівщині у XVIII – на початку XIX ст.

Оксана Крупенко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц.
кафедри історії України

Представники грецької громади в соціально-економічному житті Херсонської губернії у першій половині XIX століття

Галина Михайленко (м. Херсон)

Херсонський державний університет, к.і.н., доц. кафедри
всесвітньої історії та історіографії

Реконструкція просопографічного портрету чернечої братії Київського Синайського монастиря Св. Катерини та Московського Миколаївського монастиря: аналіз джерел

Тетяна Бабару (м. Київ)

Відомчий архів АТ «Укресімбанк», провідний спеціаліст

Грецьке населення УСРР у системі соціально-економічних, політичних експериментів (1920-1930 рр.)

Людмила Гуцало (м. Житомир)

Житомирський державний університет, кафедра всесвітньої історії,
к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії

Грецька громада Кримської АРСР в умовах соціально-політичних перетворень 1920-1930-х років

Григорій Кондратюк (м. Сімферополь)

Кримський інженерно-педагогічний університет, д.і.н., доц. кафедри
історії

Биківнянський вимір грецької національної операції НКВС у Києві

Микола Бривко (м. Київ)

Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили», науковий співробітник

Українсько-грецькі стосунки на сучасному етапі

Володимир Мартиненко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, декан історико-юридичного факультету, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Грецька криза як виклик єдності Європейського Союзу

Лариса Мицик (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Секція II.

Історія грецького братства м. Ніжина

*Модератор: **Сергій Зогуля**, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, старший науковий співробітник*

Греки у складі козацької старшини Ніжинського полку

Сергій Токарєв (м. Чернігів)

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, к.і.н., старший викладач кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи,

Соціально-правовий статус ніжинської грецької громади в контексті універсалів українських гетьманів: джерелознавчий аспект

Анна Гедьо (м. Київ)

Дипломатична академія України при МЗС України, д.і.н., проф. кафедри зовнішньої політики і дипломатії

Угода 1790 р. між коронним скарбом Речі Посполитої та ніжинськими греками про транзитну торгівлю

Максим Потапенко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри історії України

Взаємини Ніжинського міського магістрату з ніжинською грецькою громадою у XVIII столітті

Людмила Лесик (м. Ніжин)

Вчитель історії та правознавства Ніжинської ЗОШ І-ІІ ступенів

№12

Джерела до історії грецького братства в Ніжині в фондах Російського державного архіву давніх актів

Ганна Швидько (м. Дніпро)

ДВНЗ "Національний гірничий університет" (м. Дніпро), д.і.н., проф. кафедри історії та політичної теорії

Грецькі доньки – дружини дворян Чернігівського намісництва (шлюбні зв'язки ніжинської грецької громади з дворянством Чернігівщини наприкінці XVIIIст.)

Геннадій Дудченко (м. Ніжин)

Директор НКМ ім. І. Спаського

Грецький квартал у Ніжині: історія формування, сучасний стан і перспективи регенерації

Сергій Зозуля (м. Ніжин - м. Київ)

Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, старший науковий співробітник

Підвали Ніжинського грецького магістрату за даними останніх археологічних досліджень

Іван Кедун (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Видавнича діяльність Ніжинського міського товариства греків ім. братів Зосимів

Валентина Сидоренко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.філ.н., доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу, член Ніжинського міського товариства греків ім. Братів Зосимів з 1999 року

Сучасні торговельні стосунки з Грецією на прикладі ніжинської фірми "Сяйво"

Микола Шкурко (м. Ніжин)

Генеральний директор ТОВ ПВКФ «Сяйво»

Секція III.

Грецький чинник у культурному просторі держави, регіону, міста

Модератор: Андрій Савенко, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, к.філ.н., доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики

Візантійський фактор у формуванні правової культури Київської Русі

Віктор Мельник (м. Київ – м. Вінниця)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, головний редактор наукового журналу «Аннали юридичної історії», вчений секретар Міжнародного центру громадянської політології при КНУ імені Тараса Шевченка, член Української асоціації зовнішньої політики

До питання про викладання грецької мови в Імператорському Новоросійському університеті у II половині XIX ст.

Оксана Сніговська (м. Одеса)

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, к.пед.н., доц. кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук

Олександрівське грецьке училище в системі освіти Ніжина

Олена Самойленко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.пед.н., доц. кафедри педагогіки

Грецька тема у творчості О. Афанасьєва-Чужбинського

Олена Моціяк (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.філ.н., доц. кафедри української літератури та журналістики

Іронічний підтекст поезії К.П.Кавафіса: стратегії українських перекладачів

Андрій Савенко (м. Київ)

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, к.філ.н., доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики

Культура Греції у музейних колекціях родини Богдана і Варвари Ханенків

Олексій Козак (м. Київ)

Національна академія МВС України, магістр історії

Духовні чинники в українсько-грецьких відносинах

Людмила Макарова (м. Київ)

Голова Українсько-грецького центру при Свято-Ольгинській парафії, Київський славистичний університет, доц.

Греція в змісті шкільного курсу нової та новітньої історії

Олександр Желіба (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.пед.н., доц. кафедри політології та права

Секція IV.

Історія греків України в особах

Модератор: Петро Моціяка, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Костянтин Базилі як історик

Олександр Самойленко (м. Ніжин)

Ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Громадсько-політична діяльність Костянтина Базилі

Юрій Давиденко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Греки в Ніжині: Тернавіоти

Надія Онищенко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, головний редактор газети «Український дім», член Національної спілки журналістів України, журналіст, директор Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Точки біфуркації у долі історика: фрагменти біографії Теохарія Юрійовича Теохаріді

Валерій Левченко (м. Одеса)

Одеський національний морський університет, к.і.н., доцент

До питання грецьких родин у м.Ніжині (на матеріалах усної історії)

Євгенія Страшко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри історії України,

Олександра Сімкіна (м. Ніжин)

Головний спеціаліст управління і туризму Ніжинської міської ради, магістр історії, магістр публічного адміністрування.

З історії роду Каталейв

Петро Моціяка (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Релігійні практики Паїсія Величковського

Анна Бричка (м. Київ)

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, аспірантка

«Великий будівничий» (До 200-річниці з дня народження Германа Святогорського)

Раїса Дудка (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Моя грецька бабуся: портрет на тлі епохи

Наталія Аксьонова (м. Харків)

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, к.і.н., доц. кафедри українознавства

Професор живопису Михайло Ерассі

Лілія Руденко (м. Ніжин)

Завідуюча відділу «Поштова станція» НКМ ім. І.Спаського

Греки Христофорови в історії Придніпровського краю

Ігор Кочергін (м. Дніпро)

ДВНЗ "Національний гірничий університет", д.і.н., доц. кафедри історії та політичної теорії

Михайло та Григорій Артинюви – видатні архітектори ніжинського грецького роду

Лариса Кулик (м. Ніжин)

НКМ ім. І. Спаського, науковий співробітник

**«Из греческих детей города Нежина» – військова кар'єра
І.І.Станевича**

Олексій Лейберов (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

**Постать грецького єпископа Михаїла в історії Ніжинського
Благовіщенського монастиря**

Юлія Кузьменко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Михайло Лігда – засновник першої аптеки в Ніжині

Олександр Москаленко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., доц. кафедри історії України

**Академік Костянтин Васильович Харлампович:
історіографічний аспект**

Альона Бровко (м. Ніжин)

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, к.і.н., старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Лариса Зайко (Україна, Ніжин)
Голова Ніжинського міського
товариства греків імені братів Зосимів

Вітальне слово

Так сталося, що для дітей древньої Еллади, нащадками яких є члени Ніжинського міського товариства греків ім. братів Зосимів, є дві Батьківщини. Одна історична – сонячна Греція, де народились наші прадіди, і друга, де народилися ми, де живуть і зростають наші діти та онуки. Ніжинська земля тепло, по-материнському, зустріла і зігріла синів Еллади, які вимушено переселилися з Греції ще у далекому XVII столітті. Тут, у Ніжині, вони побудували православні храми, відкрили школу, зібрали безцінні духовні скарби свого народу. Тут виникло Грецьке православне братство – справді унікальне явище в історії України, діяв Грецький магістрат – орган місцевого самоврядування грецької громади. Ми пишаємось тим, що ніжинські греки зробили свій посильний внесок у розвиток економіки та культури як України, так і Греції. Треба згадати невтомну благодійну діяльність відомих меценатів, а особливо братів Зосимів, котрі жили, працювали і поховані у нашому місті. Своєю просвітницькою діяльністю – видавництвом книг і фінансуванням народних училищ, – вони, безумовно, сприяли підйому національної свідомості і патріотизму молодих греків.

Символічно, що ми зібралися в стінах Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, який завжди тепло ставився до дітей Еллади. Так, у 1821 р. Ніжинський Ліцей князя Безбородька прийняв на безкоштовне навчання шістьох дітей із грецьких родин, які постраждали під час жорстокої розправи османських завойовників. Наша дружба продовжується і сьогодні, свідченням чого є цей урочистий захід.

Ніжинське міське товариство греків ім. братів Зосимів нараховує сьогодні 60 активних членів. Наше товариство зареєстроване Управлінням юстиції в місті Ніжині 23 грудня 1999 року. А 3-го червня 2000 року нас було офіційно прийнято до Федерації Грецьких товариств України. Головним чином, громаду сьогодні складають представники стародавніх родин – Мілосових, Крементуло, Спіліоті, Плациндарів, Локотарьових, Гаджиевих. Серед наших активних помічників і друзів є чимало українців, яких греки з любов'ю називають «філеллінами». До нас приєднуються все нові і нові нащадки ніжинських греків.

Треба відзначити, що греки з-за кордону вже давно почали виявляти цікавість до греків Ніжинщини, їхньої багатой культурно-історичної спадщини. «Першою ластівкою» став у 1993 році професор університетів у Яніні та Фессалоніках пан Христос Ласкаридід. З нагоди 1000-літнього ювілею Ніжина пан Ласкаридід відвідав Ніжин і після того побував у нашому місті ще тричі. Одержали подальший розвиток і зв'язки Ніжина з

громадою грецького міста Яніна, звідки походила більшість ніжинських греків. Так, в жовтні 2000 року наше місто відвідала представницька делегація з м. Яніна, до складу якої увійшли члени Асоціації випускників училища братів Зосимів на чолі з керівниками п. Фріксом Пурлісом та Спіросом Ерголавосом. Улітку 2002 року цей дружній візит знайшов несподіване продовження. Ніжин у супроводі керівника Федерації Грецьких Товариств України Олександри Іванівни Проценко-Пічаджи відвідала делегація на чолі з мером міста Яніна паном Папаставру. Зрештою, в жовтні 2004 року з дружнім візитом м. Яніну відвідала ніжинська делегація на чолі з ніжинським міським головою та головою Товариства імені братів Зосимів Л.І.Приплавко-Мілосовою. Під час зустрічі з представниками муніципалітету м.Яніна було урочисто підписано Договір про побратимство та Програму співробітництва між двома спорідненими містами.

Справді історичною подією в розвитку дружніх грецько-українських взаємин став візит в Україну Президента Грецької Республіки п. Каролоса Папуліаса, який відбувся 15-18 квітня 2008 року. Президент Греції мав у Києві надзвичайно важливу дружню зустріч з Президентом України п.Віктором Ющенком, відвідав міста Маріуполь та Ніжин. Під час відвідання старовинного Грецького кладовища в Ніжині він поклав вінок на місці поховання братів Зосимів і відстояв заупокійну службу. Далі відбулися захоплююча екскурсія історичними місцями Ніжина, пов'язаними з діяльністю грецької громади, екскурсія до Музею рідкісної книги НДУ імені Миколи Гоголя та зустріч у мерії з Грецьким товариством і міською радою.

2017 рік став знаменним в житті Ніжина та грецької спільноти міста. У цьому році ми відзначаємо одночасно три визначних ювілеї: 360 років універсалу гетьмана Б.Хмельницького, яким задекларовано привілеї ніжинських греків-купців, 330 років затвердження гетьманом І.Мазепою «Ніжинського грецького православного братства» та 200 років заснування Ніжинського грецького Олександрівського училища. Наша сьогоднішня наукова конференція – тільки початок низки заходів, які ми плануємо провести протягом року.

Хочу від імені усієї спільноти ніжинських греків та наших щирих друзів-«філеллів» привітати учасників конференції та побажати плідної та цікавої роботи, нових наукових відкриттів у дослідженні драматичної та насиченої подіями історії греків Ніжина та України в цілому.

Тетяна Бабару (Київ, Україна)

РЕКОНСТРУКЦІЯ СКЛАДУ ЧЕРНЕХОЇ БРАТІЇ КИЇВСЬКОГО СІНАЙСЬКОГО МОНАСТІРЯ СВ. КАТЕРИНИ ТА МОСКОВСЬКОГО МИКОЛАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

У центрі Синайського півострова знаходиться Синайський монастир Св. Катерини. За легендою на скелі, що пізніше отримала назву Св. Катерини, ченцями були знайдені мощі Св. Катерини і перенесені вниз до монастиря. Монастир існував з кінця IV ст. н.е. Особливим у житті монастиря по праву можна вважати період із 1099 по 1270 рік – саме в цей час монастир знаходився під опікою одного з орденів хрестоносців. Вони і «принесли» у Європу історію мученицької смерті Св. Катерини.

Впродовж усього існування релігійна та культурно-просвітницька діяльність монастиря поширювалася далеко за межі Єгипту. Саме тоді (1099-1270 рр.) у Єгипті, Палестині, Індії, Османській, а пізніше – в Російській Імперії та Румунії були відкриті синайські *метохі*.^{*} На сьогодні невідомо жодного узагальненого дослідження синайських метох.

Відтак, у запропонованій статті автор навмисно зосереджує увагу на реставрації просопографічних портретів ігуменів та архимандритів впродовж всього терміну існування Київського Синайського монастиря Св. Катерини (далі – КСМ), який є метохи від одноіменного Синайського монастиря.

Історія КСМ привертала увагу багатьох авторів, однак відомості про монастир у цих працях є стислими, мають описово-інформаційний характер – залежно від специфіки видання.

В історіографії КСМ значну групу видань складають науково-популярні праці, що спеціально не розглядали історію КСМ, а висвітлювали її лише як складову загального опису регіону або митрополії, єпархії, відтак мають оповідний, популярний характер, оскільки спрямовані були на сприйняття широкого загалу читачів. Саме відсутність наукового підходу до робіт і є причиною похибок, кардинальних розбіжностей в датах заснування та в інформації, проте, в них подаються імена засновників (це були греки, які жили в Києві, або греки, які приїздили в Київ, називалися імена Євгенія Синаїта та Астаматія Ніколаєва), зазначається приналежність та статус монастиря (ставропігійний або братський: штатний, заштатний, нештатний), зазначається різна кількість церков – від 1 до 3 тощо. У працях однотипно повторювалися загальні відомості про КСМ.

В історіографії КСМ серед різнопланових, численних праць, дотичних до заявленої теми, слід виділити такі групи: 1) історико-географічні описи:

^{*} метохи – (грець. *μετοχῶν*) – невеликий монастир, що є приписаним до іншого.

(територія і забудова міста, населення, торгівля, клімат); 2) нотатки з політичної історії. Найповнішими є матеріали історико-географічного характеру.

Найбільш репрезентативними та корисними при проведенні біографічних видань є «Довідникові видання»

Перший великий комплекс праць складається з довідникових видань, різних за значимістю. Самостійним жанром серед інформаційно-довідникових видань є «адреси-календарі», які, в свою чергу, не лише за походженням, а й за вмістом інформації, поділяються на губернські та епархіальні.

При дослідженні персоналій та історії КСМ ці календарі не є вичерпними інформаційними джерелами, оскільки інформація в них є поверхнева, відсутній опис споруд монастиря, реліквій, інтер'єру церкви та інших відомостей, вони містять фрагментарні відомості про персональний склад КСМ, що значно обмежує значимість цих довідникових видань як історичного джерела.

Дослідивши історіографію з даної теми, автор пропонує таке упорядкування: до першої групи віднести такі видання, як «Адрес-календарь и справочная книга киевской губернии на 1888 год»¹ та два видання «Адрес-Календарь личного состава Киевской епархии с алфавитным списком протоиереев и священников»². У цих виданнях у пункті «Настоятели монастырей» міститься ім'я лише тогочасного архімандрита КСМ. Фіксація імен настоятелів монастирів є однією з характерних ознак подібних видань. Відсутній опис споруд монастиря, реліквій, інтер'єру церкви, що значно обмежує дослідника і зменшує значимість зазначеного довідника. У алфавітному покажчику до видання 1890 року запис назви церкви (Св. Катерини) (далі – КГЄ) відсутній, немає також запису назви і монастиря (в жодному з можливих варіантів)³. У переліку приходських церков Києво-Подола КГЄ церква не значиться, отож, до загальної кількості київських церков не зараховується. Разом з тим, «рівноцінні за класом» церкви Києво - Покровського жіночого монастиря, Києво - Флорівського

1. Адрес-календарь и справочная книга киевской губернии на 1888 год. Сост. под ред. В.Г. Мозгового. Киев: Типография Губернского Правления. – С.151, 63, 138.

2. Адрес-календарь личного состава Киевской епархии с алфавитным списком протоиереев и священников за 1890 год. Киев: Типография А. Давиденко. 1890 г. – С. 37; Адрес-календарь личного состава киевской епархии с алфавитным списком протоиереев и священников. За 1894 год. Высочайше утв. Т-во печат. дела и торг. И. И. Кушнерев и К° в Москве. Киевское Отделение. – К., 1894.– С.182.

3. Адрес-календарь и справочная книга киевской губернии на 1888 год. Сост. под ред. В.Г. Мозгового. Киев: Типография Губернского Правления. – С.151, 63, 138; Адрес-Календарь личного состава Киевской епархии с алфавитным списком протоиереев и священников за 1890 год. Киев: Типография А. Давиденко. 1890 г. – С. 37; Адрес-календарь личного состава киевской епархии с алфавитным списком протоиереев и священников. За 1894 год. Высочайше утв. Т-во печат. дела и торг. И. И. Кушнерев и К° в Москве. Киевское Отделение. – К., 1894.– С.182.

монастиря та Петро-Павлівська церква при Київській духовній семінарії названі й описані.

Лише на початок ХХ ст. довідник «Адрес-календарь Киевской епархии за 1901 год»⁴ у розділі «Список мужских и женских монастырей Киевской епархии» під № 15 згадує про КСМ і, крім імені архимандрита, зазначає його вік, рік постригу та рукопокладення, нагороди, іншу інформацію біографічного характеру⁵.

Змістовно та біографічно інформативними є видання єпархіальних довідників про персональний склад осіб духовного звання, що слугують джерелами до біографічних досліджень, хоча й тут посилання на першоджерела відсутні. Серед них можна виділити «Список мужских и женских монастырей Киевской епархии»⁶, де подано персоналії з Києво-Синайського Грецького Єкатерининського монастиря, хоча церква Св. Катерини як приходська у списку серед Києво-Подільських церков не значиться.

Науково цінними є також «Список лиц служащих по духовному и духовно-учебному ведомствам киевской епархии за 1863 год»⁷. У списку монастирів м. Києва подано інформацію про персональний склад чернецтва монастиря КСМ. Використано правильну форму запису "Настоятель-Архимандрит". Однак до списку настоятелів церков м. Києва та до Києво-Подільських приходських церков церква Св. Катерини також не записана.

Саме ця категорія «Довідників» корисна, перш за все, для біографічних досліджень, зокрема при накопиченні, перевірці та обробці наявного біографічного матеріалу.

Важливо віділити такий довідник, як «Полное и верное описание монастырей, находящихся в Российской Империи, расположенное по азбучному порядку и извлеченное из новейших отечественных писателей. С присовокуплением дневника отечественных воспоминаний и поучительных статей в прозе и стихах»⁸. Він має описовий, популярний характер, спрямований на читання перш за все мирянами. Очевидно, автори мали на увазі використання його саме як загальноросійського довідника християнських культових установ. На відміну від інших, це

4. Адрес-календарь Киевской епархии. За 1901 год. Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, Н.Т.Корчак-Новицкого, 1901. – С. 2, 212.

5. Адрес-календарь Киевской епархии. За 1901 год. Киев: Типография Императорского Университета Св. Владимира, Н.Т.Корчак-Новицкого, 1901. – С. 2, 212.

6. Список мужских и женских монастырей Киевской епархии. – К., 1889. – С. 2.

7. Список лиц, служащих по духовному и духовно-учебному ведомствам киевской епархии за 1863 год. – К., В Университетской типографии. 1863. – С. 108.

8. Полное и верное описание монастырей, находящихся в Российской Империи, расположенное по азбучному порядку и извлеченное из новейших отечественных писателей. С присовокуплением дневника отечественных воспоминаний и поучительных статей в прозе и стихах. – М., В типографии Августа Семена при Императорской Медико-Хирургической Академии. 1829. – С.451.

видання вміщує інформацію про два грецькі монастирі, що існували в тогочасній Російській імперії, і подані вони поряд – КСМ та Московський Грецький Миколаївський монастир (далі – МГММ) – без зазначення, який монастир є для них патронуючим. У виданні не зазначено імен фундаторів монастирів, хоча упорядники доволі впевнено наголошують на тому, що ченці КСМ (у 1787 році) були переведені до колишнього Петро-Павлівський монастиря, а попередня обитель залишена в «подворье». Упорядники при описі церков КСМ подають назви двох: 1) Соборна Петра і Павла з двома приділами, 2) Св. Захарія та Єлизавети. Однак відсутні відомості про передумови заснування, про особу засновника, чисельність насельників монастиря та архимандритів, опис ікон та інтер'єрів, не вказана також дата храмового свята⁹. Неможливо пояснити мотивацію упорядників, які називають лише дві церкви і, з невідомих нам причин¹⁰, навіть у тексті, не згадують про існування третьої.

Тож у біографічному дослідженні про насельників КСМ можна виділити три головні етапи: перший – емпіричний, який ґрунтується на евристичних методиках пошуку автентичності та вірогідності фактів; другий етап – реконструкція життя та діяльності, характеру особистостей; третій етап – репрезентація особи, яка вивчається, в усій сукупності внутрішніх та зовнішніх зв'язків, спонукальних мотивів поведінки, вчинків, творчості.

Спробуємо з'ясувати можливі шляхи проведення реставрації загального реєстру ченців у синайських (або інших) методах на прикладі ігуменів та архимандритів КСМ та Московського Миколаївського монастиря (далі – ММГМ ¹¹) - методі Афонського монастиря.

Причинами, які спонукали проведення паралельного дослідження вищезгаданих монастирів є ті обставини, що вони були: по-перше, іноземними; по-друге, другокласними; по-третє, рівноправними у юридичному відношенні; по-четверте, згідно традиції, російської історіографії¹² та на побутовому рівні, зазначені монастирі

9. Там само. – с. 47 – 48, 451.

10. Там само. – С. 47-48.

11. Неспільножитний Грецький монастир на вул. Миколаївській у м. Москві. Перша згадка про нього датується літописами 1390 роком; історично монастир стає відомим з часів Іоана Грозного. Монастир мав назви "Никола Старый" і "Большие Главы", був подарований ченцям Хілендарського Афонського монастиря. При царі Олексії Михайловичі монастир отримав право проводити богослужіння грецькою мовою. У 1892 році монастир був зарахований до синодального відомства, але, як і раніше, він залишався приписним у безпосередній залежності від Афонського Іверського монастиря. Управителем монастиря був архимандрит.

12. Див: Н.Петров. Киев, его святыни и памятники. СПб., 1896.; Л.Похилевич. Монастыри и церкви г.Киева. К., 1865.; Н.Закревський.Описание Киева. Т.2. М.,1868.; М.Захарченко. Киев теперь и прежде. К., 1889.; Н.Семеновский. Киев, его святиня, древности, достопамятности ... СПб.-К., 1881.; Путеводитель к святыням Киева. К., 1891. Лазаревський Ол. Описание старой Малоросія. Т.- 2. К.-1893. - С.58. Стороженко Н.В. Из

називали “грецькими”. Спільною ознакою між КСМ та ММГМ слід вважати “особливу” адміністративно-ієрархічну підлеглість вищого духовенства зазначених монастирів.¹³

У процесі роботи з джерелами було встановлено: достовірне ім'я (при можливості свіцьке та чернече), прізвище особи, дати її життя, місця народження та смерті, соціальне походження, родинне оточення, роки навчання, місце в суспільному житті – посада, сан, суспільна, наукова, релігійна діяльність. Вперше віднайдені та уточнені достеменні дати: дати, місця народження й смерті, встановити соціальне походження, роки навчання, перебування на тій чи іншій службі тощо. Біографії насельників КСМ вивчені, упорядковані та подані як цілісне спеціалізоване дослідження вперше.

У статті, при викладі біографічного матеріалу, дотримано такої послідовності: ім'я, дати народження і смерті, освіта, соціальне походження, час отримання чернечого постригу, службові призначення, характеристики із-зовні, нагороди.

Дати народження й смерті, місця народження й смерті взято в круглі дужки. Якщо є варіанти, наприклад, про дату народження, то подано найбільш обґрунтована. Місця народження й смерті подано за старим адміністративно-територіальним поділом України, Російської імперії, Туреччини, Греції, та Єгипту. Усі дати подано за старим стилем.¹⁴

На підставі документів автор стверджує, що структура адміністративно-ієрархічної залежності двох «грецьких» монастирів на території колишньої Російської Імперії була ідентичною. Взнявши до уваги наведені спільні для обох монастирів ознаки та ідентифікувавши зазначені монастирі як «однотипні», автор робить спробу подати структуру проведення синхронного біографічного дослідження ченців КСМ та ММГМ.

Автором упорядковано тематично обмежений просопографічний портрет вищого духовенства КСМ.

До статті внесено інформацію біографічного характеру, яка була отримана в результаті використання широкого спектру традиційних (за тематичним спрямуванням) та нетрадиційних джерел. Вдалося з'ясувати імена представників вищого духовенства зазначеного монастиря, починаючи із 1786 року до 1903 року, (на жаль із перервами у часі). На підставі наявного джерельного матеріалу проведена реконструкція

истории нежинских греков // Киевская старина. - 1890. - Т.59. №6. - С. 540-545. Описание документов и дель хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. Т.1, №356/457. - С.390.

13. Православныя Русскія обители. Полное иллюстрированное описание всех православных русских монастырей в российской империи и на Афоне. С-Петербург - 1994 . С. 280, 570.

14. Щоб визначити дату за новим стилем, варто додати до числа місяця XVIII ст. – 11 днів, XIX ст. –12 днів, XX ст. (до 1.02.1918 р.) –13 днів.

біографічних фактів 8-9 архимандритів¹⁵ КСМ та 4-х ММГМ та встановлено термін їхнього правління.

Ігумени.¹⁶

За національністю ігумени були греками-синаїтами, яких прислалли винятково з патрунующого монастиря. Залучені джерела дають змогу отримати нову інформацію щодо біографій насельників монастиря. Дані про ігуменів* значно уточнюються й доповнюються з допомогою історіографічних матеріалів як історичного джерела. Так, П.М. Стороев подає такий список ігуменів монастиря, починаючи його з 1738 року: *Євгеній Синаїт (? – 1751 р)* – засновник монастиря з 1738 року.

За часів перебування в Києві на посаді архієпископа Синайського Никифора в 1742 року місто відвідав ігумен Євген і будував тут церкву. Про це свідчить лист архієпископа до Рафаїла Заборовського, митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії – із проханням залишити в Києві представника Синайської гори саме заради будівництва Синайської церкви в місті 5 березня 1743 року¹⁷.

М.І. Петров уточнює: *Іаків* згадується ігуменом у 1753 – 1755 роках. У 1786 році він був возведений у сан архимандрита і займав цю посаду протягом 1786 – 1788 років¹⁸.

З історіографічних джерел відомо, що у 1786 році в КСМ була введена архимандрія. Подальшу інформацію про структуру ієрархічно-адміністративної залежності та кількісно-іменний склад вищого духовенства монастиря дозволяють уточнити архівні матеріали, реєстри яких вдалося скласти за період 1786 – 1903 років з перервами.

Унікальна біографічна інформація існує про архимандрита *Костянтина*. Так, наприклад, відомо, що архимандрит Костянтин склав твір «Древняя Александрия. Путешествие Киево-Екатерино-Греческого монастыря архимандрита Константина», оздоблений малюнками і планами, видання якого присвячувалося височайшому імені з монаршого дозволу. Титульна сторінка і текст роботи подані паралельно двома мовами: грецькою і російською. У творі подається опис подорожі архимандрита Костянтина у 1795 році. Робота була видана в Москві у 1803 році братами Зосима (ніжинськими греками-меценатами - **Ред.**) грецькою та російською мовами.

Найбільше відомостей збереглося про архимандритів *Мелетія (1825– 1903)*¹⁹, *Амфлахія (1845 – після 1908)* та *Іакова*. В біографіях цих діячів є спільні риси. Вони були греками за походженням, вихідцями з купецтва, навчалися в гімназіях, а Мелетій закінчив університет. Мелетій

15. Стороев П. М. Списки иерархов и настоятелей монастырей Русской церкви. – СПб., 1877. – С. 71.

16. Ігумен (грец. той, хто веде, йде попереду) – настоятель або помічник настоятеля монастиря.

17. ІР ЦНБУВ Ф. 72 (Грецький збірник), № 36.

18. Стороев П.М. Списки иерархов и настоятелей монастырей Русской церкви. – СПб., 1877. – С. 71.

19. Згідно справи 1634 оп. 1011. ф. 127 архимандрит Мелетій народився у 1715 році так-як у 1875 р. йому виповнилося 50 років, але в історіографії традиційно як дату народження рахують - 1825 р.

і Амфлахій багато подорожували, були високоосвіченими людьми. На той час, коли стали настоятелями КСМ, вони були уже досить немолодими. Ця обставина не стала на заваді їхній активній діяльності на просвітницько-місіонерській ниві. Обидва архимандрити користувалися неабиякою повагою й авторитетом у духовних та світських колах. Доказом цього є їхні церковні та державні нагороди.

У джерелах, що були досліджені, перш за все наголошується на їхній енергійній місіонерсько-просвітницькій діяльності. Всі дані стосовно приватного життя та служіння архимандритів Мелетія та Амфлахія у джерелах подаються із порівнянням до діяльності їхніх попередників. Використавши послужні списки (далі - ПС) вище вказаних осіб, як історичне джерело, можна стверджувати, що списки є більш повним у порівнянні з ідентичними за характером джерелами. Теоретично можна припустити, що поширені записи у ПС саме для архимандритів Мелетія та Амфлахія, можна тлумачити як один із проявів визнання та авторитету до вищого духовенства КСМ (саме наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст.) із боку місцевої (київської) церковної влади. Вище духовенство на київських теренах і репрезентували архимандрити Мелетій та Амфлахій.

Інформацію біографічного характеру, яка стосується насельників КСМ, виявлена у ПС ченців цього ж монастиря, придатна до часткового уточнення, перевірки та доповнення за допомогою історіографії²⁰, яка стосується досліджуваного монастиря.

Потребує застереження той факт, що, на жаль, жоден із авторів²¹ не робить посилань на використану ним джерельну базу, але в результаті текстологічного аналізу поданої ними інформації можна стверджувати, що автори користувалися джерелами, які на сьогодні можна вважати втраченими, або принаймні не виявленими при проведенні цього дослідження.

Відомі також із історіографії²² дані про ігуменів монастиря, які значно уточнюються однією із публікацій П.М. Строева. Так, П.М. Строев подає такий список ігуменів КСМ, починаючи із 1738 року:

*Євгеній Сінаїт (? - 1751 р. с.)*²³ - засновник монастиря із 1738 року.

Іаків (р. н. та смерті невід.) - ігумен - із 1753 по 1755 рр.

Никифор (р. н. та смерті невід.) - ігумен - із ? р. по 20.04.1761 р.

20. Терновскій Ф.А. Очерки из истории киевской епархии въ XVIII столетии. – СПб., 1786. - С.33

21. Н.Петров. Киев, его святыни и памятники. СПб., 1896.; Л.Похилевич. Монастыри и церкви г.Киева. К., 1865.; Н.Закревскій.Описание Киева. Т.2. М.,1868.; М.Захарченко. Киев теперь и прежде. К., 1889.;

Н.Сементовскій. Киев, его святыни, древности, достопамятности ... СПб.-К., 1881.; Путеводитель к святыням Киева. К., 1891. Лазаревскій Ол.Описание старой Малоросія. Т.-2. К.-1893. -С.58. Стороженок Н.В. Из истории нежинских греков //Киевская старина.-1890.-Т.59. №6. -С. 540-545.Описание документов и дел хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. Т.1, №356/457. -С.390.

22. Петров Н.И. - Греческий Екатерининский монастырь в Киеве // Труды КДА - 1896. - Т.1. -С.110-112.

23. Строев П.М. Списки иерархов и настоятелей монастырей Русской церкви. - СПб., 1877.-С.71.

Мельхіседека (р. н. та смерті невід.) - ігумен - із 20.04.1761 р. по ? р.²⁴

Григорій Сінаїт (р. н. та смерті невід.) - ігумен – із 1765р. по 1780 р.

Іаків (р. н. та смерті невід.) - ігумен – із 1786-1788 р.²⁵ по 1796 р.²⁶
М.І. Петров уточнює, що у 1786 р. Іаків був рукопокладений у сан архімандрита КСМ.

10 квітня 1786 року у КСМ була введена архімандрія ²⁷.

Реставрований кількісно-іменний реєстр архімандритів складається із таких осіб:

Григорій (р. н. та смерті невід.) - на архімандрії - із ? р. по березня 1783 р. ²⁸.

Іаків (1748 р.н. - ? р.с.). На 20 квітня 1761 року Іаків був відомий, як ігумен КСМ, а із 1786 року до 1788 року займав посаду архімандрита. На підставі виписки із єпархіальних відомостей за 1785 рік Ф.А. Терновський стверджує, що: "Ігумен Іаков области венеціанской купеческой сын, учился области турецкой Димитріевской єпархії в городе Портарії, в семинарії, еллинскаго діалекта через три роки, - сам же никого не учил; по природе говорит, читает и пишет по-гречески. Пострижен в монашество 1773 года маія 9 синайских гор в обители Преображенской; послушание проходил при доме синайских гор преосв. Архієпископа Кирила экономическое, - 1773 маія с 9-го, - 777 годов декабрия по 26-е, – а того года определен оным преосвященным Кирилом в киево-греческий монастырь по старости тогда бывшего в оном ігумена Григория, произведен покойным преосв. Гавриилом, митр. Киевским в оный киево-греческий монастырь 1783 года марта 10 ігуменом, в коем чину и ныне находится. Дела до него никакія не касались. От роду ему 37 лет". Против имени рукою преосвященнаго кївскаго отмечено: "к послушаніям впредь способен" ²⁹.

Наказом Св. Синода від 16 липня 1786 року на ім'я кївського митрополита Самуїла було призначено ігумена Іакова в архімандрита КСМ. Зазначений наказ Св. Синоду було виконано 6 серпня 1786 року. Відомо також, що серед осіб, які 26 березня 1787 року під час божої служби переносили плащеницю із церкви Св. Чудотворця Миколи у соборну церкву Успіння Пресвятої Богородиці, брали участь:

24. ІР ЦНБУВ Ф.72 (Грецький збірник) № 43. Лист архієпископа Сінаїського Кирила до Арсенія Могілянського - митрополита Кївського, Галицького про відкликання ігумена Никифора і призначення Мельхіседека.

25. Строев П.М. Списки ієрархов и настоятелей монастырей Русской церкви. - СПб., 1877.-С.71.

26. Петров Н.И. - Греческий Екатерининский монастырь в Киеве // Труды КДА - 1896. - Т.1. -С.178.

27. Див: ДА м.Кієва Ф.3, оп.1, спр.7.Терновскій Ф.А. Очерки из истории кївской єпархії вь XVIII столѣтїи. – СПб., 1786.-С.33; Петров Н.И. - Греческий Екатерининский монастырь в Киеве // Труды КДА - 1896. - Т.1. - С.99-103; Петров Н.И. Историко-Топографическіе очерки Древняго Кієва.К.,1897.-С.232.

28. Терновский Ф.А. Очерки из истории Киевской епархии в XVIII ст. на основании документов Синаодального архива. К.,1879.-С.33.

29. Терновский Ф.А. Очерки из истории Киевской епархии в XVIII ст. на основании документов Синаодального архива. К.,1879.-С.33-34.

архімандрит КСМ Іаков та архімандрит Спірідон, серб за національністю³⁰. Особа ігумена, а згодом архімандрита Іакова, є цікавою тим, що саме на час його керування монастирем припадає період активної розбудови монастирського комплексу та придбання монастирем у власність млинів, льохів і т.д. Загальний термін управління монастирем (найдовший з відомих) ігуменом, а потім архімандритом Іаковом становить 27 років.

Костянтин (р. н. та смерті невід.) - на архімандрії - із 1801 р. по 1804 р.³¹ Щодо його особи, то існує унікальний біографічний факт, а саме відомо, що архімандрит Костянтин склав твір «Древняя Александрия. Путешествия-Киево-Екатерино-Греческий монастырь архимандрита Константина.»³²

Архімандрити.*

Михайло (р. н. та смерті невід.) - на архімандрії - із 1804 р. по 1816 р.

Неофіт (р. н. та смерті невід.) – на архімандрії - із 1817-1827 рр.³³ по 1834 р.³⁴.

Хрисанф Сінаїт Дойчиновць (р. н. та смерті невід.) - на архімандрії – із 1856-1859 рр.³⁵. Примітною є та обставина, що архімандрит Хрисанф завіряв документи подвійним підписом: «Хрисанф Дойчиновць» або «Хрисанф Сінаїт»³⁶.

Кирило (р. н. та смерті невід.) - на архімандрії - із 1832 р.³⁷ по 1844 р.

Кирило - на архімандрії - із 1860 р. по 1864 р.³⁸.

30. Киевская старина. Март. 1891. -С. 402.

31. Архімандрит Сінаїського монастиря Св.Катерини, а згодом Патріарх Константинопольський навчався і був випускником Київської Духовної академії.

32. У цій праці описується подорож архімандрита Константина у 1795 році. Сама робота оздоблена малюнками та планами, видавництво її присвячувалося височайшому імені та було зроблено із монаршого дозволу. Ця праця була видана у Москві у 1803 році братами Зосима грецькою та російською мовами, відповідно титульна сторінка та текст роботи подані паралельно теж двома мовами. Ілюстрація із названої книги - різцевої гравюри "Новая Александрия".

*Архімандрит (грец. старший над паствою) – найвище духовне знання у ченців; титул ігуменів великого чоловічого монастиря, ректорів духовних семінарій, глав духовних місій. Надається пожиттєво архімандрит має право на митру і жезл. Возведення в сан архімандрита здійснюється єпископом за літургією по особливому чину.

33. ЦДІА України у м.Києві. Ф.898, оп.1, спр.1.

34. ЦДІА України у м.Києві. Ф.898, оп.1, спр.2.

35. ЦДІА України у м.Києві. Ф.127, оп.829, спр.83.

36. Приписка *синаїт* перш за все означає приналежність до чернецтва одного з Сінаїських монастирів.

37. ЦДІА України у м.Києві. Ф. 127, оп. 699, спр. 6.

38. ЦДІА України у м.Києві. Ф. 127, оп. 699, спр. 6.

Феофіл (р. н. та смерті невід.) - на архимандрії із ? р. – 17 січня 1867 р. - до ? р.³⁹.

Мелетій у джерелах епізодично фігурує, як архимандрит починаючи із 3 вересня 1862 року⁴⁰; 1864 рік; 28 червня 1867 рік, 1869 рік⁴¹, 1874⁴². Якщо ж посилатися суто на архівні дані, то архимандритом КСМ Мелетій був із 1896 року до 1903 року.

Як окремих результат проведеної реконструкції кількісно-іменного реєстру вищого духовенства КСМ слід рахувати відновлені біографічні факти із біографій архимандритів *Мелетія* та *Амфлахія*.

Внаслідок активної місіонерсько-господарчої діяльності яку проводили ці особи, їхні послужні списки (далі – ПС) як історичне джерело можна визнати найповнішими у порівнянні з подібними за характером джерелами. Біографічні відомості про архимандрита *Мелетія* та *Амфлахія*, зберігаються в документах ЦДІА України.

Так, у ПС чернецтва КСМ за 1896 рік архимандритом значиться *Мелетій*, якому на той час виповнився 71 рік. Освіту він здобув у Греції, по закінченні гімназії вступив до Афінського університету, де вивчав богослов'я. Мелетій був вихідцем із купецтва. Він прийняв чернечий постриг на горі Синай у церкві Неопалима Купина в 1859 році. 3 січня 1844 року Мелетій був у Болгарії при Софіївському митрополиті на послушанні, там же був рукопокладений в ієродиякони 24 липня 1845 року, з наказу Патріарха Константинопольського і Синайського архієпископа Костянтина зарахований до числа Синайської братії 8 травня 1856 року. 6 лютого 1859 року рукопокладений в ієромонахи Синайським архієпископом Кирилом у церкві Неопалима Купина. Цього ж дня посвячений в архимандрити на Синайській горі, де і став намісником Синайського архієпископа з 28 травня 1859 року. З 10 лютого 1860 року Мелетій, за вибором Синайського архимандрита Кирила, був посланий із братією до Росії для збирання пожертвувань на користь Синаю. Під час перебування в Росії 3 вересня 1862 року був призначений (з СМ) настоятелем КСМ⁴³.

В ПС⁴⁴ у колонці «Какого поведения и способен ли к послушанию?» щодо Мелетія записано: «Почтенный старец». Слід зауважити ту обставину, що наведену форму можна вважати винятковою, бо вона вжита лише в цьому ПС архієпископ Синайський Калістрат 23 січня 1871 року надіслав листа із вдячністю за увагу до архимандрита Мелетія⁴⁵. 20 квітня 1880 року Мелетій був нагородже -

39. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 898, оп. 1, спр. 4.

40. Там, само.

41. Там, само.

42. ЦДІА України у м. Києві. Ф. 898, оп. 1, спр. 6.

43. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 6 а.

44. Там само.

45. ІР ЦНБУВ – Ф. 72 (Грецьке зібрання), № 52.

ний Орденом Св. Анни третього ступеня, а 7 квітня 1884 року – Орденом Св. Анни другого ступеня. 31 грудня 1890 року грецький король Георгій I нагородив Мелетія Орденом Спасителя другого ступеня. 24 липня 1894 року він був нагороджений тим же золотим орденом 2-го ступеня⁴⁶. 26-28 лютого 1896 року – срібною медаллю в пам'ять імператора Олександра III. З невідомих причин у списку монастирської братії за 1901 рік ніяких доповнень про Мелетія немає⁴⁷. Остання згадка про нього у відповідних джерелах датується 1903 роком⁴⁸. У 1904 році архімандрит Мелетій згадується як покійний⁴⁹. На посаді архімандрита, згідно архівних джерел, Мелетій перебував 8 років.

Наступним найбільш вдалим, на нашу думку, прикладом використання ПС ченця як джерела для проведення реставрації біографій архімандритів КСМ є біографічний матеріал щодо архімандрита Амфлахія, який в 1906 році був настоятелем монастиря.

Архімандрит *Амфлахій (1845 – після 1908)*. (в миру Афанасій Іванович Архіракі) був вихідцем із купецтва. У Греції навчався в гімназії. Неодружений. У чернецтво постригся в 1873 році на Синайській горі в церкві Преображення. 1878 року – рукопокладений в ієромонахи. З 1903 року – настоятель КСМ. На той час архімандриту виповнився 61 рік. Остання згадка про архімандрита датується 1908 роком⁵⁰.

Аналіз та порівняння ПС вищого духовенства КСМ дали змогу визначити дату народження, скласти загальний графік, який ілюструє термін перебування на відповідній посаді ігумена чи архімандрита зазначеного монастиря. Наявність такого матеріалу дає можливість графічного подання інформації в даному випадку дає можливість одночасно подати та порівняти час перебування ігуменів та архімандритів монастиря.

Матеріал біографічного характеру щодо духовенства КСМ із прибутково-видатних книг та послужних списків ченців даного монастиря дозволяє відтворити біографічні факти. Одночасно виникає можливість графічно показати мінімальні та максимальні вікові межі у яких приймали чернечий постриг особи, які у подальшому займали посаду настоятеля, ігумена або архімандрита при монастирі та біографічні факти яких є предметом даного дослідження. Графічне подання інформації, виконуючи ілюстративну функцію, дає можливість зробити одночасний вузькотематичний зріз щодо можливих вікових меж, у яких приймали чернецтво.

Використовуючи в більшості актові документи як джерело для відтворення структури адміністративно-ієрархічної підлеглості КСМ, як важелів так і способів адміністративно-ієрархічного управління

46. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 7

47. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 8.

48. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 9.

49. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 11*

50. ЦДІА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 9.

монастирем, при дослідженні наявної джерельної бази було з'ясовано, що в адміністративно-ієрархічному управлінні КСМ, окрім традиційно більш вживаних прийнятих адміністративно-ієрархічних посад (архімандрита й ігумена), у структурі управління існували ще дві посади – кафегумена та управителя монастиря.

Право говорити про існування посади кафегумена й управителя в адміністративно-ієрархічній структурі КСМ дають результати дослідження, проведеного на підставі архівних справ фонду Київської Духовної консисторії, та документи з фондів ІР НБУВ. Отже, у 1774 році, за документами, у монастирі Св. Катерини в м. Києві існувала посада кафегумена монастиря, яку займав на той час Григорій Синаїт (1765 – 1780)⁵¹. Додатковим доказом та ілюстрацією може бути запис у документі про те, що 16 грудня 1863 року на посаді управителя КСМ загується ієромонах Порфирій⁵².

Брак джерел, на нашу думку, пояснюється не лише втратою документів внаслідок пожеж чи недбалого ставлення до документів, а й статусом беззвітності самого монастиря та його синайським підпорядкуванням.

Звітні документи, що стосуються КСМ, представлені, перш за все, «Прибутково-видатковими» книгами, або так званими економічними книгами. За структурою заповнення вони мали досить усталену форму. У них фіксувалася інформація двох типів: 1) прибуток лише монастиря; 2) витрати монастиря.

Книги за змістом діляться на дві частини: а) прибуток сум; б) витрати сум.

Сума прибутку, в свою чергу, складається з декількох сум: а) штатні суми; б) економічні суми; в) церковна сума.

Такі ж складові мають і витратні суми, але зі знаком мінус: а) штатна сума; б) економічна сума; в) церковна сума: 1) решта. У церковній сумі є ще один пункт: «решта».

Як видно з уже поданих складових прибутку і витрат, ці дві одиниці у своїй основі складаються із трьох сум: а) штатна; б) економічна; в) церковна.

За правило при заповненні книг можна вважати те, що на правій сторінці записувався прибуток: штатних, економічних, церковних сум, а на лівій – витрати цих же сум.

«Прибутково-видаткові книги», не дивлячись на своє абсолютно «не біографічне» призначення, є чи не найважливішою сходиною при проведенні біографічної реконструкції саме завдячуючи своєму звітно-економічному характеру як історичного джерела. Так, саме «Прибутково-видаткові книги» мають щорічні «повні» списки осіб, які отримували платню від монастиря і тому, не зважаючи на стислість

51. ІР НБУВ– Ф. V (отіс), № 3626.

52. ЦДІА України в м. Києві.– Ф.127.– Оп. 744.– Спр. 725.

інформативну (саме як біографічного джерела), опосередковано подають інформацію біографічного характеру за такою схемою: ім'я – сан – рівень освіченості. Схема розкривається таким чином: ім'я, якщо запис стосується духовно- або церковнослужителів, то писар (укладач, економ) записує його не свіцьким іменем, а церковним, із паралельним зазначенням сану чи посади. Рівень освіченості, а саме "писемний чи ні", зазначається в тому випадку, коли особа не може за себе поставити підпис. Та це не означає, що колонка залишається вільною, до неї ставить підпис довірена особа, при цьому зазначаючи свої ім'я, прізвище, сан чи посаду. Інколи саме цей підпис і стає єдиним джерелом, що повідомляє про перебування такої особи при монастирі.

На підставі документів, під час дослідження було з'ясовано, що при КСМ існувала така посада, як "начальник церкви". Так, на підставі тексту заголовка у прибутково-видатковій книзі за 1829 рік, можна зробити висновок, що начальником церкви був ієромонах Варфоломій⁵³.

Аналіз та порівняння виявлених ПС вищого духовенства КСМ, в яких зареєстровано вік духовної особи на момент складання списку, дає змогу визначити рік народження та скласти загальний графік, що ілюструє час перебування на відповідній посаді ігумена чи архімандрита зазначеного монастиря.

Матеріал, зібраний на підставі ПС ченців КСМ, що стосуються архімандритів вказаного монастиря, дозволяє відтворити біографії цих осіб та скласти графік, де відображено час перебування на зазначеній посаді та вік, у якому був прийнятий чернечий постриг. Так, інформацію про прийняття чернечого постригу архімандритами КСМ можна подати графічно.

При збереженні хронологічної залежності є можливість подати аналітично-порівняльні розробки, отримані на підставі застосування археографічно-джерелознавчих методів дослідження документів, які були використані в роботі як джерело для реконструкції кількісно-іменного реєстру персоналій грецьких монастирів, що існували на території колишньої Російської імперії.

При збереженні хронологічної залежності подано аналітично-порівняльні розвідки стосовно представників вищого духовенства КСМ, які отримані на підставі використання джерелознавчих методів, дослідження документів. Подані розвідки можуть служити як безумовне працююче «кліше» при складанні кількісно-іменних реєстрів ченців та обслуговуючого персоналу, як безпосередньо «грецьких» монастирів, так і решти «іноземних» монастирів, які існували на території колишньої Російської імперії. Дослідження є також корисним і при розробці ідентичних питань стосовно інших іноземних монастирів.

Головними критеріями при зборі інформації було визначено:
а) юридичні підстави для заснування, б) ієрархічну та адміністративно-

53 ЦДДА України в м. Києві. – Ф. 898. – Оп. 1. – Спр. 9 а.

правову залежність ченців «грецьких» монастирів. Оскільки КСМ та ММГМ, як стверджує історіографія, мали спільні юридичні підстави для заснування, структура адміністративно-ієрархічної залежності двох грецьких монастирів була ідентичною.

Взявши до уваги вищевказані спільні для двох грецьких монастирів ознаки, автор подає структуру проведення синхронного біографічного дослідження щодо чернецтва та насельників КСМ та ММГМ⁵⁴. Слід зазначити, що реально існуюча можливість біографічного дослідження дала змогу провести зіставлення наявного «грецького» матеріалу з ідентичною інформацією по російських монастирях (при дотриманні хронологічної відповідності).

Джерелом для проведення реконструкції кількісно-іменного реєстру вищого духовенства ММГМ та встановлення часу перебування на посаді архімандрита може служити адресно-довідникова книга «Вся Москва» за відповідні роки. Отже, на підставі цього джерела вдалося з'ясувати, що архімандритами ММГМ були такі особи:

Герасим – (? – 1895 р.)⁵⁵; Гавриїл – (1900 – 1904 рр.)⁵⁶; Сафроній – (1905 – 1911 рр.)⁵⁷; Амвросій – (1914 – 1916 рр.)⁵⁸.

На підставі даного матеріалу щодо архімандритів ММГМ є можливість скласти графік, що ілюструє час перебування осіб на посаді архімандрита зазначеного монастиря.

Визначаючи тривалість перебування осіб на посаді архімандрита грецького монастиря, можна простежити найкоротший та найдовший термін управління в КСМ та ММГМ.

Так, за наявними джерелами, у КСМ в 1862-1903 роках зміни в управлінні монастиря не проходили: архімандритом протягом всього цього часу був Мелетій. Період змін 1866-1903 рр. у ММГМ в заданих хронологічних рамках паралельно простежити неможливо через відсутність відповідної джерельної бази. Проміжна дата, яка нам відома, – 1895 рік (арх. Герасим), не дає можливості взяти її за початок відліку. Найбільш близькою датою, що відповідала б нашим потребам, може бути 1900 рік. Між тим, на підставі наявних документів

*Неспілюжитний Грецький монастир на вул. Миколаївській у м. Москва. Перша згадка про нього датується літописами 1390 роком; історично монастир стає відомим з часів Іоанна Грозного. Монастир мав такі назви: "Николаю Старымъ" і "Большими Главами". Був подарований чернцям Хілендарського Афонського монастиря. При царі Олексії Михайловичі монастир здобув право проводити богослужіння грецькою мовою. В 1892 році монастир був зарахований до синодального відомства, але залишався по старому приписним у безпосередній залежності від Афонського Іверського монастиря. Управляв монастирем архімандрит.

54. Православныя Русския обители. Полное иллюстрированное описание всех православных русских монастырей в российской империи и на Афоне. – С-Петербург, 1994. – С. 280, 570.

55. "Вся Москва" за 1895 год.– С. 260.

56. "Вся Москва" за 1900 год.– С. 283; за 1904 год.– С. 264.

57. "Вся Москва" за 1905 год.– С. 289; за 1911 год.– С. 274.

58. "Вся Москва" за 1914 год.– С. 276; за 1916 год.– С. 273.

можна говорити, що відносна стабільність в управлінні монастирем простежується у 1900-1904 рр. (архімандрит Гавриїл), 1905-1911 роках (архімандрит Софроній). Зміни почали відбуватися у 1914-1916 роках (архімандрит Амвросій).

Отже, проаналізувавши наявні дані, можна стверджувати, що у грецьких монастирях не було усталеної системи строків перебування на посаді архімандрита монастиря. Як правило, після довготривалого перебування на посаді архімандрита якоїсь особи наступав період щорічних змін в управлінні монастиря. Причинами нестабільності, на думку автора, могли бути: а) географічна віддаленість від патронуючого монастиря; б) зміна зовнішньої та внутрішньої політики як Російської імперії, так і інших причорноморських держав.

За допомогою графічного зображення є можливість проілюструвати: а) час перебування осіб на посаді архімандрита чи ігумена досліджуваних монастирів; б) вік прийняття постригу архімандритом чи ігуменом як ММГМ, так і КСМ.

На жаль, через брак джерельної бази неможливо зробити якихось узагальнюючих висновків щодо верхівки духовенства ММГМ з таких питань як: а) освіта; б) місіонерсько-просвітницька діяльність; в) світські та церковні нагороди, відзнаки; г) службові та приватні поїздки і багато іншого.

Прикрою для нашого дослідження є та обставина, що національний склад та юридичну підлеглисть духовенства ММГМ без спеціальних досліджень встановити практично неможливо.

Авторові вдалося максимально повно реконструювати біографії *Мелетія* та *Амфлахія*, архімандритів КСМ, встановити імена п'яти ігуменів та восьми архімандритів, а також термін, протягом якого вони займали дані посади. При дослідженні наявної джерельної бази з'ясовано, що, окрім традиційно прийнятих адміністративно-ієрархічних посад (архімандрита, ігумена). У структурі управління існували ще дві посади: кафегумена та управителя монастиря. Автор на підставі документів встановив також існування при монастирській церкві Св. Катерини такої посади, як начальник церкви. Аналіз джерел дає право авторові стверджувати про наявність таких посад.

Окрім цього, на підставі дослідження персонального складу вищого духовенства КСМ, нами реконструйовано біографії 2-х архімандритів, а відтак встановлено рік народження та вік, у якому вони прийняли постриг. Узагальнення вилученої інформації дало можливість її згрупувати і передати у графічному вигляді. На підставі джерел автор через графічне зображення подає: а) час перебування осіб на посаді архімандрита чи ігумена досліджуваних монастирів; б) вік, у якому вони прийняли чернечий постриг.

Джерела дають можливість авторові стверджувати, що в КСМ та ММГМ не було будь-якого усталеного терміну перебування на посаді архімандрита чи ігумена. Строк перебування на вищевказаних посадах

коливався від 1 року до 6 – 40 років. Причинами такої нестабільності автор вважає: а) географічну віддаленість від патронуючого монастиря та б) нестабільну зовнішню і внутрішню політику як Російської імперії, так і інших причорноморських держав.

Сергей Березин (Одесса, Украина)

НЕЖИНСКИЕ УЧЁНЫЕ И АНТИКОВЕДЕНИЕ В НОВОРОССИЙСКОМ (ОДЕССКОМ) УНИВЕРСИТЕТЕ

Отмечаемое в этом году 200-летие со дня открытия Александровского греческого училища является веским поводом для обращения к традициям развития науки и образования в Нежине. Фактически, историю училища можно вести от его создания (3.XI.1811) [3]; до этого, уже был подписан указ о «заведении» Гимназии высших наук князя Безбородко (29.VII.1805) [2], которая начала деятельность полтора десятилетия спустя. Хронологическими маркерами дальнейшей периодизации являются рескрипт об учреждении (19.IV.1820) и устав гимназии (19.II.1825) [13], после придания нового статуса – устава лицеев (7.X.1832) [5] и (24.IV.1840) [6].

Подобная преемственность прослеживается и в Одессе – от учреждения Коммерческой гимназии (16.IV.1804) [1] и создания на её базе Ришельевского лицея (2.V.1817) [4], – до указа о его преобразовании в Новороссийский университет (10.VI.1862) [9] и подписания учредительных документов (11.VII.1864) [11]. С открытием университета (1.V.1865), заложенные в лицее традиции получили новый импульс для развития, и одним из ведущих направлений деятельности в его стенах стало изучение наследия греко-римской цивилизации и преподавание антиковедных дисциплин [16; 21; 22; 26; 38].

По общему уставу (18.VI.1863), действие которого было распространено на новый университет, в состав историко-филологического факультета вошли «антиковедные» кафедры: греческой и римской словесности (язык и толкование авторов, история литературы, древности), всеобщей истории, философии (логика, психология, история философии), теории и истории искусств; для получения профессуры по ним требовалась докторская степень, магистерская – для доцента, и кандидатская (с диссертацией *pro venia legendi*) – от приват-доцента [10: § 13, с. 623; § 68, с. 629]. Новый устав (23.VIII.1884), объединив «словесные» кафедры в классической филологии, также упразднил

должность доцента (сделав обязательным требованием для получения профессуры стаж работы в качестве приват-доцента) и отменил кандидатскую степень (теперь право преподавания в университете давал диплом первой степени и, по крайней мере, сданные магистерские экзамены) [12: § 55, с. 464; §§ 97-115, с. 468-470].

Несколько иная ситуация сложилась в Нежине: с реорганизацией лицея в Историко-филологический институт (20.XI.1874) [7], (21.IV.1875) [8], в его состав были определены греческая и римская словесность, всеобщая история и философия [8, § 26, с. 424]. В отличие от университетов, кафедра теории и истории искусств не предполагалась; также, для получения профессорской должности здесь не требовалась докторская степень – во всяком случае, от лиц, «известных своими основательными познаниями, учёными или педагогическими трудами и опытною в преподавании» [8, § 19, с. 424]. В результате, при равном «состоянии в чинах и классах», а также сравнивая бытовые и материальные условия, для учёных профессура в Нежине могла рассматриваться как один из вариантов развития служебной карьеры.

Изучение истории антиковедения – основы гуманитарной науки и образования в досоветский период, – безусловно, требует рассмотрения его «кафедрального представительства» в каждом из высших учебных заведений Российской империи. Общеизвестно, что биографии многих учёных связаны как с Нежином, так и с Одессой (начало этой «традиции» было положено ещё И. С. Орлаем), однако всё ещё имеется необходимость уточнения некоторых фактов и дополнения имеющихся в историографии сведений о «научных миграциях» в эти города. В этой связи, актуальным видится поиск информации о реалиях и взаимосвязи «кадровой политики» в стенах Историко-филологического института князя Безбородко (*далее – ИФИН*) и на историко-филологическом факультете Новороссийского университета (*ИФФ НУ*).

Деятельность ИФИН в целом, и биографии его представителей – учёных-антиковедов в частности, уже нашли своё отображение на страницах дореволюционных изданий [15] и в опубликованных в последние десятилетия монографиях и многочисленных статьях Г. В. Самойленко и А. Г. Самойленко [37; 39], П. П. Моцияки [35], Д. С. Гордиенко [31] и других исследователей. Не ставя задачей дать исчерпывающий историографический обзор, укажем здесь на список в библиографическом указателе, составленном Л. В. Гранатович [32] и электронную базу данных, размещённую на веб-сайте библиотеки НГУ имени Н. В. Гоголя [lib.ndu.edu.ua]. Ценным источником информации являются институтские «Известия» и «Сборник» Историко-филологического общества (*далее – ИФО*) при ИФИН, содержащие, помимо публикаций учёных, сведения об их педагогической, научной и административной работе (они находятся в «официальных отделах» изданий – в отчётах, протоколах и т.п.).

Первоисточником историко-биографических реконструкций являются фонды Отдела обеспечения сохранности документов Государственного архива Черниговской области в городе Нежин (ОГАЧОН), – более семи тысяч дел гимназии высших наук (ф. 1104), лицея (ф. 1359), классической гимназии при ИФИН (ф. 1367), ИФО при ИФИН (ф. 1334) и Нежинских высших женских курсов (ф. 1354). Как показала проведённая нами археографическая разведка, основные материалы по теме находятся в фонде «Нежинский ИФИ» (ф. 1105, 1874-1919, 2809 ед. хр.) – в первую очередь, это документы о назначении, продвижении по службе и увольнении профессоров и преподавателей ИФИН [40–49]. Данные материалы (соответствующие «входящие» и «исходящие» официальные документы) представлены и в Государственном архиве Одесской области (ГАОО): в фондах «Канцелярия попечителя Одесского учебного округа» (ф. 42) и «Новороссийский университет» (ф. 45) [50–70]. Их сопоставление позволяет не только уточнить хронологию «хода дел» и небезытересные подробности «перемещения» учёных на профессорские должности в Нежине и Одессе, но и даёт нам более полное представление о событиях, имевших место быть в случаях несостоявшихся «научных миграций» (и по тому, не всегда достаточно полно отображённых в литературе).

Так, когда с первых лет деятельности, ИФФ НУ столкнулся с проблемой «обеспечения» всех структурных подразделений педагогическими кадрами, не стала исключением и кафедра философии. Как указано в фундаментальном труде А. И. Маркевича, первоначально кафедрой возглавлял бывший профессор лицея, не имевший степени, а потому – и. д. экстраординарного профессора, Р. В. Орбинский (1865/76); по выслуге им пенсии, его преемником мог стать Н. Е. Скворцов, однако вопрос о его «переходе» в Одессу не получил положительного решения и занятия «поручались» Р. В. Орбинскому (уже как стороннему преподавателю, 1877/78) и представителям кафедры греческой словесности – доценту Л. Ф. Воеводскому (1876/78, 1880/83) и и. д. доцента Д. П. Лебедеву (1878/80); наконец, в ноябре 1883 г. ординатуру получил Н. Я. Грот [34, с. 305-312].

Документы показывают, что выпускник Московского университета, бывший доцент Университета Св. Владимира в Киеве и затем директор II Харьковской гимназии, доктор философии **Николай Ефремович Скворцов** (1836-1902), был рекомендован деканом ИФФ НУ И. С. Некрасовым; на заседании факультета (11.IX.1876) к его мнению присоединились профессора В. И. Григорович и М. П. Смирнов. И хотя доцент Н. П. Кондаков указал, что кандидат «в продолжение пяти лет уже не занимает официального места преподавателя философии и что труды его квалифицируют его более историком греческой литературы, чем философии вообще со всеми её дисциплинами», по результатам баллотировки (6/1), он был избран на должность ординарного профессора [56, л. 8 об.-9]. Ходатайствуя (11.IX.1876), факультет представил «отчёт о

трудах и занятиях г. Скворцова» за подписями декана и двух профессоров, но совет университета (16.IX.1876) его «забаллотировал» (6/17) [63, л. 99-101 об., 104-105]. Не получив ординатуры в Одессе, учёный продолжил свою педагогическую деятельность в Харькове, а в последующем – в Нежине, где стал директором ИФИН (1882/92).

При таком раскладе, ИФФ НУ «поручил» проведение занятий (за «соответствующее вознаграждение») филологу Л. Ф. Воеводскому (12.X.1876, 25.VIII.1877) [56, л. 11 об.-12, 16 об.-17, 33 об.-34]. На время нахождения Л. Ф. Воеводского в заграничной командировке (1878/79), занятия по философии проводил его коллега – Д. П. Лебедев; по возвращению, он вновь «взял поручение» по вакантной кафедре (18.VIII.1880) [56, л. 121 об.-122]. «Положение нашего факультета крайне горестно: есть слушатели, нет преподавателей», – констатировал он в письме к Ф. И. Успенскому, при этом указав на причину своего согласия, – «я опять принуждён буду читать две лекции по истории философии, чтобы не околеть с голоду» (11.VIII.1877); однако, обеспечивая хоть некоторую финансовую помощь постоянно испытывавшему материальные трудности доценту, такая мера не могла удовлетворить потребностей учебного процесса (учитывая, что «классики» из года в год читали лишь «свой», античный отдел философии) [25].

Ввиду этого, ИФФ НУ избрал и ходатайствовал о назначении **Николая Яковлевича Грота** (1852-1899) – выпускника Санкт-Петербургского университета (золотая медаль, кандидат, 1.VI.1875), назначенного в ИФИН «исправляющим должность экстраординарного профессора» (1.VII.1876). По защите в Университете Св. Владимира (УСВК) магистерской диссертации (6.V.1880), он получил в Нежине ординатуру (14.V.1880), а также, состоял секретарём (19.IX.1878-1.X.1881) и членом правления (1.XI.1882-1.XI.1883); один год (с 1.X.1881) находился за границей в научной командировке. Учёный имел чин статского советника (14.V.1880) и орден Св. Станислава 2 ст. (30.I.1881); был женат на Наталии Николаевне Лавровской, в этом браке родились дочь Евгения (26.1.1879) и сын Алексей (4.X.1880). Сведения об этом периоде жизни профессора содержатся в ряде дел ВДАЧОН [40; 42; 43].

В хранящемся же в ГАОО формулярном списке Н. Я. Грота, имеются и новые записи: об утверждении в должности ординарного профессора кафедры философии Новороссийского университета (1.XI.1883), пожаловании орденом Св. Анны 2 ст. (20.XII.1885) и переводе в Московский университет [43, л. 206-211]. В Одессе находятся и другие документы к биографии Н. Я. Грота (в том числе, в объёмных «ежегодных делах» факультета, правления и совета университета). Не вдаваясь в подробности «одесского периода» жизни учёного, отметим лишь, что на ИФФ НУ он преподавал логику (общий курс), психологию (курс «История учений о душе различных философов и философских школ» с практическими занятиями) и историю древней философии (лекционный

курс), а также «читал и объяснял» со студентами произведения Платона, Аристотеля и Шопенгауэра.

Так же, в соответствии с уставом, свою педагогическую деятельность в Нежине начал **Григорий Эдуардович Зенгер** (1853-1919), – выпускник столичного университета (кандидат, 1874) и бывший преподаватель древних языков V Санкт-Петербургской мужской гимназии (1.X.1874), уволенный по прошению «для приготовления к магистерскому экзамену» (1.VII.1875), и затем утверждённый «в звании исправляющего должность экстраординарного профессора всеобщей истории» ИФИН (1.VII.1877), где занимал должности библиотекаря (10.X.1877-1.IV.1880) и учёного секретаря (31.VIII.1881-10.V.1883) [41]. Данные сведения были внесены в его «одесский» формулярный список, в связи с планировавшимся переводом на ИФФ НУ [64]. Как указано А. И. Маркевичем, учёному предлагалось «исполнение должности доцента» по кафедре *римской словесности* [34, с. 298]; такая же информация приводится в протоколах заседаний совета [14] и в деле правления университета [64].

Но в журнале заседаний ИФФ НУ указано, что факультет рассмотрел (29.II.1884) «письменное предложение» Ф. И. Успенского о желательности избрания Г. Э. Зенгера, однако, на *другую* кафедру – *всеобщей истории*. Кандидатуру поддержали Н. Я. Грот, А. А. Кочубинский, Г. И. Перетяткович, А. С. Трачевский и Н. П. Кондаков (последний даже настоял на формулировке: «факультет надеется приобрести основательного преподавателя древней истории и усилить классическое отделение»); против был лишь Л. Ф. Воеводский (указавший на подобный прецедент с не утверждённым по причине отсутствия соответствующей степени В. В. Сперанским [28]), но решением большинства (8/1) была проведена баллотировка и единогласное избрание кандидата (все 9 голосов) [57, л. 60 об.-61].

Мы пытались выяснить причину таких разночтений в документах, и на данный момент этот вопрос всё ещё требует привлечения других источников информации [30], однако, это не меняет результата: избранный советом университета, Г. Э. Зенгер не был утверждён министерством по причине отсутствия «соответствующей разряду наук» степени [14; 64], и вскоре продолжил свою деятельность в Варшавском университете (где, как и в ИФИН, выдвигались несколько иные требования для желающих получить кафедру). В последующем, учёный занимал должности декана (1896) и ректора (1897), был попечителем Варшавского учебного округа (1900) и даже министром народного просвещения (1902-1904).

По «не утверждению» Г. Э. Зенгера, всеобщую историю продолжили преподавать два профессора – А. С. Трачевский (до 1890) и Ф. И. Успенский (до 1894); вскоре на кафедру пришли и собственные воспитанники – приват-доценты Г. Е. Афанасьев (1885/90, 1892/95) и Ф. В. Режабек (1888/1906; речь о нём далее). Непродолжительное время здесь работали профессора В. К. Надлер (1891/94), Р. Ю. Виппер

(и. д. э. п., 1894/97) и Р.Ф.Гаусман (1897/98). С его выходом на пенсию, впервые в истории ИФФ НУ курс истории Рима был «поручен» профессору классической филологии Э.Р.Штерну (1897/98). В виду возможных проблем с организацией преподавания в дальнейшем, факультет ходатайствовал о привлечении на кафедру новых «научных сил»: и.д. экстраординарного профессора ИФИН **Евгения Николаевича Щепкина** (1860-1920) и приват-доцента УСВК **Владимира Константиновича Пискорского** (1867-1910).

Оба они были допущены к преподаванию: но первый, не имевший магистерской степени – на «исполнение должности» экстраординарного профессора (27.IX.1898), а второй, уже будучи магистром – лишь в качестве приват-доцента (10.X.1898) [58, л. 30 об.-31; 61, л. 274-274 об.]. По его воспоминаниям, В. К. Пискорский был «очень удивлён и огорчён» приват-доцентурой, «обида была тем чувствительнее», что профессором стал магистрант Е. Н. Щепкин (иного объяснения этому решению, кроме как «министерский произвол», не находил ни сам учёный, ни его коллеги) [37, с. 261-262]. Отказавшись на таких условиях ехать в Одессу, он подал свою кандидатуру на замещение профессуры в ИФИН (ставшей вакантной после отъезда Е. Н. Щепкина из Нежина), на которую и был избран (31.X.1898) [66]. О внезапно появившейся теперь в Одессе вакансии, Е.Н.Щепкин сообщил своему «московскому коллеге» П. Н. Ардашеву (4.XI.1898) [61], который также планировал занять должность в ИФИН, но в сложившейся ситуации согласился преподавать на кафедре всеобщей истории ИФФ НУ (17.XI.1898) [58, л. 40 об-41] в качестве приват-доцента (22.XII.1898) [67, л. 3]. Однако последний, прочитав лекции по истории Древней Греции и Рима, перешёл в Юрьевский университет (5.V.1901) [52], и эти курсы стали ежегодно поручаться «классикам» – вначале Э.Р.Штерну, затем Б. В. Варнеке и М. И. Мандесу, – хотя на кафедре всеобщей истории имелись педагогические кадры [30].

Одним из них был **Франц Вячеславович Режабек** (1856-1920), чей жизненный путь и творческая деятельность нашли своё освещение в трудах по истории учебных заведений, в которых он работал [34, с. 206-207; 15, ч. II, с. 49-51], в специальных публикациях [35; 36] и на страницах энциклопедических изданий [33]. Представленные в историографии сведения базируются на архивных источниках – двух «именных делах» из ОГАЧОН [47; 48] и значительном количестве документальных материалов из фондов ГАОО, позволивших нам провести небольшую биографическую реконструкцию одесского периода жизни учёного [30].

Небезынтересными представляются документы из его «студенческого дела»: аттестат Александровской гимназии г. Николаева (16.VI.1879), в котором указано, что австрийско-подданный Франц Режабек, католического вероисповедания, сын земледельца и уроженец Богемии, за восемь лет обучения показал «поведение вообще отличное, исправность в посещении и приготовлении уроков, а также в исполнении письменных работ примерно-отличные, прилежание отличное», а также

получил высший балл по всем предметам, - за что и был награждён золотой медалью. Здесь же представлена переписка о вступлении в российское подданство (24.IX-19.XI.1879); «университетская матрикула» (31.VIII.1881) и «лекционный билет» (1882/83); «черновой аттестат», «обходной лист» библиотеки и прошение о выдаче свидетельства на звание учителя (13.VIII.1883) [50].

Документы показывают хронологию его «университетской карьеры»: присуждение кандидатской степени (30.IV.1884) [57, л. 65 об.-66]; оставление при кафедре на два года со стипендией (1.I.1885) [57, л. 73 об.-82; 59, л. 79]; сдача магистерских экзаменов (26-28.V.1888) [60]; получение прав приват-доцента и начало педагогической деятельности (19.XI/13.XII.1888) [65]; присуждение степени магистра (12.IV.1896). Первоначально он преподавал историю Римского периода, но с уходом из университета его учителя Ф. И. Успенского (1894), преимущественно стал читать лекции и проводить практические по Средневековой истории и истории Византии. Так и не защитив докторскую, дававшую право на профессию в Одессе (и не получив её на таких условиях, как Е. Н. Щепкин), Ф. В. Режабек принял предложение экстраординатуры по всеобщей истории в ИФИН (17.IX.1906) [62; 68], где лишь спустя десять лет получил по праву заслуженную им ординатуру.

Можно сказать, что он «сменил» в Нежине ещё одного одессита (но уже без «кавычек» – так как он был уроженцем нашего города), – **Михаила Ильича Мандеса** (1866-1934). В ряде наших публикаций, мы предприняли попытку обозначить основные вехи биографии этого, без преувеличения, выдающегося представителя отечественной науки конца XIX – начала XX столетий. Выходец из мещанского сословия, окончивший III мужскую гимназию; студент физико-математического (1886) а затем – историко-филологического факультета (1887), ученик профессора Э. Р. Штерна, оставленный при кафедре классической филологии (1891); магистрант (1893); приват-доцент (1894); магистр (1898), доктор греческой словесности (1901), – учёный пять лет провёл в Нежине: избранный конференцией ИФИН экстраординарным профессором и утверждённый в этой должности (17.IX.1901), по защите докторской, М. И. Мандес получает ординатуру (24.VII.1903), но в силу обстоятельств, подал прошение об увольнении (7.X.1906) В последующие годы он преподавал на ИФФ НУ в качестве приват-доцента (экстраординарный профессор, 1919); как и ранее, учёный не оставил и педагогическую деятельность в городе советской власти и воследовавшей реорганизации системы образования (1920), профессор работал, в том числе, в Гуманитарно-общественном институте, Институте народного образования, Институте народного хозяйства, Художественном техникуме (институте), но, «по несоответствию марксистско-ленинской науке», был «отправлен» из всех вузов на пенсию в начале 1930-х годов [17-19, 27].

В дальнейшем, документы дали ответ о несоответствии сведений о М. И. Мандесе из «студенческих списков» (с указанием вероисповедания – «иудей») с «личным делом» профессора ИФФ НУ, где указано, что он «православный», а также и документами о смерти и захоронении на II Христианском кладбище. Проведённый в последующие годы поиск информации в архивах Одессы, Киева, Москвы и Санкт-Петербурга, позволил выяснить, что условием для продолжения его научной деятельности в университете (1891) стало не только принятие российского подданства, но и смена вероисповедания на православие; к тому же, имел место и «личный конфликт» с профессором В. И. Модестовым и ректором И. С. Некрасовым. Кроме того, как показывают документы, одной из весомых причин столь долгого неполучения профессуры в Одессе, могла стать позиция его «старшего» коллеги на кафедре – профессора Б. В. Варнеке [23; 25].

В значительной степени дополняют наши сведения о нежинском периоде биографии учёного материалы, находящиеся в ОГАЧОН – в первую очередь, его личное дело, содержащее полную хронологию его пребывания в ИФИН [46]. Завершением этого периода может служить собственноручное прошение М. И. Мандеса директору института (1.VIII.1906): «не имея возможности по своим личным и семейным обстоятельствам продолжить службу в вверенном Вам институте, чести имею покорнейше просить Ваше Превосходительство ходатайствовать об увольнении меня в отставку», что вскоре и состоялось (7.IX.1906) [46, л. 70-73]. Ещё один важный момент раскрывают воспоминания его коллеги, В. К. Пискорского: увы, но не смотря на смену вероисповедания, М. И. Мандес подвергся неоднократным оскорблениям и унижениям от рук антисемитов, бесчинствовавших тогда в городе [37].

Наконец, список «одесско-нежинских научных мигрантов» будет не полным без упоминания **Ивана Ивановича Иванова** (1862-1929) – историка западноевропейской культуры нового времени, выпускника и приват-доцента Московского университета (1886); магистра (1895), доктора (1901); на протяжении двух лет имевшего профессуру по всеобщей истории на ИФФ НУ (1905/07), а затем возглавившего ИФИН (1907-1913). Его биография нашла детальное отображение в специальном издании [35]; здесь мы лишь отметим, что помимо «личного дела» в университетском фонде [53], в ГАОО также имеются и другие материалы о его преподавательской деятельности в Одессе.

Таким образом, даже беглый обзор имеющихся материалов по теме, указывает на определённую «традицию» – пребывания в конце XIX – начале XX столетий специалистов-антиковедов как в Нежине, так и в Одессе, и позволяет прийти к выводу, что дальнейшее всестороннее изучение имеющейся широкой источниковой базы имеет перспективу в ещё большей степени осветить различные аспекты научной, педагогической, просветительской и административной деятельности выдающихся отечественных учёных.

Джерела та література:

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). – Собр. I. – Т. XXVIII. – № 21266, 16.IV.1804. – С. 281-284.
2. ПСЗ I. – Т. XXVIII. – № 21852, 29.VII.1805. – С. 1142-1144.
3. ПСЗ I. – Т. XXXI. – № 24847, 3.XI.1811. – С. 897-898.
4. ПСЗ I. – Т. XXXIV. – № 26827, 2.V.1817. – С. 239-256.
5. ПСЗ II. – Т. VII. – № 5659, 7.X.1832. – С. 689-691.
6. ПСЗ II. – Т. XV. – Отд. 1. – № 13415, 24.IV.1840. – С. 302-307.
7. ПСЗ II. – Т. XLIX. – Отд. 2. – № 54053, 20.XI.1874. – С. 379-380.
8. ПСЗ II. – Т. L. – № 54606, 21.IV.1875: Отд. 1. – С. 423-426; Отд. 3. – С. 152-153.
9. ПСЗ II. – Т. XXXVII. – Отд. 1. – № 38357, 10.VI.1862. – С. 520.
10. ПСЗ II. – Т. XXXVIII. – Отд. 1. – № 39752, 18.VI.1863. – С. 621-638.
11. ПСЗ II. – Т. XXXIX. – № 41040, 11.VII.1864: Отд. 1. – С. 574-575; Отд. 3. – С. 181-182.
12. ПСЗ III. – Т. IV. – № 2404, 23.VIII.1884. – С. 456-474.
13. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. I. 1802-1825. – Изд. 2-е. – СПб., 1875. – 1864+43+44 с.
14. Протоколы заседаний совета Новороссийского университета за 1884 г. (печат. изд.). – Одесса, 1884: 23.III.1884. – С. 85-89; 20.VIII.1884. – С. 154.
15. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине: Ч. I. 1875-1900. – Нежин, 1900. – 120 с.; Ч. II. 1900-1912. – Нежин, 1913. – 98 с.
16. *Аппатов С. И., Дёмин О. Б., Першина З. В.* Историческая наука в Одессе за 200 лет // Очерки развития науки в Одессе. – Одесса, 1995. – С. 450-491.
17. *Березин С. Е., Избаш Т. А.* Творческая деятельность М.И.Мандеса // Історичний досвід і сучасність. – Одеса, 1997. – Вип. 2, Кн. 1. – С. 27-32.
18. *Березин С. Е., Избаш Т. А.* М.И.Мандес: историк, филолог, искусствовед (по материалам фондов Государственного архива Одесской области) // Записки історичного факультету (ЗІФ). – Вип. 7. – Одеса, 1998. – С. 152-157.
19. *Березин С. Е., Избаш Т. О.* Мандес М. І. // Професора Одеського (Новоросійського) університету. Біобібліографічний словник. – Одеса, 2000. – Т. III. – С. 272-274; *те ж саме*, Вид. 2-ге. – Одеса, 2005. – Т. III. – С. 299-301.
20. *Березин С. Е.* Кафедра всесвітньої історії в структурі історико-філологічного факультету Новоросійського університету: 1866-1916 рр. // ЗІФ. – Вип. XI. – Одеса, 2001. – С. 332-338.
21. *Березин С. Е., Избаш Т. А.* Изучение античных памятников Северного Причерноморья в первые десятилетия Новороссийского университета // *Vorysthenika*. – Николаев, 2004. – С. 66-72.

22. *Березін С. Є., Ізбаш Т. О., Радзиховська О. О.* Традиції антикознавства та медієвістики в Новоросійському-Одеському університеті: кафедра історії стародавнього світу та середніх віків // Записки історичного факультету. – Вип. 16. – Одеса, 2005. – С. 321-327.

23. *Березин С. Е.* Древнегреческая история в Новороссийском университете: кафедра классической филологии // Древнее Причерноморье. – Вып. VII. - Одесса, 2006. - С. 14-21

24. *Березин С. Е.* Антиковедение и его представители в Новороссийском университете: Ф.К.Брун, А.Г.Брикнер (начальный период деятельности кафедры всеобщей истории) // Человек в истории и культуре. – Вып. I. – Одесса-Терновка, 2007. – С. 526-535.

25. *Березин С. Е.* Новороссийский университет на правом фланге идеологического фронта Гражданской войны. Пролог: конец XIX века // Новик. – Вып II. - Одесса, 2009. – С. 157-173.

26. *Березин С. Е.* Оформление инфраструктуры науки и традиции развития высшей школы на юге Российской империи // Воронцовский сборник. – Вып. II. – Одесса, 2009. – С. 26-35.

27. *Березін С. Є., Ізбаш-Гоцкан Т. О.* Мандес М. I. // Одеські історики. – Т. 1. – Одеса, 2009. – С. 224-226.

28. *Березин С. Е.* Антиковедение в Новороссийском университете: «младшие» преподаватели: Д.П.Лебедев, А.И.Солоникио, Н.А.Караваев, В.В.Сперанский // Одиссос. – Вип. II. – Одеса, 2010. – С. 157-161.

29. *Березін С. Є.* Нові матеріали до біографії Л.Ф.Воеводського // ЗІФ. – Вип. 27. – Одеса, 2016. – С. 466-487.

30. *Березин С. Е.* Антиковедение в Новороссийском университете. Третий период деятельности кафедры всеобщей истории: Ф.В.Режабек, Р.Ю.Виппер, П.Н.Ардашев // Человек в истории и культуре. – Вып. III. – Одесса, 2017. – С. 419-426.

31. *Гордієнко Д. С.* Професор Франц В'ячеславович Режабек: біоісторіографічний нарис // Ніжинська старовина. – Вип. 2 (5). – Ніжин, 2006. – С. 3-14.

32. *Гранатович Л. В.* Викладачі ніжинської вищої школи: Біобібліографічний покажчик. – Ч. 1. 1820-1920. – Вид. 2-ге. – Ніжин, 2001. – 244 с.

33. *Ізбаш-Гоцкан Т. О.* Режабек Ф.В. // Одеські історики. Т 1. – Одеса, 2009. – С. 318-319.

34. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки // Записки ИНУ. – Т. LIII. – Одесса, 1890. – XV+734+XC с.

35. *Моціяка П. П.* Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородко у портретах його директорів. – Ніжин, 2011. – С. 125-152.

36. *Музычко А. Е.* Чехия и чехи в истории исторической науки Одессы (вторая половина XIX - первые десятилетия XX вв.) // Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd (Brno). – 2014, č. 1. – s. 20-26.

37. Пискорский В.К. История моего профессорства в Нежине // Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів / Укл. Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Т. 1. – С. 261-288.

38. Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вестник ОГУ имени И.И.Мечникова. – Вып.1. – 1995. – С. 37-52.

39. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. – Ніжин, 2000. – 288 с.

40. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжин (ВДАЧОН). – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 33. [Грот Н. Я]. – 31 арк.

41. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 50 [Зенгер Г. Э.]. – 32 арк.

42. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 168 [Грот Н. Я]. – 2 арк.

43. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 170 [Грот Н. Я]. – 17 арк.

44. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 846 [Щепкин Е. Н.]. – 54 арк.

45. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 930 [Пискорский В. К.]. – 89 арк.

46. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 1086 [Мандес М. И.]. – 93 арк.

47. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 1364 [Режабек Ф. В.]. – 37 арк.

48. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 1375 [Режабек Ф. В.]. – 54 арк.

49. ВДАЧОН. – Ф. 1105. – Оп. 1. – Спр. 1473 [Иванов И. И.]. – 247 арк.

50. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 847 [Режабек Ф. В.]. – 8 арк.

51. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 7 (1886). – Спр. 18 [Правление]. – 338 арк.

52. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1093 [Ардашев П. Н.]. – 3 арк.

53. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1301 [Иванов И. И.]. – 80 арк.

54. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1466 [Мандес М. И.]. – 34 арк.

55. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1535 [Пискорский В. К.]. – 4 арк.

56. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2545 [Протоколы ИФФ НУ]. – 140 арк.

57. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2547 [Протоколы ИФФ НУ]. – 84 арк.

58. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2550 [Протоколы ИФФ НУ]. – 186 арк.

59. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2567 [Канцелярия ИФФ НУ]. – Арк. 79.

60. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2579 [Канцелярия ИФФ НУ]. – Арк. 2 зв.-3, 35 зв.-36.

61. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2605 [Канцелярия ИФФ НУ]. – Арк. 274-274 зв., 308-311.

62. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2622. [Переписка декана ИФФ]. – 1906. – Арк. 35.

63. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 7 (1876). – Спр. 15 [Правление]. – 329 арк.

64. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 7 (1884). – Спр. 17 [Правление]. – Арк. 67-75, 144-149.

65. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 8 (1888). – Спр. 16 [Правление]. – арк. 138, 141-143 зв.
66. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 8 (1898). – Спр. 16 [Правление]. – Арк. 266-266 зв., 268-268 зв., 282
67. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 8 (1899). – Спр. 10 [Правление]. – Арк. 3.
68. ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 9 (1906). – Спр. 16 [Правление]. – Арк. 47-50, 103.
69. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 210 [Мандес М. И., ОИНО]. – 23 арк.
70. ДАОО. – Ф. Р-499. – Оп. 2. – Спр. 145 [Мандес М. И., ОХИ]. – 12 арк.

Микола Бривко (Київ, Україна)

БИКІВНЯНСЬКИЙ ВИМІР ГРЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ НКВС У КИЄВІ

Доба сталінських репресій, їх причини, загальний перебіг і механізми є предметом особливої уваги громадськості й українських та закордонних науковців. Але попри всі зусилля науковців, ще багато аспектів Великого терору 1937-1938 років залишилося невивченими. Одними з них є національні операції НКВС. Фактично цими операціями було санкціоновано масові знищення людей за етнічними ознаками. Грецька національна операція у загальному контексті «Великого терору» посідає окреме місце. Насамперед, це пов'язано з мало чисельністю грецької громади, що проживала на Київщині. Важкодоступність документів так само ускладнила її вивчення у попередній період. Відтак, існує потреба ґрунтовного дослідження політичних репресій проти грецької національної меншини у 1937-1938 роках.

Репресій проти грецької національної меншини вивчали українські й зарубіжні науковці, зокрема Джуха І. [1], Нікольський В. [2], Романцов В.М. та Богатіков О.В. [3], чії роботи спиралися на значну кількість джерел та стосуються насамперед греків Приазов'я, і практично не торкалися Києва.

Певна спроба вивчити історію греків Києва, у тому числі репресованих, присутні у статтях С. Мазараті [4] та К. Федоренка [5].

Проте хронологічні межі статті Мазараті С. досить широкі та охоплюють історію грецької національної меншини Києва від найдавніших часів і до сьогодення. Щодо статті К. Федоренка, то він дещо більше подає

інформації щодо репресованих греків Києва і до певної міри конкретизує їх біографічними даними, розповідаючи про їх життя у 1920-1930-х роках.

Однак, репресії проти греків Києва 1937-1938 років потребують детальнішого вивчення, у тому числі на підставі архівних документів.

Переважним місцем розселення греків України були південні регіони Причорномор'я й Приазов'я, у той же час однією зі старих національних громад греків була Київська, яка з часом збільшувалася. У 1874 році у Києві мешкало 87 греків, в 1917 році вже 705 осіб [4, с. 78]. Проте несприятлива національна політика й репресії з боку більшовиків, призводило до зменшення кількості греків Києва, і вже у 1923 році їх складало 427 особи [5, с. 163], а у 1926 році - 289 [4, с. 78; 5, с. 163].

Сама грецька національна операція НКВС є складовою частиною «Великого терору», розпочатою 2 липня 1937 року Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» [6, с. 40-41].

Запроваджувалась директивою наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова 11 грудня 1937 року № 50215, в якій звинувачувалися греки у шпигунсько-диверсійній та антирадянській діяльності. Так у документі констатується наступне: *«Матеріалами слідства встановлено, що грецька розвідка веде активну шпигунсько-диверсійну й повстанську роботу в СРСР, виконуючи завдання англійської, німецької, японської розвідок...»*

Поряд з шпигунсько-диверсійною роботою в інтересах німців й японців грецька розвідка розвиває антирадянську націоналістичну діяльність, спираючись на широкий антирадянський прошарок серед грецького населення СРСР» [1, с. 52].

Були визначені й категорії греків яких слід заарештувати, а саме *«арешту підлягали усі греки наступних категорій:*

- 1) які знаходяться на оперативному обліку або розробляються;*
- 2) колишні великі торговці, спекулянти, контрабандисти й валютчики;*
- 3) греки, які вели антирадянську націоналістичну роботу, в першу чергу із середовища розкуркулених, а також усі, які сховалися від розкуркулювання;*
- 4) політемігранти з Греції й усі греки, нелегально прибули до СРСР, незалежно від країни, з якої вони прибули;*
- 5) усі осіб на території СРСР греки, так звані закордонні агенти НКВС й розвідувального управління РСЧА»* [1, с. 52].

Розпочиналася операція в Києві в ніч з 15 на 16 грудня 1937 року арештом 22 осіб, у тому числі 14 грецьких підданих [7, арк. 77], слід зазначити, що арешти відбувалися по всій країні [1, с. 52]. За неповними дослідницькими даними Івана Джухи, за перший тиждень операції заарештовано в Україні – 2862 грека [1, с. 61].

За статистичними даними в Київській області ще у 1937 році було заарештовано по грецькій лінії 26 осіб [8, арк. 151], хоча про їх розстріл у 1937 році окремих статистичних даних нема [8, арк. 152]. Проте існують

певні погрішності у наведених даних, які потребують більш уважного вивчення й аналізу.

Щодо міста Києва, на жаль, точна кількість репресованих греків достовірно не відома. В статті С. Мазараті зазначається про 40 осіб [4, с. 79].

За протоколом «двійки» № 41 від 5 лютого 1938 року було засуджено 26 осіб до розстрілу [9, арк. 71-73], з них розстріляно 25 лютого 1938 року 25 осіб, один помер [9, арк. 75]. За протоколом № 39 від 7 лютого 1938 року було розстріляно іще двох греків у той же день [9, арк. 41-42, 44].

На сьогодні в Центральному державному архіві громадських об'єднань України фонд 263, опис 1 нами виявлено й опрацьовано 35 архівно-кримінальних справ щодо репресованих осіб за «грецькою національною операцією НКВД». Серед них засуджено по першій категорії - 31 особа, по другій категорії – 2 особи у 1938 році засуджені до таборів, іще дві особи померли у лікарні в'язниці (Кулумбіс Діонісій Панайотович й Томілін-Кунелаки Мітельдіад Афанасьєвич).

Вироки виконані у 1937 році щодо двох осіб (за шпигунство на користь Румунії та антирадянська агітація), 25 лютого 1938 року – 27 осіб, в інші дні 1938 року - ще 2 особи.

За своїм соціальним походженням, 16 - були робітниками, 15 - службовцями радянських закладів, інші - дрібними кустарями, селянами, торговцями [10, арк. 37]. За місцем роботи: в їдальнях, ресторанах працювало 10 осіб, у тому числі й на посадах директора чи завідувача їдальні, чоботарями - 6 осіб, лікар – 1, шофер – 1, керуючий будинком – 1, уповноважений по закупівлям – 1, винороб - 1. За національним складом, один був українцем (працював двірником), інший – росіянин (карамельщик – кондитер), решта - греками. Проте місцем народження репресованих була не лише Греція, а й Туреччина, Італія, Франція, УРСР, Румунія тощо.

Аналіз архівно-кримінальних справ репресованих свідчать, що майже всі справи були сфальсифіковані. 30 осіб заарештованих були звинувачені та засуджені у шпигунстві на користь Греції та Румунії, а саме за статтею 54-6 (шпигунство) Карного кодексу УРСР, 10 осіб за антирадянську діяльність за статтею 54-10, одна особа за статтею 54-1 й дві особи за статтями 54-11 Карного кодексу УРСР. Інколи ці статті поєднувалися під час слідства.

Доказами шпигунства слідчі НКВС вважали, наприклад, поїздки до посольства Греції у Москву [11, арк. 57; 12, арк. 78, 80, 82], що бачимо у справі Емірзіаді Г.Д.: *«Грецьку місію у м. Москві я відвідав двічі. Перший раз у 1925 році, коли прибув міняти паспорт на новий. Другий раз у 1936 році серпні місяці, коли повертаєся додому у Київ...»* [13, арк. 9], чи у справі Столярова І.І.: *«... у 1935 році відвідав грецьке консульство у Москві, де просив прийняти заходи до визволення своїх засуджених родичів»* [14, арк. 21], який є росіянин за національністю, але одружений був на гречанці, батько й брат якої були засуджені до табору за валютні махінації. Чи особисте листування з родичами із Греції [13, арк. 38-39зв.],

або громадсько-політичні газети грецькою мовою, яка видавалися у СРСР [13, арк. 60-64зв.].

Звинуватили греків і у диверсійній діяльності, як наприклад Зулласа В.М. у підготовці диверсійних акцій у випадок війни «... шляхом отруєння продуктів харчування, дезорганізація ринку й постачання населення» [15, арк. 25, 47] та «[...] підпали складів з товарами...» [15, арк. 58] чи Столярова І.І., який «отримає завдання при виробництві солодошіє вжити замість харчових художні фарби, з метою отруїти дітей» [14, арк. 10].

Нажаль подібні зізнання слідчими НКВС фактично «вибивалися» чи фальсифікувалися. Так, в справі Зулласа В.М. відсутні протоколи очних ставок з іншими «так званими співниками», проте у 1957 році під час процесу реабілітації наприклад Каракоз Іван Іванович, який також був заарештований у 1938 році, свідчить наступне «на очній ставці на питання слідчого до Зулласа, що Зулласу відомо про мене, Зуллас довго не відповідав, проте підштовхуваний охороною, він заявив, що як резидент польської розвідки завербував мене для шпигунської діяльності ...» [15, арк. 155] і тут же «[...] протокол очної ставки я не підписував, так як слідством він не оформлювався в момент очної ставки. Очна ставка з Зулласом тривала приблизно 10-12 хвилин» [15, арк. 155]. Цікавими є доповнення Трегуба Бориса Ароновича, який зазначає «[...] на очній ставці він був схудлим, заляканим, й судячи по тому, що до мене застосовували методи фізичного впливу, я вважаю, що Зуллас міг оговорити себе й інших не винних людей». [15, арк. 84]. І таких прикладів було чимало.

Тривалий час родичам репресованим повідомляли брехливі відомості про смерть їх родичів і тільки з початком перебудови почалася відкриватися правда, правда не тільки про те, що грецька національна меншина м. Києва у більшості своєї була знищена органами НКВС, а й про місце їх поховання, а саме про таємну спецділянку НКВС в Биківнянському лісі, яка до 1988 року вважалася в урядових повідомленнях як місцем поховання «жертв німецько-фашистських загарбників» [16, с. 1; 17, с. 2; 18, с. 2].

Проте саме німецькі загарбники розповіли вперше про місце поховання жертв репресій в Биківнянському лісі світу у 1941 році спочатку в берлінській газеті, а згодом в україномовних «Львівські вісті» та «Українське слово» [19, с. 3; 20, с. 2].

Утворилася таємна спецділянка НКВС у Биківнянському лісі згідно рішення Київської міської ради 20 березня 1937 року [21, арк. 15] й площею 5,3 га та мала міцні ворота, високий щільний паркан й службове приміщення, зведеного з дерев'яного бруса на цегляному фундаменті.

Тіла розстріляних у Київських в'язницях ховали завжди вночі в заздалегідь підготовлені ями таємно. Тіла розвантажували навалом, присипали вапном і закопували. І це відбувалося з липня-серпня 1937 року до вересня 1941-го року.

На жаль жодного письмового підтвердження про поховання конкретної особи на території спецділянки в Биківнянському лісі ми практично на сьогодні не знайдемо, але сучасні археологічні розкопки (які відбулися у 2001, 2007, 2011-2012 роках), усні свідчення місцевого населення, та колишніх працівників НКВС того часу підтверджують нам усю трагічну долю жертв сталінського режиму 1937 – 1938 років і греків у тому числі.

Підводячи підсумок слід зазначити, що Биківнянська трагедія вимагає більш суттєвих й глибших досліджень та розкриття усього масиву джерел і насамперед архівних, щоб зрозуміти усю трагічність й масштабність репресій з боку сталінського режиму. А отже, національна операція щодо греків Києва потребує більш ґрунтовного й детального вивчення на підставі всебічного аналізу архівно-кримінальних справ й інших архівних документів. Що дасть змогу не тільки з'ясувати дійсні масштаби грецької операції, а й зрозуміти механізм її здійснення та встановити імена усіх розстріляних греків жертв сталінського терору.

Джерела та література:

1. Джуха И.Г. Греческая операция: История репрессий против греков в СССР. – СПб: Алетей, 2006. – 416 с.

2. Нікольський В.М., Бут О.М., Добров П.В., Шевченко В.О. Книга пам'яті греків України. Наукове видання. – Донецьк: Видавничтво КП «Регіна», 2005. – 336 с.; Нікольський В.М. «Грецька операція» // Правда через роки. Статті, спогади, документи. Випуск 2. / Ред. кол.: В.І. Теличко (голова) та інші. – Донецьк: Донецька обласна редакційна колегія тому «Реабілітовані історією», 1998. – С. 39-47; Нікольський В.М. «Греческая операция» // Греки и славяне: 1000 лет. / Глав. ред. И. Яли. - 1997. - № 1. – С. 134-139;

3. Богатікова О.В., Романцов В.М. «Грецька операція» 1937-1938 рр. у Північному Приазов'ї: історіографія проблеми // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Випуск 3. – 2012. – С. 30-38; Богатікова О.В., Романцов В.М. Причини проведення «Грецької операції» в умовах сталінського тоталітарного режиму // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Випуск 1. – 2011. – С. 17-22;

4. Мазарати С.Н. Греки Киева (история и современность) // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. Випуск 1. / Редкол.: О.Д. Пономарів (голова ред.) та ін. – К.: Київське науково історико-філологічне товариство Андрія Білецького, 1997. – С. 67-81;

5. Федоренко К. Греки Киева // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. Випуск 4. Книга 2. / Редкол.: Є. Чернухін (відповід. ред.) та інші. – К.: Київське науково історико-філологічне товариство Андрія Білецького, 2006. – С. 163-169;

6. Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937-1938 рр. У 2-х частин; Частина 1. / Упоряд. С. Кокін, М. Юнге. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 614 с. – С. 40-41;

7. ГДА СБУ. – Фонд 16, опис 30, спр. 97;

8. ГДА СБУ. – Фонд 42, спр. 31;

9. ГДА СБУ. – Фонд 5, спр. 469;

10. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, спр. 47465 фп;

11. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, спр. 64029фп;

12. ГДА СБУ. – Фонд 16, опис 30, спр. 97;

13. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, спр. 55019фп;

14. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, спр. 61955фп;

15. ЦДАГО України. – Фонд 263, опис 1, спр. 46720фп, том 1;

16. Повідомлення Надзвичайної комісії по встановленню і

розслідуванню злочинств німецько-фашистських загарбників та їх спільників і завданої ними шкоди громадянам: Про руйнування і звірства, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками в місті Києві. // Київська правда. – 1944. – 1 березня (№ 43). – С. 1;

17. Повідомлення РАТАУ. // Сільські вісті. – 1971. – 24 квітня (№ 93). – С. 2;

18. У Раді Міністрів УРСР. // Прапор комунізму. – 1987. – 27 грудня (№ 297). – С. 2;

19. Викриті могили помордованих людей (за воєнним кореспондентом А.П. Кольмусом). // Львівські вісті. – 1941. – 4 жовтня (№ 49). – С. 3

20. Шляхом мордувань. // Українське слово. – 1941. – 8 жовтня (№ 25). – С. 2;

21. Державний архів м. Києва. – Фонд Р-1, опис 1, справа 9686;

Ганна Бричка (Київ, Україна)

РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ ПАІСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Актуальність теми. Паїсій Величковський займає особливе місце як в історії православної Церкви, так і в духовній культурі України в цілому. На перший погляд, він досить відомий. Існує низка біографічних досліджень, книги О. С. Четверикова, А.-Е. Н. Тахіаоса, дисертація І. Паула та ін. В останні роки були опубліковані тексти Паїсія, відомі до цього тільки дуже вузькому колу фахівців. Проте релігійні практики старця Паїсія, як і раніше, залишаються недостатньо дослідженими. Більш того, часто діяльність Паїсія розглядається однобоко, дослідником береться лише його окрема частина, чи період біографії та подається ніби повноцінний огляд його духовної спадщини. Такі автори часто навіть не підозрюють, що, висмикнувши певну частину духовної спадщини старця з контексту, вони створюють невірну уяву про постать Паїсія в цілому. Аналізуючи літературно-перекладацьку діяльність Паїсія Величковського чи його монастирське життя, дослідники часто упускають з виду те, що старець Паїсій – це, насамперед, духовний практик доволі езотеричної християнської традиції ісихазму, що становить основу православного аскетизму. Тому дослідження релігійних практик Паїсія Величковського наразі є вельми актуальним.

Стан наукової розробки. Дослідженню життя та духовної спадщини Паїсія Величковського присвячено праці С. Четверикова «Молдавский старец Паисий Величковский, его жизнь, учение и влияние на православное монашество», Тахіаоса А.-Е. Н., «Возрождение Византийского мистицизма старцем Паисием Величковским (1722–1794)», С. Шумило «Преподобный Паисий Величковский и Запорожская Сечь», Є. Владимірова «Преподобный Паисий Величковский», М. Ганицького «К жизнеописанию старца Паисия Величковского», Н. М. Дилевського «Старец Паисий Величковский и его болгарские читатели», Д. Кенанова «Стихова прослава на схиархимандрит Паисий Величковски», Л. Полякова «Старец Паисий Величковский как учитель аскетики», І. Паула «Славянские ученики прп. Паисия XVIII-начала XIX веков», Г. Самуряна «Архимандрит Паисий Величковский», І. К. Смолич «Русское монашество», В. Старика «Неопубліковані листи Паїсія Величковського до Запорозького Війська» та інші. Найбільше досліджень спадщини Паїсія Величковського здійснено на базі православних монастирів та церков України, Росії та Молдавії. У бібліографічному списку про старця Паїсія Величковського, складеному професором А.-Е. Н. Тахіаосом в 1993 році перераховані 166 книг і статей з даної проблематики [6, с. 201-227]. Однак дослідники недостатньо приділяють уваги духовним практикам старця, що зумовлює необхідність повного, комплексного дослідження цієї проблематики.

Метою даної статті є дослідження релігійних практик Паїсія Величковського.

Результати дослідження. XVIII ст. є одним з найважливіших періодів в історії української культури, період, який буде мати вирішальні наслідки для прийдешніх поколінь. У цьому столітті відбуваються процеси, що виносять на поверхню безліч проблем, які або століттями перебували в сплячці, або були зовсім невідомими. Протягом XVIII століття відбувалися трагічні для української культури події руйнації Запорізької Січі та ліквідації козацької республіки, що призвело до занепаду державності.

Перетворення Петра I та його наступників негативно відобразилися на церковному житті та духовній культурі України в цілому. В свою чергу, в середині чернецтва зростає занепад, викликаний надмірним залученням чернецтва до світського життя. В цих умовах єдиною оздоровчою силою чернецтва, духовною серцевиною Церкви, що через оздоровлення церкви здійснювало лікувальний вплив й на світське суспільство нашої країни, стало старецтво. Завдяки діяльності видатного українського подвижника Паїсія Величковського, до XIX століття послух як аскетичний подвиг стає центральним моментом у вітчизняному чернецтві.

Життя старця Паїсія наповнене істинно аскетичною діяльністю: постійні молитви, пости, фізична праця, суворе і постійне наставництво ченців в правилах чернечого життя. Для відпочинку старець Паїсій не дозволяв собі більше 3-х годин на добу. Сучасники повідомили про те, що старець Паїсій володів даром пророцтва і цілительства.

Своєю працею Паїсій повертав православну традицію до її Візантійських витоків і актуалізував в нових історичних умовах твори Отців і Вчителів Церкви. Як зазначає один з дослідників життя і творчості Паїсія Величковського прот. С. Четвериков, о. Паїсій «является истинным вдохновителем и руководителем русского монашества XIX века. Своєю жизнью, писаниями и деятельностью он вызвал большое оживление и высокий духовный подъем в русском монашестве. Он создал старчество не только как наличный факт (такое было и раньше в наших монастырях), но и как школу, дав ему твердое обоснование в святоотеческой подвижнической литературе, и установив при посредстве своих учеников правила, приемы и предания старчества» [7, с. 76]. За підрахунками того ж автора через своїх учнів і послідовників вплив преп. Паїсія поширився на 212 православних монастирів і обителів, велика частина яких була в Україні.

У невеликих повчаннях і міркуваннях старця Паїсія, що дійшли до нас, він постає як великий психолог. Перш за все, о. Паїсій виділяє в людині два традиційних начала: тілесне і душевне. До тілесного начала він відносить зір, слух, нюх, смак і дотик, до душевного – розум, розсуд, слово, мріяння (уява), почуття (серце). Всі ці сили, хоча і даровані Богом, після гріхопадіння людини стали амбівалентні, тобто можуть бути як джерелом чеснот, так і джерелом гріха, пристрасті. І великий український аскет

докладно, нехай і дуже коротко, розбирає всі моменти, пов'язані з наявністю в людині чеснот або пристрастей: причини їх зародження, послідовність і взаємозв'язок, засоби підтримки або потурання, слідства і результати. Той, хто бажає рухатися шляхом духовного вдосконалення і врятувати свою душу, отримує в повчаннях старця Паїсія свого роду «мапу» з описом маршруту руху, «мапу» свого внутрішнього світу.

Початком благодатного руху, спрямованого на отримання чеснот і подолання пристрастей як тілесних, так і душевних, о. Паїсій Величковський вважає страх Божий, який лежить в основі нашої духовної премудрості. І далі ступені нашого духовного вдосконалення, відповідно до повчань старця Паїсія, виглядають так: «Страх Божий рождает веру; вера – надежду; надежда – любовь к Богу и людям; любовь – терпение и иные многие добродетели; терпение – послушание и всякую добродетель; послушание – упование; упование – пост; пост – чистоту и безмолвие; безмолвие же рождает воздержание, молитву, слезы, бдение, плач, бодрость, трезвение и иное многое и отсекает всякое злоязычие; плач рождает нестяжание; нестяжание же рождает правду и отсекает всякий спор; молитва рождает рассуждение, трезвение ума, слезы, радость, смирение сердечное, кротость; смирение рождает смиренномудрие, уединение; смиренномудрие отсекает гордость, тщеславие и растит плод духовный» [2].

Так само як «карта» чеснот існує й «карта» пристрастей. І преподобний старець призводить взаємопов'язаний ланцюжок пристрастей та згубних пороків. Він виділяє три пристрасті, які вважає головними побудниками усілякого гріха: забуття, гнів і незнання. Саме ці пристрасті, на думку старця, служать своєрідним налаштуванням людської душі до пороку. Якщо така настройка відбулася, шлях для всіх пристрастей виявляється відкритим. Першою, згідно о. Паїсія, з'являється «маловерие», воно вже породжує «самолюбие», як «начало и конец, корень и родоначальник всякого зла». Самолюбство, в свою чергу, породжує милосердя і грошлюбство («сребролюбие»), «також корінь і причину всякого зла». І далі ланцюг породжень виглядає наступним чином: «сребролюбие порождает гордость, гордость – славолубие, славолубие – сластолюбие, сластолюбие – чревообъядение и блуд, блуд – гнев, гнев – памятозлюбие, памятозлюбие – хула, хула – печаль, печаль – наглость, наглость – тщеславие, тщеславие – многоречие, многоречие – празднословие, пленение» [2].

Що ж необхідно робити людині, яка бажає придбати чесноти і подолати пристрасті? О. Паїсій вважає, що людині необхідне розуміння того, де вона знаходиться на шляху свого вдосконалення, постійна увага до свого стану і зусилля з протидії порокам, щоб очистити себе від них і дати в душі свій місце для «вселення» в неї Духа святого. «Прежде всего, – вчить Паїсій Величковський, – должно отогнать от себя самолюбие, во всех видах пожелания предметов сего мира и уничтожить себя во всех видах покаяния, в помысле, в деле, в пище, одежде, в домашней

обстановке и внутренних вещах – во всем должно смирять себя и осуждать, во всем избирать себе худшее, и, таким образом, умолкнут страсти душевные. Смирение никогда не падает, ибо ниже всех лежит. Так же необходимо усмирить плоть свою, удручая ее подвигами добродетелей и скорбями без упокоения, и умолкнут телесные страсти. Должно удерживать и язык свой, как источник всякого зла и разорителя добра. Таким образом перестанут действовать все страсти душевные и телесные и усмирены будут, человек будет бесстрастен и начнет приобретать жизнь вечную» [2].

Особливе місце в духовній практиці Паїсій Величковський відводить Ісусовій молитві або практиці розумного діяння. Преподобному Паїсію належить ряд письмових праць, в яких розкривається сутність розумного діяння. Оскільки його твори засновані на духовно-аскетичному переказі Східної Церкви і найбагатшому особистому життєвому досвіді старця, вони є дуже важливі для християнської традиції. Два творіння преподобного отця присвячені безпосередньо Ісусовій молитві: «Главы об умной молитве» і «Послание иеросхимонаху Агафону, начальнику Поляноворонския обители». Обидва ці твори носять апологетичний характер.

Незважаючи на те, що і до преподобного Паїсія окремі отці Церкви писали про розумову молитву, праці молдавського старця відрізняються тим, що в них найбільш повно систематизована вчення східних Отців про внутрішнє діяння. Ними користуються в своїх роботах письменники-аскети більш пізніх часів. Так, єпископ Ігнатій (Брянчанінов) і єпископ Феофан Затворник посилаються на них і рекомендують їх всім, що займаються внутрішнім діянням [1].

З творів старця Паїсія ми дізнаємося про те, що практика розумного діяння або Ісусова молитва, якій він присвятив все своє життя і прагнув до її поширенню і зміцненню всюди, де йому доводилося бути ігуменом обителі, не завжди зустрічала схвалення серед братії, а іноді піддавалася нападкам з боку інших ченців. Так, до нас дійшов твір блаженного старця схімонаха і архімандрита Паїсія Величковського «Об умной или внутренней молитве», написаний якраз для захисту розумової молитви від її супротивників.

О. Паїсій починає з того, що нагадує про суперечку Григорія Палами і Варлаама, що відбувалася у Візантії в XIV столітті, та її результати. Тоді теж була серйозна спроба опорочити практику розумного діяння, яку вдалося викрити св. Григорію, і калабрійський монах Варлаам, єретик Акіндін з одностудцями були віддані анафемі соборними рішеннями Церкви. Головною причиною помилок багатьох противників розумової молитви старець Паїсій вважає їх неучтво, незнання святоотецьких писань, в яких з посиланнями на Святе Письмо переконливо демонструється необхідність і важливість цієї молитви для шляху Богоспілкування. Іншого шляху людині, що відпала від Бога в первородний гріх, просто не дано: «Священная умная молитва, по силе писаний

Богоносных отцев, действующая Божией благодатью, очищает человека от всех страстей, возбуждает к усерднейшему хранению заповедей Божиих, и от всех стрел вражых и прелестей хранит невредимым» [3].

В своїй праці «Крины сельные или цветы прекрасные» старець Паїсій вказує, що «Шестая добродетель – молитва Иисусова. Это – общее дело у людей с ангелами; этою молитвою люди скоро приближаются к ангельскому житию. Молитва – источник всякому доброму делу и добродетелям и отгоняет от человека тьму страстей. Прибери ее, и будет душа твоя прежде смерти равноангельною. Молитва есть божественное веселие. Это единственной драгоценной меч; нет иного такого оружие, которое бы более ее посекало бесов; она опалает их, как огонь попалает терние. Эта молитва, как огонь разжигает всего человека и приносит ему невыразимую радость и веселие, так что он от радости забывает об этой жизни и все в веке сем считает за сор и пепел».

Звичайно, для проходження по складному шляху Богоспілкування необхідний досвідчений керівник. О. Паїсій переконаний в тому, що негативний результат розумного діяння приходить саме через спроби самостійної дії, самочинності і походять із людської гордині. В тому немає приводу для приниження самої Ісусової молитви. Для більшої переконливості своїх міркувань, старець Паїсій наводить приклад з мечем в руках немовляти і досвідченого воїна; немовля скоріше собі завдасть травму, воїн же використовує меч для захисту. Так і з внутрішньою молитвою, треба мати наставника і знати, як з нею правильно звертатися. Більш того, перед тим, як практикувати Ісусову молитву, неофіту необхідно підготувати своє тіло й дух: «усердствующий обучаться этому Божественному деланию, должен, по святому Симеону Новому Богослову, предать себя душою и телом в послушание, согласно с Священным Писанием: то есть: предать себя в полное отсечение своей воли и своего рассуждения – человеку, боящемуся Бога, усердному хранителю Его Божественных заповедей и не неопытному в этом мысленном подвиге, могущему, по писанию святых отцов, показать повинующемуся незаблудный путь ко спасению – путь умного делания молитвы, тайно совершаемой умом в сердце... Смирением же, рождающимся от послушания, по свидетельству Святого Иоанна Лествичника и многих св. отцов, возможет он избежать всех прелестей и сетей дьявольских, и тихо, безмолвно, без всякого вреда, постоянно упражняться в этом мысленном деле, с великим душевным преуспеянием» [3].

Якщо неофіт не має досвідченого наставника, що зміг би обучити його Ісусовій молитві, Паїсій Величковський пропонує звернутися до вчення світих отців: «Если же бы кто предал себя и в послушание, но не нашел бы в отце своем самым делом и опытом искусного наставника этой Божественной умной молитвы (в нынешнее время – увы! достойно многого плача и рыдания – совсем исчезают опытные наставники этого делания): то не должен он поэтому приходить в отчаяние. Но, пребывая в истинном послушании по заповедям Божиим (а не самочинно и особенно,

самовольно, без послушания, чому обыкновенно последует прелесть), возложив всю надежду на Бога, вместе с отцем своим, пусть, вместо истинного наставника. Верю и любовью повинуется учению преподобных отец наших, изложивших до тонкости учение об этом Божественном делании из просвещения Божественной благодати, и отсюда пусть заимствует наставления об этой молитве. И, во всяком случае, благодать Божия, молитвами святых отцов, поспешит и вразумит – как, без всякого сомнения, научиться этому Божественному делу» [3].

Паїсій Величковський відзначає, що слід розрізняти дві стадії розумової молитви: для початківців вона полягає в діянні, для досконалих – в баченні або спогляданні. О. Паїсій звертає особливу увагу на послідовність сходження у внутрішню молитву: від продукування до бачення, але ніяк не навпаки. До діяльної стадії він відносить любов до Бога і ближнього, лагідність, терпіння, смирення і виконання інших заповідей, піст, сльози, поклони, вправу молитви, роздуми про смерть.

Що ж стосується вищої стадії, то тут старець Паїсій повторює слова святого Григорія Синайського про вісім видінь: «Первое – видение Бога безвидного, безначального и несозданного, причину всего, единой Троицы и пресущественного Божества. Второе – чина и устройства умных сил. Третье – устройства чувственных тварей. Четвертое – смотрительного снисхождения Слова. Пятое – всеобщего воскресения. Шестое – второго и страшного пришествия Христова. Седьмое – вечного мучения. Восьмое – царствия небесного, не имеющего конца» [3].

Задається старець і питанням про початок розумової молитви, вважаючи таким само Слово Боже і стан Адама в раю. Ще раз повертається о. Паїсій до необхідності досвідченого керівництва і навчання в розумовому молитовному діянні, коли пояснює назву розумової молитви як духовного мистецтва: «Художеством же святые отцы, как показано, называют эту святую молитву, думаю, потому, что как художеству человек не может научиться сам собою без искусного наставника: так и этому мысленному деланию молитвы, без искусного наставника, навыкнуть невозможно» [3].

Послух в якості необхідної стадії сходження в розумовій молитві старець Паїсій пояснює тим, що відсікання свавілля є звільненням від мирських пристрастей і спокус, тоді, передаючи себе Богу, людина стає гідним зберігачем Божественних заповідей. Керуючись вказаним вище, Паїсій Величковський запроваджує послуг як принцип чернечого життя.

«Ниже бо возможно есть кому и во общество наше пріятую быти, аще не с таковым намерешемъ, еже душею и телом, и всем своим произволением предати себе во святое и блаженное, и во Святом Писаніи свидетельствуемое послушаніе, во еже уже ктому не творити свою волю, ниже держати свое разсужденіе, и себе окормляти, но окормляему быти и пасомому учешемъ Преподобных Отец наших... » [5, с. 253].

Безсумнівно, послух як принцип чернечого життя став «візитною картою» Паїсія. У численних (особливо, популярних) роботах про

чернецтво послуху приділяється, мабуть, основне місце, при цьому дуже часто посилаються саме на Паїсія Величковського. Але саме тут і відбувається підміна: з поля зору зникає той «адресат» послуху, про якого ясно говорить Паїсій. Його місце займають духовні отці, старці, наставники, монахи і, просто, батюшки. Сам же Паїсій жодного разу не згадує, кого саме треба слухатися. Він не говорить про те, що треба слухатися його або духовного отця. Він особливо звертає увагу свого адресата, що брати в його монастирі зберігають любов і повагу один до одного:

«...нудятся братія истинную и нелицемерную любовь Божию друг ко другу стяжати. ... друг друга тяготы нудятся носить, сердце и душу едину имети, друг друга на добрая дела подвизающе, друг друга верою и любовию ко мне недостойному превзыти тщашеся, аки чада Божія» [5, с. 253].

Трохи далі, кажучи про деяку, можна сказати, найдосконалішу частину братів, пише, прямо вказуючи і адресата слухняності і причину:

«... но овии убо отъ братіи, иже суть и множайшии, до конца свою волю и разсужденіе умертвиша, во всемъ мне же и братіи повинующеся, и аки Самому Господеви во страсе Божіи и смиренш мнозе послушаніе приносяще...» [5, с. 254].

Ось і відповідь: брати коряться один одному і своєму настоятелю, оскільки він – один з них. Але коряться не з дисциплінарних міркувань, а тому, що бачать в ближніх Господа Ісуса.

Таким чином, послух за Паїсієм Величковським, це, перш за все, бачити в кожному Господа. Звісно, якщо бачиш в кожному Господа, не може бути ніякої переваги і звеличування одних над іншими. В громаді старця кожен на своєму місці виконував ті обов'язки, ті справи, які йому під силу. Паїсій наполягав, щоб всі роботи брати виконували самі, рабської праці ні на сільськогосподарських роботах, ні в самому монастирі вони категорично не використовували. І це в той час, коли в усьому православному світі активно використовувалася праця монастирських селян. Безсумнівно, що в цьому своєму рішенні Паїсій слід за словами Христа учням:

«...вы знаете, что почитающиеся князьями народов господствуют над ними, и вельможи их властвуют ими; но между вами да не будет так: а кто хочет быть большим, да будет вам слугою; и кто хочет быть первым между вами, да будет всем рабом; ибо и Сын Человеческий не для того пришел, чтобы Ему служили, но чтобы послужить и отдать душу Свою для искупления многих» [4, Мк. 10:42-45].

Для Паїсія та його братерства були також характерні безкорисливість, відмова від будь-якої власності. Паїсій, розповідаючи про це другу своєї юності ієрею Димитрію з Полтави, пише так:

«Всяк бо премлем бывая в наше сожительство, имене свое, аще бо случилось кому что имети, и вещи, даже до тончайшей вещицы, вся пред ногами моими и братіи полагаая, предает я (это) Господеви, вкупе же и сам

себе душею и телом во святое послушание даже до смерти: инако же кому въ общество наше пріятую быти отнюдь невозможно» [5, с. 253].

Отже, Паїсій Величковський невпинно трудився над пошуками шляху особистого порятунку. Такий шлях старець Паїсій знайшов в діянні безперестанної Ісусової молитви. Удосконалившись в цьому подвигу, він став великим наставником розумної Ісусової молитви для керованої ним братії і багатьох віддалених учнів і послідовників. У своїх працях старець Паїсій вказував на недостатність одного зовнішнього «молитвословія»: співу і читання тропарів, канонів, псалмів, молитов і звертав увагу на внутрішнє молитовне роблення і боротьбу з помислами, очищення від пристрастей і постійне призивання імені Господа Ісуса Христа – Ісусову молитву. Саме цим шляхом «розумного діяння» і йшли старці, тому преподобний Паїсій по справедливості шанується як відновник старечого діяння в усій його повноті.

Неоціненні заслуги старця Паїсія і як вчителя Ісусової молитви. Своїми працями з відродження забутого на Русі розумного діяння він буквально з'явився натхненником того руху в середовищі чернецтва, яке поновило чернече життя і визначило його напрямком протягом двох наступних століть.

За своє святе подвижницьке життя і як практик та вчитель розумової Ісусової молитви, як відновник рятівного подвигу старецтва і духовний письменник преподобний Паїсій (Величковський) був в 1988 році канонізований у лику святих Російської Православної Церкви.

Висновки. Таким чином, Паїсій Величковський наповнив своє життя істинно аскетичною діяльністю: постійними молитвами, постами, фізичною працею, суворим і постійним наставництвом ченців в правилах чернечого життя. Особливе місце в духовній практиці Паїсія Величковського відводив Ісусовій молитві або практиці розумного діяння. При цьому старець Паїсій розрізняв дві стадії розумової молитви: для початківців вона полягає в діянні (любов до Бога і ближнього, лагідність, терпіння, смирення і виконання інших заповідей, піст, сльози, поклони, вправа молитви, роздуми про смерть), для досконалих – в баченні або спогляданні. Своїми працями з відродження та поширення розумного діяння Паїсій Величковський буквально став натхненником того руху в середовищі чернецтва, яке поновило чернече життя і визначило його напрямком протягом двох наступних століть.

Джерела і література:

1. Архимандрит Пимен (Адарченко). Значение молитвы в жизни монастыря по трудам прп. Паисия (Величковского) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://monasterium.ru/publikatsii/xxiv-mezhdunarodnyeh-rozhdestvenskie-obrazovatelnye-chteniya-regionalnyy-etap/znachenie-molitvy-v-zhizni-monastyrya-po-trudam-prp-paisiya-velichkovskogo/>.

2. Величковский П. Крины сельные или цветы прекрасные [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://azbyka.ru/otchnik/Paisij_Velichkovskij/kriny-selnye/.
3. Величковский П. Об умной или внутренней молитве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.biblioteka3.ru/biblioteka/paisiy_vel/.
4. Поляномерульский В. Житие и писания молдавского старца Паисия Великовского / В. Поляномерульский. – 2-е изд. – Москва: Оптина пустынь, 1847.
5. Рафаил (Карелин), архимандрит. Тайна спасения. Беседы о духовной жизни [Електронний ресурс]. – Москва : Московское Подворье Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 2001. – Режим доступу: http://vziskaniye.ru/docs/books/rafael_karelin/taina_spaseniya.pdf.
6. Тахиаос А.-Э. Н. Возрождение византийского мистицизма старцем Паисием Величковским (1722-1794) / А.-Э. Н. Тахиаос // *Cyrrilomethodianum* 17-18. – Thessaloniki, 1993-1994. – С. 201-227.
7. Четвериков С. Из истории русского старчества (Паисий Величковский) / С. Четвериков // Путь. – Париж, 1925. – № 1. – С. 76.

Альона Бровко (Ніжин, Україна)

**АКАДЕМІК КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ ХАРЛАМПОВИЧ :
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Проголошення незалежності України, відродження української історичної науки, остаточно позбавленої від радянських штампів та ідеологічних стереотипів, доступ до архівних матеріалів дозволило об'єктивно відтворити історію українського народу та відтворити імена дослідників української історії, дати справжню оцінку їх діяльності та внеску у розвиток історичної науки. Серед таких імен, чільне місце посів дослідник українського життя та історії К. Харлампович, науковий внесок якого не знайшов належної оцінки в радянську добу.

Автор понад 250 наукових праць, член-кореспондент Санкт-Петербурзької академії наук, ординарний професор Казанського університету, співробітник і дійсний або почесний член найпрестижніших товариств і спілок: Товариства археології, історії, етнографії при Казанському університеті (з 1899, 1922-24 – його голова), Товариства історії та старожитностей при Московському університеті (1913), Товариства шанувальників старовинної письменності (1914), Російської вченої архівної комісії (1914), Московського археологічного т-ва (1918), Товариства вивчення місцевого краю Чуваської автономної області (1922),

Центрального бюро краєзнавства (1923) тривалий час не викликав цікавість з боку науковців.

Вперше згадку про К. Харламповича знаходимо, ще за життя вченого, у виданні “Памятная книжка Казанской губернии на 1901 год” (Казань, 1901 р.). Так, прізвище К. Харламповича зустрічається серед списків викладацького складу духовної семінарії [20, с. 36], а також серед працівників історико-філософського факультету Казанського університету, що перебували на посаді приват-доцентів [20, с.55].

Першим спеціальним дослідженням присвячено видатному вченому став біографічним нарис професора В. Біднова “К.В. Харлампович (1870-1932)”, що вийшов за кордоном (Варшава, 1933 р.). Перебуваючи в еміграції, він видав брошуру, в якій висвітлив біографічні дані та життєвий шлях ученого. До написання нарису його сподвигла опублікована в першому томі “Трудов Института Славяноведения Академии Наук”(1932 р.), в розділі під заголовком “Потери науки”, коротенька некрологічна замітка, яка, як відмічає історик, становила “всього лише 17 рядків, про бувшого професора Казанського Університета і члена УАН К.В. Хараламповича” [1, с. 3].

Утім, брак необхідного матеріалу та інформації, вдалося взяти. Тому роки життя післяреволюційних подій висвітлено дуже коротко і поверхнево, а про період перебування в Україні та останні роки життя вченого В. Біднову не було відомо взагалі. На що дорікав і сам вчений: “Зараз неможливо сказати, а ні коли саме вмер К.В. Харлампович, а ні в якому місці, бо згадана на початку некрологічна замітка не вказує ні часу, ні місця його смерті...” [1, с. 9-10]. Вперше В. Біднов подав у своїй роботі й перелік основних праць вченого.

Згадки про К.Харламповича знаходимо у працях й інших істориків в еміграції: Н. Полонської-Василенко [22] та О. Оглоблина [27]. Зокрема, з праці Н. Полонської-Василенко дізнаємося про перебування К. Харламповича на посаді позаштатного члена-академіка Української Академії Наук та про його звільнення з Академії у 1927 році. Оглядова біографія вченого К. Харламповича подається і в “Енциклопедії українознавства. Словникова частина (ЕУ-II)” (Париж, Нью-Йорк, 1980. — Т. 9.) [7].

В українській історичній науці відомості про К. Харламповича почали з'являтися лише з середини 80-х р. ХХ ст. Короткі біографічні статті знаходимо в енциклопедичних виданнях: “Українська радянська енциклопедія” [28], “Український радянський енциклопедичний словник” [29], “Украинский советский энциклопедический словарь” [30], “Советская историческая энциклопедия” [24], “Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона” [8].

Справжній науковий інтерес до постаті видатного вченого К. Харламповича спостерігається на початку 90-х рр. ХХ ст. Саме з цього моменту прізвище Харламповича повертається із забуття та стає темою окремих спеціальних досліджень науковців ХХ – ХХІ ст.

Так, у 1990 р. у збірнику наукових праць “Очерков истории естествознания и техники” було опубліковано біографічний нарис Л. Депенчук “Константин Васильевич Харлампович” [5], в якому автор висвітлив життєвий шлях академіка К. Харламповича. Саме завдяки даній праці, прізвище К. Харламповича стало відомим значній частині наукового загалу, що, потрібно вважати, у подальшому й стало однією з причин підвищеного інтересу до особи вченого.

Уже в наступні роки згадку про К. Харламповича знаходимо в праці Ф.Ф. Перченка “Трагические судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР” (1995 р.) [25] в якій автор подав список репресованих членів АН СССР та їх оглядову біографію. Серед численних прізвищ міститься й прізвище К. Харламповича. Цього ж 1995 року вийшла книга “ In memorem: Исторический сборник памяти Ф.Ф.Перченка” [9], в основу якої був покладений вже зібраний та опублікований у попередньому виданні список репресованих, з певними доповненнями та уточненнями. Щодо біографії К. Харламповича то внесення змін не спостерігається.

Тривалий час саме ці незначні відомості були єдиним джерелом інформації про життя та діяльність науковця. Лише з поч. ХХІ ст. постать академіка К. Харламповича стала об'єктом дослідження науковців. Зокрема, вийшли друком в світ праці Є. Чернухіна, О. Морозова, Л. Медовкіной, А. Гедьо, О. Самойленка та ін.

Важливою з погляду інформативної насиченості стали праці Є. Чернухіна [32;33;34]. Висвітлюючи біографію К. Харламповича, автор праці особливу увагу приділяє періоду перебування вченого в Україні, розкриває тяжке становище вченого, наголошує на труднощах з якими довелося зіштовхнутися історик у цей період. Відзначаючи високий рівень науковості та працездатності К. Харламповича у вивченні історії греків Ніжина, Є. Чернухін, аналізуючи працю академіка “До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII – XVIII)”, зазначає, що не маючи можливості використовувати для вивчення історії греків архівні матеріали інших міст, він створив “по суті єдину й першу в часі справді наукову розвідку-життєпис грецького братства першого століття свого існування...” [32, с. 39]. Наукова значимість даної праці полягає і в тому, що на відміну від своїх попередників, К.Харлампович для її написання використовував виключно архівні справи самого братства. Подає у своєму виданні автор структуру праці, за попереднім планом академіка, та загальну характеристику згаданій розвідки К. Харламповича.

Як відомо, перша частина праці “До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII – XVIII)”, була опублікована ще за життя К. Харламповича. Чернетки другого, п'ятого та шостого нарисів зберігаються в архіві ВУАН в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та в особистому архіві К. Харламповича у м. Ніжині. П'ятий нарис “Ніжинські греки й торгівля” був віднайдений Є. Чернухіним та опублікований у 1999 році у III-й книзі “Записок історико-філологічного товариства Андрія Білецького”. Другий нарис “Національний

склад, професійна розбивка, статистичні дані” – побачив світ у 2001 р., а шостий “Просвітницька й благодійна діяльність Ніжинської грецької громади” – у 2003. Третій та четвертий нариси вченого досі не виявлені.

Плідною була пошукова робота й дослідника О. Морозова. В особовому фонді К. Харламповича Ніжинського відділу Чернігівського обласного архіву, ним було віднайдено чернетку початкового варіанту нарису “Грецька колонія в Нежині в її минулому (XVII – XVIII)” та фрагмент чернетки II розділу дослідження про ніжинських греків під назвою “Ніжинський склад, професійна розбивка, статистичні дані”, та було опубліковано в 2001 в збірнику статей та матеріалів “Греки в Ніжині” [4].

Досліджуючи постать К. Харламповича, О. Морозов опублікував низку праць, присвячених видатному вченому. Серед яких варто відзначити наукові розвідки “Академік ВУАН К.В. Харлампович та його неопублікована праця з історії ніжинських греків” [16], “Справа академіка Костянтина Харламповича” [18], “Костянтин Харлампович – дослідник минулого, долю якого понівечили “будівельники світлого майбутнього” [17] та інші.

Як результат кропіткої пошукової роботи стало опублікування у 2011 році Є. Чернухіним та О. Морозовим праці К. Харламповича “Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні” [31]. До видання увійшли статті самих упорядників, в яких вони ознайомлюють читацький загал з біографією та науковою діяльністю вченого та нариси і статті академіка присвячені історії ніжинського грецького братства.

Постать К. Харламповича та його наукова діяльність висвітлюється у працях Л. Медовкіної (10-15). Здійснюючи огляд основних праць К. Харламповича з історії ніжинської грецької громади та її архівної спадщини, історик приходять до висновку про вагомий внесок академіка в українську історіографію ХХ ст. Його праці стали важливим матеріалом як з історії архівної спадщини греків, так і, власне, з історії ніжинського братства, який широко використовується сучасними дослідниками.

Життєвий та творчий шлях науковця відображений в працях А. Гедьо [2;3] та О. Самойленка [23]. Варто відзначити наукову розвідку О. Самойленка “Він хотів примножувати славу української науки” в якій дослідник висвітлюючи період перебування К. Харламповича в Ніжині, обґрунтовує не випадковий вибір вченим саме цього міста для свого проживання після повернення із заслання. Наявність Інституту Народної Освіти, тісні наукові контакти з різними установами ВУАН та видатними представниками української історичної науки М. Грушевським та Д. Багалієм, існування науково-дослідної кафедри історії культури та мови, близькість до Києва, все це, на думку О. Самойленка, й вплинуло на остаточний вибір академіка.

До того ж, як стверджує дослідник, директор Інституту народної освіти обіцяв К. Харламповичу посаду на кафедрі історії, утім, втручання певних посадових осіб у справу академіка, а також виключення вченого з

лав ВУАН, призвело до того, що йому було відмовлено у роботі й у Ніжині. Згадки про К. Харламповича знаходимо в працях М. Подгайко [21], О.Троєпольської та Н. Троєпольської [26].

Варто відзначити колективну працю П. Доброва, А. Гедьо, Л. Медовкіної “Костянтин Васильович Харлампович (1870 – 1932 рр.): інтелектуальна біографічна історика”, що вийшла друком в 2011 році [6]. На сьогодні, це одне з найбільш ґрунтовних досліджень, в якому на основі віднайдених архівних матеріалів висвітлено маловідомі питання пов’язані з біографією, життєвим шляхом та науковою діяльністю К. Харламповича. Зокрема, у праці, на основі епістолярної спадщини, висвітлюється соціокультурне оточення та наукові зв’язки К. Харламповича з українськими та російськими вченими. Особливе місце в роботі відведено аналізу сфери наукових інтересів та історичних поглядів вченого. У ході дослідження творчої діяльності К. Харламповича, історики відзначають, що інтерес до української історії у академіка зародився ще в студентські роки, під впливом лекторів Санкт-Петербурзької духовної академії, які цікавилися історією України та Білорусії, що в подальшому вплинуло на вибір тематики дослідницької роботи вченого.

Розглядаючи період проживання К. Харламповича в м. Ніжин, автори праці високо оцінюють внесок академіка в дослідження історії Ніжинського грецького братства, зазначаючи, що він створив “по суті єдину і першу в часі справді наукову розробку, “життєпис” грецького братства, поповнюючи і спростовуючи те, що вже друкувалося про греків” [6; с. 65].

Отже, не зважаючи на те, що тривалий період постать К. Харламповича не була предметом спеціального дослідження науковців, а перші згадки в офіційній українських джерелах з’явилися лише у 80-х рр. ХХ ст., на сьогодні вийшла ціла низка розвідок присвячених вченому, в яких розкривається різні аспекти життя та творчої діяльності науковця. Утім, незважаючи на плідну роботу істориків у цьому напрямку, деякі питання так і залишились малодослідженими. Зокрема, через брак необхідної інформації мало відомо про родовід К. Харламповича, а також, недостатньо висвітленні останні роки життя вченого. Триває пошук, на сьогодні, решти нарисів праці з історії Ніжинського грецького братства першого століття його існування.

Джерела та література:

1. Біднов В. К.В. Харлампович (1870-1932) / В. Біднов. – Варшава: Друкарня Синодальна, 1933. – 16 с.
2. Гедьо А.В. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов’я в актових матеріалах середини 17-19 ст. / А.В. Гедьо. – К., 2005. – 416 с.
3. Гедьо А.В. Особа історика серед обставин часу. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mistaua.com/Личности/Ученые/Харлампович_Кость_Васильович/440/Особа_історика_серед_обставин/40/?setcity=278

4. Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. – Ніжин: “Просвіта”. 2001 – Вип. 2.
5. Депенчук Л. П. Константин Васильевич Харлампович (1870 — 1932) / Л.П. Депенчук // Очерки истории естествознания и техники. - Вып. 38. — 1990. — С. 132-135.
6. Добров П.В. Костянтин Васильович Харлампович (1870-1932 рр.): інтелектуальна біографія історика. / Добров П.В., Гедьо А.В., Медовкіна Л.Ю. – Донецьк: Донбас, 2011. – 300 с.
7. Енциклопедія українознавства / Гол. Ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк. – Т. 9. – С. 3566-3567.
8. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона / под. Ред. И.А. Андреевского, К.К. Арсеньева. – У 86 Т. – С.- П., 1890-1907.
9. In memoriam: Исторический сборник памяти Ф.Ф.Пер-ченка. — М.; СПб.: Феникс; Atheneum. 1995. – 450 с
10. Медовкіна Л. “Грекознавчі” студії Костянтина Харламповича: зміст та місце в українській історіографії ХХ ст. / – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54667/19-Medovkina>.
11. Медовкіна Л. Історія церкви в Україні (кінець ХІХ перша третина ХХ ст.): персональний вимір / Л. Медовкіна // Гуманітарний журнал. – 2013. - № 4. – С. 141 – 147.
12. Медовкіна Л. Листування К. Харламповича з М. Бережковим (за матеріалами ІР НБУВ). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24372/14-Medovkina.pdf?sequence=1>
13. Медовкіна Л. К.В. Харлампович та його дослідження малоросійського впливу на великоруське церковне життя – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [file:///C:/Users/Администратор/Downloads/69347-144169-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Администратор/Downloads/69347-144169-1-SM%20(1).pdf)
13. Медовкіна Л. Матеріали листування К.В. Харламповича та М. С Грушевського як джерело з історії наукової еліти 20-30-х рр. ХХ ст.– [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://skhid.com.ua/article/view/17262/14913>
15. Медовкіна Л. Національна свідомість К.Харламповича: від самовиховання до впливу на оточення / Л. Медовкіна. // Роль визначних особистостей-митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. : Матеріали ІІІ-У наукових семінарів: до дня народження М. П. Старицького / Музей вид. діячів укр. літ-ри Л. Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького ; упоряд. : Н. Грабар, М. Горбатюк, О. Мокану. - Київ : [б. в.], 2011. - С. 345-352.
16. Морозов О.С. Академік ВУАН К.В. Харлампович та його неопублікована праця з історії ніжинських греків / О.С. Морозов // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. - 2010. - Вип. 60 : Регіональні та

- загальноукраїнські історико-культурні процеси у сучасному дослідницькому вимірі. - С. 232-241.
17. Морозов О.С. Костянтин Харлампович – дослідник минулого, долю якого понівечили “будівельники світлого майбутнього” / О. Морозов // Над Бугом і Нарвою [Текст] : український часопис Підляшшя. – 2013. - № 5. – С. 25-28.
18. Морозов О. Справа академіка К. В. Харламповича / О. Морозов. // Сіверянський літопис. - 2000. - № 1. - С. 71-87; № 2. - С. 63-73.
19. Морозов О. Справа академіка Костянтина Харламповича / О. Морозов // Греки в Ніжині. - Вип. 2. — К., 2001. — С. 82-131.
20. Памятная книжка Казанской губернии на 1901 год. Издание Казанского губернского статистического комитета под. ред. секретаря комитета Н.П. Кильдюшевского. – Казань: Типография губернского правления, 1901. – С. 36, 55.
21. Подгайко М. Проблеми радянської історіографії у вивченні ніжинського грецького магістрату та маріупольського грецького суду – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [file:///C:/Users/Администратор/Downloads/36502-69217-1-РВ%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Администратор/Downloads/36502-69217-1-РВ%20(2).pdf)
22. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук: нарис історії. // Н. Полонська_василенко. - Ч. I. (1918-1930). - Мюнхен, 1955. - 151 с.
23. Самойленко О.Г. Він хотів примножувати славу української науки – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/39215/%CE>
24. Советская историческая энциклопедия. – М., 1961-1976. – Т. 15. - С. 533.
25. Трагическте судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР / ред. Куманев В.А. – М.: Наука, 1995. – 253 с.
26. Троепольская О., Троепольская Н. “Я не столько археолог и музеист, сколько историк-археолог и архивист...” (О работе И. М. Покровского в Казанском губернском архиве в 1920-1930-е гг.) – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/2009_2/04/04/
27. Українська історіографія 1917-1956 : пер. з англ. / О. Оглоблин ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Центр українознавства. Історичний факультет, Державний комітет архівів України. - К. : [б.в.], 2003. - 252 с.
28. Українська радянська енциклопедія: У 12 Т. – Т. 12. – К., 1985. – с. 23.
29. Український радянський енциклопедичний словник: У 3 т. – 2 вид.- К., 1987. - Т. 3. – С. 561.
30. Украинский советский энциклопедический словарь: В 3-х Т. – К., 1989. – Т. 3. – С. 548.
31. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні / К. Харлампович. - Ніжин : Феровол , 2011. - 380 с. - (Греки в Ніжині)

32. Чернухін Є.К. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела / Є.К. Чернухін. – К., Інститут історії України НАН України, 1998. – 98 с.
33. Чернухін Є.К. До історії обрання К.В. Харламповича до ВУАН / Є. Чернухін // Записки Історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 2000. – Вип. III. – Кн. 1. – С. 194-198.
34. Чернухін Є. Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків / Є. Чернухін // Записки іст.-філологічного товариства ім. О.Білецького. – К., 1999 – Кн. III. – С. 160.

Анна Гедьо (Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НІЖИНСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСАЛІВ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Серед матеріалів законодавства стосовно грецької громади м. Ніжина важливе місце посідають гетьманські універсали. Адже успішній торговельній діяльності греків сприяла не тільки їхня професійна заповзятливість, але і одержувані згідно з гетьманськими універсалами права і привілеї в торгівлі, звільнення від виконання міських повинностей, збереження особливої юрисдикції в місті.

Єдиною опублікованою збіркою гетьманських універсалів XVII-XVIII ст., що стосується виключно ніжинських греків, залишається “Акты греческого Нежинского братства” [1], опублікована у XIX ст. професором О. Федотовим-Чеховським. Дослідник видав збірник грамот з архіву Михайлівської церкви в Ніжині. Універсалам українських гетьманів відведено в публікації спеціальний розділ - “Універсали гетьманів”.

З опублікованих О. Федотовим-Чеховським універсалів деякі вже раніше були видані, зокрема універсал Ю. Хмельницького від 26 листопада 1659 р. [2] та І. Скоропадського [3]. Пізніше у складі матеріалів Катерининської Укладеної комісії було видано п'ять універсалів - Б. Хмельницького від 2 травня 1657 р., І. Виговського від 9 лютого 1658 р., Ю. Хмельницького від 16 листопада 1659 р., І. Самойловича від 28 листопада 1675 р., І. Скоропадського від 17 жовтня 1709 р., - були опубліковані у “Сборнике русского императорского исторического общества” [4].

Оригінали шести гетьманських універсалів зберігаються в колекції О. Лазаревського Інституту рукопису НБУВ, а два універсали І. Скоропадського від 8 травня 1714 р. й Д. Апостола від 4 жовтня 1729 р.

– у Ніжинському краєзнавчому музеї. Гетьманські універсали, надані ніжинській грецькій громаді опубліковані у виданнях “Універсали Б. Хмельницького (1648-1657)” [5] та “Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)” [6].

Універсал (від лат. *universalis* - загальний, повсюдний, різнобічний) у зазначений час був основним документом законодавчого характеру, який являв собою розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру органів влади, вищих світських і духовних посадових осіб в Україні XVII-XVIII ст. В універсалах можна виділити наступні частини: вступний протокол: 1) ім'я, прізвище і титул гетьмана; розпорядження: 2) звертання до осіб, яким універсал адресувався; 3) опис подій, що спричинили видання універсалу; 4) вирішення справи; 5) погрози на адресу тих, хто не виконує рішення; кінцевий протокол: 6) дата; 7) підпис гетьмана; 8) печатка. Ці головні елементи наявні в усіх універсалах українських гетьманів, але в різних формах.

Відмінності в тексті вступного протоколу зумовлювалися переважно змінами титулу гетьмана та його сюзерена. Ім'я і прізвище гетьмана зустрічаються в одній формі - “Богдан Хмельницький”, “Іван Брюховецький” та ін. У верхній частині універсалу зазначалися ім'я та титул гетьмана.

Аналіз гетьманських універсалів, наданих грецькій громаді м. Ніжина, свідчить, що титул в універсалах українських гетьманів зазнає деяких змін: у Б. Хмельницького і Ю. Хмельницького - “Гетман з войском Его Царского Величества Запорозским”, І. Виговський титулюється “Гетманом з войском Запорозским”, П. Тетеря - “Гетман з войском Его Королевской милости запорозским”; І. Брюховецький - “Гетман з верным войском Его Царского Пресветлого Величества Запорозским”, а також “Великаго Государя Нашего Его Царского Пресветлого Величества Боярин и Его Царского Пресветлого Величества верного войска Запорозского Гетман”; гетьман І. Самойлович - “Гетман з войском Его Царского Пресветлого Величества Запорозским”. Такий же титул до 1697 р. зустрічається в універсалах І. Мазепи. В універсалах від 16 травня 1701 р. і від 17 жовтня 1709 р. він титулюється: “Пресветлейшего и Державнейшего Великаго Государя Нашего Царя Его Царского Пресветлого Величества войска Запорожского Гетман и славного чина Святого Апостола Андрея кавалер”. І. Скоропадський, Д. Апостол - “Всепресветлейшего Державнейшаго Великаго Государя Нашего, Его Императорского Величества войска Запорожского Обоих сторон Днепра Гетман”, “Великаго Государя Нашего, Его Царского Пресветлого Величества войск Запорожских, обоих сторон Днепра Гетман”. З 1728 р. Д. Апостол замість “Царского” використовує “Императорского Величества”. У період царювання Анни Іоанівни Д. Апостол видає свої універсали за титулом “Ея Императорского Величества Войска Запорожского Обоих сторон Днепра Гетман и ордена Святого Александра Невского Кавалер”. Останній гетьман України К. Розумовський титулюється: “Ея Императорского Величества Малой

Россії, обоих сторон Днепра, и войск Запорожских Гетман, Действительній Камер Гер, Императорской Санктпетербургской Академіи наук Президент, Лейб Гвардії Измаиловского полку Подполковник, и орденов Святого Александра Невского, а також Полского Белого орла и Голстинского Святыя Анны, кавалер, Российской Имперіи Граф”.

Звертання також передавалися по-різному: Б. Хмельницький - „всем воец и кожному зособна”, „ознаменуем сим писанем”, І. Мазепа та І. Скоропадський - „ознаменуем сим нашим Універсалом”. Кожний з універсалів адресувався “всем кому о тим ведати належить”.

Події в більшості гетьманських універсалів описувались без вступу. У деяких універсалах відсутні вступ і опис подій, а наводилось тільки рішення по справі. Формулювалося воно здебільшого одними і тими самими фразами “прето сим універсалом нашим позволяем”, “прето міти хочем”, “пилно теди жадаем і приказуем”, “приказуем теди сурово”, “рейментарско приказуем”, “грозно рейментарско упоминаем и приказуем”.

Тим, хто не виконував наказу, універсал погрожував покаранням, причому й тут спостерігається стереотипна фраза, а часом зазначаються точні способи покарання - „горлом караный будет”, „позволяем шибеницею карати”, „под строгим каранем войсковым”, „срого без отпусту будем карати”. Ці застереження часом закінчувалися фразою „іначе не чинячи”.

У кінцевому протоколі зазначалися місце і дата видання документа, підпис гетьмана. Дата починається словом “дан”. Щодо місця, то універсали видавали і в гетьманських столицях, і в польових таборях, і в полкових та сотенних містах, і в Москві та Петербурзі. Серед проаналізованих універсалів найчастіше зустрічаємо: “з Чигирина”, “в Медведовке”, “в Переяслави”, “з Рушовки”, “в Каневе”, “в Гадячом”, “в Батурине”, “в Глухове”, “з канцелярии войсковой”.

В універсалах також є згадка про військову печатку. Під універсалами з лівого боку ставився власноручний підпис гетьмана. Б. Хмельницький, Ю. Хмельницький - „рука власна”, І. Брюховецький - „звышменованій гетьман”, І. Самойлович - „Гетьман войска Его царского Величества запорожского рука”, І. Мазепа, І. Скоропадський, Д. Апостол - „звышменованій Гетман рукою власною”, К. Розумовський - „гетман граф”.

Усього відомо 30 гетьманських універсалів, наданих грекам, які займалися торгівлею в Україні. Вони охоплюють період з 2 травня 1654 р. по 28 серпня 1751 р.

Усі універсали написані староукраїнською книжною мовою XVII-XVIII ст. Опубліковані універсали містять такі елементи: порядковий номер, вказівка особи, яка видала універсал, короткий виклад його змісту і дата видачі.

Наприкінці кожного універсалу позначено місце друку і курсивом набрані помітки писаря на оригіналах “Лист к греков жебы не сужено”, “Оборонный купцом греком”, а також примітки укладача про особливості оригіналу, почерк, друк. Місце зберігання оригіналів не вказано.

За призначенням універсали, надані грекам м. Ніжина, поділяються на загальні й приватні. Загальні (25 документів) - це ті, правова дія яких тривалий час розповсюджувалася на всіх греків. Приватні універсали видавалися окремим особам або мали разову дію (наприклад, універсал І. Скоропадського від 27 липня 1719 р. про дозвіл титарям закласти в Ніжині кам'яний фундамент для грецької церкви архістратиґа Михаїла). За привілеями, наданими гетьманами, універсали умовно можна поділити на ті що: 1) надавали пільги в торгівлі; 2) звільняли від підводної і постійної повинностей; 3) встановлювали особливий статус греків у Ніжині (за юридичною дією - це універсали, у яких розв'язувалося принципово нове для греків питання); 4) підтверджували попередні акти.

Слід зазначити, що гетьманські універсали як актові матеріали у першій частині - початковому протоколі - відповідали формі тогочасних актів. Проте основний зміст привілеїв характеризувався розкутістю форми, в ньому було більше турботи про суть справи, аніж про дотримання протокольних правил. В кожному універсалі простежується, що гетьмани домагалися своєї мети надзвичайно наполегливо, не зупиняючись перед застосуванням суворих заходів покарання, якщо їхні накази не виконувалися або порушувалися.

Перший універсал Б. Хмельницького щодо греків був виданий 2 травня 1657 р. і дозволяв грецьким купцям самим вирішувати свої купецькі справи. Сам гетьман так мотивував появу цього універсалу: "мы, приходяючи греков купцов абы в сторону нашу з розными товарами приежджаючи вигодною людем были..." [7]. Гетьман звільнив греків від міських, полкових та магістратських судів і надав їм право самосуду [7].

Усі права, які регулювали внутрішнє життя, універсал зберігав за самими греками, у разі їхнього порушення винні карались. Саме ці привілеї надали грекам можливість вільно займатися торговельними справами, чим вони успішно скористалися.

Цей універсал забезпечив торговельні пільги на теренах Малоросії. З його змісту видно, що український уряд йшов на поступки грекам, аби поживити економічне становище країни. Проте, греки, отримавши досить багато прав, мали втручатися у внутрішні справи місцевої адміністрації.

Інший універсал Б. Хмельницького, який було видано 16 червня 1657 р. грецьким купцям Павлу та Стефану Юрієвичам, суттєво доповнив їхні права та обов'язки: "... по местах и местечках украинских и всюды з отбыром старых и набырем свежих товаров, безмытне волно ем было отпраовать" [5, с. 226-227]. До цього ж гетьман наказував старшині і всьому Війську Запорізькому: "... абы оных так по дорогах, гостиницах безпечне пропушчали, яко на месцу зостающим и гандле отправающим найменшое перешкоды не чинили, подачек неслушных не вымагали, а поготовку шарпанины и неслушного здерства делать не важилисе, але абы оддавши екзакторови нашому належачую повинность, до жадного розных екзакцый плаченя примушены не были" [5, с. 227]. Єдиним митом залишалася так звана індукта, що сплачувалася військовому

екзакторові - збирачеві торговельного мита.

Зміст другого універсалу Б. Хмельницького дозволяє стверджувати, що у 50-х рр. XVII ст. в Україні грецькі купці складали доволі значну громаду. Це підтверджують слова самого гетьмана про грецьких купців, що вели торгівлю "по украинных местах и местечках" [5, с. 226], і той факт, що обидва документи було видано в один рік.

З цього часу греки починають уважно стежити за дотриманням та збереженням прав, які були їм надані. За часів Б. Хмельницького було започатковано головний привілей - право судитися власним судом, не підкоряючись юрисдикції місцевої влади.

Хоча статус греків та їхні права було визначено універсалами Б. Хмельницького не повністю, але політику сприяння в торговельних справах грецьким купцям продовжували всі наступні гетьмани України. Так, І. Виговський універсалом від 9 лютого 1658 р. дозволив грекам "...в местах, местечках и селах разными товарами купецкими торговать, едних набывать, а других збывать також и произд волной, безмытный и неодкого не забороненый" [1, с. 67]. При цьому він суворо наказував під загрозою покарання "абы жаден з панов полковников так и вшлиякого приложенства и кондиции людей купцом оным к грецким в одправованю гандлов наименьшую не важился быти перешкодою, жадное речи на них не ветегал и sprawy не мел, опрочь Экзатора и фактора (сортувальника товарів - А. Г.) наших, так абы не в чом не од кого не были турбованы и укравджаны" [1, с. 46]. Цим універсалом гетьман розповсюдив власне право греків Юрієвичів на безмитну торгівлю, надане їм Б. Хмельницьким, на всіх грецьких купців, що приїздили в Україну.

Спонукаючи греків до торговельної діяльності, гетьмани дбали, щоб їхні права не порушувалися місцевою владою. Саме це й було закріплено універсалом І. Виговського 3 травня 1659 р. Згідно з ним усім малоросійським чиновникам та приватним особам наказувалося: "дабы поменованным купцом греком, негде по местах, местечках и іарморках... жадной наменьшой так з старшины и черни войска запорозкого, jako из высылков наших и вшелякои кондиции людей кривды чинити не важился..." [1, с. 46].

Ю. Хмельницький дотримувався батьківської політики стосовно греків. Універсалом від 16 листопада 1659 р. він надав їм право вільного пересування по території України і безмитної торгівлі [7, с. 46-47].

Інший універсал Ю. Хмельницького також від 16 листопада 1659 р. наказував: "абы жаден з старшины и черни войска Его Цар. Вел. Запорозского, так же Войтов, Бурмистров, судии и всякои кондиции людей, помененным купцом к греком ... низменшей не важился чинити кривды и задавати трудности, и жадных податков не вымогати под срогим каранем войсковым" [8, арк. 15].

23 листопада 1659 р. Ю. Хмельницький видав універсал, який дозволив грекам "своим правом межи собою судитись, так и мы не в чем постановления отцевскаго не нарушаючи, позволяем вольный гандель во

всех наших краях украинских Литовских и подольских и иных по местам и местечкам на ярмарках и торгах вшелякими товарами, купуючи им новыя товары и старых сбываючи гандловати безмитне и без вшелякого датку до скарбу нашего належного: также а не до полковника, а не до Сотника, а не до Атамана, а не до Войта, а не до иного якого права жадною мерою не належали, але своим правом межи собою яко в их стороне судилися, и абы им нехто в том жадною не был перешкодою” [1, с. 48].

На жаль, ми не маємо відомостей про розміри сплачуваного греками мита екзакторові аж до 1660 р. У збірнику О. Федотова-Чеховського наведений текст універсалу від 8 грудня 1660 р., який вказав розміри податку та обмежив право безмитної торгівлі. Згідно з ним греки повинні були сплачувати: “от сорока соболей золотых шесть, от сорока пунков соболий золотых два, от сорока куниц золотых два, от бунта лисиц золотых два и от иных товаров московских из стагаляров битых по золотых пяти; знову от товаров турецких яко то: от едвабюв, коберцов, килимов, завоев, поясов, мусулбесов, кандияко, и иных дробных и розных товаров от ста галяров левковых два битых, а от кыпы габы по левку” [1, с. 48]. Передбачалося також сплачування податку на товари, які мали вивозитися за кордон. Окрім цього, гетьман попереджав: “А хтобы з нашею земли золото, серебро, каменье дорогое, перла выпровожал, мает от ста таляров по золотых пяти давати” [1, с. 48]. Передбачалися і засоби покарання для людей, які уникали сплати мита: “А кдыбы купец який наш, товари купца чужоземного за свое удаючи, за границу выпровожовал, такого зо всем кажу забирати, с которого товару половица до скарбу войскового, а половица екзактором нашим належати мает” [1, с. 48]. Позначаючи розмір ввізного й вивізного мита для різного роду товарів, універсал визначав, що мита мали йти до військового скарбу. Дослідник помилково приписує цей універсал П. Тетері. Однак відомо, що П. Тетеря гетьманував з початку 1663 до кінця 1665 р.

Видання універсалів І. Брюховецького на підставі скарг греків дає змогу стверджувати, що привілеї та права, надані грекам попередніми гетьманами, часто порушувалися місцевою владою. Поява універсалу І. Брюховецького від 16 березня 1665 р. була викликана скаргою грецьких купців на те, що, окрім військового екзактора, інші посадові особи з них також вимагають збори та завдають їм кривди на ярмарках. У відповідь гетьман, звертаючись до військової та місцевої влади, суворо забороняв: “наименьшее кривды и перенагабания чинить и оных шарпать” [9, арк. 224]. Греки зобов'язані були сплачувати лише податок екзакторові.

У березні 1665 р. купці, що приїздили до України з Греції, Валахії, Молдови та інших країн, звернулися з проханням до І. Брюховецького, за дозволом самим розглядати судові справи, які між ними виникали. До цього прохання вони доклали універсали Б. Хмельницького. Зважаючи на попередні універсали та клопотання греків, гетьман зі свого боку наказував місцевій владі, щоб “негде грека з греком, завод о купецкой речи маючих,

судить и декретом окриковать не важился” [8, арк. 19]. Цей універсал дозволяв грекам “самим mezi собою судитися” [8, арк. 19].

Універсалом також попереджалося, що у разі невиконання цього розпорядження винні будуть покарані на підставі скарги греків. Стверджуючи це право, гетьман обмежився лише купецькими справами. Доповнивши попередні універсали, І. Брюховецький пояснював: “однак если бы грецкий купец завод з нашим украинским человеком мел, tedy належному судовы повиноватися маеть” [8, арк. 19].

Однак, незважаючи на це, зловживання тривали і це змусило І. Брюховецького 1 березня 1666 р. новим універсалом заборонити вимагати з грецьких купців ярмаркові та інші збори, а екзакторові дозволити брати індукту тільки “... од свежего товару” [8, арк. 27].

Розпорядження І. Брюховецького від 16 березня 1665 р. були закріплені в двох універсалах І. Самойловича від 28 липня 1672 р., в яких останній зберігає за греками право самим розглядати судові справи, виконувати декрети грецького суду і не мати справ з іншими судовими установами. Ці універсали І. Самойловича, як і універсали його попередників, були звернені до всіх українських урядів і стосувалися греків, що перебували в Україні, і мали силу в усіх містах країни. Це підтверджує висновок про те, що з моменту появи греків в Україні вони не мешкали постійно в Ніжині та інших містах, а приїздили на певний час для продажу товару й поверталися на батьківщину.

Першу офіційну згадку про ніжинських греків знаходимо в Універсалі І. Самойловича від 28 листопада 1675 р. В ньому зазначалося: “Суплековали до нас все одностайне чужоземские купцы, на сей час в Украине мешкающие, то есть Греки и Волохи жалобливе просячи, же бисмо не попустили их урядом разним, особливе Маестратори Нежинскому, судити и о вшем, а бисмо подлуг давного их звичаю, позволили им самим mezi собою в заводах купецких суди одправляти, и вшелякие правние заиста успокоевати” [8, арк. 24]. Виходячи з цього, гетьман дозволив “самим грекам суди відправляти”. Цим універсалом гарантувалося автономність грецького суду і водночас передбачалося можливість подання апеляції до Генерального військового суду в разі тих чи інших ускладнень. Це фактично запроваджувало державний контроль над автономним грецьким судочинством. Саме з виданням цього універсалу історики пов'язують появу греків у Ніжині як окремої постійної громади.

Універсали І. Мазепи стосувалися вже безпосередньо грецьких купців, які мешкали на той час у Ніжині. В універсалі від 13 вересня 1687 р. гетьман підтвердив усі права греків, додавши й дещо нове: “дела их купецкие, и всякия sprawy самым mezi собою росправовати, и всякия заводы и звады люб mezi товариством их, люб mezi челядю деючиеся судити успокоивати позволяем: тылкомають они и повинни будут в трудных справах и кременалах подобных до суду нашего Енерального войскового удаватися” [1, с. 54].

Починаючи з 1687 р., ніжинські греки неодноразово зверталися до гетьманської влади з проханням надати їм дозвіл побудувати церкву й самостійно здійснювати релігійні обряди згідно з їх звичаєм. Саме цього питання стосувалися наступні універсали І. Мазепи. Так, 18 грудня 1687 р. гетьман дозволив: “честному отцу Христофору, и всему церковному братству, купцом чужоземским на выставлене церкви и на отправовање в ней Греческим свойственным их языком, данных, которую то церковь они власным коштом и старанием своим в Нежине оздобне, не тылко деревом выстановили, але и мурами выстановити стараются, и порядком церкви матки нашей Восточной неусинно отправуючыся ку хвале Богу набоженство” [1, с. 55].

19 жовтня 1696 р. гетьман затвердив дозвіл митрополита Варлама Ясинського про будівництво при грецькій церкві школи та лікарні для греків [1, с. 56-57].

Українська гетьманська влада з повагою ставилася до братства. У разі потреби вона виступала посередником у спірних питаннях і захищала інтереси греків. Про це свідчить наступний випадок: у 1697 р. греки змушені були поскаржитися гетьману на Дмитра Мачмача, який намагався вступити до братства для того, щоб користуватися всіма наданими грекам пільгами і постійно перешкоджав церковній діяльності громади, нав'язуючи свою організацію релігійного життя. І. Мазепа універсалом від 30 квітня 1697 р. наказував: “Димитрий Мачмач mezi братство их купцов Греческих Неженских не тиснул и жадним способом не важился в порядках царковних чинити трудности, и ниhto иний им не чинили наименьшее завади” [1, с. 58-59].

Саме І. Мазепа видав універсал, який певною мірою можна назвати знаковим для ніжинських греків. Адже він визначив ті права, якими греки користувалися фактично протягом усього XVIII ст. Цей універсал було видано 16 травня 1701 р. У документі зазначалося: “од давания подвод и насиланья в дома их наездов, яко теж и од вшеляких на место подачок чинимо волними. Прето а бысте Вм. Полковая Нежинская Старшина и меские урадовые, у помененных купцов Греческих, коней в подводи брати, и приездим людем в домах их господь показовати и жадных меских подачок брати не велели, але от всего то мели свободными и отлеглими, повагою сего оборонного универсалу приказуем” [1, с. 59-60].

Універсали І. Мазепи на відміну від його попередників торкалися не тільки економічних прав греків і можливості здійснювати правосуддя самочинно, а й дозволяли грекам самостійно вирішувати релігійні питання. Наступні гетьмани в своїх документах вже не обминали вирішення цього питання. 17 жовтня 1709 р. І. Скоропадський видав універсал: “...дабы церкви оные и презвитери в них постановлени, особливим правом до самого зверхнего пастырского Метрополитанского Киевского престола належали, до ktorих ани отец протопопа Нежинский, ни жаден игумен належати и в строение чина церковного интересоватися не повинен надто и все оные учтивые греки обитающие в Нежине и приезжие в союз братства

крестоносного для строения благочиния церковного совокупленнии, також мають быти от отца протопопа Нежинского и от каждого тамошного священника свободны” [1, с. 61]. Полковій старшині та Ніжинському магістратові суворо заборонялося “жадных наименших обид оним не важились чинити, а наибарзей, же бы в господах их не чинили квалту и насилства, и не смели оних дворов для якої нибудь городской потребности зганяти” [1, с. 62].

Значний інтерес становить універсал І. Скоропадського від 8 травня 1714 р., адресований ніжинському полковнику Лук'яну Журавському та полковій старшині з розпорядженням про сплату покуховного збору на користь міського магістрату [10, с. 14].

На початку XVIII ст. греки вирішили реконструювати свою дерев'яну церкву, поставити кам'яний фундамент і на ньому побудувати нову церкву - кам'яну. У зв'язку з цією подією І. Скоропадський 27 червня 1719 р. видав універсал, яким дозволив ктиторам закласти кам'яний фундамент для грецької церкви Архистратига Михаїла [1, с. 62-63].

Від традиції підтвердження усіх прав та пільг грекам не відійшов і гетьман Д. Апостол, який своїм універсалом від 10 січня 1728 р. закріпив за греками усі раніше надані їм пільги, визнаючи привілейоване становище громади та незалежність грецької ніжинської церкви від місцевого духовенства [1, с. 65-66].

Про те, що українські гетьмани з повагою ставилися до греків і їхніх прав, свідчить випадок, який стався 21 вересня 1733 р.: члени братства подали гетьману Д. Апостолу звернення, в якому скаржилися на спроби ніжинського уряду зрівняти греків щодо міських повинностей з усіма міщанами міста. У зв'язку з цим гетьман універсалом від 23 жовтня 1733 р. знов наказав ніжинському полковникові зі старшиною, комісарам, полковим і міським урядовцям: “греческим купцам по силе имеющей у них Высокомонаршой грамоты о правах и вольностях их всемилостивейше жалованной, також по силе данних им в подтверждение прежних и сего наших универсалов в расправах судебных, в насиланню на дома их постоев и в бранню подвод жадной и наименшой им трудности и насилия под опасением за неисполнение и ослушание указов неопустного штрафа чинити не важились грозно рейментарско упоминаем и приказуем” [1, с. 71-72].

Універсали Д. Апостола дозволили грекам організувати у своєму братстві єднальний третейський суд. Створення суду було обумовлено перш за все бажанням захистити свої права від можливого зловживання місцевої влади. І це при тому що греки вже мали один судовий орган – грецький компромісальний суд.

Про високий авторитет грецького компромісного суду свідчать такі документи. У 1732 р. виникла судова справа між вірменином Андрієм Мануйловим і греками Василем Салатою і Миколою Ставропадором. Греки заборгували вірменину 1 875 крб. Останній подав скаргу на греків у Ніжинську полкову канцелярію. У свою чергу греки просили розглянути цю

справу в компромісному суді. У березні 1732 р. братство звернулося до Д. Апостола з проханням передати цю справу на розгляд компромісного суду. Гетьман дозволив це зробити за умови присутності на суді всіх членів братства і ніжинського вїйта Стерїєва [1, с. 74].

Згідно з виданим гетьманом універсалом названі греки мали право не судитися цим судом, а апелювати до Ніжинського полковника і вимагати розгляду справи в Ніжинській канцелярії, відповідно до наказу імператриці Анни Іоанівни. Однак позивачі дали братству розписку, в якій просили вирішити їхню справу купецьким компромісальним судом, і подали чолобитну до гетьмана, в якій повідомляли про рішення грецького суду. У зв'язку з цим 6 березня 1732 р. Д. Апостол видав універсал, яким наказував полковникам підкоритися рішенню грецького компромісного суду і не апелювати до іншого [1, с. 74].

До питання про з'ясування прав та привілеїв ніжинської грецької громади звернувся й останній гетьман України К. Розумовський, який остаточно їх визначив і звів у своєму універсалі від 28 серпня 1751 р. У ньому було підсумовано ті привілеї, що здобули греки протягом століття.

Гетьман затвердив: 1) вільність "од обид и злблений" з боку полкової старшини й міського магістрату з урядниками, від постів "в домах их собственных и наемных", від підвідної повинності й "тягостей", пов'язаних з нею; 2) право виконувати "всякие расправы (криме розыскных и убийственных дел)" між купцями і їхніми челядниками, з умовою, що справи будуть розглядатися "безволокитно". До суду греків не повинні втручатися військова і міська влада. У справах, які не розглядалися в грецькому суді, дозволялося подавати апеляцію на ім'я гетьмана, який передавав її до розгляду до Генерального Суду чи іншої установи; 3) грецький суд визнано остаточною інстанцією без права засуджених звертатися за протекцією і захистом до інших установ; 4) недоторканість майна померлих греків, якщо воно не було одписано в присутності братства родичам і братчикам; 5) право вільного пересування для торговельного промислу у межах країни і за кордон [1, с. 80-84].

Щодо публікації гетьманських універсалів, наданих грекам, слід зазначити, що співставлення матеріалів М. Сторожевського зі збіркою О. Федотова-Чеховського приводить до наступних висновків: в роботі Сторожевського згадуються два універсали гетьмана П. Тетері, датовані 1660 р. а в "Актах Греческаго Нежинскаго братства" наводиться текст лише одного універсалу 1660 р. Дослідники припускаються помилку щодо датування універсалів І. Мазепи: у М. Сторожевського вони датовані 1794 р., у Федотова-Чеховського - 1696 р. Співставлення цих даних з копіями 27 гетьманських універсалів [11], слід підтвердити точність датування останнього. Мова йде про універсали І. Мазепи від 19 та 25 жовтня 1696 р. У той же час важко погодитися з висновком В. Ейгорна, що до збірки О. Федотова-Чеховського увійшла лише частина актових матеріалів, про які згадує М. Сторожевський [12, с. 8]. В збірці О. Федотова-Чеховського наведено ряд текстів актових матеріалів,

про які відсутня згадка у М. Сторожевського: це універсал князя О. Шаховського від 19 грудня 1735 р., савегардія фельдмаршала Бурхарда фон Мініха від 7 жовтня 1736 р., універсал П. Толстого від 8 вересня 1739 р., універсал Генеральної військової канцелярії від 12 березня 1746 р., універсал Д. Апостола від 23 грудня 1749 р., універсал останнього гетьмана К. Розумовського.

Також, на підставі аналізу гетьманських універсалів, можна зробити деякі узагальнення про права греків в Україні наприкінці XVII - першій половині XVIII ст. Вони мали право в будь-який час приїздити в Україну, вільно пересуватись з одного міста до іншого, вести безмитно внутрішню торгівлю і мати власний суд. В юридичному плані залежали тільки від гетьманської.

Оскільки греки були переважно людьми торговими, в універсалах головним чином мова йшла про їхні привілеї в торгівлі. Вже в першому універсалі Б. Хмельницького (2 травня 1657 р.) на ім'я козацької старшини і міських урядників чітко сформульована ціль надання грекам пільг в торгівлі, - "абы в сторону нашу з розными товарами прыежджаючи выгодно людям были, мети хотим и сурово розказуем" [1, с. 43]. Наступні універсали такого формулювання не мають. У них зроблено тільки посилення на видані раніше універсали. Хмельницький не тільки віддячив грекам за допомогу у встановленні контактів з правителями іноземних держав і викупі полонених з турецької неволі, але і спробував таким чином налагодити зовнішньоторговельні зв'язки України, значно зруйновані в роки війни. В універсалі Б. Хмельницького вперше сформульований і правовий статус греків-переселенців: "... жебы жаден по местах и местечках украинских гандле отправаючих, альбо перемешкиваючих до права полковницкого, козацкого и мескаго потягать не нажился... Але абы, яко звычай есть в чужих краях, сами межы собою в справах купецких вшелякие sprawy разсужали и челядь выкрочную судили и подлуг заслуг каралы" [1, с. 43].

Універсали інших гетьманів лише уточнюють зміст привілеїв - вільна, безмитна торгівля в містах Лівобережжя. Цікаво, що в своїх численних чолобитних і поданнях греки на них посилалися дуже рідко. Виняток становить універсал гетьмана І. Скоропадського від 17 жовтня 1709 р. Згідно з ним грекам надавалося право „свои дела разсуждать” рідною мовою в своєму братстві, „оприч креминалу и чого им самим вершить будет не удобно, з тим до самой зверхности гетманской апелловати”. Ніжинському полковнику і магістрату наказувалося не втручатися в справи греків, не чинити перешкоди в торгівлі, не вимагати у них підвід [1, с. 60-62].

В перших універсалах, які стосувалися греків, їх часто називали "купцы греки", "грецкие купцы", "купцы грецкие в краях украинских". Так, наприклад, І. Брюховецький в універсалах від 16 березня 1665 р. у першому називає їх "купцы грецкие и иншие тут на Украину приезджающие". В іншому: "грецкие купцы з розными товарами з Греции, з

Волох, Молтян и иных земель до украинских Его Царского Пресветлого Величества городов на ярмарки приезжающие”. А вже через десять років в універсалі від 28 листопада 1675 р. гетьман І. Самойлович називає їх “чужоземские купцы, на сей час в Украине мешкающие, то есть греки и волохи”, “греки, жители нежинские”, або “чужоземские люди в Нежини мешкаючи”. Отже, від самого початку появи греків в Україні певна їхня частина не мешкала постійно в м. Ніжині.

Законодавчі акти гетьманської влади свідчать про зміну назви Ніжинського грецького братства. Універсали, датовані 1696 р., називають його “церковное крестоносное братство” чи “духовное братство”. У 1697 р. зустрічаємо назву “учтивые купцы греческие в союзе крестоносного братства жительствоющие”, у 1728 р. - “купцы греческие со всем братством”. Тобто на перше місце виходить церковно-релігійний елемент. З 1736 р. назва змінюється, підкреслюється торговельний характер складу братства - “греческое нежинское купеческое братство”.

Універсали свідчать про широкий розмах на Лівобережжі торговельної діяльності греків і про те, що гетьманський і царський уряди, які були зацікавлені у розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі, заохочували їх до цієї діяльності. Крім того, універсали надавали грекам і свободу судитися між собою “за своїм грецьким правом”. Ще в універсалі Б. Хмельницького читаємо: “абы, яко звычай есть в чужих краях, сами межы собою в делах купецких вшелякие дела розсуждали и челядь выкрочную судили и подлуг заслуг карали”

Починаючи з 50-х років XVII ст. більшість грецьких купців приїздила в Україну для того, щоб продати на ярмарках свій товар і знову повернутись до Греції. Однак вже з 70-х років XVII ст. частина з них починає “осідати” в Україні у великих торговельних центрах, одним з яких був Ніжин.

Таким чином, універсали гетьманів дають можливість простежити процес заснування, становлення та зміцнення ніжинської грецької громади протягом півтора сторіччя і становлять цінний матеріал для вивчення її історії. Зміни у зовнішньополітичній орієнтації та внутрішні негаразди не вплинули на ставлення гетьманського уряду до грецьких купців, що підтверджує їхню вагомую роль в економічному житті України.

Джерела та література:

1. Федотов-Чеховской А. А. Акты нежинского братства. – К., 1884. – 84 с.
2. Памятники, издаваемые Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1876. –Т. 3. – С. 395-396.
3. Источники Малороссийской истории, собранные Д.Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Полянским. – М., 1852. –Т. 2. – С. 236-237.
4. Сборник русского императорского исторического общества. – СПб., 1914. –Т. 144. – С. 46-48.
5. Універсали Б. Хмельницького (1648-1657 рр.) / Під ред. В. Смоля. – К., 1998. –381 с.

6. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). – К., Львів, 2004. –1086 с.
7. Пункты нежинскаго греческаго купеческаго братства // Сборник императорскаго русскаго историческаго общества. – Т. 144. – С. 45-46.
8. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 8. – Спр. 3557. – Арк. 15.
9. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 60349. – Арк. 224.
10. Морозов О. Гетьманські універсали з архіву Ніжинської полкової канцелярії та міського магістрату // Київська старовина. – 1995, № 2. – С. 11-17.
11. Держархів Чернігівської області. – Ф. 101, оп. 1. – Спр. 4225.
12. Эйнгорн В. К истории иноземцев в Старой Малороссии. – М., 1905. – 53 с.

Людмила Гуцало (Житомир, Україна)

ГРЕЦЬКЕ НАСЕЛЕННЯ УСРР У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ (1920-1930 рр.)

У 1920-і роки радянське керівництво в контексті політики коренізації стало залучати національні меншини до активної діяльності в побудові соціалізму, прагнуло закріпити в їхній свідомості довіру до радянської влади. Не виключенням було й грецьке населення республіки.

Відмітимо, що на початку 20-х років ХХ ст. традиційними місцями розселення греків в Україні були південні райони, а саме – Донецька губернія.

Одним із основних завдань ЦКНМ при ВУЦВК було виділення грецьких національних сільрад та районів. Цьому передувало обстеження населених пунктів, у яких проживала грецька людність. Вже у вересні – жовтні 1925 року комісія ВУЦВК провела обстеження у Маріупольській та Сталінській округах, де проживала основна маса грецького населення, – понад 100 тисяч.

Греки переважно проживали в селах, досить великими поселеннями (іноді до 7 – 8 тис. жителів), займалися хліборобством і скотарством. Лише близько 4 тис. їх жили в місті Маріуполі, де поряд з сільським господарством (хліборобством і садівництвом) значний відсоток займався перевізним промислом.

Зауважимо, що у звіті комісії ВУЦВК акцентовано увагу на гострих земельних конфліктах у Стельському, Андріївському та Великоянисольському районах, які виникали між греками та українцями. Так, загострився земельний конфлікт 1925 року між українським селом Успенівкою та грецьким Улакли. Земельно-судова комісія ухвалила

рішення на користь українського села, тому надалі грецьке сільське населення остерігалось звертатися до місцевої влади у справах землевпорядкування, боячись втратити надмір земельних ділянок.

При дослідженні мовної проблеми було виявлено, що так, як і в селах Маріупольської округи, частина населення розмовляє турецько-татарською мовою, інша – грецькою. Причому турецько-татарською мовою розмовляє близько 2/3, а грецькою – 1/3 грецького населення Сталінської округи. Незважаючи на часткову русифікацію певної частини сільського населення, яке проживає поблизу міста, рідна мова збереглася навіть у тих, хто володіє вільно російською.

У цілому підсумки обстеження виявили підтримку ідеї виокремлення національних адміністративно-територіальних одиниць серед значної частини греків. Хоча розуміння цілей запровадження автономізації у радянського уряду і грецького населення було різним. Греки з недовірою сприймали ідею проведення еллінізації, бо бачили свою велику зрусифікованість. А у створенні національних грецьких одиниць вбачали знаряддя захисту своїх корпоративних інтересів. Український уряд завдання автономізації як серед греків, так і серед інших етнічних груп, розглядав насамперед як засіб залучення їх до будівництва комуністичного майбуття.

Першочерговими заходами національної політики стали перетворення у політичній системі України, зокрема виділення національних адміністративно-територіальних одиниць. Завдяки чому можна було залучати місцеві кадри до поширення комуністичної ідеології у грецьких національних сільрадах та районах, врахувати національні фактори при комплектуванні партійного та державного апаратів, інтенсивніше поповнювати лави комуністичної партії за рахунок місцевих кадрів.

Зрештою, 14 листопада 1925 року на засіданні ЦКНМ було поставлено завдання щодо проведення районування у місцях компактного проживання грецького населення.

Згідно з матеріалами перепису населення 1926 року, в Україні кількість греків становила 104666 (0,36 % всього населення республіки). З них 89,7 % жили в сільській місцевості України [1]. Найкомпактніші поселення греків були розташовані у Степовому та Гірничому районах, зокрема у Сталінській окрузі (33,5 тис.), Маріупольській (64,2 тис.) та Одеській (3,5 тис.) округах.

Компактність грецької людності полегшувала виділення національних одиниць. На 1 вересня 1925 року було затверджено грецьких – 26 сільрад, на 1927 рік. – 30 [2].

У 1926 році на засіданні ЦКНМ розглядалося питання щодо виділення грецьких національних районів. Складність у вирішенні питання полягала в тому, що грецьке населення після адміністративних змін 1923 року було розподілене між Маріупольською (19 грецьких сільрад) та Сталінською (11 грецьких сільрад) округами. Проблема районування торкнулась інтересів

обох округ. Протягом 1926 року Маріупольський окружний виконком розробляв проект виділення грецьких національних районів. Згідно проекту планувалося вилучити із Сталінської округи Велико-Янисольської, Стельської грецької сільрад Андріївського району, а також Павлівського українського району (з населенням 42 434 осіб) [3]. Але цей проект з економічних та адміністративних міркувань був відхилений (Сталінський окружний виконком не мав наміру віддавати південно-східну частину своєї території).

У 1928 році було утворено три грецькі райони – Сартанський, Мангуський та Велико-Янисольський. Два перші грецькі національні райони – Мангуський та Сартанський з'явилися завдяки постанові Президії ВУЦВК «Про створення національних грецьких районів на терені Маріупольської округи» від 30 травня 1928 року. Трохи пізніше в Сталінській окрузі було організовано третій грецький район – Велико-Янисольський. 9 жовтня 1928 р. ВУЦВК затвердила постанову «Про районування грецької національності на території Сталінської округи». До складу Велико-Янисольського грецького району було віднесено Велико-Янисольський район в своїх старих межах з кількістю 7 сільських рад та приєднано від розформованого Андріївського району 4 сільради [4]. Зазначимо, що у Мангуському грецькому районі питома вага грецького населення становила 77,2 %, у Сартанському – 58,9%, Велико-Янисольському – 58, 6% [5]. Оформлення грецьких національних районів було прискорено у зв'язку із відзначенням у 1928 році 150-річчя виселення греків із Криму. Їх створення мало зайняти почесне місце в ідеологічній кампанії, що розгорнулася при цьому.

У 1930 році Маріупольський окружний виконком планував у межах Старо-Каранського та Жовтневого районів виділити ще один грецький національний район, але «зверху» не зацікавились цим проектом, оскільки країна переходила до проведення суцільної колективізації.

Саме через примусову колективізацію на початку 1930 років загострилася ситуація у грецьких районах. Чимало селян, небажаючих вступати до колгоспів, залишали села й переселялися у міста. Наступ на «куркулів» торкнувся передусім грецьких середняків та осіб, які займалися торгівельною діяльністю. Лише в 1931 р. було розкуркулено і виселено не менше 1/10 грецького населення. Протягом 1930-1931 років приблизно така ж кількість господарств була розпродана за невиконання планів хлібозаготівель. Унаслідок цього втрати трудових ресурсів лише в грецьких селах склали від 10 до 20 % їх населення [6].

Весняно-літні 1931 року м'ясозаготівлі змусили колгоспників голодувати, оскільки фактично позбавили їх досить необхідного продукту. Тому в травні на засіданні членів правління сільськогосподарської артілі у с. Чермалик було прийнято рішення про відпуск продовольства для 800 осіб, що склало 85% складу артілі. Решта ж мешканців цього села мала продукти ще на 3-4 дні [7]. На осінь 1932 року грецькі колгоспи вже були неспроможні виконати план хлібозаготівлі.

Окрім того, у цей період мали місце міжетнічні конфлікти, спричинені системою партійних висуванців, здебільшого іншої національності. Грецьке представництво в районних та сільських органах влади скоротилося у середньому до 32-42 %. Така політика центру об'єктивно сприймалася на місцях як антигрецька, що загостило міжнаціональні та соціальні відносини у Приазов'ї.

У 1932 році Сартанський та Мангуський грецькі райони було розформовано і приєднано до Маріупольської міськради в зв'язку з утворенням в УСРР Донецької області. Парадоксально, але поряд з ліквідацією національних районів йшло обговорення питань про створення нових. Свідченням цього є Протокол наради ЦК національних меншин при ВУЦВК про організацію нового грецького району (від 27 грудня 1930 року). Спочатку планувалося створити змішаний греко-український район, але наголос було зроблено на створення грецького району. На початку листопада 1934 року з метою посилення керівництва сільрадами національних меншостей і наближення районних центрів до сільрад і колгоспів, було розукрупнено Старо-Каранський район Донецької області. У зв'язку з цим утворилося два райони – Старо-Каранський грецький національний район, з центром у селі Стара-Карань і Остгеймський – з центром у селі Остгейм [8].

У другій половині 1930 років розпочалися масові репресії грецького населення в Україні. Представників національних меншин безпідставно звинувачували у «шкідництві», «шпигунстві», «контрреволюційній діяльності». Державному політичному управлінню вдалося викривати навіть неіснуючу «Контрреволюційну грецьку повстанську й шпигунську організацію».

За наказом наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова за № 233 передбачалося проведення спеціальних заходів з «розгрому шпигунсько-диверсійних контингентів», які начебто складалися з греків, латишів та представників інших національностей. Активізація хвилі репресій за національною приналежністю проти греків, які проводились органами НКВС з грудня 1937 року, коли було підписано директиву № 50215. У документі обґрунтовувалась необхідність застосування каральних заходів проти представників грецької національності. Місцеві органи НКВС отримали від наркома внутрішніх справ УСРР І. Леплевського ліміт на арешт 5000 греків [9].

У 1937 – 1938 рр. внаслідок арештів у Донецьку, Маріуполі, Києві, Дніпропетровську, Харкові було ув'язнено відомих грецьких діячів, зокрема С. Ялі. Водночас упродовжувалися заходи з фабрикації загальносоюзної справи «націоналістичної організації греків СРСР», яка начебто прагнула створити в грецьких районах «буржуазно-фашистську державу».

У січні – березні 1938 року «особливою трійкою» (за підписами М. Єжова та О. Вишинського) як іноземним шпигунам було винесено смертні вироки 3125 грекам та 109 було відправлено до ГУТАБу терміном на 5 – 10 років. Дещо пізніше, у вересні 1938 року, «трійка» (секретар

обкому О. Щербаков (іноді – секретар ОК П. Любавін), начальник УНКВС області Чистяков, прокурор Р. Руденко) на Сталінщині ухвалили смертну кару для 345 греків, а 49 відправили до сталінських таборів [10]. В Україні тільки протягом 1937-1938 років у справах грецьких «контрреволюційних» організацій було репресовано 5474 особи [11].

Очевидно, створення національних адміністративно-територіальних одиниць не розв'язувало більшості проблем соціально-економічного розвитку греків Приазов'я, оскільки цей процес був підпорядкований політичній доцільності й мав на меті залучити грецьке населення до радянського будівництва.

Джерела та література:

1. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. Національний і віковий склад, рідна мова та письменність населення. – Харків, 1928. – С. 12.

2. Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.): Монографія / Л. В. Гуцало. – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2009. – С.

3. Наседкіна Л. Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки) / Л. Д. Наседкіна // УІЖ. – 1992. – № 6. – С. 66.

4. Гуцало Л. Національно-адміністративне районування на Півдні України (20 – 30-ті роки ХХ століття / Л. Гуцало // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – 2007. – № 5. – С. 111.

5. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. – Харків. – 1931. – С. 72.

6. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930-1935 рр. / Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 11. – С. 400.

7. Голобородько И. Национальность: Грек. Виновен! / Ирина Голобородько; Историко-просветительское, правозащитное и благотворительное общество «Одесский мемориал». – Одесса: Студия «Негоциант», 2005. – С. 156.

8. Збірник узаконень і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1934. – № 3. – С. 9.

9. Шитюк М. Каральні заходи проти представників національних меншин у південних областях України в 20-30-х роках ХХ ст. / М. Шитюк, В. Шкварець // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 25 листопада 2000 р.: Матеріали / Редкол.: В.А. Смолій та ін.,— К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2003. – С. 154.

10. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К.: Либідь, 2000. – С. 95.

11. Гуцало Л.В. Репресивна політика радянської влади щодо «ворожих націй» наприкінці 30-х рр. ХХ ст. / Л.В. Гуцало // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 8. – С. 25.

Раїса Дудка (Ніжин, Україна)

ВЕЛИКИЙ СТРОИТЕЛЬ (К 200-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПРЕПОДОБНОГО ГЕРМАНА СВЯТОГОРСКОГО)

Одно из преданий гласит, что первыми поселенцами Святогорска были иноки Киево-Печерской Лавры, разрушенной ордами Батыя в 1240 г. Часть монахов, спасшихся от неволи, ушла на берега Северского Донца и основала Святогорский монастырь. Другое предание гласит, что Святогорская обитель основана иноками Святой Афонской Горы. Говорили, будто бы однажды афонские монахи, плывшие в Россию, ошибочно приняли устье Дона за Днепровский лиман, и, продвигаясь вверх по реке, вошли в Северский Донец. Некоторые историки предполагают, что Святогорск был основан еще до татаро-монгольского нашествия, т.е. до середины XIII столетия. Вполне допустимо, что в те далекие времена здесь был основан и монастырь. Впервые Святогорск упоминается в официальных документах XVI века, когда он был одним из сторожевых пунктов Киевской Руси. В 1526 году германский посол при московском дворе Сигизмунд Герберштейн, в своей книге «Записки о Московских делах», упоминает и местность под названием «Святые Горы», лежащую при Донце.

Первое же свидетельство существования обители относится к 1624 г. - это была царская грамота на получение монастырем ежегодного содержания деньгами и хлебом. В XVI веке главным храмом в небольшой еще обители служила пещерная церковь Николая Чудотворца, ископанная в глубине утеса.

Жалованные царские грамоты от 1624, 1628, 1630 годов сообщают о том, что русский царь Михаил Федорович обеспечивал обитель деньгами, хлебом и земными угодьями. В середине XVII века обители пришлось окормлять и поддерживать тысячи украинских переселенцев из-за Днепра, которые убегали от притеснений католиков и униатов

После моровой язвы, посетившей многие места в начале XVIII века, Святогорская обитель была сильно опустошена. Она разорилась и обеднела иноками. Через несколько десятилетий монастырь был вновь

обустроен, обеспечен землями и всем необходимым для безбедного существования. На тот момент в собственности монастыря было около 2000 душ крепостных, более 27 тысяч десятин земли. Настоятелем обители был архимандрит Венедикт. Монастырь процветал, но в 1787 г. указом Екатерины II обитель упразднена. Монахов выслали из монастыря, имущество поступило в казну, на долгие десятилетия обитель закрылась. Более полувека монастырь находился в запустении. Пришли в упадок его деревенские постройки, в некоторых пещерах произошли обвалы.

Святитель Филарет Гумилевский, архиепископ Черниговский и известный историк, писал в XIX в: «...Спрашивается: с чего горы, лежащие на Донце, на стороне Татарской, назывались в 1547 г. ...Святыми горами? ...Как не рассуждайте, - это название объясняется лишь тем, что с 1540 г. уже слишком известна была святыня Донецкой скалы – образ Святителя Николая, обретенный иноками, и святость подвизавшихся здесь иноков... Несомненно только то, что столь общая известность, в какой представляется святыня Донецкой скалы с 1547г., ясно говорит, что ей давно предшествовали тайные подвиги пустынножителей, спасавшихся в пещерах скалы. Потому со всей вероятностью можем положить, что в XIV веке уже существовала Святогорская обитель». [1] Впервые увидев обитель святитель Филарет сказал: «Здесь так близко от неба, и так далеко от земли! Если здесь не научишься молиться, то где?» Именно здесь подвизался святитель Герман.

Вторым настоятелем Святогорской обители после возобновления был архимандрит Герман. Он происходил из богатого купеческого рода Черниговской губернии. Родился Григорий Иванович Клица (предки его по отцу — греки) в 1816 г. в городе Нежине. Отец у него был купцом, и род деятельности подвигал его родителя разъезжать по всей России с купеческими товарами. Но, тем не менее, при всём этом семья была сугубо благочестива, монахолюбива и привержена к монастырю города Нежина. В детстве он был слабым мальчиком, часто болел лихорадкой. Мать лечила его, но никакие лекарства не помогали, так что она уже ожидала его смерти и сильно горевала. Однажды, когда Григорий с матерью молились на службе в находившемся неподалеку от их дома Введенском Нежинском женском монастыре, местная прозорливая старица, схимонахиня Мария, утешила скорбевшую мать, сказавши, что сын ее не умрет, а за нее и весь их род молитвенник будет. Прозорливое слово схимонахини исполнилось: уже дома Григорий начал крепчать и выздоравливать. Поправившись, он был отдан матерью в Нежинское греческое училище, из которого перешел в Нежинский лицей князя Александра Безбородько. Затем, по желанию своего дяди, поступил в Московскую Практическую Коммерческую Академию. Окончивши курс наук, он, как когда-то и его отец, занимался торговлею мехами.

Желание монашества появилось у Григория в 20-летнем возрасте, когда, будучи в Москве по торговым делам, увидел он в Чудовом монастыре обряд пострижения в монашество.

В 1840 г. в 25 лет, получив на монашество благословение матери и святителя Мелетия Харьковского, отправился Григорий пешком в Глинскую пустынь. По пути он направился к святителю Христову Афанасию Лубенскому. Подходя уже вечером к городу Лубны, голодный, он остановился ночевать на постоялом дворе. Ему не спалось, как вдруг видит он — в окно вошел сам святой Афанасий Цареградский. в том виде, как его пишут на иконах, дал ему мягкую просфору и сказал: «Кушай во славу Божию, крепись и мужайся. Бог не оставит тебя Своею помощью и милостию, будешь добрый монах!» С этими словами он удалился, оставив Григория сытым и радостным.

В Глинской пустыни 24 июля 1840 г. Григорий с отеческой любовью был принят игуменом Филаретом, который прозорливо уже тогда провидел в нем будущего подвижника.

В 1844 г. инок Григорий простился с Глинской пустынью и вместе с казначеем отцом Арсением перешел в Святые Горы — возобновлять древнюю запустевшую обитель. От природы имея способности к строительству, он оказался очень полезен архимандриту Арсению, который предоставил ему полную свободу в строительном деле.

Здесь в 1845 г. был пострижен в монашество с именем Герман, рукоположен в иеродиакона и назначен уставщиком. Как писал его духовный друг А.Ф.Ковалевский, он был сосредоточенный в себе и молчаливый и не чужд особенных дарований духовных, в нем даже проявлялась под час прозорливость, которая его самого удивляла. Однажды пришел к нему в келью свечник — монах Антонин, пожилой старик из Изюмских купцов, скончавшийся потом иеромонахом. Разговаривая с ним, отец Герман вдруг видит пред собою внутренность кельи Антонина, и там от свечи, им оставленной, загоревшаяся на столе книга. Антонин побежал к себе и действительно нашел пожар в своей келье, который и поспешил затушить.

Неутомимый труженик своей обители, отец Герман не был лишен и особенных знаков благоволения к нему Царицы Небесной, видеть Которую сподобился он дважды в своей жизни. Первое явление ему Божией Матери было во время соборного акафиста Пресвятой Богородице, который совершал игумен Арсений в Покровской церкви. Был отец Герман тогда иеродиаконом и уставщиком на клиросе и, по обычаю, вышел для пения «О, Всепетая Мати» на амвон, как раз против открытых Царских врат, и вдруг видит в алтаре за Престолом, среди светлых облаков, Божию Матерь с воздетыми вверх руками. Лик Ее сиял как солнце, и лучи от него, падая прямо на него, слепили ему глаза, так что стоял он весь бледный и холодный от благоговейного страха. Это видение продолжалось до конца песни, а потом вдруг исчезло.

Трудами отца Арсения, отца Германа и других пришедших из Глинской пустыни братии монастырь быстро развивался, расширялся и процветал. Но в 1859 г. архимандрит Арсений скончался, и на его место, по единогласному желанию всей святогорской братии был избран отец Герман.

По принятии своих настоятельских обязанностей отец Герман много думал и унывал, что не в состоянии он будет понести возложенное на него бремя. Однажды, размышляя об этом, он задремал и в сонном видении узрел перед собою Царицу Небесную, а по сторонам Ее — святителя Николая Чудотворца и святителя Германа Патриарха — своего покровителя. Богоматерь, показывая отцу Герману небольшую трость, которая была у Нее в руках, сказала: «Почто унываешь? Не ты будешь управлять обителью, а Я: ты в руках Моих будешь как эта трость!» Проснувшись, он почувствовал мир и радость в душе, успокоился и повеселел, так как знал с того времени, что имеет Саму Богоматерь помощницею во всех своих делах.

Много трудов и забот за время своего настоятельства положил отец Герман на дальнейшее развитие и процветание Святогорской обители, которая преимущественно ему обязана своим благоустройством.

Успенский собор является главным храмом обители. Возведен он в 1859-1868 годах по проекту Петербургского академика А.М. Горностаева. Подрядчиком строительства был крестьянин Владимирской губернии Яков Еремин. Это наиболее монументальное сооружение монастыря сочетает в себе элементы русского и византийского архитектурного стиля.

Во времена расцвета Святогорского Свято-Успенского монастыря, до событий 1917 года, все входящие в монастырь видели сначала Покровскую церковь, являвшуюся как бы лицом обители. На ее колокольне было установлено восемь колоколов, главный из которых весил более шести тонн (394 пуда). Известно, что звуки хорошо разносятся над водой, так что не удивительно, что вдоль Донца звон на колокольне Покровской церкви был слышен и за десять километров.

В конце XIX в. Святые Горы стали центром богомолья не только для юга России, Дона и Кавказа, но и для севера, откуда также приходило множество паломников и богомольцев, которые заходили в обитель по пути из Воронежа в Киев. Некогда запустевшая Святогорская обитель за короткий период была украшена многими царскими дарами, обогащена вкладами различных жертвователей и благотворителей и сделалась известною и славною по всей России.

Но более устройства настоятель заботился о духовной жизни обители. Будучи сам учеником старца-игумена Филарета, отец Герман старался поддерживать и укреплять здесь традиции старчества, введенные в Святогорье еще архимандритом Арсением. За советом и поддержкой он неоднократно обращался к оптинскому старцу

архимандриту Исаакию (Антимонову), к которому сохранилось одно его письмо.

Как опытный в духовной жизни, в 1863 г. архимандрит Герман был призван к общему служению на пользу многих иноческих обителей: он был назначен благочинным всех монастырей Харьковской епархии. Некоторым из них отец Герман оказался полезным не только со стороны духовной, но и вещественной.

Особо почиталась в обители икона Божией Матери «Святогорская». По благословению владыки Германа изготовлялись списки этой иконы для других храмов. Так, 9 июня 1887 г. была дарована копия иконы Казанскому Высочиновскому монастырю.

При нём обитель процвела внешним благоустройством, прославилась на всю тогдашнюю Российскую империю как один из строгих монастырей из многочисленной братию, ведь со скитами вместе до 800 человек доходило. Но самое главное, что братия процвела духовными подвигами, что стремилась к деланию Иисусовой молитвы, к старчеству, к тем духовным традициям древнего, первоначального монашества, которое сияло здесь во всей полноте.

Уже имея очень слабое здоровье (как говорили врачи, у него лёгкие на ниточке держались), он всё равно хлопотал о построении Спасова Святогорского скита близ Змиева на станции Борки, в память о спасении царской семьи при крушении поезда, которое там произошло 17 октября 1888 года. Когда отец Герман поехал туда наблюдать за строительством храма и скита, ему сделалось плохо на станции в Славянске. Оттуда его уже потихоньку, везли в Святогорскую пустынь — он попросился сюда, чтобы умереть в своей келье в стенах Святой обители. В селе Маяк, в скиту, услышав об этом, братия вышла навстречу и в слезах подходила и целовали ему руку, потому что у него уже не было сил благословлять братию. Его привезли в обитель, внесли в келью, и он радовался, что в стенах своей родной кельи. Она находилась на первом этаже теперешних архиерейских покоев — небольшая комната, которую он занимал, и в которой прошла вся его настоятельская жизнь. Отец Герман причастился Святых Христовых Таин и преставился 13 апреля 1890 г. на 75-м году жизни, из которой 50 лет провел в монастыре и 30 лет в настоятельстве.

В часовне, где он был погребён, в советские годы располагалась кочегарка. И когда слышали, что рабочие в часовне разбили гробницу, местная милиция изъяла то, что посчитала нужным изъять из погребения, а мощи его, как говорили очевидцы, закопали где-то под оградой Ахтырского скита. В 1993 г. после восстановления была обретена часть мощей.

Архимандрит Арсений, умирая оставил завещание, чтобы всех приезжающих в обитель кормить и поселять бесплатно, если будут поступать так, обитель никогда ни в чём не будет знать недостатка. Преподобный Арсений оставил это завещание, а преподобный Герман всю свою жизнь воплощал его. Те корпуса, в которых сегодня живут

паломники, это тоже строительство и задумка отца Германа, ведь он переживал за тех, кто будет приезжать в Святую обитель.

До революции монастырь был одним из крупнейших на Восточной Украине. Десятки тысяч людей (15-20 в праздники, 3 в будни) ежедневно стекалось сюда на молебны. В богоборческие годы обитель была закрыта, и в 1922 году на базе комплекса строений Святогорского монастыря был организован дом отдыха. С 1993 г. обитель была восстановлена и получила статус Лавры. 8 мая 2008 г. Синод УПЦ причислил к лику святых Святогорских старцев, в том числе и Архимандрита Германа. В 2016 г. Лавра торжественно отпраздновала 200-летие со дня рождения великого настоятеля. К сожалению, в Нежине эта дата прошла незаметно.

Джерела та література:

1. Свято-Успенская Святогорская Лавра [Электронный ресурс] – Режим доступа: svlavra.church.ua/prp-german...svyatogorskij-1890/
3. Сказание о чудотворной иконе Божией Матери Святогорской. Издание 4. Свято-Успенской Святогорской лавры.
5. Свято-Успенская Святогорская Лавра [Электронный ресурс] - <http://svlavra.church.ua/propoved-arxiepiskopa-arseniya-v-sredu-svetloj-sedmicy-i-den-pamyati-prp-germana-svyatogorskogo-27-aprelya-2011-g/>

Сергій Зозуля (Ніжин-Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНОГО АНСАМБЛЮ ГРЕЦЬКОГО КВАРТАЛУ В НІЖИНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РЕГЕНЕРАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Греки-переселенці, що оселилися у середині XVII ст. в Ніжині, отримавши дозвіл на проживання й суттєві податкові преференції від гетьманського уряду – в першу чергу на торгіву діяльність, почали селитися в цьому на той час найбільшому місті України-Гетьманщини в межах захищеного оборонними спорудами Старого міста [1]. Ніжинські греки обживали, здебільшого, найменш заселену на той час північну його частину – на захід від фортифікації (земляного валу з дерев'яним палісадом і рову) Ніжинського замку до Київської брами середньовічного міста. Грецьке заселення цієї частини історичного середмістя сучасного Ніжина було досить компактним (однак, не суцільним), щоби протягом нетривалого часу споруди, зведені тут греками – разом зі спорудами

місцевого українського населення – сформували т.зв. Грецьку вулицю^{*1}.

Найбільш щільною «грецька» забудова була на початку цієї Грецької вулиці – тут на території еспланади навколо укріплень Ніжинського замку з одного боку було більше вільного місця, з іншого – активно формувалася адміністративний і торговий центр середньовічного Ніжина. Останнє пояснює, чому з-поміж будинків, зведених ніжинськими греками, саме в цій частині сконцентровані практично всі їхні споруди нежитлового призначення – культові, адміністративні, торгові, освітні [2].

Ніжинські греки, облюбувавши найвищу точку Ніжина (а вона якраз і знаходилася на території згаданої еспланади) – що один із професорів місцевого вищого навчального закладу свого часу метафорично порівняв із афінським акрополем [3], – упродовж наступних кількох сторіч створили тут справжній адміністративний, релігійний і культурно-освітній центр життя своєї етнічної громади, забудова котрого утворила ансамбль ніжинського Грецького кварталу^{*2}.

^{*1} Назва вул. Грецької виникла (як і більшість назв тогочасних вулиць Ніжина) як неофіційна, «народна», хоча й використовувалася в офіційному діловодстві практично до середини XIX ст. (а також позначена під цією назвою на планах Ніжина другої половини XVIII – першої половини XIX ст.), коли із початком діяльності Ніжинського окружного суду, що розташовувався на цій вулиці (до речі, в перебудованій споруді садибного будинку, що належав одному з ніжинських греків), набула іншої «народної» назви – вул. Судейська. Остання назва була закріплена офіційно й так проіснувала до радянського часу, кілька разів змінивши найменування протягом наступного півсторіччя: Радянська, Бібліотечна (на цій вулиці у міжвоєнний період розташовувалася споруда Ніжинського бібліотечного технікуму) і нарешті – вул. Євгена Гребінки (з 1960 р. й до сьогодні; названа на честь одного з випускників Ніжинської гімназії вищих наук – того року відразу кілька вулиць отримали такі назви з нагоди ювілею вищого навчального закладу – на той час Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя). Щоправда, навіть після перейменування Грецької вулиці залишився Грецький провулок, що поєднував дану вулицю з тодішнім адміністративним центром Ніжина – Соборною площею. Цей урбанонім нині перекритий територією Ніжинського медичного коледжу й перетворено на тупикове відгалуження вул. Євгена Гребінки.

^{*2} Власне, це один із «грецьких» кварталів Ніжина – позаяк ніжинськими греками було щільно забудовано кілька міських кварталів уздовж Грецької вулиці. Проте, інші «грецькі» квартали були або цілком житловими, або містили вкраплення житлової забудови; до того ж квартали, що складалися з цілковитої житлової забудови не були виключно «грецькими». Тож, зважаючи на ці зауваження, а також враховуючи вже усталену на сьогодні – насамперед у туристичній галузі – назву «Грецький квартал», уживану саме для цієї території, доцільно її використовувати й у даному дослідженні.

У 1677 р. ніжинські греки порушили питання про побудову власного православного храму, позаяк служба у місцевих храмах їх не влаштувала (велася незрозумілою їм церковнослов'янською мовою, відрізнялася за обрядом тощо). В 1680 р. дозвіл на таке будівництво був наданий одночасно і константинопольським патріархом, і чернігівським архієпископом. Унаслідок цього в 1687 р. поруч зі збудованою ще в першій половині XVII ст. дерев'яною Троїцькою церквою³ з'явився перший грецький храм у Ніжині – дерев'яна церква, освячена на честь Архангелів Архістратиґа Михаїла та Гавриїла [4].

Про зовнішній вигляд й інтер'єри дерев'яної Михайлівської грецької церкви (спрощена паралельна назва грецького храму Архангелів Архістратиґа Михаїла та Гавриїла) – судити важко, оскільки ані іконографії, ані її описів допоки не зустрічалося. Єдине, що відомо – опорядження внутрішнього простору завершилося до 1696 р. [5]. А вже за 15 років постало питання про перебудову церкви на муровану – що яскраво свідчить про потужність грецької громади й стрімкий, динамічний (як економічний, так і демографічний) її розвиток. Зведення нової споруди церкви почалося в 1714 р. й продовжувалося до кінця 1720-х років: у другій половині 1710-х – першій половині 1720-х років будівельні роботи зупинилися; поновилися з 1725 р.; у 1729 р. будівництво завершилося; за два роки – в 1731 р. – новозбудований храм був освячений [6]. Надалі пізніших перебудов – як і втрат – споруда храму не знавала, відтак саме в такому первісному вигляді пам'ятку можна бачити сьогодні.

Упродовж наступного півсторіччя Михайлівська церква перетворилася на справжній культурно-освітній центр життя громади ніжинських греків. Одночасно з побудовою першої дерев'яної церкви при храмі діяла церковна школа та шпиталь для хворих і немічних представників громади, котрі розміщувалися в окремих, спеціально для цього збудованих дерев'яних будинках. У приміщенні храму знаходилася бібліотека Ніжинського грецького братства, котру згодом було передано до відкритого в 1817 р. Олександрівського грецького училища [7]. В церкві знаходилася ризниця, де зберігалася церковне начиння, більшість із речей

³ Зауважимо, що Троїцька церква не була для представників грецької громади Ніжина парафіальною – релігійні потреби до побудови грецького власного храму вони задовольняли в нещодавно спорудженому на той час мурованому Миколаївському соборі. Своєї історично сформованої парафії він ще не мав, до того ж набув статусу центрального, головного храму Ніжина, біля котрого відбувалися найбільш важливі події. Тут-таки біля храму сформувалася й головний майдан міста – Соборна площа. Миколаївський собор і надалі «обслуговував» здебільшого або подорожніх, або тимчасових мешканців Ніжина (наприклад, купців або гімназистів), або не корінних переселенців і їх нащадків, що не ще не встигли поріднитися з місцевими жителями. Вочевидь, остання традиція була започаткована в Ніжині якраз представниками грецької громади.

котрого були справжнім витвором мистецтва й котрі нині, на жаль, втрачені [8]. До того ж, навколо Михайлівської церкви почав формуватися грецький некрополь: уціліли кілька надгробних шиферних плит із епітафіями новогрецькою мовою, вмурованих зовні стіни апсиди храму, що належали до ймовірних поховань поруч; тут-таки знаходилися й інші поховання померлих представників ніжинської грецької громади, які, наразі, не збереглися [9].

На межі XVIII–XIX ст. грецька Михайлівська церква втратила головне як релігійне, так і культурно-освітнє значення. Як і решта споруд Ніжина вона сильно постраждала від кількох пожеж 1790-х років, особливо нищівної пожежі 1797 р. На початку XIX ст. поруч із Михайлівською церквою було завершено зведення грецької Всіхсвятської церкви, де стали відбуватися святкові й урочисті служби; до нового храму, відповідно, перемістилася й ризниця. Школа при храмові разом із бібліотекою було переміщено до згаданого Олександрівського грецького училища, розташованого неподалік⁴. Некрополь також припинив існування на початку 1780-х років – від цього часу поховання здійснювалися на території щойно створеного Грецького кладовища. Тут-таки, біля кладовища в 1820 р. було збудовано комплекс Грецької богадільні, що перебрав на себе функції згаданого шпиталю для хворих і немічних ніжинських греків. Відтак, починаючи з 1820-х років за грецькою Михайлівською церквою залишилася функція лише парафіяльного храму, де відбувалися щоденні служби, а згодом – у другій половині XIX – першій половині XX ст. – зі згасанням діяльності Ніжинського грецького братства й асиміляції ніжинських греків серед місцевого населення – це вже пересічний міський парафіяльний храм, вірянами котрого – щоправда – залишалася й частина нащадків ніжинських греків.

З-поміж кількох культових споруд, де за більшовицької влади на початку 1920-х років було дозволено здійснювати богослужіння була й грецька Михайлівська церква. Щоправда, тепер вона не була суто «грецькою» – хоча серед членів релігійної громади, які відвідували церковні служби, частина була нащадками ніжинських греків (про це можна сказати достеменно, адже радянська влада вимагала складання і реєстрації списків віруючих). Згідно з укладеним місцевою владою із Михайлівською грецькою релігійною громадою договором на оренду приміщення церкви, що відтепер стало державною власністю, користувачі

⁴ Олександрівське грецьке училище розташувалося поруч із Грецьким кварталом – на іншому боці Грецької вулиці, займаючи окремий квартал міської забудови. Училище розташувалося в спеціально для цього перебудованій кам'яниці одного з ніжинських греків, який раніше подарував цю свою нерухомість саме для влаштування тут училища (детальніше див.: *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Грецькі навчальні заклади у Ніжині // *Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів.* Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 202–207.).

(тобто парафіяни на чолі зі священником) зобов'язувалися власним коштом здійснювати ремонтні роботи й забезпечувати збереженість наданого у користування церковного начиння – при чому за користування лише Михайлівською церквою, з котрої попередньо було вилучено все найцінніше, ремонтувати й охороняти громада мала обидва грецькі храми – і Михайлівську, і розташовану поруч Всіхсвятську церкви [10]. В 1923 р. останню було пограбовано – поцуплено деякі культові речі, за що Михайлівська грецька релігійна громада була оштрафована [11]. Надалі цей інцидент постійно використовувався для тиску як на віруючих, так і на священників громади. Крім того, з 1925 р. розпочалася масова антирелігійна кампанія, відбулися перші політичні судові процеси – якраз над священнослужителями. Нарешті. В 1929 р. релігійну громаду грецької Михайлівської церкви було ліквідовано, а храм закрито; й до німецької окупації Ніжина він узагалі не використовувався. Проте, був ще раз пограбований – цього разу цілком офіційно: протягом 1929–1930 років із Всіхсвятської церкви, що слугувала таким собі фондосховищем цінного начиння з обох грецьких церков, вилучили все, що мало бодай якусь матеріальну цінність для продажу за кордон або переплавки на дорогоцінні метали. Примітно, що обидва епізоди з історії грецької Михайлівської церкви – і пограбування справжнє, і підготовка «пограбування» державою – спричинили визначення обох грецьких культових споруд як пам'яток⁵. Так, виконуючи зобов'язання щодо ремонту приміщення церкви, Михайлівська грецька релігійна громада протягом кількох років зверталася за консультуванням до одного з викладачів Ніжинського інституту народної освіти (далі – НІНО) (котрий якраз і визначив історико-культурну цінність як споруд храмів, так і церковного начиння, що зберігалося в ризниці) [12]. Повноцінного ремонту обох пам'яток протягом другої половини 1920-х років так і не відбулося (згадується лише перманентне косметичне ремонтування), натомість робилися спроби наукового вивчення: той-таки згаданий епізод із консультуванням професором НІНО, направлення уповноваженого представника Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК) для здійснення археологічного нагляду під час майбутнього ремонту [13] тощо.

Під час німецької окупації 1941–1943 років храм знову став діючим. І знову його закрили з поверненням радянської влади. Потому протягом наступних 50 років приміщення грецької Михайлівської церкви або взагалі

⁵ Було ще одне офіційне «пограбування»: в 1885 р. – уже після ліквідації Ніжинського грецького братства та підпорядкування грецьких церков духовній владі чернігівської єпархії (до цього ніжинські греки мали певну автономію й підпорядковувалися безпосередньо київській митрополії) – з ризниці Всіхсвятської церкви було вилучено найбільш цінні речі й переміщено до церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (див.: *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // *Київська старовина.* – 1993. – № 3. – С. 72).

не використовувалося, або використовувалося як складське приміщення місцевої районної спілки споживчої кооперації. В другій половині 1950-х років пам'ятку мало не знесли – разом із іншими культовими спорудами в історичному середмісті Ніжина, які «муляли очі» своїм пошарпаним ще з війни виглядом місцевому партійному курівництву. Наприкінці 1970-х і на початку 1990-х років, коли порушувалося питання про можливість створення в Ніжині історико-культурного заповідника, споруду обстежували спеціалісти-архітектори. Внаслідок останнього такого обстеження у ході підготовки до святкування 1000-річчя від часу заснування Ніжина, грецьку Михайлівську церкву в 1993 р. було частково відреставровано (щоправда, лише зовні). А за десять років її було передано релігійній громаді однієї з православних конфесій у постійне користування, котра власними силами намагається закінчити ремонтні роботи усередині храму.

Практично відразу після завершення будівництва своєї першої церкви ніжинські греки стали опікуватися зведенням ще однієї – мурованої. Як наслідок, за кілька років – але не пізніше 1696 р.⁶ – тут-таки, на території Грецького кварталу поруч із дерев'яною Михайлівською церквою постала церква Всіх Святих (або за більш уживаною назвою – Всіхсвятська церква) [14]. За відсутності як зображень, так і опису важко говорити про її зовнішній вигляд, але очевидно, що її розміри були дещо більшими за дерев'яну Михайлівську церкву й, звісно, меншими за Миколаївський собор (який був наразі найбільшою за розмірами культовою спорудою Ніжина); щодо архітектурного рішення, то можливо вона також мала риси балканської архітектури – що згодом буде використано як під час перебудови Михайлівської церкви на початку XVIII ст., так і перебудови самої Всіхсвятської церкви півсторицчям потому.

Варто зауважити, що відмінності у функціонуванні обох грецьких церков протягом кінця XVII – першої половини XVIII ст. не до кінця зрозумілі. Ймовірно, Всіхсвятська церква до завершення будівництва й освячення мурованої Михайлівської церкви в 1731 р. була основним храмом для грецької громади Ніжина (а протягом 1714–1731 років – єдиним, оскільки для перебудування дерев'яну церкву мали розібрати). Потому вони помінялися «ролями» – основним храмом стала щойно

⁶ Наразі єдиним точно датованим документальним свідченням є згадка про завершення внутрішнього оздоблення обох грецьких храмів саме в 1696 р. – відтак, до цього часу будівництво мурованої Всіхсвятської церкви була вже точно закінчено. Проте, в одному із сучасних досліджень вказується більш точна дата – 1692 р., щоправда без посилання на документи. Тут-таки автори дослідження помилково стверджують, що Всіхсвятську церкву було збудовано на місці дерев'яної Михайлівської церкви (див.: *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Нариси культури Ніжина. Ч. 4. Забудова міста та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1998. – С. 57).

збудована Михайлівська церква, а старіша Всіхсвятська, швидше за все, використовувалася спорадично, за потреби. Іншою можливою версією є використання останньої як трапезної церкви Михайлівського грецького монастиря, що гіпотетично існував у Ніжині протягом першої половини XVIII ст. [15] (з головним храмом – грецькою Михайлівською церквою). Але допоки документально це не підтверджено. Дійсно, в грецьких церквах Ніжина часто служили ченці – здебільшого вихідці з Балкан. Однак, більш ймовірно, що вони запрошувалися саме для здійснення богослужінь у якості парафіяльних священиків [16], оскільки місцеві церковнослужителі для цього на підходили через різність у обряді й незнання новогрецької мови.

Так чи інакше, але той факт, що в середині 1750-х років грецька церква Всіх Святих почала руйнуватися [17], наводить на думку: споруду взагалі не використовували й не доглядали. Цікаво, що руйнування Всіхсвятської церкви стало з одного боку своєрідним каталізатором для поновлення діяльності Ніжинського грецького братства, з іншого – яскравою ілюстрацією проблем і негараздів, що відбувалися в його середовищі. Так, у 1758 р. купці з числа ніжинських греків порушили питання про знесення ветхої мурованої Всіхсвятської церкви й будівництва нової; в 1760 р. Ніжинське грецьке братство визначило розміри спеціального внеску на будівництво нового храму; того ж року почалося й власне будівництво [18]. Проте, до початку 1770-х років спромоглися звести лише перший поверх, після чого будівництво припинилося. Поновлено воно було аж у 1800 р., коли після пожежі 1797 р. почали відновлювати вцілілі муровані споруди Ніжина й на грецький «довгобуд» звернула увагу губернська влада [19]. Як наслідок – будівництво, що тривало на той час уже сорок років, упродовж п'яти наступних було заверрене. Саме у такому вигляді споруда церкви й збереглася до сьогодні.

Новий Всіхсвятський храм, що за плануванням був схожим із розташованою поруч із грецькою Михайлівською церквою [20], був значно більшим і за площею, і за об'ємом. Він набув статусу «урочистого» – тобто призначався для святкових богослужінь, де було присутні практично всі парафіяни, і навіть більше в окремих випадках (недільні служби, служби на великі релігійні свята, урочисті богослужіння з нагоди певних подій тощо). Відтак, новий храм нарешті вирішував чи не основну проблему, яка свого часу й спонукала до його побудови – забезпечення більш просторим культовим приміщенням грецьку громаду, що протягом XVIII ст. помітно зросла кількісно. В цьому статусі Всіхсвятська церква перебувала й після ліквідування Ніжинського грецького братства – до ствердження в Ніжині більшовицької влади на початку 1920-х років.

На відміну від дореволюційного часу протягом першої радянської «десятирічки» у Всіхсвятській церкві богослужінь не відбувалося й у недільні та святкові дні – її фактично було перетворено на сховище церковних речей, що мали матеріальну чи історико-культурну цінність,

вилучених із обох грецьких церков. Збереження цих речей, а також ремонт пам'ятки мала – про це вже йшлося в даному дослідженні – забезпечувати релігійна громада, що орендувала для здійснення богослужінь сусідню грецьку Михайлівську церкву. А після закриття усіх церков Ніжина на межі 1920–1930-х років – грецький Всіхвятський храм узагалі не використовувався, з котрого попередньо було вилучено цінності, які в ньому зберігалися.

Окупаційна німецька влада протягом осені 1941 р. дозволила поновити церковні служби в усіх храмах Ніжина, в т.ч. й у Всіхвятській церкві. Цього разу діючою церква залишалася аж до кінця 1960 р., коли виконавчий комітет Ніжинської міської ради депутатів трудящих ухвалив закрити церкву для культового використання, зняти з реєстрації релігійну громаду, а в приміщенні влаштувати майбутній міський краєзнавчий музей [21]. Щоправда, замість музею в церкві влаштували спортивну залу для учнів розташованої поруч середньої загальноосвітньої школи № 3. Після переселення школи в нове приміщення на початку 1980-х років церкву ще деякий час використовували як спортивну залу для студентів Ніжинського медичного училища, яке отримало спорожніле шкільне приміщення.

На початку 1990-х років, у межах підготовки до святкування 1000-річчя від часу створення Ніжина пам'ятку відреставрували з наміром улаштувати тут концертну залу. Восени 1993 р. під час святкування згаданого ювілею у приміщенні Всіхвятської церкви навіть відбувся перший (і єдиний) концерт. Однак, ще за рік до цього на приміщення пам'ятки претендувала одна з релігійних громад міста, яка врешті в 1995 р. й отримала споруду церкви в постійне користування. Найбільш значимим епізодом сучасної історії функціонування цієї грецької церкви є виготовлення й установа тут авторського дерев'яного різьбленого іконостасу, що з огляду на цього художню цінність, в майбутньому цілком може претендувати на статус пам'ятки культурної спадщини.

Уже за 25 років після початку формування грецької громади в Ніжині постала потреба інституціоналізації її суспільного життя. Задля цього наприкінці 1680-х років було утворене грецьке церковне братство, котре попри суто релігійну назву регулювало як релігійні, так й інші – адміністративні, судові, культурно-освітні, побутові – сторони життя ніжинських греків. За його новим статутом, затвердженому в 1696 р. гетьманським урядом, ця частина мешканців Ніжина, маючи певні окремі права й привілеї могла формувати власні керівні органи, що не підпорядковувалися місцевій адміністрації – міському магістратові та полковому уряду. Так, утворилося «Нежинское греческое правление» – тобто Грецький магістрат [22].

Цілком логічно, що цей представницький орган для повноцінного функціонування мав займати певні приміщення (орендовані чи спеціально для нього збудовані). Гіпотетично спершу «Нежинское греческое правление» розміщувалося в дерев'яному будинку, який міг вирізнятися від решти забудови кінця XVII – початку XVIII ст. хіба дещо більшими

розмірами. Або й узагалі до побудови першого мурованого будинку грецького магістрату в першій половині XVIII ст. цей представницький орган ніжинських греків розміщувався у звичайній житловій споруді, розташованій тут-таки, на території Грецького кварталу⁷.

Локалізувати місце розташування споруди Ніжинського грецького магістрату вдалося за опосередкованими джерелами та – головне – за світлиною середини XX ст., де ця споруда зафіксована напередодні остаточного руйнування наприкінці 1950-х років. Але головне, що можна сказати – споруда Грецького магістрату в Ніжині знаходилася поруч із грецькими церквами на території Грецького кварталу [23].

Це була двоповерхова мурована споруда, досить стримана в архітектурному рішенні – без членування, з гладкими оштукатуреними стінами, практично без декорування – зі скромною листвою навколо віконниць, вузьким карнизом між поверхами й широким карнизом під чотириохскатним дахом⁸. Таке архітектурне рішення робить її дуже схожою на іншу пам'ятку, яка збереглася донині – головну будівлю комплексу споруд Ніжинської поштової станції, що дає можливість приблизно датувати час побудови споруди Ніжинського грецького магістрату – кінець XVIII – перша чверть XIX ст.; й припустити можливу участь у будівництві (перебудованні?) чернігівського губернського архітектура А. Карташевського. Також більш, ніж ймовірно, що двоповерхова споруда грецького магістрату постала як результат перебудови кам'яниці першої половини XVIII ст. Остання могла бути як звичайним житловим будинком, що належав комусь із ніжинських греків (і для перетворення на магістратське приміщення була викуплена у власника чи ним подарована Ніжинському грецькому братству), так і попередньою спорудою «Нежинского греческого правления». Останнє – більш ймовірно, позаяк якраз про таку муровану споруду згадано в «Румянцевському описі» України-Гетьманщини, локалізуючи її «поправую

^{*7} Ніжинський археолог І.С. Кедун у приватній розмові, базуючись на попередніх результатах спелеологічних обстежень і даних георадарного сканування «ніжинських підземель» (тобто підвалів споруди грецького магістрату й суміжних із ним підземних камер, приналежність яких ще остаточно не з'ясована), висунув гіпотезу про можливу побудову споруди грецького магістрату першої половини XVIII ст. на місці більш ранньої мурованої споруди другої половини XVII ст., яка розташовувалася перпендикулярно до пізнішої й простягалася до будівлі сучасної Всіхсвятської церкви. Однак, це припущення потребує подальшої перевірки як результатами більш точних обстежень, так і евристичного архівного пошуку.

^{*8} Останнє – широкі карнизи під дахом – характерна відмінність усіх двоповерхових мурованих ніжинських споруд XVIII ст., що дійшли до сьогодні. Ймовірно, в такий спосіб намагалися зменшити намокання фасадів, насамперед першого поверху, під час опадів.

руку» «побольшой Московской улице» [24] неподалік будівлі Ніжинського міського магістрату і поруч із грецькими церквами – тобто якраз там, де повоєнна світлина зафіксувала руїни двоповерхового будинку Грецького магістрату. Цю ж думку підтверджують і результати сучасних археологічних та спелеологічних досліджень – георадарне сканування південної частини території Грецького кварталу саме на цьому місці вказало на значні за розміром аномалії – порожнечі. Подальші їх польові обстеження, виявлення мурованих склепінчастих підземних приміщень й початок робіт із їх розчищення не залишають сумніву, що це є залишки підвалів споруди Ніжинського грецького магістрату⁹. Говорячи про можливий час згаданої раніше перебудови або зведення споруди, власне, Грецького магістрату, зауважимо, що це відбулося не пізніше середини 1740-х років – позаяк із 1744 до 1773 р. Ніжинське грецьке братство внаслідок суперечок і чвар (головне між греками – мешканцями Ніжина і членами братства, що проживали поза межами міста) фактично не діяло [25], відтак і рішення щодо якогось масштабного й вартісного будівництва також не ухвалювало.

До комплексу споруд Ніжинського грецького магістрату також входили два одноповерхові флігелі, розміщені зі сходу й заходу від основної двоповерхової його споруди, орієнтовані під прямим кутом до неї. Флігелі були сполучені зі спорудою магістрату вузькими (приблизно в половину його ширини) одноповерховими господарчими спорудами. І флігелі, і згадані господарчі споруди – наслідок нереалізованого проекту перебудування грецького магістрату першої половини ХІХ ст. у популярних на той час класицистичних формах (власне, саме планування комплексу, що містив головну споруду та кількох віддистанційованих (або сполучених між собою, або осібно розміщених) флігелів – яскрава ознака архітектурного стилю класицизму) [26]. Однак, і за умови реалізації цього проекту, й за реальних умов – споруда Ніжинського грецького магістрату, по суті, замкнула південну частину Грецького кварталу – оперізуючи його в цій частині по периметру суцільною лінією забудови. Цікаво, що головний фасад будівлі грецького магістрату (на відміну, наприклад, від споруди міського магістрату, розташованого за кількадесят метрів) був звернений усередину кварталу – до грецьких храмів, що, враховуючи певні етнічні особливості грецької архітектури, є ще одним доказом на користь локалізації цієї споруди саме тут¹⁰.

⁹ Автор даного дослідження щиро вдячний керівникові Ніжинської археологічної експедиції ДП «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, доцентів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидату історичних наук І.С. Кедуну за надану інформацію щодо результатів археологічних і спелеологічних досліджень на території Грецького кварталу в Ніжині, здійснених упродовж 2016 року.

¹⁰ Характерним принципом етнічної грецької архітектури є квартальна

Надалі – після згасання грецької громади в Ніжині й припинення діяльності Ніжинського грецького братства наприкінці XIX ст. – комплекс споруд Ніжинського міського магістрату здебільшого використовувався як господарські та складські приміщення. За радянської влади в міжвоєнний період тут розмішувалися склади Ніжинської районної спілки споживчої кооперації (до якого часу використовувалися підвали споруди грецького магістрату – наразі невідомо), які були спалені радянською владою під час відступу в 1941 р. Після звільнення Ніжина від нацистської окупації руїни цих споруд відновлювати не стали й зрівняли із землею на межі 1950–1960-х років, передавши спорожнілу територію до розташованої поруч середньої загальноосвітньої школи № 3, для занять учнів котрої з фізкультури тут був облаштований спортивний майданчик, а згодом – збудована смуга перешкод для занять із початкової військової підготовки.

Після набуття Україною незалежності територія, де розмішувався комплекс споруд Ніжинського грецького магістрату, була перетворена на рекреаційну зону, що забезпечує прохід із вул. Миколи Гоголя до грецьких храмів і до вул. Євгена Гребінки^{*11}. Вцілів лише західний флігель – його також передали у користування згаданій школі (цього ж часу із західного боку до нього було добудовано цегляний тамбур). У 1990-х роках користувачем флігеля стала релігійна громада Всіхсвятської церкви. Тут планувалося розмістити духовне училище; проте поки споруда використовується лише частково – як допоміжне господарське приміщення.

Не були повністю зруйновані – як з'ясувалося – й підвали споруди головної споруди комплексу Ніжинського грецького магістрату. Після

забудова міст, де глухою задньою стіною споруд утворювалася зовнішня «огорожа», парадні фасади виходили у середину кварталу, формуючи таку собі «квартал-фортецю» (що, звісно, відображало охоронну (скажімо, від грабіжників) і оборонну функцію). Звісно, в реаліях Ніжина другої половини XVIII – першої половини XIX ст., коли місто цілком втратило військове значення, оперізувати квартал глухою стіною сенсу не було – в усіх спорудах Грецького кварталу зовнішні фасади мали і вікна, і двері, але принцип формування забудови «в лінію» по периметру кварталу зі зверненням головного фасаду у середину зберігся – мабуть як данина традиції. До речі, це не єдина грецька споруда в Ніжині, збудована за таким принципом – також розташовані вздовж «червоної лінії» вулиці й звернені головними фасадами у двір будинки ніжинських купців Кромідіса (більш відомий як будинок купця Чернова – пізнішого власника) й Пелепонова (потім перебуваний на Присутствені місця, а згодом – на приміщення Ніжинського окружного суду).

^{*11} Що було – і досі є – цілком актуальним, адже в повоєнний час були перекриті – перетворені на тупикові відгалуження вул. Євгена Гребінки – обидва провулки, що сполучали дану вулицю з колишньою Соборною площею (на той час уже – частиною вул. Миколи Гоголя).

знесення наземної частини, вхідні отвори замурували, а провалля, які періодично виникали, засипали ґрунтом уперемішку з будівельним сміттям, потім «пломбуючи» ці отвори зовні. Якраз від цієї засипки й намагаються звільнити вцілілі підземні приміщення споруди Ніжинського грецького магістрату в ході сучасних археолого-спелеологічних досліджень, убачаючи їх подальше використання як туристичного об'єкту.

Останнім акордом у формуванні архітектурного ансамблю Грецького кварталу в Ніжині було спорудження протягом першої третини ХІХ ст. дзвіниці, допоміжних складських приміщень й опорядження зовнішнього периметру кварталу огорожею. Будівництво всіх зазначених елементів було частиною робіт із завершення зведення грецької Всіхсвятської церкви, що тривало впродовж 1800–1805 років. Унаслідок цього в північно-західному куті кварталу, на розі Грецької вулиці та Грецького провулку постала ошатна й струнка триярусна дзвіниця [27], виконана в популярних на той час класицистичних формах. Це була найвища і – за спогадами сучасників – найкрасивіша з-поміж ніжинських дзвіниць [28]. У середині ХІХ ст. тут на другому й третьому ярусі було встановлено кілька дзвонів, у т.ч. місцевого виробництва мідноливарного заводу Чернових^{*12}. Наприкінці 1920-х років, коли розпочалася кампанія з вилучення із культових споруд дорогоцінних і кольорових металів, зусиллями науковців – співробітників Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови, що діяла при НІНО та співробітників ВУАК було визначено історико-культурну цінність частини ніжинських дзвонів, й найбільш цінні з них удалося врятувати від знищення – в т.ч. й кілька з дзвіниці грецьких церков, які планувалося передати до щойно створеного Ніжинського окружного музею [29]. Проте, дзвони все ж були вилучені й вивезені з Ніжина за кілька років потому – одночасно з початком руйнування дзвіниці, – тоді в 1934 р. було зруйновано верхній її поверх, а в середині 1950-х років – поруйновано решту [30]. За доби незалежності України на межі 1990–2000-х років релігійна громада Всіхсвятської церкви порушувала питання про відбудову дзвіниці, але тоді справа зупинилася на етапі розробки проекту.

На початку 1800-х років, Грецький квартал було остаточно перетворено на замкнутий територіальний простір (тобто він перетворився на повноцінний кварталом міської забудови – у буквальному розумінні цього терміну). Це сталося після спорудження по периметру мурованої огорожі. Західна її частина (вздовж Грецького провулку – від західного флігелю споруди грецького магістрату до дзвіниці) складалася із суцільної мурованої основи, розчленованої цегляними тумбами «с штакетом металевим і трема металевими воротами», вставленими в секції між ними

*12 На другому поверсі розміщувався найбільший із них – схожий за параметрами (й також виробництва заводу Чернових) до відомого свого часу й поза межами Ніжина дзвона «Ігор», котрий того ж часу розміщувався на дзвіниці Миколаївського собору неподалік Грецького кварталу.

[31]. Східна частина огорожі Грецького кварталу (вздовж Троїцького проїзду – від східного флігелю споруди Ніжинського міського магістрату до складських приміщень) була суцільною цегляною стіною і «вантажними» воротами. З півдня – як уже згадувалося – територію Грецького кварталу закривав комплекс споруд грецького магістрату, відділяючи цей міський квартал від простору поза спорудою Ніжинського міського магістрату й замикаючи в такий спосіб сполучення Грецького провулку та Троїцького проїзду. З півночі територію Грецького кварталу замикали щойно збудовані (також на початку 1800-х років) «дев'ять каменних палаток в церковній огороде» [32] – допоміжні господарські споруди, котрі використовувалися за усталеної тоді в Ніжині традицією здебільшого в якості складських приміщень^{*13}. На жаль, ці «кам'яні палатки» й огорожа (за винятком кількох секцій західної частини) розділили долю споруди грецького магістрату, східного його флігелю та дзвіниці – їх остаточно доруйнували наприкінці 1950-х років.

Одночасно зі згаданою спробою відбудувати дзвіницю релігійна громада Всіхсвятської церкви намагалася й відновити церковну огорожу (щоправда без складських приміщень); на сьогодні – дякуючи вцілілим секціям, із котрих було скопійовано форму залізних ґраток – повністю відновлено західну її частину. Остаточно ж зовнішній вигляд архітектурного ансамблю ніжинського Грецького кварталу оформився в 1810–1820-х роках: уже після завершення будівництва споруди Всіхсвятського храму виконано зовнішнє декорування в класицистичних формах, завершено перебудову комплексу споруд Ніжинського грецького магістрату^{*14} [33].

Станом на середину XIX ст., коли архітектурний ансамбль Грецького кварталу набув свого довершеного вигляду, він займав замкнену територію

^{*13} Так, під час зведення другої мурованої Всіхсвятської церкви в 1760–1805 роках під усюю площею храму було збудовано величезний підвал, котрий надалі використовувався з комерційною метою – наприклад, тривалий час там розташовувався винний склад, у т.ч. купців із числа ніжинських греків.

^{*14} Це, ймовірно, пов'язано з діяльністю ніжинського бургомістра С.І. Буббаса, що походив із ніжинських греків. Якраз на цей період припадає останній яскравий сплеск активності грецької громади Ніжина, занепад якої почався з 1830-х років. Якраз упродовж 1810–1820-х років – крім упорядкування Грецького кварталу – було завершено будівництво комплексу споруд Грецької богадільні, спорудження церкви Костянтина і Олени на Грецькому кладовищі, відкрито Олександрівське грецьке училище, перебудована кам'яниця ніжинського грека П. Пелепонова під Присутственні місця тощо. Вдячні греки після смерті С.І. Буббаса домоглися від міської влади, аби провулок, що з'єднував Грецьку вулицю (якраз напроти рогу Грецького кварталу) з набережною р. Остер було названо його ім'ям (нині – пров. Прорізний).

міського кварталу поруч із адміністративним центром і головною торговою площею Ніжина, у самісінькому історичному центрі міста. Зовні – і це одна з особливостей його забудови – частково оперезаний мурованою ґратчастою огорожею з трьома воротами, частково – стінами споруд, що утворювали даний архітектурний ансамбль: комплекс споруд Ніжинського міського магістрату, з'єднаний невеликими господарськими спорудами з двома флігелями; ошатною триярусною дзвіницею і рядом господарських приміщень. Посеред кварталу розміщувалося два храми – Михайлівська та Всіхсвятська церкви, де остання виконувала роль архітектурної домінанти цього елемента міської забудови Ніжина. Позаяк, більшість елементів архітектурного ансамблю Грецького кварталу було створено чи перебудовано й оздоблено протягом першої половини ХІХ ст., то основною стильовою ознакою даного архітектурного ансамблю є домінування класицистичних рис – від рис високого класицизму (Всіхсвятська церква та дзвіниця) до спрощених («провінційних») форм (комплекс споруд грецького магістрату). На сьогодні ансамбль значною мірою поруйнований – утрачені головна споруда комплексу Ніжинського грецького магістрату з одним із флігелів, дзвіниця, частина огорожі, – все це наслідок антиклерикальної й узагалі антиісторичної містобудівної політики радянської влади.

Попри кілька спроб відтворити окремі частини з архітектурного ансамблю Грецького кварталу в Ніжині – навіть планування комплексної його регенерації [34], єдине, де є певні зрушення – початок вивчення й розчищення підвалів головної споруди Ніжинського грецького магістрату. (Звісно, також: реставрація (щоправда дещо раніше) й підтримання задовільного технічного стану обох уцілілих культових споруд ансамблю).

На сучасному етапі архітектурний ансамбль Грецького кварталу – виходячи з історико-культурної цінності його елементів, а також унікальності в містобудівному розумінні, насамперед значення для забудови історичного середмістя Ніжина – є вельми цікавим і перспективним туристичним об'єктом, відтак для найбільш ефективного використання в майбутньому потребує здійснення низки практичних кроків із його комплексної регенерації. Основними заходами (не зупиняючись окремо на вирішенні гідрологічних, геологічних, інженерних, сервісно-інфраструктурних тощо питань) вбачаються реплікація (тобто відтворення в історичних формах) споруди дзвіниці; поновлення огорожі по всьому периметру Грецького кварталу (без відтворення господарчих споруд уздовж вул. Євгена Гребінки – що завадить візуальному огляду пам'яток, з цих же міркувань – й відтворення східної частини огорожі без воріт і у формах західної її частини) із відновленням трасування Грецького провулку та Троїцького проїзду; подальше дослідження підвалів комплексу споруд Ніжинського грецького магістрату з подальшим їх музеєфікуванням і/або пристосуванням до комерційного (передусім туристичного) використання (візуалізація трасування контурів споруди магістрату, використання підвальних приміщень для влаштування тимчасових

виставок або постійних музейних експозицій, розважально-пізнавальних заходів, закладів громадського харчування тощо). Відтворення самої споруди грецького магістрату не вбачається доцільним, оскільки це також зменшить можливості візуального туристичного огляду пам'яток, розташованих на території Грецького кварталу, насамперед культових споруд – пам'яток архітектури. До заходів із комплексної регенерації Грецького кварталу в Ніжині також варто віднести реставрацію наявних і регенерацію утрачених пам'яток, кварталів міської забудови, що оточують Грецький квартал, насамперед будівлі Олександрівського грецького училища та Ніжинського міського магістрату (остання споруда – це також елемент майбутньої регенерації Соборної площі в Ніжині). У правовому полі – з огляду на значимість й історико-культурну цінність комплексу споруд Грецького кварталу в Ніжині цілком на часі визначення його як окремої щойновиявленої пам'ятки культурної спадщини України з подальшим включенням її до Державного реєстру нерухомої спадщини України як пам'ятки містобудування.

Загалом, грецька етнічна община, що оселилася у середині XVII ст. в Ніжині впродовж кількох сторіч проживання полишила по собі помітний масив історико-культурної спадщини, поміж котрого комплекс споруд Грецького кварталу, безперечно, є найбільш помітним і значимим; унікальним елементом пам'яткоємного середовища Ніжина модерного й раннього нового часу, значимою пам'яткою містобудування другої половини XVIII – першої половини XIX ст., що має гарні перспективи щодо його використання в розвитку, передусім, туристичного сегменту соціально-економічного та культурного поступу тисячолітнього українського міста.

1. Див.: *Зозуля С.Ю., Морозов О.С.* Місто Ніжин: деякі аспекти формування пам'яткоємного середовища // *Праці Центру пам'яткознавства: збірник наукових праць.* Вип. 8. – К.: Видавець ПП Максименко М.Т., 2005. – С. 197–230.

2. Див.: *Пляшко Л.* Греки в Ніжині (Реконструкція Ніжина кінця XVIII – поч. XIX ст.) // *Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів.* Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 190–194.

3. *Зозуля С.* Сторінки з історії ніжинських грецьких храмів у розрізі діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) // *Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів, присвячений пам'яті видатного грецького патріота, просвітителя та мецената Миколи Павловича Зосим'я.* Вип. III. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – С. 157.

4. *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // *Київська старовина.* – 1993. – № 3. – С. 70; *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Нариси культури Ніжина. Ч. 4. Забудова міста та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1998. – С. 56–57.

5. *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 70.
6. Там само.
7. Детальніше див.: *Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 164–166; *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Грецькі навчальні заклади у Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 202–207.
8. *Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 164–166.
9. *Зозуля С.Ю.* Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – С. 190.
10. *Зозуля С.* Сторінки з історії ніжинських грецьких храмів у розрізі діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів, присвячений пам'яті видатного грецького патріота, просвітителя та мецената Миколи Павловича Зосимá. Вип. III. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – С. 152.
11. *Симоненко В.* Гірка доля грецьких церков // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 185.
12. Див.: *Зозуля С.* Сторінки з історії ніжинських грецьких храмів у розрізі діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів, присвячений пам'яті видатного грецького патріота, просвітителя та мецената Миколи Павловича Зосимá. Вип. III. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – С. 150–158.
13. Там само. – С. 155.
14. *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 70.
15. Там само. – С. 169.
16. На підтвердження цьому – див. свідчення володимирського генерал-губернатора князя І.М. Долгорукова: *Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 169.
17. *Ласкарідіс Х.* Нові матеріали про внутрішнє життя Ніжинського грецького братства // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 135.
18. Там само.
19. *Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 169; *Морозов О.* Міський магістрат – невід'ємна частина історичного ландшафту Ніжина // Відпуння віків. – 2004. – № 1 (1). – С. 63.

20. *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Нариси культури Ніжина. Ч. 4. Забудова міста та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1998. – С. 57.

21. *Симоненко В.* Гірка доля грецьких церков // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 187.

22. Див.: *Костенко І.* Внутрішній устрій Ніжинського грецького церковного братства за Статутом 1697–1699 років // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 176–181; *Харлампович К.В.* Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – С. 38–136.

23. Більш детально про споруду Ніжинського грецького магістрату див.: *Зозуля С.Ю., Морозов О.С.* Втрачені пам'ятки Ніжина: споруди міського та грецького магістратів // Сіверщина в історії України: збірник наукових праць. Вип. 10. – Глухів; К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2017. – С. 59–67.

24. Описание города Нежина, его улиц и домов. Перепись населения по домам, составленная 15 февраля 1766 г. в городской магистратуре (підготовка до друку, зауваження до тексту документа та покажчик топонімів і географічних назв С. Зозулі та О. Морозова) // Ніжинська старовина. Пам'яткознавство Північного регіону України № 2: Опис міста Ніжина 1766 року (публікація архівної пам'ятки) : Збірник регіональної історії та пам'яткознавства : [зб. наук. пр.] / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK. Вип. 7 (10). – К., 2008. – С. 18.

25. *Ласкарідіс Х.* Нові матеріали про внутрішнє життя Ніжинського грецького братства // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 135.

26. Див.: *Зозуля С.Ю., Морозов О.С.* Втрачені пам'ятки Ніжина: споруди міського та грецького магістратів // Сіверщина в історії України: збірник наукових праць. Вип. 10. – Глухів; К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2017. – С. 59–67.

27. *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 72.

28. *Симоненко В.* Гірка доля грецьких церков // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 186.

29. ДАЧО, ф. Р-61, оп. 1, спр. 1229, арк. 14.

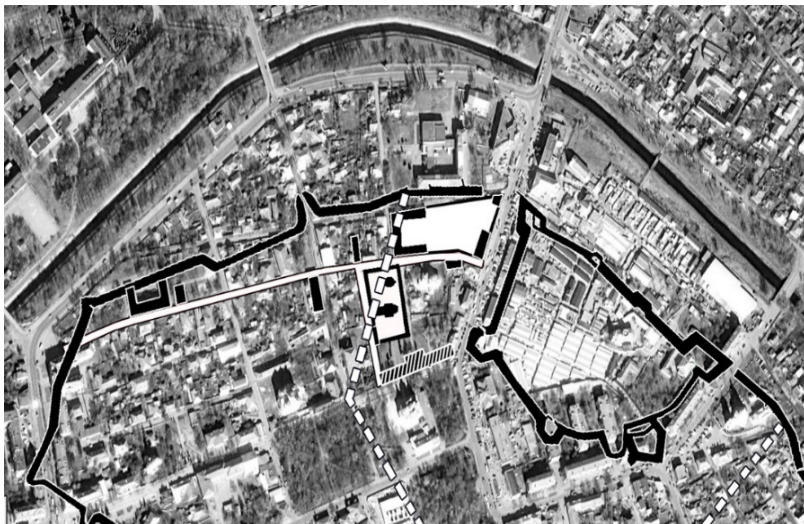
30. *Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 72.

31. Цит. за: *Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині // Греки в Ніжині: збірник статей і матеріалів. Вип. II. – К.: «Знання» України, 2001. – С. 169.

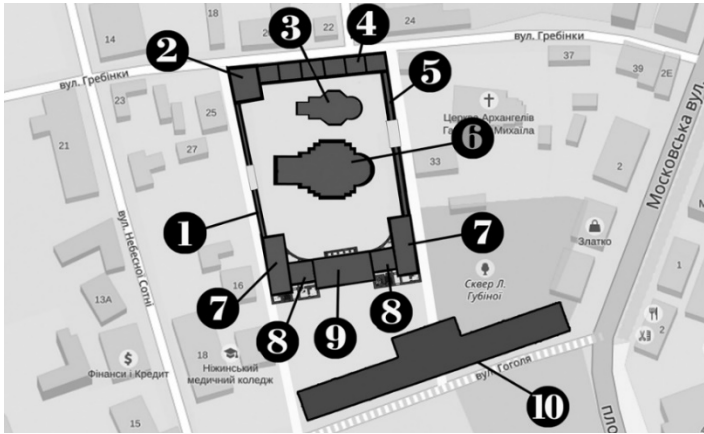
32. Там само. – С. 169.

33. *Самойленко Г.В., Самойленко С.Г.* Нариси культури Ніжина. Ч. 4. Забудова міста та архітектурні пам'ятки XVII–XX ст. – Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1998. – С. 57–58.

34. Див.: *Сопілка В.* Створити громадський центр сучасного рівня // Ніжинська старовина. – Вип. 1 (4). – Ніжин, 2005. – С. 68–70.

Іл. 1. Позначення «грецьких» об'єктів на сучасному плані Ніжина (з елементами накладання плану 1773 р.) (*біла суцільна лінія* – Грецька вул. та Грецький пров.; *чорна суцільна лінія* – фортифікаційні споруди Ніжинського замку та Старого міста; *біла пунктирна лінія* – ймовірна межа еспланади навколо Ніжинського замку; *чорні прямокутники* – грецькі споруди, що збереглися; *білі прямокутники з чорним контуром* – Грецький квартал (менший за розміром) і квартал, де розташовувалися грецькі торгові заклади та Олександрівське грецьке училище; *заштрихований прямокутник* – споруда Ніжинського міського магістрату

Іл. 2. Елементи архітектурного ансамблю Грецького кварталу в Ніжині: 1 – західна частина огорожі; 2 – дзвіниця; 3 – Михайлівська церква; 4 – допоміжні господарські приміщення («кам'яні палатки»); 5 – східна частина огорожі; 6 – Всіхсвятська церква; 7–9 – комплекс споруд Ніжинського грецького магістрату (7 – східний і західний флігелі, 8 – господарські споруди, 9 – головна споруда); 10 – споруда Ніжинського міського магістрату

Іл. 3 - 4. Ліворуч: Грецька церква Всіх Святих (1760–1805). **Праворуч:** Грецька церква Архангелів Архистратига Михаїла та Гавриїла (1714–1729). Сучасний вигляд

Ил. 6. Дзвіниця грецьких церков (1805; *1934-1950-ті роки) та допоміжні господарчі споруди (перед дзвіницею) (1805; *1950-ті роки). Фото початку ХХ ст.

Ил. 7. Вигляд Грецького кварталу в Ніжині з північного боку напередодні остаточного руйнування наприкінці 1950-х років (обведено: *пунктирною лінією* – головна споруда комплексу Ніжинського грецького магістрату; *суцільною лінією* – східний флігель комплексу Ніжинського грецького магістрату; *на передньому плані* – західне крило (торгові лавки))

Ніжинського міського магістрату; *позаду ліворуч* – Всіхсвятська церква (за нею – Михайлівська церква), *позаду праворуч* – Троїцька церква)

Іл. 8. Сучасний вигляд Грецького кварталу в Ніжині (межі позначено суцільною білою лінією)

Валерій Левченко (Одеса, Україна)

ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ У ДОЛІ ІСТОРИКА: ФРАГМЕНТИ БІОГРАФІЇ ТЕОХАРІЯ ЮРІЙОВИЧА ТЕОХАРІДІ

У кожної людини на різних етапах її життя виникають так би мовити точки біфуркації, або стан невизначеності, таке собі «роздоріжжя» або «перехрестя», яке відкриває людині можливість вибору подальшого напрямку в житті. Це точки, з яких розходяться різні варіанти майбутнього людини, але вибір цих варіантів не такий вже й великий і вони залежать від впливу різних причин. При цьому «малі» причини можуть мати «великі» наслідки, а «великі» причини – ніяких, зусилля можуть приносити результати, а можуть бути зовсім марними і навіть негативними. З точки зору повсякдення перехід через точку біфуркації можна порівняти з ситуацією, коли перед людиною стоїть питання вибору чогось одного з безлічі варіантів. У долі кожної людини точок біфуркації впродовж життя буває досить багато і вони виникають доволі несподівано, внаслідок чого

людина опиняється перед обранням якогось нового стану, за яким, сподіваючись, відкриється новий горизонт рішень і перспектив. Після проходження точки біфуркації своєрідна «спіраль» дій та сподівань починає стрімко розкручуватися, змальовуючи нові події і реалії.

Не виключення у проходженні точок біфуркації становить і життя вченого, наприклад, представника соціогуманітарної галузі знання, на долю якого випали складні події першої половини ХХ ст. Саме соціогуманітаріям вкрай рідко вдавалося/вдається працювати у тиші кабінету, не піддаючись пресингу з боку різних ідеологічних течій і політичних режимів, що пов'язано із основами сфери їх наукової діяльності – вивченням сукупностей соціальних феноменів (соціальні відносини і функціонування соціальних інститутів; соціальні дії та взаємодії людей та їх результати, представлені в пам'ятках матеріальної та духовної культури; історичні події і факти тощо, які відображають основні проблеми соціогуманітарного розвитку суспільства, реалізації особистості, досліджують наслідки реформування суспільства тощо). Через це вони завжди піддавалися/піддаються тиску і примусу з боку влади і чиновництва, фінансових груп і академічної ієрархії, громадськості і натовпу, засобів масової інформації і системи народної освіти, а в більшості випадків як притаманно природі звичайної людини, самі захоплювалися, або іноді занурювалися у вир політичних пристрастей та ставали їх заручниками [14; 16; 28]. Тому при розгляді їх долі (рівним чином, як і людини будь-якого фаху) дуже часто виникає питання: а чому події у їх житті розвивалися саме так, а не інакше, як сталося, що вони опинилися у тій чи іншій ситуації? У пошуках відповіді на це питання кожна людина знаходить різні джерела трактування цих ситуацій.

Фокус дослідження долі однієї людини через призму теорії біфуркації спроекуємо на постать Теохарія (Феохара) Юрійовича (Георгійовича) Теохаріді (Феохаріді) (1889–1938). Розповідь про роль точок біфуркації у долі Т. Ю. Теохаріді може допомогти осмислити траєкторію як його долі, так і долі науковців того часу й сьогодні, що сприятиме зрозумінню їх характерів, поведінки, системи цінностей тощо. Саме у дослідженні цих складових життя, на наш погляд, полягає сенс нарисів інтелектуальної біографії як типології біографічного жанру з використанням обов'язкових для професійних істориків принципів дослідження, а не «суха» констатація фактів або їх вільна інтерпретація під «прикриттям» «фасонистих» підходів постмодернізму в історичній науці, де головним об'єктом інтересу є не максимально достовірне описання минулого, а результат діяльності істориків – авторські тексти (мова цих текстів, жанр, стиль, побудова сюжету (фабула, інтрига) тощо), тобто форма викладу. Спираючись на історію досвіду, запропонований нами підхід допомагає зробити спробу усвідомлення долі людей попередніх епох, сформувати свідомість соціальної групи, народу, людства та спроби розуміння чому кожна людина, окрема соціальна група, народ і людство свідомо роблять свій вибір.

У науковій літературі на сьогодні нами не виявлено синтетичного дослідження, присвяченого постаті Т. Ю. Теохаріді. Хоча при цьому є поодинокі статті, які розкривають деякі фрагменти його біографії. На початку 1990-х рр. ім'я героя нашого дослідження вперше, після багатьох років забуття, з'являється у літературі. Серед декількох досліджень щодо книжкових зібрань і знаків одеських бібліофілів С. З. Лущик став першим, хто розкрив деякі аспекти біографії Т. Ю. Теохаріді [17]. На початку ХХІ ст. пласт наукової літератури поповнили дві статті енциклопедичного характеру автора цього нариса [12; 15]. На сьогодні в історіографії можна знайти достатньо велику кількість згадок імені Т. Ю. Теохаріді, що пов'язано з посиланнями на його працю «Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці ХVІІІ та початку ХІХ стол. (Поселення під м. Одесою)» [33], у контексті дослідження різних проблем історії: розвитку краєзнавства в Одесі у 1920-х рр. [4], появи греків та вивчення їх національно-культурних традицій на Одещині [2; 5; 20; 29; 34], соціокультурних проблем етнічних груп [36–37], вивчення генеалогії роду знаного науковця П. М. Біцілли [23–25] тощо.

З метою реалізації вище зазначених постановочних проблем зробимо першу спробу реконструкції фрагментів біографії Т. Ю. Теохаріді на тлі історичних подій першої половини ХХ ст. та розглянути хід його формування як науковця, обумовлений політичними, соціальними і культурними процесами того часу.

Т. Ю. Теохаріді народився 26 січня 1889 р. в Одесі [1, арк. 7] у родині крупного грецького торговця, землевласника і домовласника, який народився у місті Константинополі (Туреччина), а близько 1875 р. перебрався до Російської імперії. Родина була багатодітною. Крім Теохарія у ній було ще троє дітей: брат Андрій і дві сестри – Доная і Марія. Після смерті батька 1901 р. [1, арк. 10] вся його власність перейшла у спадщину двом синам – Андрію і Теохарію. Молоді люди стали володарями двох трьохповерхових будинків в Одесі, один з яких знаходився за адресою – вул. Єлісаветинська, 9. Це був торговельний (прибутковий) будинок Теохаріді, побудований 1890 р. за проектом відомого архітектора О. Й. Бернардацці [26]. На сьогодні цей будинок входить до переліку пам'яток та об'єктів культурної спадщини Одеси [22]. Також вони стали землевласниками у Гайсинському повіті Подільської губернії, недалеко від Гайсину, який мав стратегічне значення у підприємницькій діяльності як залізнична станція першого товариства під'їзних шляхів на лінії «Холоневська – Гайворон» Південно-Західної залізниці [35]. Андрій і Теохарій Теохаріді були заповзятливими особами, вони не витрачали марно прибутки, а поширювали свій бізнес – заснували торгову фірму «Ф. Г. і А. Г. Феохаріді» [1, арк. 65].

Крім підприємницької діяльності Т. Теохаріді захоплювався різними хобі – бібліофілія, фотографування тощо. Одним із перших хобі, яким він почав захоплюватися стала бібліофілія. Володіючи значними статками, він вкладав у це захоплення великі суми грошей. Так, краєзнавець С. З. Лущик

писав, що лише кілька бібліофілів дореволюційної Одеси дозволили собі замовити два ярлики з різними малюнками. Перелічуючи імена заможних одеситів того часу, які активно займалися бібліофільством (М. Д. Толстой, Й. Я. Пергамент та інші) він згадує й Т. Теохаріді, при цьому уточнюючи, що сучасним бібліофілам на сьогодні не відомо жодного випадку, щоб хтось мав більше двох ярликів. Тезу про приділення багато уваги і коштів Т. Теохаріді бібліофілії підтверджує той факт, що у домашній колекції книжних знаків колишньої завідуючої Відділом рідкісних видань Одеської національної наукової бібліотеки О. М. Тюнєвої (1888–1984) зберігається аркуш з описанням чотирьох одеських приватних бібліотек з їх книжковими знаками. Серед відомих імен заможних одеситів (З. Є. Ашкеназі, М. М. Толстой (молодший) та інші) зустрічаємо ім'я Т. Ю. Теохаріді [16, с. 26, 34]. Отже, з юних років, маючи на руках великі гроші, він приділяв увагу захопленням розумовими заняттями, що виховувало в нього прагнення до інтелектуальної діяльності.

У зв'язку з цим виникає питання щодо наявності у Т. Ю. Теохаріді середньої і вищої освіти. На сьогодні ми володіємо архівними матеріалами, які дають можливість стверджувати про отримання ним середньої освіти та не закінченої вищої. З отриманням середньої освіти у 1905/1906 навчальному році він навчався на підготовчому курсі Школи інженерів Лозаннського університету (Université de Lausanne). З копії «контролю за навчанням» датованого 26 липня 1906 р. відомо, що у літньому семестрі він вивчав вісім дисциплін: аналітична геометрія (9,5 балів), нарисова геометрія (9,5), алгебра (9), механіка (9), хімія (7), фізика (10), французька мова (7), малювання (6,5). Під час проходження підготовчого курсу Т. Ю. Теохаріді продемонстрував достатньо високі показники у навчанні: середня оцінка за семестр – 8,4 бали, середня річна оцінка з математики – 9,4 бали, середня загальна річна оцінка – 8,7 бали. За результатами отримання високих оцінок у навчанні його було переведено на подальший курс навчання [8, арк. 3]. Як склалося далі навчання Т. Ю. Теохаріді у Лозаннському університеті на сьогодні встановити не вдалося, але скоріш за все він не пройшов повний курс дисциплін якось одного факультету і не закінчив навчання у цьому виші, тому що в архівних матеріалах нема жодної згадки щодо отримання ним диплому про вищу освіту. Так, в анкеті від 14 березня 1922 р. він вказав про наявність вищої освіти та зацікавленість античною археологією [8, арк. 4 зв.], в «Анкеті заарештованого» від 16 грудня 1937 р. вказував про наявність середньої освіти [1, арк. 7], а в «Протоколі допиту» від 17 грудня 1937 р. – про незакінчену вищу освіту [1, арк. 9 зв.]. Хоча при цьому на початку 1920-х рр. Т. Ю. Теохаріді робив спробу отримати вищу освіту гуманітарного профілю. У 1921 р. він вступив до щойно створеного Одеського археологічного інституту (студентський квиток № 144). У квітні 1921 р., під час навчання у другому триместрі, через реорганізацією цього вишу автоматично був переведений до Одеського інституту народної освіти (ОІНО) [13] (див. дод. 1). Навесні 1922 р. пройшов перереєстрацію

в ОІНО, про що в «Анкеті для перереєстрації студентів вназ України» від 14 березня 1922 р. свідчить позитивна резолюція комісії [8, арк. 4 зв.], але навчання не закінчив. Дана ситуація і складає «першу точку» біфуркації у долі Т. Ю. Теохаріді, яка ставить перед нами питання, внаслідок яких подій і на підставі яких рішень, володіючи значними статками, які дають можливість жити і навчатися за кордоном, він не закінчив навчання у виші до якого вступив після успішного проходження підготовчого курсу, або не отримав вищу освіту в одному з вишів Одеси.

Карколомні події кінця 1910-х рр. Т. Ю. Теохаріді зустрів в Одесі, де мешкав за адресою – вулиця Єлисаветинська (1921 р. перейменована на честь першого українського професора-комуніста Є. М. Щепкіна), будинок 13, квартира 1 [1, арк. 5, 9]. Крім участі у родинному бізнесі він практикував надання приватних уроків і перекладів [8, арк. 4]. Під час громадянської війни обидві його сестри емігрували до Афін (Греція) [1, арк. 10 зв.–11]. Єдиний брат А. Ю. Теохаріді, за спогадами його сина Гектора Андрійовича Теохарідіса (станом на 2003 р. громадянин Швейцарії), у період 1920–1926 рр. (на нашу думку, верхня межа цієї події завищена, бо практику остракізму більшовики переважно використовували у 1920–1923 рр.) був заарештований та висланий за кордон, а згодом переїхав до Гааги (Голландія) [1, арк. 11, 65]. У контексті цих подій постає «друга точка» біфуркації у долі Т. Ю. Теохаріді. Чому він, спостерігаючи свавілля і агресивне ставлення більшовиків до представників буржуазії, до яких без сумніву належав, не емігрував перед третім приходом радянської влади 1920 р.? Він навпаки залишається в Одесі, 1923 р. одружується на мало писемній Лукії Харитонівні (1892 року народження), родом з с. Свинарка (на сьогодні Уманського району Черкаської області), яка за часів подружнього життя була домогосподаркою [1, арк. 13, 34]. Тільки після одруження, з дозволу одеських чекістів, Т. Ю. Теохаріді виїхав на два роки до Афін із зворотною візою. У якості застави щодо його повернення до СРСР в Одесі залишилась дружина. У Греції впродовж 1923–1925 рр. він проходив лікування у санаторії «Парнас» та працював в архітектурній конторі [1, арк. 11–13].

З поверненням 1925 р. з Афін до Одеси Т. Ю. Теохаріді, не закінчивши вищу освіту, «занурюється» у наукову діяльність у галузях археології, історії, краєзнавства, етнографії, сходознавства. У 1925 р. він стає членом археологічної секції Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук (ОКК при УАН) [9], з 8 травня 1927 р. – член і секретар секції для вивчення грецької нацменшини ОКК при УАН [10, с. 3], з 10 листопада 1926 р. – співстаратель, а з 2 березня 1930 р. – дійсний член історико-етнологічного відділу Одеської філії Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС). На засіданнях останнього наукового об'єднання він виступав з доповідями «Шляхи розвитку новогрецької мови» (2 травня 1927) і «До історії грецької еміграції з Туреччини» (10 березня 1929). Не виключаємо, що поштовхом для другої доповіді стала історія родини Т. Ю. Теохаріді, бо саме його батько був одним з тих, хто

наприкінці XIX ст. емігрував з Туреччини. У 1930 р. брав участь в археологічній експедиції (керівник Ф. А. Козубовський) з метою досліджування колишніх татарських осель Побужжя, де за планом головним місцем проведення розкопок було Ак-Мечетське городище [6].

На відміну від наукової діяльності в Одеській філії ВУНАС більш плідно Т. Ю. Теохаріді працював у складі двох секцій ОКК при УАН. У секції для вивчення грецької нацменшини провів велику роботу з вивчення й систематизації історико-культурних пам'яток грецького населення Одещини, результатом чого стала праця «Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX стол. (Поселення під м. Одесою)» [33]. Основним об'єктом дослідження було обрано грецьке поселення с. Олександрівка-Арнаутівка Одеського округу (з 1932 р. Одеська область). Впродовж 1927 р. Т. Ю. Теохаріді тричі відвідав (26–28 липня (разом із С. С. Дложевським), 29 серпня – 1 вересня, 30 вересня) це селище з метою збору матеріалів щодо історії створення цього грецького військового поселення [10, с. 4], його існування та культурно-побутових особливостей [33, с. 36]. Для написання цієї праці Т. Ю. Теохаріді також опанував матеріали чотирьох фондів Одеського крайового архіву (сучасний Державний архів Одеської області). Фахову допомогу під час роботи над цією студією йому надали два провідних одеських істориків того часу – Є. О. Загоровський і С. С. Дложевський. Перший надав цінні вказівки щодо літератури з обраної проблематики, а другий виправив у праці «...грунтовні помилки щодо стилю та правопису» [33, с. 42]. Одними з головних аспектів висновків цієї праці першого «дослідника греків» с. Олександрівка-Арнаутівка Т. Ю. Теохаріді є те, що основою цього селища стало «грецько-албанське поселення», яке майже за 125-річне свого існування було повністю русифіковано, а для його мешканців питання національної самоідентифікації та розуміння боротьби за національне визволення від турецького ярма не існувало [33, с. 36–37]. Подібні висновки дають підґрунтя для думки, що ідеї і дух національно-визвольної боротьби грецького народу були притаманні свідомості Т. Ю. Теохаріді.

Результатом діяльності Т. Ю. Теохаріді в археологічній секції ОКК при УАН стала опублікована праця «Рито-, літо- та фотопортрети Одеського державного історично-археологічного музею» [32], в якій описав 288 портретів зібрання Одеського державного історико-археологічного музею (ОДІАМ), розпочате 1843 р. членами Одеського товариства історії і старожитностей. Характерною ознакою цієї студії став розподіл автором портретів на дві групи за технікою виконання (1 група – репродуковані портрети на папері різними механічними засобами, 2 група – оригінали і копії портретів не репродуковані механічно) [32, с. 161].

Ще одним місцем наукової діяльності Т. Ю. Теохаріді був ОДІАМ, в якому з 1 жовтня 1928 р. він рахувався аспірантом науково-дослідної кафедри [7, арк. 21, 29–30], заснованої 1 червня 1923 р. Одним з важливих напрямів діяльності кафедри була підготовка наукових та науково-

педагогічних кадрів у галузі археології. За роки існування кафедри в ній навчалося сім аспірантів, одним з яких був Т. Ю. Теохаріді [11]. Історія його вступу до аспірантури розпочалася 25 червня 1927 р., коли Правління Одеської філії ВУНАС ухвалило дати рекомендацію своєму членові-співстарателю Т. Ю. Теохаріді для його клопотання щодо вступу до аспірантури науково-дослідної кафедри ОДІАМ (див. дод. 2). Для характеристики рівня наукових досягнень молодого науковця Правління Одеської філії ВУНАС надало рекомендації професорів М. І. Мандеса (див. дод. 3) і Є. О. Загоровського (див. дод. 4), які мали схвальний характер. У свою чергу директор ОДІАМ С. С. Дложевський направив службову записку до Управління науковими установами НКО УСРР (Упрнауки) щодо підтримання клопотання про зарахування Т. Ю. Теохаріді аспірантом при ОДІАМ [7, арк. 4]. 19 травня 1928 р. Упрнаука направила своєму уповноваженому в Одесі листування на 9 сторінках (див. дод. 5) розглянути ці матеріали та надіслати свої висновки щодо цього питання. Які на той час виникли проблеми у вирішенні цього питання ми на сьогодні не змогли встановити, але зрозуміло що серед місцевого керівництва існували розбіжності відносно затвердження Т. Ю. Теохаріді аспірантом. Це підтверджує той факт, що на отриманому листі з Упрнауки 16 червня 1928 р. Т. М. Внуків поставив резолюцію: «Відкласти розгляд на вересень». 28 вересня 1928 р. на цьому документі з'явилася ще одна резолюція: «Відмовити» [7, арк. 1]. Яким чином розгорталися події у подальшому на сьогодні встановити не вдалося, але вже 1 жовтня 1928 р. Т. Ю. Теохаріді було прийнято до аспірантури науково-дослідної кафедри ОДІАМ. Крім виконання завдань аспірантської програми та участі у семінарах він активно займався науково-дослідницькою діяльністю – підготував письмову роботу «Депо ливарника палеометалевої доби, знайденого 1856 р. біля Тилігульського лиману» [7, Арк. 18, 30–30 зв.].

Навчання в аспірантурі Т. Ю. Теохаріді не закінчив. Під час перевірки науково-дослідних установ Одеси 17 листопада 1930 р. його було виключено із складу аспірантів науково-дослідної кафедри ОДІАМ за непролетарське походження та розбіжність з марксистсько-ленінською методологією [7, арк. 26, 28–29]. У 1930 р. офіційної заборони займатися науковою діяльністю зазнав не тільки Т. Ю. Теохаріді, а й більшість одеських науковців. Це було пов'язано з втручанням наприкінці 1920-х рр. радянської влади у справи науки, упокорення і підпорядкування її партійному контролю та закриття на межі 1920–1930-х рр. усіх соціогуманітарних науково-дослідних установ в Одесі, що звело нанівець попередню продуктивну роботу багатьох дослідників.

У контексті цієї ситуації розглянемо факт труднощів, які перешкоджали Т. Ю. Теохаріді при вступі до аспірантури, що зображує перед нами «третю точку» біфуркації його долі. Вхідження Т. Ю. Теохаріді до одеського наукового співтовариства, знайомство з багатьма провідними науковцями та їх підтримка стали підґрунтям для потрапляння у поле зору співробітників ДПУ, які впродовж 1920-х рр. збирали матеріали

на кожного з науковців, а згодом їх використовували. Захоплення активною науковою роботою призвело до того, що показання проти Т. Ю. Теохаріді, як і проти багатьох одеських вчених, що лягли в основу його обвинувачення у контрреволюційній діяльності, 1931 р. дав колега по всім науковим установам в Одесі – Федір Євстафійович Петрунь [30]. Представлені ним свідоцтва послужили підставою не тільки для порівняно «м'яких» вироків 1931 р., але і для прийняття рішень щодо розстрілів у 1937–1938 рр. Саме така доля спіткала Т. Ю. Теохаріді, якого оминули політичні репресії початку 1930-х рр., а під час проведення заходів Великого терору він потрапив у вир трагічних подій. 16 грудня 1937 р. його було заарештовано як «грецького шпигуна» у рамках операції проти греків з різних регіонів СРСР відповідно Директиві НКВС СРСР за № 50215 від 11 грудня 1937 р., в якій було схвалено, що 15 грудня 1937 р. одночасно у всіх республіках, краях і областях провести арешти усіх греків, підозрюваних у шпionській, диверсантській, повстанській і націоналістичній антирадянській роботі [27]. Того ж дня, не зважаючи на те, що він був кульгавий і пересувався за допомогою двох палиць (у контексті його кульгавості виникає питання – він був інвалідом з дитинства, чи став калікою унаслідок якоїсь трагедії?), його заарештували і направили до одеської тюрми [1, арк. 2, 4]. На день арешту, починаючи з кінця 1920-х рр., Т. Ю. Теохаріді працював вчителем математики і фізики у «грецькій» середній школі № 46 (також керував гуртком безбожників) і вечірній школі для дорослих № 8 (при заводі імені Жовтневої революції) [1, арк. 7, 9, 36 зв.].

Відповідно наявних архівних документів попереднє слідство щодо Т. Ю. Теохаріді було розпочато 15 грудня 1937 р., на що на день раніше на підставі звинувачення у причетності до «деятельности одной из иностранных разведок, по заданию коей занимается шпионской деятельностью в СССР» та проведенні «антисоветского националистического настроения» була дана санкція прокурора Одеської області [1, арк. 1, 3, 8]. Під час арешту 16 грудня 1937 р. в його квартирі командир взводу 5 Особливого дивізіону внутрішньої служби міліції Одеси НКВС УРСР С. П. Іванов провів обшук, під час якого разом з паспортом і закордонними листами було вилучено значну кількість коштовних речей, про що було вказано у «Протоколі обшуку»: два фотоапарати, портсигар (у справі написано «прицигар желтый», що вказує на низький рівень писемності С. П. Іванова), бінокль і три готовальні [1, арк. 5]. Через декілька днів співробітник 3 Відділу УДБ УНКВС Китайгородський на підставі наказу НКВС СРСР за № 00486 постановив конфіскувати «портсигар цветного металла с монограммой на крышке» та здати його до Обласного управління НКВС [1, арк. 5а]. Вже 29 грудня 1937 р. портсигар вагою 187,7 г було здано, а у квитанції було більш детально описано, що розкриває його справжню цінність – «Один золотой портсигар ... с 13 алмазиками, с эмалью, работы Фаберже» (у документі вказано «Фабраже») [1, арк. 5б]. Відносно інших речей вилучених у Т. Ю. Теохаріді

було проведено подібну процедуру конфіскації наприкінці грудня 1937 р. [1, арк. 5в].

Під час слідства чекісти згадали, що 1927 р. Т. Ю. Теохаріді був перекладачем двох грецьких письменників – Н. Казандзакіса (1956 р. отримав Міжнародну премію миру [21]) й П. Істраті, яких він супроводжував в Одесі (2 дні) та Києві (4 дні) [1, арк. 14]. Особливо слідчі закидали йому те, що П. Істраті поїхав до Парижу і там написав книжку антирадянського змісту [1, арк. 15]. Дійсно 1929 р. П. Істраті випустив книгу нарисів про радянську бюрократію та її повсякденне свавілля «К другому огню: Исповедь проигравшего», яку керівництво СРСР та його симпатизанти в Європі (Анрі Барбюс та інші) розцінили як зраду з боку П. Істраті, який розділяв ліві погляди. З ініціативи радянської влади почалася широка, масована кампанія з дискредитації П. Істраті, його звинувачували у «троцькізмі» і «фашизмі» [31], що мало негативні наслідки для долі Т. Ю. Теохаріді.

Після допитів і знущань, не враховуючи те, що Т. Теохаріді був інвалідом (переміщався за допомогою двох палиць) в «Обвинувальному висновку» йому закидалися наступні провини: одна з його сестер замужем за офіцером грецької армії, з якою він веде постійне листування та отримує від неї грошові перекази; у 1927 р. під час перебування в Одесі грецьких «письменників-фашистів» П. Істраті й Н. Казандзакіса супроводжував їх по СРСР у якості перекладача; висловлював монархічні переконання (часто згадував про те, що до революції мав трьохповерховий будинок, а радянська влада його забрала), тим самим поширював контрреволюційну і націоналістичну агітацію; проводив антирадянську агітацію (6 грудня 1937 р. не з'явився на демонстрацію, присвячену виборам до Верховної Ради СРСР 12 грудня 1937 р.), що підтверджували його колеги зі школи № 46 Б. Н. Ройтман і П. К. Тамбуліді [1, арк. 19–23]. На підставі цього слідча справа Т. Ю. Теохаріді була направлена до НКВС СРСР для розгляду в особливому порядку [1, арк. 23]. Рішенням народного комісара Внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР (протокол № 24 від 31 січня 1938 р., за яким до розстрілу засуджено 29 осіб, до 10 років виправно-трудоих таборів – 67 осіб [27]) Т. Ю. Теохаріді було засуджено за «I категорією» (до розстрілу), який було виконано 14 лютого 1938 р. [1, арк. 25].

Під час ознайомлення з матеріалами архівно-слідчої справи виникає питання щодо ролі закордонних листів, які були вилучені у Т. Ю. Теохаріді під час арешту. Саме вони мали дати чітку відповідь на питання щодо його співпраці з іноземними розвідками. Була чи не була присутня у листуванні інформація, яка могла дати підстави для звинувачення Т. Ю. Теохаріді у зраді Батьківщини. Це ж саме питання цікавило й слідчих УКДБ 1958 р., які проводили перевірку архівно-слідчої справи, але виявити ці листи, визначити їх характер та долучити до справи через їх відсутність в Обліково-архівному відділі УКДБ їм не вдалося [1, арк. 26, 37, 44]. Не залучення чекістами до архівно-слідчої справи цих листів у якості

важливого доказу співпраці Т. Ю. Теохаріді з іноземними розвідками дає підстави вважати про їх не компрометуючий характер.

Під час «хрущовської відлиги» дружина Т. Ю. Теохаріді – Лукія Харитонівна 14 вересня 1957 р. звернулася до Верховного прокурора СРСР з проханням повідомити місце смерті її чоловіка. 12 жовтня 1957 р. завідуючий Одеського міського бюро РАГС їй повідав, що перебуваючи в ув'язненні її чоловік помер 31 січня 1940 р. від «крупозного запалення легенів» [1, арк. 27–29, 46, 57, 59–61], а адресу місця перебування не повідомив. Тобто радянська влада знайшла тільки сили визнати факт смерті Т. Ю. Теохаріді, а знайти мужність зізнатися у фізичному знищенні людини без слідства і суду та повідомити дружині про розстріл її чоловіка вона ще на той час не дійшла ідеологічно і не «дозріла» морально.

18 липня 1958 р. після проведення перегляду слідчим Слідчого відділу УКДБ архівно-слідчої справи Т. Ю. Теохаріді вона була направлена прокурору Одеської області для винесення протесту до Президії Одеського обласного суду на предмет відміни рішення комісії НКВС і Прокурора СРСР щодо засудження Т. Ю. Теохаріді та припинення справи за недостатністю зібраних доказів [1, арк. 43–45]. 24 жовтня 1958 р. протест було представлено [1, арк. 48–50], а 10 січня 1959 р. Судова колегія кримінальних справ Верховного суду УРСР ухвалила постанову НКВС і прокурора СРСР від 7 лютого 1938 р. відносно Т. Ю. Теохаріді відмінити, справу припинити за недоведеністю обвинувачування [1, арк. 51–54]. Через понад двадцять один рік після засудження (7 лютого 1938 р.) Т. Ю. Теохаріді – 13 лютого 1959 р. його дружині Л. Х. Теохаріді було видано довідку, що її чоловік посмертно реабілітований [1, арк. 55].

У стані біфуркації кінцевий вибір визначається багатьма випадковостями, від яких залежить доля людини, але які не залежать від людини та на які вона не може впливати. Саме такі випадковості, що притаманно долі кожної людини, траплялися й у долі Т. Ю. Теохаріді, яка унаслідок революційних подій 1917 р. зазнала карколомних змін, змусила його підлаштовуватися під нові реалії життя, але при цьому не завадила зберегти людські цінності, прагнути до інтелектуальної діяльності, досліджувати історичне минуле етнічних пращурів та прагнути національно-культурного відродження грецького народу.

Додаток 1

Заява Т. Ю. Теохаріді до керівництва ОІНО [8, арк. 1]

В Інститут народного образования
студента VII триместра
Муз[ейно]-арх[ивно]-библ[іотечного] отделения
Феохария Георгиевича Феохариди

Заявление

Настоящим сообщая Вам, что у меня, как у явного калеки (хромой, хожу при помощи 2-х палок) не имеется никаких других документов об отношении к воинской повинности, кроме отметки «инвалид» на представленном Вам (в копии) [4642, арк. 2] Временном свидетельстве УССР от Губмилиции Одессы за № 7498/7088, 17 ноября 1922 г.

Ф. Феохариди [підпис]

12 марта 1923 [год]
г[ород] Одесса

Додаток 2

**Повідомлення Одеської філії ВУНАС керівництво ОІАМ
про рекомендацію до вступу в аспірантуру Т. Ю. Теохаріді [7,
арк. 3]**

ВСЕУКРАЇНСЬКА
НАУКОВА
АСОЦІАЦІЯ
СХОДОЗНАВСТВА
ОДЕСЬКА ФІЛІЯ
I/VIII – 1927 р.
№ 951
Вулиця Лібкнехта № 28

До історико-археологічного
музею

Повідомляємо Вас, що на засіданні своєму 25/VI 1927 р. Правління Одеської філії ВУНАС ухвалило дати рекомендацію членові-співстарателю Од[еської] філії тов[аришу] Теохаріді для клопотання його про аспірантуру в історично-археологічному музеї.

Додаток: рекомендації проф[есорів] Загоровського та Мандеса.

Учений секретар Ф. Петрунь
[підпис]

Додаток 3

**Рекомендація професора М. І. Мандеса Т. Ю. Теохаріді
для вступу в аспірантуру до ОДІАМ [7, арк. 2–2 зв.]**

Работа гр[ажданина] Ф. Феохариди «Об историческом и культурном значении города Ольвии» распадается на две части.

1) стр. 1–43 рассматривает и оценивает все те сведения, которые мы имеем относительно исторических судеб Ольвии.

2) стр. 43–63 дает оценку политической, экономической, культурной роли Ольвии.

Работа гр[ажданина] Феохариди отличается большой обстоятельностью и добросовестностью. Литература известна ему, не всегда, правда, из первых рук, в полном объеме. (Т[...] сведения [...] из вторых рук, он всегда это указывает). Изучена эта литература детально и основательно. Источники известны и использованы. Автор в достаточной мере знаком с древнегреческим языком, его приемы интерпретации доказывают, что методы изучения источников не являются ему чуждыми.

Автор относится как к источникам, так и к научной литературе, вполне практически и самостоятельно – можем, пожалуй, сказать, что иной раз это критическое отношение грешит некоторой излишней обостренностью.

К этому позволяю себе прибавить, что гр[ажданин] Феохариди обладает очень значительными сведениями в области истории, что он обладает редким в настоящее время знанием языков, что способности его во всяком случае далеко выше средних.

Все это дает мне право сказать, что представленные после ему возможности, отдаться научной работе, можно приобрести солидного, добросовестного и одаренного работника.

Одесса

24.VI.1927 Проф[ессор] Мих[аил] Мандес

Додаток 4

Рекомендація професора Є. О. Загоровського Т. Ю. Теохаріди для вступу в аспірантуру до ОДІАМ [7, арк. 20]

Ф. Г. Феохариди мне хорошо известен, как бывший мой слушатель по Одесскому археологическому институту, где при прохождении курса он всегда обнаруживал большую начитанность в различных отделах истории и археологии. Как обнаруженные им знания, так и его трудоспособность дают мне все основания высказать надежду, что он окажет в качестве научного работника немало услуг делу развития археологической науки на нашем Юге.

Проф[ессор] Е[вгений] Загоровский

23 июня 1927 года

Одесса

Додаток 5

Лист заступника завідуючого Упрнауки до уповноваженого Упрнауки в Одесі [7, арк. 1]

У. Р. С. Р.

До уповноважен[ого] Упрнауки

НАРОДНИЙ
КОМІСАРІАТ
ОСВІТИ
19/V 1928 р.

в Одесі
Т[оваришу] Альохіну, Окрпарком

Управління науковими установами надсилаючи при цьому матеріали про затвердження аспірантом при Одеському істор[ико]-археолог[ічному] музеї гр[омадянина] Ф. Г. Теохаріді – просить Вас розглянути зазначені матеріали та надіслати до Упр[авління] науки свого висновку.

Додаток: листування на 9 стор[інках].

Заст[упник] зав[ідуючого]
Упр[авління] науки
Баланін [підпис]
Секретар Зікеїв [підпис]

Джерела та література:

1. Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. – Спр. 10184-п. – 66 арк.
2. Білоусова Л. Г. Династія грецьких купців Петрококіно в економічному і соціокультурному житті Російської імперії (XIX – початок XX ст.): Автор. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2007. – 20 с.
3. Відчит про діяльність Одеського державного історично-археологічного музею за рр. 1927 та 1928. – Одеса, 1929. – С. 3, 12.
4. Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. 1924–1930: Хронологічний розпис змісту / Упорядник Л. О. Жирнова. – Одеса: Друк, 1999. – С. 36.
5. Волониць В. С. До історіографії вивчення греків Одеси // Література та культура Полісся. Вип. 28: Сторінки історії і культури Полісся та України в сучасному висвітленні / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 52–57.
6. Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства. Одеська філія. 1926–1930. – Одеса, 1930. – С. 7, 21, 23.
7. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-39. – Оп. 1. – Спр. 62. – 29 арк.
8. ДАОО. – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 4642. – 4 арк.
9. Дложевський С. Звіт Бюро Комісії (з 1/V 1924 до 1/X 1925) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук. – Ч. 2–3. – Одеса, 1925. – С. 3.
10. Дложевський С. С., Теохаріді Т. Ю. Звіт про роботу секції для вивчення грецької нацменшості на Україні Одеської комісії краєзнавства при УАН // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії

наук. – Ч. 4–5 (секція для вивчення грецької нацменшості, Вип. I). – Одеса, 1930. – С. 3–4.

11. Левченко В. В. Діяльність науково-дослідної кафедри Одеського історико-археологічного музею (1922–1930) // Проблемы славяноведения. – Вып. 6. – Брянск, 2004. – С. 107–108.

12. Левченко В. В. Теохаріди (Феохаріди) Теохарій (Феохара) Георгійович // Одеські історики. Енциклопедичне видання. Том 1 (початок ХІХ – середина ХХ ст.). – Одеса: Друкарський дім, 2009. – С. 394–395.

13. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту / Відп. ред. В. М. Хмарський; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.

14. Левченко В. В. Репресивні дії політичних режимів відносно вчених-істориків Одеси в 1917–1953 рр. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Человек в тоталитарном обществе: рефлексии ХХІ века», Одеса, 23–27 червня 2013 р. // Ресурс доступу: [http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file1/levchenko_v.v.%20\(2\)\(+\).doc](http://liberte.onu.edu.ua/upload/file/file1/levchenko_v.v.%20(2)(+).doc)

15. Левченко В. В. Феохаріди (Теохаріди) Феохарій (Теохарій) Георгійович // Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / упоряд. Ігор Лиман. – Київ, 2016. – Том 2. – С. 427–429.

16. Литвин А. Л. Без права на мысль (Историки в эпоху Большого Террора. Очерки судеб). – Казань, 1994. – 194 с.

17. Лущик С. З. Одесский библиофил Ф. Г. Феохариди // Книга: Исследования и материалы. – Сб. Т. 62. – М.: Книжная палата, 1991. – С. 228–233.

18. Лущик С. Книжный знак как исторический документ. К истории библиофильства в Одессе // Дерибасовская-Ришельевская: Одесский альманах. – № 14. – Одесса, 2003. – С. 22–43.

19. Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти / сост.: Л. В. Ковальчук, Г. А. Разумов. – Т. 1. – Одесса: ОКФА, 1997. – С. 543.

20. Панайотис Н. С. Офицер Ламброс Кацонис и легкая российская флотилия в Средиземном море: Автор. ... канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2009. – 27 с.

21. Парнис А. Никос Казандзакис // Литературная газета. – 1957. – 20 ноября.

22. Перелік пам'яток та об'єктів культурної спадщини м. Одеси (згідно ст. 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини» формується постійно на підставі нормативно-правових актів, версія станом на вересень 2009 р.) // Ресурс доступу: <http://omr.gov.ua/images/File/Upravlenia2009/PerelikPam09.doc>

23. Попова Т. Н. Украинский ландшафт бициллиеведения: историографический контекст // Эсхатос: философия истории в предчувствии конца истории. – Одесса: ФЛП «Фридман А.С.», 2011. – С. 16–30.

24. Попова Т. Н. Приближение к Бицилли // Saved Archives. – Ресурс доступа: <http://www.savedarchives.net/article/priblizhenie-k-bicilli>
25. Попова Т. Н., Станко В. Н. Исторические исследования в Одесском университете: традиции и современность // Вестник Одесского государственного университета. – Одесса, 1995. – Вып. 1. – С. 45.
26. Прибутковий будинок Теохаріді (Одеса) // Ресурс доступу: <http://wikimaria.org/15776752/uk/Прибутковий-будинок-Теохаріді>
27. Протоколы Комиссии НКВД и Прокурора Союза ССР. – Ресурс доступу: http://www.greek-martirolog.ru/f_protocols/f_protocol_024.php
28. Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания. – М., 2004. – 288 с.
29. Сапожников И., Аргатюк С. Андрей Буга и другие греки Хаджибея – Одессы // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – С. 191–206.
30. Смирнов В. Украинская рапсодия (По материалам архивно-следственных дел № 24462-П Комарова Богдана Михайловича и № 13962-П Волянского Богдана Елисеевича, а также по воспоминаниям Волянской Веры Елисеевны) // Смирнов В. Реквием XX века. Часть III. – Одесса: «Астропринт», 2005. – С. 185–228.
31. Суварин Б. Панаит Истрати и коммунизм // Континент. – 1981. – № 3. – С. 209–222.
32. Теохаріді Т. Ю. Рито-, літо- та фотопортрети Одеського державного історично-археологічного музею // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. – Ч. 4–5: Секція археологічна. – Одеса, 1930. – С. 161–172.
33. Теохаріді Т. Ю. Грецька військова колонізація на півдні України наприкінці XVIII та початку XIX стол. (Поселення під м. Одесою) // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук. – Ч. 4–5 (Секція для вивчення грецької нацменшості, Вип. I). – Одеса, 1930. – С. 9–47.
34. Уварова О. О. Російська «політика покровительства» щодо греків-іммігрантів в кінці XVIII – першій третині XIX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Автор. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2007. – 16 с.
35. Эта страничка дает некоторую справочную информацию о городе Гайсин и Гайсинском уезде // Родовое гнездо. – Ресурс доступу: <http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Podolia/gaysinuedz.htm>
36. Якубова Л. Мовна проблема та її місце серед етнокультурних проблем етнічних меншин УСРР (друга половина 20-х – 30-і рр. XX ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – № 16. – С. 185–202.
37. Якубова Л. Повсякденність поліетнічного українського суспільства в її етнічному вимірі // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 151–274.

Лариса Кулик (Ніжин, Україна)

МИХАЙЛО ТА ГРИГОРІЙ АРТИНОВИ – ВИДАТНІ АРХІТЕКТОРИ НІЖИНСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО РОДУ

Серед усіх мов, існуючих в світі, мова каменю, мабуть, найскладніша і найвиразніша, краса і довершеність якої приваблює до себе зодчих протягом багатьох століть. Ніжин, як кожне унікальне місто, натхненно творить свою історію разом з видатними письменниками, акторами, вченими, архітекторами, з тими, хто назавжди зв'язав своє життя зі стародавнім містом.

Ми можемо пишатися, що талановитий київський архітектор Михайло Артинов (грек за походженням) народився в 1853 році в Ніжині, як і його брат Григорій (1860 р.) - головний архітектор Вінниці на початку ХХ ст.

Предки родини Артинових (в Ніжині їх називали Артино) відкрили в Ніжині першу грецьку фабрику наприкінці 1730-х років. Для облаштування гарбарні (мануфактури з обробки шкіри) брати Юрій і Павло Артино придбали у правобережній частині міста ділянку землі й «лісові припаси». [1]

Головним джерелом збуту продукції вбачалися військові поставки (якраз розпочалась російсько-турецька війна (1735-1739 рр.), а також внутрішній ринок; планували налагодити поставки за кордон – тогочасна ярмаркова торгівля в Ніжині давала до того непогані умови. [2]

Але цілеспрямованості та енергійності братів Михайла й Григорія Артинових могли позаздрити навіть їх далекі родичі. Михайло Григорович закінчив Будівельне училище в Санкт-Петербурзі з відзнакою й отримав звання цивільного інженера. На деякий час північна Пальміра стає не лише домівкою, але й місцем роботи архітектора. З великим задоволенням він займався приватним проектуванням у Харкові. У Києві ж, який активно забудовувався наприкінці 19 ст. розкрився багатогранний талант Михайла Григоровича. До речі, Артинов став добре відомим своїми благодійними вчинками. Так, у 1897-1898 роках він виконав проект поліклініки для бідних дітей, відмовившись від гонорару. Протягом кількох років, також безкоштовно, виконував замовлення Київського благодійного товариства.

Цікаво, що протягом 1897-1898 років за проектом Михайла Артинова перебудовувався дім Володимира Миклухо-Маклая – майбутнього героя Цусімської битви, брата видатного мандрівника Миколи Миклухо-Маклая, батько якого був родом із Ніжина.

У серпні 1898 р. Артинова затвердили техніком при раді Київського благодійного товариства, яку очолювала впливова дружина київського генерал-губернатора Софія Драгомирова. Посада давала змогу архітектору в майбутньому співпрацювати з представниками вищого суспільства Києва. Незабаром Михайло знайомиться з М.Терещенко, який був не тільки підприємцем, але й відомим філантропом. Він замовляє

у Артинова проект амбулаторного приміщення для благодійної лікарні (1899-1901). Будівля спроектована таким чином, щоб, по можливості, задовольнити всі потреби хворих, бути найбільш функціональною в цьому відношенні. Зараз ця споруда входить до комплексу лікарні «Охматдит».

Одне з найкращих творінь М.Артинова – прибутковий будинок купця Адама Снежко у Києві, виконаний в дусі історизму. На жаль, будинок постраждав під час Другої світової війни. Але будівля настільки вражала своєю ефектністю і своєрідністю, що не було жодних сумнівів в тому, що архітектор – яскрава особистість і, безперечно, має високохудожній смак. Зображення цієї споруди було включене навіть до збірки листівок з видами Києва «Красиві будівлі Києва» на початку 20 століття.[3]

В 1902 р. місто прикрасив Лук'янівський народний дім. Архітектор спроектував особливу будівлю, виконану в псевдоросійському стилі, майстерно стилізувавши під російську народну архітектуру. Споруда будувалася на замовлення товариства боротьби за народну тверезість, відтак тут було запроєктовано бібліотеку й чайну, приміщення для лекцій та вистав. У 1903 р. за проектом М.Артинова будують благодійну лікарню ім. Ліхаревої. Також архітектор виконав проект власного особняка на вул. Фундуклеївській.

Брат Михайла Артинова – Григорій спершу навчався у реальному училищі в Кронштадті, потім закінчив те саме Будівельне училище у Санкт-Петербурзі. Цей навчальний заклад давав дійсно універсальну будівельно-технічну освіту, що ілюструє діяльність Г.Артинова. У 1889 р. він у чині цивільного інженера X класу працював техніком при Санкт-Петербурзькій міській управі. У Ломжинській губернії (Польща) Г.Артинов займається у складі комісії будівництвом військових казарм. У Луцьку він будує церкву Св.Пантелеймона на Рованцях (1898-1900). [4]

Але найкращий етап в професійному житті зодчого починається в Вінниці. Вже на посаді Вінницького міського архітектора Григорій Григорович Артинов в 1900 р. проектує будівлю жіночої гімназії. У цей час досить потужну підтримку надає місту меценат і купець Аврам Мар'янич. Так, у 1903 р. за його матеріальної підтримки у Вінниці з'являється нова синагога, споруджена за проектом Г.Артинова. Одна з незвичайних будівель Вінниці – дім капітана Четкова. Цей розкішний особняк виконаний у стилі модерн. Архітектор надав перевагу тонким зігнутим лініям. Надалі Артинов вирішує відкрити приватну практику, щоб задовольнити смаки багатих замовників. Таким чином з'являються особняки та прибуткові будівлі у центральних кварталах Вінниці.[5]

Театр ім. Садовського (1910) та готель «Савой» (1907-1912) – теж витвори архітектурного й інженерного таланту Г.Артинова (останній спільно з В.Ваксманом). Це був єдиний на той час готель у Російській імперії, обладнаний електричним ліфтом. Готель має цікаву столітню історію. Наприклад, під час першої світової війни тут

проживав відомий авіаконструктор Ігор Сікорський. Саме в цьому будинку знаходився в 1919 р. уряд УНР на чолі з першим Президентом України Михайлом Грушевським. В 1920 р. в цьому приміщенні був Подольський губернський комітет, а з 1921 р. в будівлі розміщувався вже «Дворец труда». [6] Зараз же «Савой» - один з найкращих готелів Вінниці.

Поступово місто стає важливим промисловим і культурним центром Подольської губернії. Виростають нові райони, які, знаходячись на березі річки Буг, потребували нових видів сполучення між собою. Необхідно було запустити паром і збудувати сходи в напрямку річки. В 1908 р. по дорученню Міської Думи архітектор Григорій Артинов розробив проект гранітних сходів в 118 сходинок і кам'яної пристані для парому. Через 2 роки всі роботи по будівництву були вже завершені. [7]

У 1910 р. завдяки Г.Артинову Вінниця прикрасилася храмом Воскресіння Христового. Споруда була збудована в модному на той час неоросійському стилі. Приємно, що місцевий ландшафт вигідно підкреслює храмову архітектуру й зараз. Григорій Григорович натхненно займався також озелененням і благоустроєм Вінниці, проектуванням міської каналізації з біологічними фільтрами тощо.

Особливу увагу привертає будинок Міської Думи, побудований за проектом Григорія Артинова в 1911 р., який мешканці міста називали «Білим Залом». На трьох поверхах розташовувалися три розкішні зали, які були оздоблені алебастровими прикрасами на сходах, колонах, стінах. Архітектор навіть допомагав вибирати меблі, заказав білий роляль. [8]

Як тільки ви попадаєте в місто над Бугом, то відразу помічаєте водонапірну башту (1912 р). Споруда має свою цікаву столітню історію. Вона не тільки виконувала свої безпосередні функції, але під час другої світової війни в ній знаходився наглядний пункт. Це була й пожежна каланча. Навіть деякий час тут проживали люди, зараз же в ній знаходиться музей-меморіал воїнам, загиблим в Афганістані. А ще Григорій Григорович став ініціатором створення «Общества благосостояния города Винницы» в 1919 р. Архітектор давав таке рекламне оголошення: «Винницкий Городской Архитектор. Гражданский Инженер. Григорий Григорьевич Артынов. Театральная улица, вблизи Бульвара. Принимает на себя составление проектов и смет на постройку жилых зданий, церквей, костелов, училищ, дач, больниц, фабрик, заводов, хмелесушилен, бань и разного рода сельско-хозяйственных построек, а также водопроводов, фильтров, канализаций, дренажей и других сооружений. Берет на себя непосредственное наблюдение за выполнением всех этих проектов с разработкою рабочих чертежей». [9]

Неможливо перерахувати все надбання відомих братів. За проектами Григорія і Михайла Артинових було побудовано безліч особняків, фотосалони, кінотеатри, адміністративні будівлі, культові споруди (церкви, синагоги).

Померли Артинови з різницею всього у 6 років. Михайло в 1913 р. (похований на Байковому кладовищі в Києві), Григорій у 1919 р. у Вінниці. одчим вдалося створити свій, по-казковому заворожуючий світ архітектури, збудував і самобутні, але водночас без зайвого пафосу споруди.

Джерела та література:

1. Греки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів. Випуск II,- Київ «Знання» України, 2001. - С.42
2. Там само.
3. Михаил Кальницкий «Зодчество и зодчие», «ВАРТО», 2012 – 336 с.
4. Царенко С. Звезда Григория Артынова первого Винницкого Городского Архитектора С.Царенко, Е.Солейко Винница: Нова Книга, 2012 20 с.
5. Там само.
6. Вінниця. Історичний нарис /Відповідальний ред. В. Птущенко. - Вінниця, 1964. - 354 с
7. Біруля, О. Архітектурна історія Вінниці / О.Біруля; передм. Л.Тарнопольського; редакція: С.Слемзіна, Б.Фарбера. – Вінниця: Держ. друк. ім. Леніна, 1930. – с.56-62
8. Там само.
9. Вся Вінниця. Літературно-художественный календарь-справочник и адресная книга на 1911 год. - Винница, 1910 - 11 с.

Людмила Лесик (Ніжин, Україна)

ВЗАЄМИНИ НІЖИНСЬКОГО МІСЬКОГО МАГІСТРАТУ З НІЖИНСЬКОЮ ГРЕЦЬКОЮ ГРОМАДОЮ У ХVІІІ СТОЛІТТІ

У ранньомодерному Ніжині існувала велика грецька громада, яка з часом стала впливовою інституцією в місті. Вивчення історії грецької громади, ніжинської в тому числі, розпочалося з середини ХІХ ст. Ніжинських греків досліджували О. Дмитрієвський, О. Лазаревський [1], М. Стороженко [2], В. Савва [3], М. Плохинський [4] та ін. Дослідники вивчали окремі аспекти життєдіяльності грецької громади.

Одним з повних та всебічно вивчених досліджень грецької общини Ніжина можна назвати праці К. Харламповича. Роботи дослідника побудовані на архівних джерелах громади, тому й цінні. Автор приділив увагу характеристиці органів самоврядування Ніжинського грецької громади: суду грецького братства та Ніжинському грецькому магістрату.

К. Харлампович досліджував взаємини греків з Ніжинським міським магістратом. Дослідник визнав формування так званого «грецького стану» та створення 1785 р. окремого грецького магістрату, який в усіх аспектах вилучав грецьку громаду міста від контакту з міським магістратом та російським комендантом у місті та полковою адміністрацією [5].

У ХХ ст. продовжилася практика вивчення грецької спільности. Так, Швидько Г. вивчала архівні документи з історії ніжинського грецького братства [6]. У часи незалежної України Чернухін Є. вперше ґрунтовно дослідив праці, що висвітлювали історію заснування та діяльність Ніжинської грецької громади у другій половині XVII – кінця XIX ст. [7]. Традиції дослідження грецької спільности міста Ніжина продовжили Гедьо А.[8] та Подгайко М.[9]. Однак, праці, яка б показала відносини грецької громади з міським магістратом, не має. Тому, метою даного дослідження є показати характерні риси у відносинах міської влади та грецької громади.

Правове підґрунтя перебування іноземних купців на Лівобережній Україні отримало у 1657 р., з підписанням універсала Б. Хмельницького. У документі йшлося про всіх грецьких купців, які прибували до українських земель. Відтоді греки, що приїздили торгувати поступово освоїлися в місті Ніжин. Такий вибір можна пояснити кількома чинниками: географічне розташування, традиції місцевого самоврядування; вигідне геополітичне розташування (через Ніжин проходили важливі торговельні шляхи, по яких здійснювалася торгівля з Московщиною, Османською імперією та Кримом).

На думку К. Харламповича, грецька громада в Ніжині виникла 1675 року. У підтвердження дослідник наводить універсал гетьмана Івана Самойловича 28 листопада 1675 року. «Чужоземские купцы, на сей час в Украйне мешкаючи, то есть к греки и волохи, жалобно просячи», щоб заборонено було «урядом разним, особливе маестратови нежинскому», судить их, а щоб дозволено було «подлуг давного их звичаю... им самим межи собою в заводах купеческих суди одправляти, вшелякие правние заистя успокоевати», - йдеться в універсалі [10; 41].

Загалом відносини Грецького братства та міського магістрату були досить складними. Чиновники міського магістрату мали б управляти різними сторонами життя міста. А греки повинні підпорядковуватися розпорядженням магістрату. Однак, греки не виконували більшість наказів міського уряду, спираючись на різні гетьманські універсали що надавали грекам привілеї. Обґрунтування позиції сторін викладалося на сторінках різних листів, доповідей та промеморій. Таке листування між міським магістратом та грецьким братством тривало роками. Ключовими питанням, в яких часто траплялися непорозуміння між сторонами, були повинності на користь міста.

Питання про невиконання ніжинськими греками міських повинностей, квартирних постойів та сплати грошового чиншу було підняте ще на початку XVIII ст. Так, 1731 р. греки Юрій Мантов, Дука Саулов, Дмитрій Николаєв

та Павел Николаев просили гетьмана, «жебы сидячим нам на чиншу уволены были долги наши от постоев провиантов и протчих шарварков» [11; 2]. Гетьман задовольнив таке прохання греків і наказав полковій та міській адміністрації не чинити на них тиску [12; 3].

Місцеві власті дратувало, що у місті збільшувалася кількість грецьких дворів. 1783 р. ніжинська полкова канцелярія подала Румянцеву А. І. заяву, що «греки, и дети, и внуки их, ежегодно распространяючися домами своими, которых иние имеют по два по три, живут прохладно, никаких и наименших повинностей не отбиваючи, а другие греки, совокупивши куплею дворов по 15 и поболше, настроили великое число изб, и с найму оних толко прибиль получают». А ще через чотири роки писав у Генеральну Військову Канцелярію ніжинський магістрат, що греки через інтенсивне скуповування міщанських дворів загрожують знедолити місто і це магістрат ставив в зв'язок з грамотою цариці Єлизавети 1742 р. Тоді магістратові було заборонено, аж поки не з'ясує Сенат, затверджувати купчі кріпості [13; 67].

За різними жалуваними грамотами греків звільняли від постойв «домы их греческие и других разночинцев жилые собсвенные и наемные, коих немалым числом в Нежине имеетя, от постоеу уволены». Магістрат визнає за справедливе таку пільгу залишити тільки за «старшинскими и шляхетскими жилыми домами», зрівнявши цим греків з міщанами й козаками, щоб нікому не було шкоди [14; 90].

Запеклі сутички були у греків з міським магістратом 1769 р. Так, «Справа про донесення греків Пантанзія Василієва та Константина Константинова про спричинені їм міським квартирмейстером Трощинським ґвалту і утиску поставленими в їх дома всупереч жалуваним братству грамотам квартир». Константинов був каліка та мав велику родину. До будинку Василієва військова дружина зайшла у його відсутність, зламавши замок. У цьому приміщенні зберігалися товари, векселі, обліки та інші документи, що були під загрозою. У будинках потерпілих містилося чимало хутряних незакінчених виробів, які не можна було допрацювати. Крім того, вести торгівлю стало неможливо. Греки скаржилися на такі дії до братства, а те в свою чергу до міського магістрату. «Ежели же таковы дома в отводе и постоях будут назначатся, последует превеликое в товарах помешательство, убытки и остановки, а от того де и государственной казне может последовать ущерб», - стверджували греки [15; 95-96].

Свою відповідь грецькому братству магістрат обґрунтував низкою конфірмаційних грамот, в яких в тому числі було вказано на зобов'язання всіх міщан, що мають у місті будинку виконувати міські повинності. «Живущие в Нежине греки...скупивши в г. Нежине за городом мещанские будинки и разные торговые лавки многим числом, так что сверх жилых домов, в коих они сами живут, еще по два, по три, и по четыре имеют закомплектных дворов, якие содержат в наймах, получают с них не малые корысти. Особливо того, иные покупляли разные земли пахатные,

сенокосные, подварки, хуторы с подсоседками, что до купечества не причисляется, чем одни только граджане пользоваться должны. Да сверх того на скупленной городской земле устроили близ десяти дворов с довольным каменным и деревянным строением с кладовыми амбарами и погребями, где производятся шинковые промыслы, с чего немалые получают доходы...»[16; 97]. Також магістрат повідомляв, що греки залишили всі торгівельні справи з іноземним товаром, а займаються тільки міськими промислами, з яких жодних податків не сплачують [17; 97]. Далі магістрат пояснив, що в місті перебував Старо-Оскольський полк, якому необхідні приміщення та дрова. Цим двом грекам було запропоновано заплатити квартирну повинність грошима, від якої Василієв відмовився, тому до нього було поставлено команду. У цій справі магістрат був принциповий: або платити квартирні гроші або чекати постою [18; 98]. Проте були й такі купці, яким у 1762 р. вдалося отримати дозвіл від Генеральної Військової канцелярії звільнення від армійських постів [19; 2]

1769 р. грецьке братство та уповноважений Лука Іванов у Петербурзі скаржився на Ніжинський магістрат за різні утиски, зокрема на постої у грецьких квартирах. Сенат доручає П. Рум'янцеву надіслати ордер, в якому б було рекомендовано обмежити розташування квартир у грецьких будинках та не чинити братству інших утисків. Але греки і надалі скаржилися на міський магістрат «живущих в Нежине греков своїми домами и наемными ставитъ постой, а на иных налагает подати, за недачу коих ограбляет» [20; 99]. Таку скаргу братство надіслало до Малоросійської колегії 19 вересня 1773 р. Уже у листопаді 1773 р. греки знову доповідають до Колегії, що магістрат «подвергает греческое братство ко всем податям и повинностям наравне с своими мещанами без всякого уважения» [21; 99].

1780 р. міський магістрат поставив військових у грека Григорія Алогонурієва, а у грека Федора Врахорита вимагав квартальні гроші. Останній просив братство визволити його від дачі квартальних грошей та всяких інших податків з його двору. Врахорит у своєму проханні посилався на те, що він придбав цей будинок у священика і через те оподаткуванню не підлягав. Та й при купівлі це була головна умова, що двір ніколи не буде оподатковуватися. Таку промеморію грецьке братство написало до магістрату, за що й мало сутичку з останнім [22; 112].

Не бажали сплачувати квартальні гроші у сумі 10 крб. 96 коп. греки, що придбали у козаків двори, які підлягали оподаткуванню, на території Нового міста (4 Ніжинська сотня). Самі ж ці греки (їх зібралось 16 чоловік) скаржилися до братства, що до них приходять різні «поборцы требуют уплаты» та погрожують грабувати чи кинути до в'язниці за несплату боргів. Як зазвичай, греки просили про цей випадок доповісти до Малоросійської колегії, але канцелярія Малоросійського скарбу проголосила 20 листопада 1777 р. про поповнення недоплати за рахунок міщан-греків [23; 112-113].

Отже, відносини між Ніжинським міським магістратом та Грецьким братством відзначаються своєю складністю. Кожна з сторін спирається на документальну базу, що іноді суперечила сама собі. А гетьманські універсали, що були надані грекам в різні часи, створили «надміру привілейоване становище» у розумінні чиновників магістрату. Греки прагнули мати кращі будинки, вигідні місця для торгівлі, прибутковий промисел, протипожежне забезпечення за рахунок міської влади Ніжина.

Джерела та література:

1. Лазаревский А. Полк Нежинский / А. Лазаревский // Описание старой Малороссии. - К.: Тефо, 1893. - Т. 2. - С. 78-120.
2. Стороженко Н. К истории нежинских греков / Н. Стороженко // Киевская старина. -1890. - Т. XXIX. - С. 540-544.
3. Савва В. Материалы из Архива Нежинских Греческих братства и магистрата / В. Савва. - Вып. 1. - Нежин, 1908. - 53 с.
4. Плохинский М. Иноземцы в старой Малороссии / М. Плохинский: труды XII археологического съезда (Харьков, 1902 г.) / [под ред. графини П. Уваровой]. - Т. 2. Ч. 1. - М. , 1905. - 209 с.
5. Харлампович К. В. Нарис з історії грецької колонії в Ніжині (XVII –XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.
6. Швидько Г. Джерела до історії грецького ніжинського братства (XVII-XVII ст.) / Г. Швидько // Україна - Греція: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. - Маріуполь, 1996. - С. 43-44.
7. Чернухін Є. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела /Є. Чернухін. – К: Інститут історії України НАН України, 1998. – 98 с.
8. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII – XVIII ст. / А. Гедьо. – К., 2005.
9. Подгайко М. Законотворча практика гетьманських та царських урядів щодо греків Ніжина в II половині XVII – XVIII ст. / М. Подгайко // Вісник Маріупольського державного університету. – Маріуполь, 2011. – Серія: історія, політологія. – Вип. 1. – С. 30 – 35.
10. Харлампович К. В. Нарис з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДАК) ф. 51, оп. 3, спр. 3652, 10 арк.
12. Там само
13. Харлампович К. В. Нарис з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.
14. Там само
15. Там само
16. Там само

17. Там само
18. Там само
19. ЦДІАК ф. 51, оп. 3, спр. 17496, 10 арк.
20. Харлампович К. В. Нарис з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.
21. Там само
22. Там само
23. Там само

Людмила Макарова (Київ, Україна)

**ДУХОВНІ ЧИННИКИ В УКРАЇНСЬКО-ГРЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ
(З досвіду роботи Українсько-грецького центру
при Свято-Ольгинській парафії)**

Сторінки історії взаємозв'язків Греції, Візантійської імперії з Руссю, Російською імперією, Україною сягають у глибину віків і на кожному етапі свого розвитку були плідними, збагачували наші народи у духовній, культурній, освітній, мистецькій, економічно-торгівельній сферах діяльності. І тому, на наш погляд, актуальним є те, що зі створенням нової держави України ці зв'язки розвивалися, набули нових форм і значень.

Мета нашої статті проаналізувати і визначити пріоритети розвитку взаємозв'язків саме у духовному аспекті діяльності за останні два десятиріччя, період, коли з виникненням нової держави почали активно діяти національні меншини. Через свої товариства, федерації, спільноти греки налагоджували безпосередні відносини з батьківщиною свого національного походження, про що свідчать культурно-мистецькі фестивалі, виставки, концерти, туристичні, паломницькі, сімейно-родинні подорожі, розвиток торговельних відносин, навчально-освітні програми, спільні науково-практичні конференції, які за останні роки набули постійного характеру і традиційних рис. Все це різноманіття взаємозв'язків мають свої історичні коріння і підґрунтя. Як всі західно-європейські народи розвивалися на ґрунті християнських цінностей і моралі, так і наші народи Греції і України об'єднані православним віровченням, що дає більші можливості для взаєморозуміння і дружніх відносин.

Взаємозв'язки в духовній сфері діють не так відкрито і помітно для широкого загалу, але вони приносять свої плоди в людських душах, піднімаючи їх на вищі рівні духовного розвитку. Важливо наголосити і те,

що грецька духовна спадщина, яка накопичувалась від давньогрецьких філософів, реформуючись у християнське вчення, збагачуючись творами славнозвісних церковних просвітителів пізніших епох, має великий вплив на кругозір і духовний розвиток людства, і тому духовні чинники в греко-українських зв'язках займають, без перебільшення, чільне місце.

Під духовними зв'язками ми маємо на увазі ті стосунки, на які безпосередньо впливають православні традиції наших народів. Це просвітницька, виховна, філантропічна діяльність духовенства в контексті міжнародних відносин; проведення спільних наукових конференцій з тематикою дослідження питань духовного розвитку особистості в сучасному суспільстві, вивчення богословської літератури, православних традицій і культури України і Греції; паломницькі поїздки членів українських грецьких товариств до Греції, а грецьких паломників в Україну; діяльність міжнародних організацій під керівництвом церкви, таких як Греко-сербсько-українське товариство дружби і співпраці Трьох святих Василів Василя Великого, Іоанна Златоуста, Григорія Богослова та рівноапостольних святих Кирила і Мефодія, Голова протоіерей Сотириос Коскорис або Греко-сербське товариство Святої Софії, Голова протоіерей Ермолай Массарас.

Греко-українські зв'язки для подальшого їх розвитку вивчаються в різних аспектах: політичному, економічному, культурному, історичному і т.п. Про духовні зв'язки на рівні товариств, релігійних об'єднань, особистих стосунків писали вчений-теолог І. І. Огієнко [1, 75], Грушевський М.С. [2, 18], сучасні історики: Христос Ласкарідіс, професор Аристотелівського університету м Салоніки [3, 66 – 68, 70], дослідник історії греків Ніжина Олександр Морозов [4, 111 - 124], Лілія Терещенко-Кайдан, мистецтвознавець, доктор філософії (яка готувала доповідь на цю конференцію і так невчасно і раптово пішла з життя) (5, 177 -178), але їх праці стосуються духовної спадщини до ХХ-го століття. За часи атеїзму у ХХ-му столітті про духовні зв'язки наших народів майже не згадували. Тому ми вважаємо, що настав час зробити спробу розглянути питання розвитку україно-грецьких відносин за останні роки саме в духовній сфері.

Як ми вказали вище, просвітницька, виховна, філантропічна діяльність духовенства в контексті міжнародних відносин є одним з головних чинником у розвитку духовних цінностей на шляху удосконалення і збагачення взаємовідносин людей різних країн. Наведемо декілька прикладів. Першим духовним наставником Київської грецької школи №94, де з 1995 р. почали викладати новогрецьку мову як першу іноземну, став протоіерей Всеволод Рибчинський, настоятель Свято-Ольгинської церкви в Києві. Він і освятив школу, і благословляв учнів і учителів на початок навчального року, був присутнім на всіх заходах, що готували учні до національних грецьких свят, давав духовні поради вчителям, батькам і учням, допомагав недавно створеному грецькому товариству налагоджувати зв'язки з філантропічними організаціями у Греції і грецькою церквою. Саме грецьке духовенство організувало

передачу перших підручників, дитячих ілюстрованих книжок, аудіо матеріалів для вивчення мови, а також матеріальну допомогу вчителям, які в той час місяцями не отримували заробітної плати. Це були роки перестройки, важкі часи в економічному плані, але з надією на поліпшення і планами на майбутнє. За зразком того, що в школах Греції викладають Теологію – Закон Божий, учні грецьких класів знали напам'ять «Отче наш» грецькою, читали і перекладали з грецьких шкільних підручників, що були створені у Греції спеціально для вивчення новогрецької мови закордоном, тексти про Різдво і Пасху, про святого Миколая, святих Кирила і Мефодія, учителів словенських. Таким чином пізнавали наші діти ази православ'я, забуті їхніми батьками за часів атеїзму. Коли на свята, частіше не релігійні, школу відвідували працівники грецького посольства, або гості з Греції, діти співали їм дитячі пісні, колядки, щедрівки грецькою мовою. Про грецьку школу в Києві вже навіть писали в грецьких газетах. І першим, хто запросив наших дітей на відпочинок у дитячий табір, був настоятель монастиря Дурахан в Янінах ієромонах Афанасій. Потім декілька років отець Всеволод возив дітей з їх учителями в табір на морі в м. Патри, де про них піклувалося греко-сербське товариство святої Софії отця Єрмолая. Дітей приймали безкоштовно, В неділю діти з учителями ходили до церкви, причащалися, хто й перший раз в житті, вечорами діти організували концерти, на які з задоволенням приходили члени товариства і ті, хто жили поблизу. Додому в Київ поверталися з подарунками, книжками, підручниками для школи.

Як духовний наставник грецького товариства Енотіта, що в перекладі означає єдність, отець Всеволод передав його членам приміщення побудованої ним церкви святої Варвари для грецького приходу, щоб було де зібратись київським грекам на церковні служби або на свято. Перший настоятель володів грецькою мовою, і літургія святителя Іоанна Златоуста часто супроводжувалась візантійським псалмоспівом.

При Свято-Ольгинській парафії було створено Греко-український центр, який продовжує і зараз підтримувати і розвивати духовні зв'язки з Грецією. На постійно діючі курси новогрецької мови приходять вчити мову Гомера і Аристотеля, Казандзакіса і Яніса Ріцоса. А хто бажає доторкнутися до того багатства духовності, яке випромінює Свята Гора Афон, відвідує в неділю після літургії Афонські читання, де їх керівник Алла Андріївна пригощає чаєм, організує зустріч зі знавцями, маючи багату фільмотеку, показує документальне кіно на духовну тему. Грецькі вчителі, які тепер працюють разом з українськими вчителями в київській школі №94, члени Греко-сербсько-українського товариства дружби і співробітництва, співробітники грецького посольства, гості з Греції часто відвідують Свято-Ольгинську парафію.

Після того, як Панайотис Коскорис, візантолог-псаломщик, провів декілька занять та майстер-класів з візантійського співу перед студентами Києва і слухачами курсів, з'явилися бажачі у Свято-Варваринській грецькій церкві вивчати візантійський спів і ноти. І сподіваємось, що

невдовзі під сводами храмів Святої Ольги і Святої Варвари буде звучати моногосся візантійського співу, яке так вразило княгиню Ольгу в константинопольському храмі Святої Софії під час її візиту до Царгороду. Проведення спільних наукових конференцій з тематикою дослідження питань духовного розвитку особистості в сучасному суспільстві, вивчення богословської літератури, православних традицій і культури України і Греції – ще одна складова духовних зв'язків. Такі наукові зустрічі проводилися в Свято-Ольгинській парафії за участю студентів грецького університету Флоріна і студентів Київського славистичного університету, п'ятнадцять років підряд проходили студентські конференції «Від духовних джерел Візантії до сучасної України» на честь Трьох Святителів у Київському славистичному університеті, у Сербії в м. Ніш, де піднімалися питання духовних проблем сьогодення, Організатором останньої конференції і учасником інших був Голова Греко-сербсько-українського товариства дружиби і співробітництва протоіерей Сотирис Коскорис, який докладає багато зусиль, щоб україно-грецькі зв'язки не припинялись. Його активна життєва позиція, глибокі знання як духовної особи, реалістичний погляд на хід подій, знання людської природи дають йому можливість повертати до себе людські душі, заставляти прислуховуватись до його порад і поглядів. Він є активним учасником наукових конференцій, присвячених греко-українським стосункам, які проводяться в Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв, у Національному аграрному університеті (їх започаткувала Лілія Володимирівна Терещенко-Кайдан, голова Проекту «Діалог культур: Україна-Греція»), у Державному ніжинському університеті. Його доповіді завжди відкривають нову сторінку в історії україно-грецьких відносин. Отець Сотирис вже 10 років організовує літній табір відпочинку для дорослих і дітей на березі моря. Відвідання історичних і архітектурних місць Пелопоннесу, паломництво в монастирі, організація культурної програми, цікаві зустрічі на подвір'ї його невеликого храму в містечку Дьячокто на Пелопоннес – це не повний перелік того, що він пропонує своїм гостям. Багато цікавих статей, повідомлень, фотографій про греко-сербсько-українські зв'язки друкує отець Сотирис у збірнику-альманаху свого приходу.

Окрема тема – це паломницькі поїздки до Греції і зустрічі грецьких паломників у Києві. Вони ріднять наші народи, нагадуючи, що ми хрещені в одній купелі. При Свято-Ольгинській церкві діє паломницький центр, де настоятель протоіерей Димитрій Болоцький організовує поїздки до Греції, Сербії, Італії.

Мирне співіснування, взаєморозуміння, дружні і взаємовигідні зв'язки між різними країнами і народами, чого завжди бажає і про що мріє більшість людства, залежать від нашого духовного стану, чистоти думок і помислів, бажання діяти на користь своєму ближньому і своїй батьківщині. Саме цьому сприяють духовні чинники у розвитку греко-українських відносин. Необхідно знати і вивчати історію давніх і сучасних відносин, пам'ятати тих людей, які прикладали багато зусиль у цій справі, удосконалювали різні

форми і види взаємовідносин, прокладали нові шляхи до успішного їх розвитку. І щоб надалі, через роки і віки, наші нащадки могли сказати, як ми тепер: «З греками наш народ ніколи не ворогував, а був мир, взаємодопомога та християнська любов».

Джерела та література:

1. Огієнко І.І. Українська церква.- К,1993., - С.75
2. Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века. - К-, 1991. – С.18.
3. Христос Ласкаридіс, Еллінсько-християнська культура та Україна// Греки в Ніжині: збірник документів та матеріалів, - Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – (Серія «Ніжинська старовина») – Вип. Ш. – 288с.
4. Олександр Морозов. Таємниця святителя Михаїла Грецького// Греки в Ніжині: збірник документів та матеріалів, - Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2003. – (Серія «Ніжинська старовина») – Вип. Ш. – 288с.
5. Терещенко-Кайдан Л. В. Рукописна (кирилична) спадщина Святої Гори Афон// Поліфонія діалогу у постсучасній культурі: збірник наукових праць. – К.: НКККІМ, 2013. – 388с.

Віктор Мельник (Київ – Вінниця, Україна)

ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ (ФІЛОСОФСЬКО-ЮРИДИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Роль греків і грецької культури в історичному процесі українців важко переоцінити. Взаємодія з античною та елліністичною культурою визначала умови та характер розвитку державності на теренах сучасної України ще за часів Великої Скіфії (VII-III ст. до н. е.). У подальшому цей процес лише посилювався.

Правова культура суспільства цілком закономірно відображає рівень розвитку продуктивних інтелектуальних сил. Її не можна аналізувати окремо від соціальної психології досліджуваної спільноти. Правова культура – це показник готовності етносу до державного життя.

Культура – це безперервний процес. Недарма переклад цього поняття з латини дозволяє його тлумачити як «освіту» чи навіть як «розвиток». Академічне визначення «культури» відображає її головні

функціональні особливості: «Сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності» [12, с. 471]. Отже, правова культура, як певний рівень розвитку правосвідомості, правосвідомості та постійної юридичної участі індивіда, створює фон для політичного життя спільноти.

Правову культуру індивіда неможливо досліджувати поза її мораллю та світоглядом. Саме тому, будь-які дослідження в сфері правової культури мають не тільки соціальний характер, але також спираються на звичаєві норми та етнопсихологічні традиції.

Візантійський фактор у формуванні правової культури Київської Русі (IX-XIII століття) став основою для подальшого розвитку східнослов'янської політико-правової думки [3; 5]. Його особлива сила стала помітною після Володимирового Хрещення в 988 році. Георгій Флоровський про це писав: «Русь прийняла хрещення від Візантії. І це одразу визначило її історичну долю, її культурно-історичний шлях. Це одразу включило її в певне і вже сформоване коло зв'язків та впливів. Хрещення було пробудження руського духу, – закликом від «поетичної» замріяності до духовної тверезості та роздумів. І разом з тим – через Християнство давня Русь вступає в творчу та живу взаємодію з усім культурним світом... Звісно, жодним чином не можна і не потрібно уявляти собі Хрещення Русі, як подію одинарну, для якої можна назвати певну дату. Це був складний і дуже різноманітний процес...» [15, с. 17].

З точки зору філософії права, нас цікавить передусім трансферт римського публічного права з територій Візантійської імперії на терени Київської Русі. Цей трансферт був явищем тривалим і багатоаспектним. Він проявлявся у створенні нових різновидів громадського життя. На наш погляд, важливого значення набула юридизація общинного устрою.

Сучасна континентальна юриспруденція бере свій початок з римського права. До нашого часу, завдяки знаменитим візантійським кодифікаціям законодавчих актів (у першу чергу, завдяки кодифікаціям Юстиніана) найкраще збереглося римське цивільне право, що як предмет навіки закріпилось у навчальних програмах усіх вищих навчальних закладів юридичного профілю. Римське цивільне право багатьма визнається головним цивілізаційним надбанням Європи в юридичній сфері та навіть у сфері економічних відносин, внаслідок свого формального закріплення права приватної власності. Багато хто з сучасних українських істориків дивиться на право приватної власності як на певну «чарівну паличку». Мовляв, якщо воно є – то досліджувана культура належить заходу. Якщо ж його немає, то вона є східною. Така постановка питання, на наш погляд, є не тільки некоректною, але і шкідливою. Право приватної власності з'явилося у більшості європейських народів лише на межі I і II тисячоліть нашої ери, внаслідок поступового сприйняття германськими володарями візантійських правил гри і внаслідок укладення політичних домовленостей між Папами Римськими і німецькими імператорами [8].

І германці, і слов'яни завжди орієнтувались на общинне землеволодіння. Германці вступили раніше у взаємодію з Римом і засвоювали приватну власність дуже довго. Слов'яни переймали її переважно від візантійців. Так було і з українцями. Однак, ані в українців, ані у сербів, ані у хорватів, ані у болгар, тривалі контакти з візантійцями, прийняття християнства, анітрохи не підірвали авторитет общини. По суті, цей авторитет зберігається і сьогодні. На Балканах він навіть розповсюджується на общинну земельну власність, виступаючи яскраво вираженою економічною традицією. Особливо цікавим є сербохорватський приклад. Його досліджував ще Ю. Бромлей. В цьому контексті, радимо ознайомитись із його думками з приводу взаємодії між категоріями «етнос-родина-громадянство» [1].

Напевно, що досі найповніше і найдоступніше проблематика традиціоналізації общинної земельної власності проаналізована І. М. Смірновим (1856-1904) у книзі «Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне» (1879), де він пише: «югославська родина загалом, а особливо родина хорватська (ми мусимо розуміти, що це визначення багато в чому слід розповсюдити на весь ареал розселення слов'ян в другій половині I тисячоліття нашої ери – В. М.), представляла собою особливий тип у порівнянні з тими, які ми помічаємо в античних народів та народів германських. Сім'я тут не знаходиться в безумовній залежності від батька сімейства і останній не має права розпоряджатись не тільки життям та смертю своїх домочадців, але навіть і їхнім майном. Письмові пам'ятки, що дійшли до нас від IX-XI століть, дають нам можливість довести це положення головним чином у сфері майнових відносин. У хорватській родині цього періоду панує повна рівноправність усіх її членів. Дідина (земля, на якій проживає сім'я) вважається спільною власністю. Родина обробляє свою землю спільно та живе нею. Без сильної необхідності сімейна власність рідко відчувувалась. Якщо обставини вимагали відчужування, то батько сімейства повинен був отримати дозвіл домочадців (усіх! – В. М.) і тільки після їхньої згоди здійснити відчуження» [14, с. 98]. О. Воропай у своєму фундаментальному дослідженні присвяченому звичаям українського народу багато в чому підтверджує тезу про наявність відголосків аналогічного явища і в східнослов'янському середовищі.

Перехід від общинного землеволодіння до приватного права лише після християнізації спостерігається у ранньопольських племен.

До наших днів повністю не позбулись общинного землеволодіння балканські слов'яни (психологічно).

І. М. Смірнов навіть писав, що право голосу в родині мали всі жінки [14, с. 99]. Виключні права жінки мали і в давньоруському суспільстві, на відміну від спільнот античних (грецьких, римських) та германських. Даний комплекс цивільно-правових проблем – питання про перехід від общинного до приватного землеволодіння свідчить про наявність у слов'ян власної відособленої від інших племен політичної культури, що від самого

початку ґрунтувалась на повазі до общини, повазі до старших, общинній правоздатності всіх членів родини, залученні жінок до вирішення важливих суспільних проблем.

Отож, українці, білоруси, поляки, серби, хорвати, словенці, болгари, словаки та інші слов'янські нації мають віковічні традиції демократичного соціального устрою. Можливо, що така тотальна демократизація навіть виступала одним із серйозних деструктивних, а не позитивних чинників у нашій історії. Про це, зокрема, писав і М. Ю. Брайчевський [2]. Однак, разом із тим, ми підкреслимо, що наявність свого права, своїх традицій суду, своїх традицій обрання влади ще в X столітті, свідчить про конституювання політичної культури такого рівня, який дозволяє нам і сьогодні вважати себе однією із найдемократичніших націй – політично, психологічно, економічно.

Римське публічне право дійшло до нас в набагато меншому обсязі, аніж римське приватне право. Воно пройшло забагато етапів трансформацій і, по суті, відображає не стільки право Давнього Риму, скільки пізніші нашарування Візантійської імперії, Священної Римської імперії германської нації та місцевих державних утворень.

Римське публічне право – це «трансформат» [8]. Однак, це не означає, що його не треба досліджувати. Саме виходячи з наявних праць, ми маємо уявлення про *Civitas Romana* – римське громадянство. Вивчити і дослідити сутність інституту громадянства в Римській імперії та його державницького взагалі – надважливе завдання для всіх, хто займається проблематикою обґрунтування громадянства (чи то в правознавчому, чи то в політологічному, чи то у філософському аспектах).

«Квіріти» або ж громадяни Риму були найвищим класом свого суспільства. Від часів появи Римської республіки і майже до I століття до нашої ери (аж до часів імператорських узурпацій) комплекс прав римських громадян складався із:

- 1) права голосувати у народних зборах;
- 2) «права честі» – права військової і громадянської служби;
- 3) комерційного права, що дозволяло мати приватну власність і вкладати контракти;
- 4) права на повністю легальний шлюб;
- 5) відсутності зобов'язань перед будь-яким іншим місцевим (провінційним, варварським) правом;
- 6) права суду і судових позовів;
- 7) права міграції;
- 8) права на незастосування щодо громадянина тортур і смертної кари.

Римське право творило свою приватну і публічну традиції, поняття про громадянство, засновуючись на традиціях центрально-італійських племен, які практикували приватну власність та соціальну нерівність ще з етрусських часів. З огляду на повідомлення Геродота про скіфів і з огляду

на сучасні дослідження В. Ю. Мурзіна (особливо слід відзначити його монографію «Скифская проблема глазами автора», 2014) можна також зазначити, що скіфо-сарматський світ (в тому числі і скіфи-хлібороби) базувався на праві общинного землеволодіння та соціальної рівності за родинною ознакою [10]. Це означає, що протослов'янський і протоєвропейський світи ще в своєму зародковому стані відрізнялись правовими традиціями, що свідчить про їхню культурно-цивілізаційну відокремленість [6]. Так чи інакше, але ми вважаємо, що у слов'ян існує незаперечне історичне право називати себе давньою демократичною спільнотою [6; 9].

Те поняття демократії, що пізніше було сформульоване класиками світової політичної думки, в тому числі на основі осмислення ними джерел римського права, в його найбільш концептуальній формі, із забезпеченням тотальної рівності всіх членів общини, із формуванням протодержав саме на платформі общин і родів, найперше в Європі проявилось саме у слов'ян. Сучасний сербохорватських общинний демократизм (його, до речі, місцеві політологи вже давно тлумачать як «консерватизм»), досліджуваний Бромлеем і Алексеевим, є реліктом давнього загальнослов'янського демократизму [1].

Сьогодні ми зобов'язані звернути нашу увагу на коріння – в тому числі на коріння нашого політичного устрою. Ми повинні віднайти можливість об'єднати інституційний і антропологічний підходи аналізуючи еволюцію правової культури. Благодатний ґрунт для такого об'єднання демонструє та інтеграція римських уявлень про громадянство із слов'янським общинним демократизмом, що розвивалась на теренах Київської Русі під впливом візантійського права протягом IX-XII століть.

Підкреслимо: у світоглядній несумісності інституціоналізму та антропологізму криється основна причина сучасної кризи в українській політичній науці – наростання безідейного, але ідеологізованого етатизму. Політичні та юридичні інститути безумовно є важливим аспектом суспільного життя. Втім, вони продукуються суспільством. Це означає, що функціонування політичних та юридичних інститутів відображає умови соціальної еволюції.

Антропологічний зміст історико-юридичного дослідження общинного устрою загалом та локальної общини зокрема, полягає в тому, що община завжди звертала увагу на людину. Політологи, як теоретики державності, повинні повернутись до вивчення «людини політичної» через аналіз общинних, громадських і громадянських її ролей [6; 7].

Взяти все найкраще у античних і середньовічних спільнот та спробувати на цій основі витворити новий шлях. Ця теза звучить спокусливо для кожного вченого-гуманітарія. Зізнаємось, що вона захоплює і нас. Однак, інколи потрібно замислитись над тим, що свій шлях вже існує, що він знаходиться у нас в полі зору тут і зараз, а ми його просто не бачимо (або не хочемо бачити).

Іван Смірнов у монографії «Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне» писав: головне для історичного розвитку державності – правильний культурно-цивілізаційний вибір. Він досить детально розбирає це твердження на прикладі римо-католицької орієнтації першого хорватського короля Томіслава Великого (914-940), вважаючи його відмову від ортодоксії та геополітичної дружби із Візантією головною причиною подальшого занепаду Хорватії під ударами угорців (в 1091-1102 роках) [14]. Ми ж підкреслимо, що латинізація релігійного простору середньовічного Хорватського королівства не позбавляє сучасних хорватів права бути зарахованими до «візантійського співтовариства націй» (цей термін ввів Д. Оболенський в 1970-х роках). Так само, як першочергове зарахування населення Київської Русі до сфери візантійського геополітичного впливу, не означає відокремлення українського історичного процесу від західноєвропейського [2].

Феномен східноєвропейського середньовіччя полягає у поліцивілізаційності культурного простору [6]. Слов'янські державні утворення зазнавали однакового впливу Заходу і Сходу, формуючи приклад унікального синтезу [13; 14]. Важливою складовою останнього, на наш погляд, виступила інтеграція римських уявлень про громадянство та місцевого общинного устрою. Наукове осмислення феномену громадянства у поєднанні з його общинною прив'язкою може дати нам величезний матеріал для роздумів, розбити існуючі стереотипи та обґрунтувати історично поняття *власного політичного шляху*.

Західна традиція громадянства пройшла ряд важливих етапів у своєму процесі становлення: Община, Поліс, Середньовіччя, Відродження. Остаточно, із врахуванням досвіду римського права, воно викристалізувалось в епоху Просвітництва, коли було сформульовано вчення про демократію як про вищу політичну ідею, що ґрунтується на засадах прав і свобод людини. Вже потім, із теоретичних систем демократії, теорія прав і свобод людини перейшла в науку конституційного права – галузь юриспруденції.

Пишучи про одночасний вплив Заходу і Сходу на слов'янські державні утворення Східної та Південної Європи, ми не повинні забувати про те, що Візантійська імперія була якраз центром інтеграції цивілізацій.

Юридично, Візантійська імперія вважалась Східною Римською імперією.

Політично, Візантійська імперія була легітимною спадкоємницею єдиної Римської імперії.

Ідеологічно, Візантійська імперія виступала провідником «римської ідеї» – теорії *Pax Romana*.

Культурно, Візантійська імперія визнавалась осередком еллінізму.

Етнічно, Візантійська імперія представляла конгломерат народностей, що послуговувався грецькою як мовою міжнаціонального спілкування.

Саме Візантія зберегла римське право для майбутніх поколінь. Правові кодифікації імператорів Феодосія II (408-450) та Юстиніана Великого (527-565) не мають собі рівних за значенням у європейській історії. Серед фундаментальних положень, які було реанімовано візантійськими кодифікаціями, важливе значення має саме інститут громадянства, вся система взаємних відносин між підданими та державною адміністрацією.

Отож, коли ми пишемо про розповсюдження положень та ідей римського права на території Київської Русі, то маємо на увазі саме вплив візантійського законодавства. При цьому, з точки зору вивчення правової культури, первинне значення має не запозичення нашими предками конкретних юридичних норм, а використання візантійської логіки законотворчого і законодавчого процесу.

Особливу увагу дослідників має привертати проблема трансферту уявлень про права римського громадянина з території Візантії на терени Київської Держави. Трансформація прав «квіритів» в рамках імператорського Риму мала дуже цікавий характер. Узурпація влади римськими августами проявлялась через збереження приватних прав громадян та урізання їхньої політичної суб'єктності. Втім, саме імператорському Риму належить заслуга надання римського громадянства усім жителям імперії. Саме цей крок став передумовою для появи «римської ідеї» і *Pax Romana*.

Так чи інакше, але аналіз співвідношення між «квіритським» правом та суспільними відносинами всередині ранньослов'янської общини, доводить універсальне походження європейських уявлень про юридичну суб'єктність повноправного члена громади.

Юридична історія базується на вивченні формалізації – невід'ємної складової людського побуту. Трансферт візантійської правової логіки зумовив подальшу еволюцію князівської влади в Києві. М. Ю. Брайчевський у своїй фундаментальній монографії доводить: київські зверхники орієнтувались на візантійську політичну традицію під час вироблення системи адміністративно-територіального устрою та церковної організації [2].

Візантійський вплив на правову культуру Київської Русі розпочався в перші роки становлення київської державності. М. С. Грушевський про це пише: «Не мале значення мусили тут мати далекі походи, особливо в культурні країни півдня і сходу. Дати ініціативу, скупити відповідні, дуже значні сили міг тільки голова держави – київський князь: він мобілізував залоги, покликав до участі полки від підвласних племен, спроваджував варязьких кондотьєрів і так далі. Похід в разі успіху давав великі користи; з них головна пайка припадала на долю київського князя, але, як бачимо з фрагмента, вставленого в Повість під 907 роком, не забувано при тім і про дружину не тільки змобілізовану до похода, але й полишену по залогах. Таким чином ці походи, що були вінцем тодішньої дружинної організації, злучали в одно тіло всю дружину верству, розкидану по цілому просторі

держави, давали відчутти одність державної організації, і тим були для неї дуже корисні. Не диво, що ці походи повторювалися досить часто, поки не отяжіла державна організація, ставши більше диференційованою, глибше розгалуженою. Далекі дружинні походи зникають разом з тим, як на перший план виступає внутрішня земська організація і в управі лучаються з князівсько-дружинними елементами елементи земські. Цей процес розвивається особливо в другій половині XI століття, і з того часу нема вже тих дружинних походів» [4, с. 428].

Опираючись на твердження Михайла Грушевського, можемо зробити висновок про те, що дружинні походи київських князів на Візантію мали величезний вплив на реформування громадсько-політичного устрою. По суті, кожен такий військовий похід, починаючи з Аскольдового набігу 860 року, змінював уявлення руського керівництва про стратегію державного будівництва. В цьому контексті, руські походи досить цікаво описані Джоном Норвичем [11, с. 156-157]. Короткотермінові моменти руської військової адміністрації в Греції та Малій Азії давали можливість ознайомитись із візантійським правом. Перші зміни в політико-правовій системі Київської Русі вбік територіальної (напротивагу дружинній) адміністрації починаються вже за часів князя Аскольда.

Перші міжнародно-правові договори між Києвом і Константинополем (860, 907, 911 роки) надали Русі суб'єктність в системі міжнародних відносин. Вже за доби княгині Ольги Київська Русь та Візантійська імперія мали повноцінні дипломатичні представництва одне одного. Остаточна перемога візантійського типу взаємовідносин «володар-територія» стається після Володимирового Хрещення (988). Дружинний устрій владної верхівки та локальна общинна демократія замінюються централізованим адмініструванням «зверху-вниз». Члени громад мусили змінити свою первинну ідентифікацію з общиною на ідентифікацію з державою. Цю мету не вдалось реалізувати до кінця протягом всього періоду існування Київської Русі, але саме ідентифікація громадськості з державою та володарем відображала рецепцію східними слов'янами римсько-візантійського типу юридичного мислення.

Джерела та література:

1. Бромлей Ю. В. Ієрархія історико-культурних спільностей – основні риси й тенденції динаміки. / Ю. В. Бромлей. // Народна творчість та етнографія. — №6. — 1980. — с. 20-32.
2. Брайчевський М. Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. / М. Ю. Брайчевський. Вибране. Т. 1. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — 720 с.
3. Войтович Л. В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. / Л. В. Войтович, А. М. Домановський, Н. Б. Козак, І. М. Лильо, М. М. Мельник, С. Б. Сорочан, О. В. Файда. За ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. — Львів: Видавництво «Апріорі», 2011. — 880 с.

4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. / М. С. Грушевський. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1991. – 736 с.
5. Леонтьев К. Н. Византизм и славянство. / К. Н. Леонтьев. – М.: Издательство Сретенского монастыря, 2010. – 280 с.
6. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. / В. М. Мельник. — Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2015. — 552 с.
7. Мельник В. М. Теоретична конструкція політичної антропології. / В. М. Мельник. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. — К.: Видавництво «Гілея», 2016. — Випуск 113 (10). — с. 348-360.
8. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. / В. М. Мельник. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. – 192 с.
9. Мельник В. М. Георг Людвіг Маурер (1790-1872) як історик права. / В. М. Мельник. // Анналі юридичної історії. – Том 1. №1. – січень-березень 2017. – Випуск «Історія та географія середньовічного права». – с. 160-163.
10. Мурзин В. Ю. Скифская проблема глазами автора. / В. Ю. Мурзин. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 120 с.
11. Норвич Д. История Византии. История Венецианской республики. / Д. Норвич. – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 960 с.
12. Словник іншомовних слів. / За ред. акад. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1985. – 968 с.
13. Смирнов И. Н. Очерк культурной истории Южных Славян. Развитие духовной жизни. / И. Н. Смирнов. – М.: Книжный дом «Либроком», 2011. – 160 с.
14. Смирнов И. Н. Очерк истории Хорватского государства до подчинения его Угорской короне. / И. Н. Смирнов. – М.: Книжный дом «Либроком», 2016. – 136 с.
15. Флоровский Г. Пути русского богословия. / Г. Флоровский. – Краматорск, 2012. – 800 с.

Олександр Морозов (Ніжин, Україна)

КОЛЕКЦІЯ «HELLENICA: КНИЖКОВА СПАДЩИНА ГРЕЦЬКОЇ СПІЛЬНОТИ МІСТА НІЖИНА» XVII-XIX СТ. У ФОНДОВОМУ ЗІБРАННІ БІБЛІОТЕКИ НІЖИНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Документи гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького, датовані 1657 роком, засвідчили нове унікальне явище в історії України – появу грецької спільноти міста Ніжина. Купці-емігранти переважно грецького походження та православного віросповідання, що в цей час активно переселялися з окупованого Османською Туреччиною Балканського півострова на сусідні християнські землі, обрали Ніжин, на той час впливовий адміністративний, економічний та торговельний центр Лівобережної України, осередком свого перебування. Уряди Гетьманщини, а згодом і Російської імперії, заохочуючи до переселення в Ніжин та активної комерційної діяльності, надавали грекам економічні пільги та юридичну автономію.

Поступово, за часів гетьманування Івана Самойловича та Івана Мазепи, грецька національна меншина Ніжина зміцнює своє економічне та соціальне становище, перетворюється на впливову суспільну структуру та об'єднується у релігійно-комерційну корпорацію – Ніжинське грецьке православне братство. На рубежі XVII-XVIII ст. ніжинські греки будують в місті власні православні храми, при яких починають діяти школа, шпиталь, суд грецького братства, а згодом – і орган автономного самоврядування грецької спільноти – Ніжинський грецький магістрат.

Період бурхливого розквіту грецької громади Ніжина припадає на другу половину та кінець XVIII ст. Діяльність ніжинських греків поступово занепадає у XIX ст. і завершується скасуванням юридичної автономії у зв'язку з міською реформою 1872 р. [1, с. 38-59]

Багаторічна діяльність таких установ ніжинської грецької громади, як церква, школа, суд та магістрат, безумовно супроводжувалася формуванням більш-менш упорядкованих зібраних документів, рукописів та книг, як громадських, так і приватних. Архівну та книжкову спадщину ніжинських греків в різний час та у різних аспектах досліджували М.Автономов, М.М.Бережков, С.О.Белокуров, О.О.Дмитрієвський, Є.П.Петухов, М.Н.Сперанський, М.К.Сторожевський, Б.Л.Фонкіч, К.В.Харлампович, Є.К.Чернухін та ін. Зокрема, відзначимо важливу діяльність професора Київської духовної академії О.О.Дмитрієвського (1856-1929), який у вересні 1884 року відвідав Ніжин та завдяки особистим взаєминам з епітропом грецької церкви Анастасієм Кунелакісом зміг оглянути та описати зібрання цінних манускриптів XI-XVIII ст. та унікальний архів ніжинських греків, що перебували у церковній ризниці. Згодом він домігся вилучення найцінніших книг та рукописів, що зберегалися без належ-

ного нагляду та умов, до Церковно-археологічного музею Київської духовної академії. Тоді за його ініціативи було вилучено близько 27 грецьких та слов'янських рукописів та кілька десятків стародруків. [2, с. 370-400]

Згадана нами колекція рукописних книг та стародруків з грецьких церков Ніжина сьогодні є розпорошеною і головним чином зберігається в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, Відділу рукописів Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі та деяких київських музеїв. Безумовно, ця колекція потребує окремого ґрунтовного дослідження та опису. Великих зусиль в напрямку дослідження цієї колекції зробив відомий київський греколог Є.К.Чернухін, який присвятив книжковим зібранням ніжинських греків кілька цікавих публікацій, здійснивши спробу простежити долю окремих примірників цього книжкового зібрання. [3, с. 159-229]

Темою нашого огляду залишається бібліотечна колекція ніжинських греків, яка сьогодні зберігається в Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя і є однією з перлин фондового зібрання університетської бібліотеки. Це нечисленна, але надзвичайно важлива з історичної та наукової точки зору колекція стародруків, рідкісних та цінних видань, що пов'язана з діяльністю грецької спільноти Ніжина. До складу колекції входять книги з книгозбірні Ніжинського грецького Олександрівського училища, окремі примірники видань юридичного, історичного, релігійного та класичного характеру, що належали Ніжинському грецькому магістрату, книги з особових бібліотек ніжинських греків.

Значна частина видань грецької колекції походить з бібліотеки Ніжинського Олександрівського училища, яке було відкрите 22 січня 1817 року за наказом імператора Олександра I (на честь якого й отримала свою назву) на базі парафіяльної школи грецького братства. Ініціатором створення училища став бургомістр Ніжинського грецького магістрату Стефан Кирилович Буба (Бубас), за зверненням якого грецька спільнота зібрала 24,5 тис. карбованців сріблом добровільної пожертви. На ці кошти для потреб училища було облаштовано окрему кам'яницю, яку пожертвувало грецьке товариство, забезпечено штат викладачів, упорядковано бібліотеку. Згідно «Статуту» це було трикласне училище з підготовчим класом, яке приймало на навчання переважно дітей грецької громади, хоча серед його учнів були й представники інших станів міста. [4, с. 203; 9, с.51-77]

Бібліотека Олександрівського училища була не тільки об'єктом піклування меценатів закладу, але й, можна гадати, успадкувала книжкові скарби своєї попередниці – парафіяльної грецької школи, адже на момент відкриття у 1817 році в ній вже нараховувалося 639 назв книг у 1508 томах. Це були переважно класичні видання грецьких та латинських письменників доби античності, релігійна та навчальна література. За описом 1831 року

бібліотека нараховувала 319 видань російською, 209 – німецькою, 500 – давньогрецькою та латинською мовами. [4, с. 206]

1863 року училище відвідав М.К.Сторожевський, якого зацікавила грецька бібліотека. Згодом він опублікував невеличкий нарис про ніжинських греків, у якому описав найцікавіші, на його думку, видання, що зберігалися у коморах Олександрівського училища. За спостереженням дослідника, з 647 видань з бібліотеки училища, мінімум 55 можна було віднести до початку XVI ст. У складі книгозбірні бачимо, зокрема, унікальні палеотипи: венеціанські видання промов Демосфена (1504 р.); зібрання творів Платона (1513 та 1517 рр.), лікаря Галена (1541 р.), Аристотеля (1551 р.); базельські видання «Іліади» та «Одисеї» Гомера (1544 р.), Софокла (1548 р.), Аристофана (1547 р.), Плутарха (1542 р.), Симфонії Старого Заповіту (1547 р.) тощо. У той же час, не без іронії, автор нарису відзначає той факт, що бібліотека училища практично не поповнювалася новими виданнями. Він писав: *«...Можна було б подумати, що винахід Гуттенберга після 1820 р. не застосовується більше до справи, загубився... Упродовж 45 років до припорошеного пилом сховища мертвого, але дорогоцінного скарбу грецької громади, не затік жодний струмок живих соків, і в цій неухважності до суттєвих потреб школи найяскравіше відбивається обскурантизм спільноти у справі морально-наукового просвічення її дітей»*. [5, с. 26]

Дослідник еліністичних старожитностей Є.К.Чернухін у своїх працях неодноразово торкався проблеми грецької бібліотеки в Ніжині, зокрема вважаючи, що до ніжинської вищої школи ці книги потрапили у 1919 році після остаточної ліквідації радянською владою Олександрівського училища. [3, с. 162] Але архівні документи, виявлені нами у ніжинському відділі держархіву Чернігівської області, дозволяють внести суттєві корективи в наші уявлення про обставини, завдяки яким бібліотека грецького училища опинилася у фондах книгозбірні інституту князя О.Безбородька.

У 1875 році відбулася реорганізація Ніжинського юридичного ліцею, на базі якого рішенням уряду утворено Ніжинський історико-філологічний інститут князя О.Безбородька. Уперше питання про передачу грецьких книг до бібліотеки новоствореного навчального закладу порушив перший директор інституту академік М.О.Лавровський, оскільки через офіційну ліквідацію грецької громади Ніжина Олександрівське училище втратило своє значення та підлягало реорганізації на загальноміське. Оглянувши книгосховище училища, М.Лавровський знайшов у ньому, як він сам писав, *«декілька цінних книг з богословського, класичного, історичного та літературного напрямків у стародавніх виданнях XVI-XVIII ст.»*. [6, с. 1-2] Згодом він офіційним листом звернувся до попечителя Київського навчального округу з проханням передати ці книги на зберігання до інституту. Міська управа не заперечувала, і директор доручив виконуючому обов'язки завідувача бібліотеки професору П.І.Люперсьольському забрати книги з грецького училища, що останнім і

було невдовзі виконано. Але згодом, у 1883 році, директор училища Г.Манцов згадав про бібліотеку в надії за її рахунок вирішити проблему нестачі коштів на утримання училища. Він заявив, що оскільки книги зібрані і подаровані ніжинськими греками, їх не можна передавати без відома міської Думи, яка після ліквідації Грецького магістрату перебрала на себе його майнові права. Він погоджувався уступити ці книги інститутській бібліотеці за суму не менше, ніж 500 крб., або за умови виплати щорічно 25 крб. за користування ними. [7, арк. 4-5]

У свою чергу правління інституту визнало неможливим задовольнити клопотання директора грецького училища у повному обсязі. Бібліотечна комісія в складі професорів А.В. Добіаша, Р.Ф. Брандта, М.І. Соколова та Г.З. Зінгера оцінила грецькі книги в 250 карбованців. Але, ідучи назустріч побажанням Г. Манцова, дирекція інституту погодилася збільшити суму виплати до 300 крб. [7, арк. 5]

23 лютого 1884 р. Ніжинська міська Дума на своєму засіданні розглянула питання продажу грецької бібліотеки. Директор училища Г.Манцов у своєму виступі зазначив, що серед книг бібліотеки є «екземпляри надзвичайно рідкісні і цінні», і тому Дума своїм рішенням призупинила справу і запропонувала дирекції грецького училища звернутися до інших світських та духовних навчальних закладів Російської імперії з пропозицією придбати це зібрання. За наступні півроку на письмову пропозицію грецького училища придбати книги відповів лише Казанський університет, але там були згодні придбати лише окремі примірники найцінніших стародруків. Враховуючи цей факт, міська Дума прийняла 19 грудня 1884 р. рішення: грецьку бібліотеку не продавати, а знову повернути на зберігання до училища. [7, арк. 9-14 зв.]

Виконуючий на той час обов'язки бібліотекаря історико-філологічного інституту проф. М.І. Ліпеев 19 січня 1885 р. підготував грецьку бібліотеку до повернення, зазначивши у письмовому поданні, що в ній нараховується 264 назви у 647 томах, з яких 18 книг з якоїсь причини не було на місці, або вони були помилково внесені до загального реєстру інститутської бібліотеки. Але бібліотека так і не була повернена власникові, а залишалася у користуванні інституту аж до 1888 року. [7, арк. 18-19 зв.]

У 1887 р. у зв'язку зі смертю директора грецького училища Г. Манцова, його посаду обійняв відставний генерал-полковник А. Гржимайло, який вже не так енергійно відстоював ідею повернення бібліотеки. 18 червня 1887 року він направив до правління інституту листа, в якому погоджувався на запропоновану раніше суму грошової компенсації 300 крб. Але цього разу правління інституту відчувало власну силу і зміну настрою опонента, теж «стало у позу», повідомивши, що *«книги... більшою частиною філософського, канонічного та древньо-класичного змісту, непотрібні для грецького училища, не мають цінності і для бібліотеки інституту»*, отже воно не знаходить можливим придбати їх за гроші і погоджується повернути. [7, арк. 20-21 зв.] Оскільки бібліотека грецькому училищу в його тодішньому стані також не була потрібною, а

отримати гроші за неї не було ніякої надії, директор А.Гржимайло погодився остаточно залишити її у довічному користуванні інституту, з умовою, щоб книги, які «для міста можуть мати значення як історична пам'ятка», зберігалися в окремій кімнаті під особливою назвою «*Старовинна бібліотека Ніжинського грецького училища*». [7, арк. 26-26 зв.]

27 лютого 1887 року Ніжинська міська Дума погодилася з такою пропозицією і затвердила її своїм рішенням. Таким чином, після майже 12 років бюрократичної тяганини, бібліотека Ніжинського грецького Олександрівського училища влилася до складу фондового зібрання Ніжинського історико-філологічного інституту князя О.Безбородька.

На сучасному етапі співробітники Бібліотеки імені академіка М.О.Лавровського та Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя проводять кропітку пошукову роботу з вивчення фондів зібрань, відбору книжкових пам'яток до «Державного реєстру національного культурного надбання», реконструкції та відокремлення особових та історичних колекцій, що накопичилися за майже два століття існування бібліотеки. На жаль, реконструкція бібліотеки Ніжинського грецького Олександрівського училища ускладнюється тією обставиною, що до наших днів не зберігся окремий інвентарний опис книжкової колекції, існування якого засвідчене документами першої половини 1930-х років. Через ветхість старих інвентарних книг у 50-60-х роках ХХ ст. у бібліотеці було здійснено спробу їх переписування. З невідомих причин цю роботу до кінця не було доведено. Якість нових інвентарних записів, особливо тих, що стосуються іноземної частини фонду, на жаль заслугове бажати кращого. Додаткову плутанину внесло те, що при переписуванні інвентарів здійснювалося перешифрування примірників, внаслідок чого було втрачено первісну систематизацію книг колекції. Отже, тепер співробітникам бібліотеки доводиться з'ясовувати приналежність видань до бібліотеки грецького училища переважно за додатковими ознаками – власницькими записами, рукописними екслібрисами, наліпками, маргіналіями, штампами тощо.

Під час вивчення фондів університетської бібліотеки вдалося виявити низку унікальних видань ХVІІІ-ХІХ ст., пов'язаних з благоїдною діяльністю грецьких мільйонерів-меценатів братів Анастасія, Зоя та Миколи Зосимів. З кінця 1770-х років брати мешкали переважно у Ніжині та всі свої кошти витрачали на просвітницьку та видавничу діяльність. У найкращих друкарнях Європи вони власним коштом видавали величезну кількість навчальної, релігійної, історичної та класичної літератури, видавали словники, твори грецьких богословів-просвітителів Євгенія Булгаріса та Нікіфора Теотокі, з якими були у дружніх стосунках, започаткували видання повної антології грецької античної літератури під загальною назвою «Еллінська бібліотека» тощо. Як вважають сучасні дослідники, своєю видавничою діяльністю брати Зосими сприяли формуванню у ХІХ ст. новогрецької літературної мови. Окремі примірники своїх видань брати

Зосими безкоштовно розсилали по бібліотеках та школах в місцях компактного проживання греків, зокрема, в бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту князя О.Безбородька та грецького Олександрівського училища. У 2008 році Ніжин відвідала офіційна делегація на чолі з президентом Греції Каролосом Папуліасом. Делегація відвідала Музей рідкісної книги НДУ, де ознайомилася із шедеврами грецької бібліотеки, та поклала вінок від імені народу Греції на могилі братів Зосимів на грецькому кладовищі Ніжина. [8, с. 33-45]

В процесі роботи з фондами було виявлено низку видань, що належали ніжинським грекам, але не входили до бібліотеки грецького училища. Це, наприклад, збірки законів Російської імперії та видання юридичного характеру, що належали Ніжинському грецькому магістрату, богослужбові грецькі видання XVIII століття, що були придбані у ніжинських греків професором історико-філологічного інституту М.М.Бережковим, окреми примірники стародруків із родинних зібрань грецьких родин Кліца, Кромміди та Кунелакісів тощо. Було прийнято методичне рішення також приєднати ці видання до грецької колекції.

Робота з упорядкування колекції триває. Співробітниками Музею рідкісної книги та сектору рідкісної книги та фондів колекцій започатковано базу даних «Рідкісна книга», у якій накопичується інформація про склад фондів колекцій, здійснюється детальний попримірниковий опис книжкових пам'яток та цінних видань. Технічною платформою для ведення баз даних стала бібліотечно-інформаційна система «ІРБІС-64». На сьогоднішній день ідентифіковано 810 одиниць зберігання з колекції "Hellenica: книжкова спадщина ніжинських греків".

Джерела та література:

1. Харлампович К.В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст. До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.
2. Дмитриевский А.А. Греческие нежинские храмы и их капитальный вклад в церковно-археологический музей при Киевской духовной академии // "Православное обозрение", 1885, №12, с. 370-400;
3. Чернухін С.К. Книжкові зібрання ніжинських греків // Грецьке православ'я в Україні. – К., 2001. – с.159-229.
4. Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Грецькі навчальні заклади у Ніжині // Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. Вип. 2.– К.: Знання України, 2001. – С. 202-206.
5. Сторожевский Н.К. Нежинские греки.- К.: Университетская типография, 1863. – 32 с.
6. Автономов Н. Страницка из истории библиотеки Нежинского Александровского греческого училища и Института князя Безбородко // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. – 1914. – Т. 9. – Неофиц. отд. (2 паг.);

7. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської обл. в м. Ніжині (далі: Відділ ДАЧО в м. Ніжині) – Ф.1105. – Оп.2. – Спр.194;

8. Сердца отданные Элладе. Памяти греческих патриотов, меценатов и просветителей братьев Зосимов. – Нежин: ФОРМ Лук'яненко, 2009. –128 с.

9. Пятигорский Г. М. Александровское греческое училище в Нежине (1817–1919 гг.) // Греческая культура в России XVII–XX вв. – М., 1999. – С. 51–77.

Олена Моціяка (Ніжин, Україна)

ГРЕЦЬКА ТЕМА У ТВОРЧОСТІ О.С.АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО

О.С.Афанасьєв-Чужбинський (1816-1875) – українсько-російський письменник (поет і прозаїк), критик, перекладач, етнограф, журналіст, мовознавець, музеєзнавець. Як і В.Забіла та Є.Гребінка, належить до поетів-романтиків, які пов'язані з діяльністю ніжинської вищої школи. В історію української культури О. Афанасьєв-Чужбинський увійшов також як автор перших друкованих спогадів про Т.Шевченка.

Навчання О.Афанасьєва-Чужбинського в Ніжині (1829-1835) припадає на дуже складний період у функціонуванні Ніжинської вищої школи, коли в 1832 р. внаслідок справи «про вільнодумство» Гімназії вищих наук була реформована у Фізико-математичний ліцей.

Звернення О. Афанасьєва до грецької теми – не випадкове і пов'язане передусім із фактами його біографії, навчанням у Ніжині. Для уродженця полтавського села Ісківці, очевидно, незвичним і цікавим було місто, де здавна жило багато греків. Крім того, греки навчалися в гімназії, зокрема, серед них були в майбутньому відомі особистості – К. Базилі, В. Каталей. Останній – однокурсник О. Афанасьєва, у майбутньому славетний генерал.

Хоча О. Афанасьєв був випускником Фізико-математичного ліцею, однак спочатку здобував освіту за програмою Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, у якій дуже сильним був блок гуманітарних дисциплін. Як зазначає Ю.В. Якубіна, вивчення грецької мови в Ніжинській гімназії було запроваджене 1822 р. на хвилі суспільної уваги до національно-визвольного процесу у Греції – для етнічних греків, для дітей грецьких патріотів. Для цього був запрошений викладач грецького училища Х.М. Ієропес [7, с.130]. Вивчення грецької мови було факультативним. Заняття відвідували також і студенти не грецького походження. Так, курс грецької повністю з «досить добрим» результатом

прослухав Є. Гребінка [7, с.131], з яким О. Афанасьєв жив разом на квартирі.

За відомостями, які збереглися у фондах Ніжинського державного архіву, можна констатувати, що О. Афанасьєв вивчав російську, латинську, французьку, німецьку мови і мав з них переважно найвищий бал («4»). У відомості за 7 –й клас серед учнів, які вивчали грецьку мову, значиться і прізвище О. Афанасьєва. Перші чотири місяці навчання майбутній письменник одержував високі оцінки (три четвірки і трійка), а потім з невідомих причин у нього стало чимало пропусків [4, арк.173]. У документі зазначено, що «в 7-м классе занимались переводами с греческого на русский язык выбранных мест из сочинений Ксенофонта» [4, арк.176] і тексту Кіра, учні виконували вправи з граматичного розбору.

На вразливого початківця (хлопцю йшов чотирнадцятий рік), мабуть, справило великий вплив і те, як ніжинські греки святкували 20 жовтня 1829 р. визнання Туреччиною незалежності Греції за умовами мирного договору після російсько-турецької війни 1827-1829 рр. Про це писав Є. Гребінка в листі до батька П.І. Гребінки від 23 жовтня 1929 р.: «20-го сего месяца было торжество о заключении мира, греки праздновали свободу своего отечества: с 25-ти церквей колокола гремели не умолкая и 101 выстрел из мортир колебал воздух. К вечеру город был иллюминирован; колокольни блестели в площадях от оснований до крестов, улицы были так унижены оными и представляли прекрасную огненную перспективу: синие, красные, малиновые и другие разноцветные фонари рделись в глазах подобно драгоценным камням; на втором этаже магистрата кружились огневые радуги и сиял великолепно лучезарный вензель Николая 1-го» [6, 547].

У гімназії розвинулись творчі здібності О. Афанасьєва, який завдяки Є. Гребінці прилучився до бурхливого творчого життя гімназистів. Очевидно, старший гімназист розповідав про літературні традиції Гімназії, про діяльність «літературного товариства вихованців» початку 20- х років, членом якого був сам. До товариства входили М. Гоголь, К. Базилі, В. Любич-Романович, М. Прокопович, П. Редькін, Н. Кукольник та ін.

Показово, що першим друкованим твором О. Афанасьєва став російськомовний нарис «Нежинские греки», уміщений в романтичній збірці «Украинский альманах» [3], що вийшла завдяки І.Срезневському та І.Розковшенку в Харкові 1831р. В альманасі був надрукований також вірш «Рогдаев пир» друга О.Афанасьєва – Є.Гребінки. Цікаво, що перший друкований твір О.Афанасьєва, підписаний криптонімом «А.Ч.» (можливо, тут вперше зашифрований псевдонім письменника «Чужбинський»). Нарис мав підзаголовок «Письмо к И.Г.К.» Очевидно, твір був адресований І.Г.Кулжинському, вчителю латинської мови в Гімназії (1825-1829 рр.), прихильнику романтичної естетички.

У творі з перших рядків О. Афанасьєв виявляє непідроблене захоплення, щастя від можливості спілкуватися, не виїжджаючи за кордон, з нащадками давньої культури, котра збагатила світ відомими

філософами, письменниками: «счастлив тем, что живу между греками, где могу свободно наблюдать оттенки Аттической физиономии, переноситься мыслями на берега светлого Иллиса, беседовать с Сократами, Платонами и утешаться мыслию, что не выезжая из своего угла, и я был за границею» [3, с. 17].

За жанром цей твір є нарисом, у розробці якого виявилися неабиякі здібності майбутнього письменника. Згодом автор напише низку нарисів («Очерки прошлого», «Очерки охоты в Малороссии», «Очерки Днепра», «Очерки Днестра» тощо). О. Афанасьєв був щедро наділений даром підмічати характерне, неповторне в зовнішніх виявах і у внутрішньому світі людини, схоплювати момент, фіксуючи його як фотографію для нащадків.

Тож і нарис про ніжинських греків містив багато цікавих подробиць.

Передусім О. Афанасьєв передав колоритну **зовнішність** греків: «нежинские греки, несмотря на давнее переселение их в Россию и перерождение в нескольких поколениях, постоянно сохраняют до сих пор свою народную физиономию. Глаза и волосы, как смоль черные, нос – так называемый, - греческий, которого иначе и назвать невозможно, какое-то гордое спокойствие во всей наружности, во время молчания, и важность в разговоре, сопровождаемое жестами, - надобно еще прибавить красивые, черные усы – и теперь вы получите совершенное понятие о наружном виде здешнего грека. Жаль, что нежинские красавицы не имеют такой оригинальности: природных гречанок в Нежине очень мало» [3, с.17-18].

Внутрішній світ простих греків вразив О. Афанасьєва піднесеністю: «В самой бедности сквозь лохмотьях проглядывает у них высокая душа!» [3, с.21]. І вона виявляється насамперед у фольклорі. Молодий автор, як і його наставник І. Кулжинський, вважав, що «народная поэзия и музыка есть язык народного сердца» [3, с.21]. У піснях ніжинських греків *палікарів* (учасників антитурецького повстання на Балканах – *ред.*) Афанасьєв вловив «уныние, однообразие рабства и крайнее отчаяние» [3, с.21]. Ніжинський гімназист подав у нарисі вражаючу картину єднання вразливих грецького і українського сердець у момент сприйняття тужливої мелодії національного інструмента кітелі, схожого, за висловом О. Афанасьєва, на балалайку. «Около меня было еще несколько слушателей-греков. Они плакали – и я заплакал» [3, с.21] І це не дивно. Сентиментальна вдача полтавчанина, що з молоком матері ввібрала в себе також тужливі мелодії рідного краю, як камертон, відгукнулась на близький серцю настрій. О. Афанасьєв, як і його земляк Є. Гребінка, неодноразово наголошували на пронизливому сумі українських пісень. Так, Є.Гребінка у вірші «Признание» (1839) писав:

*Как тяжкие вздохи печали глубокой,
Как матери вопли над гробом детей,
Мне в душу запали далеко, далеко
Украины песни моей* [5, с.96]

А в праці О. Афанасьєва «Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина» (вперше опублікована 1856 р.), написаній за результатами наукової етнографічної експедиції, подано досить розлогу характеристику українським народним пісням. Зокрема, О. Афанасьєв зазначав, що «мелодия у них вообще унылая, да и самые слова не отличаются веселостью. Исходив многие уголки, где поются эти песни, я очень редко встречал веселую, но и в той слышится всегда что-то заунывное» [2, с. 25]

О. Афанасьєв нагадав читачам про **особливе становище греків** в Російській імперії, яких можна було «причислить к дворянам; они также освобождены от телесного наказания, такие же имеют права на государственную службу; но, что всего важнее, они освобождены от всех обывательских повинностей, имеют великие преимущества по торговле» [3, с.18].

Досить детально Афанасьєв описав **громадянський устрій ніжинських греків** (наявність братства, що йде ще від часів Б.Хмельницького, привілеї, даровані російським патріархом та українськими гетьманами, наявність власного магістрату, де бувають «шумные греческие собрания, в которых не достаает только ораторской кафедры, не достаает Димосфена, чтобы они походили на собрания Афинян»; кав'ярні, де люблять грати в карти - у гру мар'яж). Йдеться також про велику роль греків у розвитку торгівлі («на всю Украину разлили благотворный свет промышленности») [3, с.19]. Відзначено, що 1816 р. греки заснували своє училище, яке називають Олександрівським [3, с.22].

О. Афанасьєв подав колоритні портрети представників **«лучших греческих фамилий»**: **Кромміди** (старого вченого-патріота («почтенный 90 летний старец до сих пор любит свою отчизну со всем жаром юношеского возраста. В молодых своих летах он издал многие греческие книги с собственными филологическими примечаниями. – В его доме часто останавливался светлейший Потемкин, очень любивший ученого хозяина» [3, с.19]); **братів Миколи та Анастасія Зосимів**, що уславилися добродійністю; **декількох палікарів**, які «около двух лет пред сим поселились здесь» і були хоробрими воїнами, що «первые возстали с Кн. Ипсиланти противу турецкого деспотизма. Благороднейшие лица!» [3, с.20]

Відчувається, що Афанасьєву як філологу дещо болить поступова втрата ніжинськими греками лексичного багатства рідної мови («здешние греки говорят бедным, необразованным языком»), недостатня їх обізнаність з багатшими джерелами рідної культури (« Не многии из них знают по-эллински и, вообще, можно сказать, что во всем Нежине, кроме профессора Иеропеса, никто не понимает Гомера в подлиннике» [3, с.22]).

Симпатії до греків, які становили характерну рису людського типу Ніжина, виявилися і в уривку з роману О. Афанасьєва-Чужбинського «Чугуевский казак» (1838) [1]. У 5,6 і 10 главах , написаних у стилі романтичної фольклорно-міфологічної оповіді раннього Гоголя, йдеться про кохання чугуївського козака Дмитра, сина вбитого поляками

полковника Сулими, до гречанки Олени, що була сиротою і сестрою Марії – дружини жорстокого землевласника Чайки, котрий хотів видати її силоміць за багатого сотника. Образ Олени, як і в античному міфіві, опоетизований. Вона прекрасна, вміє сильно і вірно кохати, на свято Івана Купала по-язичницьки молиться до криниці за своє кохання.

Отже, написаний на поч. ХІХ ст. нарис, який, до речі, ніколи не передруковувався, та уривок з роману «Чугуевский казак» О. Афанасьєва-Чужбинського яскраво засвідчують гармонійне співіснування на ніжинській землі двох давніх народів, приязне ставлення українців до греків. Обидва народи знаходили взаєморозуміння, збагачували один одного духовними скарбами фольклору та літератури.

Джерела та література:

1. Александр Степанович Афанасьев (Чужбинский). Чугуевский казак // Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского). Под редакцией П.В.Быкова. – СПб., 1891. – Т.VI.- С.235-241.
2. Александр Степанович Афанасьев (Чужбинский). Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина // Собрание сочинений Александра Степановича Афанасьева (Чужбинского). Под редакцией П.В.Быкова. – СПб., 1893. – Т.VII.- С.1-50.
3. А.Ч. Нежинские греки / Ч.А. // Украинский альманах. – Х., 1831. – с.17-24.
4. ВДАЧОН, Фонд 1359, Опис 1, справа 834, 287 арк.
5. Гребінка Є.П. Твори: У 3-х т./ Є.П.Гребінка – К., 1980. – Т.1. – 540 с.
6. Гребінка Є.П. Твори: У 3-х т./ Є.П.Гребінка – К., 1980. – Т.3. – 704 с.
7. Якубіна Ю.В. Гоголь і гімназія вищих наук: біографічний та ейдологічний виміри / Ю.В. Якубіна. – Ніжин, 2012. – 366 с.

Петро Моціяка (Ніжин, Україна)

З ІСТОРІЇ СЛАВЕТНОГО РОДУ КАТАЛЕЇВ

Минулого року в Ніжині з'явилася вулиця Каталеївська. Мало хто знав на честь кого вона була названа. Ще менше людей знає, що до революції в Ніжині були дві вулиці Каталеївські: 1-ша Каталеївська (теперішня вулиця 15 вересня) і 2-га Каталеївська (донедавна Ворошилова, а тепер –

Каталеївська). Ці вулиці були названі на честь випускників Фізико-математичного ліцею князя Безбородька, двох братів, греків за походженням, генералів російської армії Василя Васильовича і Георгія Васильовича Каталеїв.

Яка ж історія родоводу Каталеїв і які обставини привели їх на ніжинську землю, де вони пустили міцне коріння? Важко точно сказати, хто був першим з роду Каталеїв у нашому краї, проте найдавніше свідчення відноситься до 1763 р., коли в «Румянцевской описи Малороссии» (т.34, л.297) згадується про купчу грамоту полковника Івана Тарнавіота і значкового товариша Пантелеймона Каталея. Там вказано на маєток останнього у селі Плоскому Ніжинського повіту, який мав новий дерев'яний будинок із двома хазяйськими покоями, одна конюшня, два хліви, одна клуня та землі більше 300 десятин [1]. До речі, звання значкового товариша надавали тільки дітям полкової козачої старшини і тому, ймовірно, батько Пантелеймона Юрій (чи Георгій) входив до складу старшини Ніжинського або ж Київського полків. Припускаємо, що Яків Каталеї – хорунжий Гоголівської сотні (в 1776-1779 рр.) Київського полку міг бути братом Пантелеймона Каталея [2].

Стосовно походження Каталеїв немає однозначної відповіді. З історії роду Тарасевичів дізнаємося про Андрія Федоровича Тарасевича з містечка Мрин (теж Ніжинський полк). Роки його життя - десь від 1713 р. до 1794 р. Його дочка (на жаль, імені не вказано) була дружиною значкового товариша Пантелеймона Юрійовича Каталея, який був вихідцем з Македонії та з 1763 р. значковим товаришем Ніжинського полку і помер десь до 1784 р.[3]. У «Формулярном списке о службе Нежинского поветового земского суда подсудка губернского секретаря Василия Каталея» згадано Пантелеймона Каталея, який «...оный дед наш Пантелеймон Каталеї вышел из Турецкой области из числа греков и как он так по нём сын Алексей и оных Каталеев отец... службу отправляли сходственную дворянському званію в чинах значкових товарищей... дворянская комиссия по определению 1785 года ноября 10 числа ... признала Каталеев в дворянском достоинстве» [4]. Отже, стосовно походження роду Каталеїв маємо дві версії: відповідно першої рід походить з Македонії, а відповідно другої – з «Турецкой области из числа греков». Македонія – це Греція, Еллада, а «Турецкая область» - це історична область Понт (прибережна смуга від Синопа до Батумі та вглиб материка по хребту Понтійських гір) в Анатолії чи Малій Азії – сьогодні це територія Туреччини і Грузії. Тут здавна проживало багато греків, яких вирізняли назвою «понтійські греки». Яка версія є правильною – не беремося поки що з певністю стверджувати.

Цікавим моментом згаданого формулярного списку є помилка, коли Пантелеймона Каталея названо дідом Василя Васильовича Каталея (далі : Каталея Старшого). Насправді ж, вони є прадідом і правнуком відповідно. Як вдалося автору з'ясувати за метричною книгою Михайлівської церкви с. Плоского (за 1751-1779 рр.), батько Василя Васильовича – Василь

Олексійович помер 18 серпня 1777 р. у 31-однорічному віці [5] і тому не міг фігурувати у згаданому визначенні дворянської комісії від 10 листопада 1785 р. Немає там і Пантелеймона Юрійовича (можливо Георгійовича?) Каталея. Саме Василь Олексійович є онуком Пантелеймона Каталея, а його батько Олексій та дядько Іван (народився бл. 1728 р. і мав маєтність у с. Мрин) були синами Пантелеймона Юрійовича.

В Олексія Пантелеймоновича було два сини – Матвій (1757 р. - ?) і Василь (бл. 1746 – 18.08. 1777 р.). Матвій Олексійович відповідно до «Списку дворянських родів, що володіли маєтністю на території Ніжинського повіту» від 30 червня 1787 р. був одружений з дочкою титулярного радника Степана Зотича Варварою. У їхньому шлюбі народилися дві дочки – Дар'я (нар.1779 р.) і Єфросинія (нар. 1782 р.), і тому прямих спадкоємців по чоловічій лінії Матвій Каталей не залишив. У документі зазначено, що у володінні вахмістра Матвія Олексійовича за останньою ревізією рахувалося спадкових 62 особи селян [6]. Стосовно ж маєтності Олексія Пантелеймоновича, то вона була розділена аж в 1783 р. між Матвієм Олексійовичем і вдовою Василя Олексійовича Уляною Євтихівною [7]. Пізніше маєток Матвія Олексійовича успадкував син Василя Олексійовича Василь Васильович [8]. До речі, у цьому ж «Списку» є інформація про військового товариша Івана Пантелеймоновича Каталея (59 років), який на цивільній службі був засідателем у нижньому земському суді в Ніжині та мав маєтність у Мрині. На той час він був удівцем і мав синів – Федора (22 роки), Павла (14 років), Миколу (12 років) та дочок – Агафію (19 років) і Тетяну (9 років) [9]. Іван Пантелеймонович у 1784 р. подавав на доказ дворянства копію «аршина» на свій чин військового товариша. У Родословних книгах чернігівського дворянства 1788 та 1790 рр. він був записаний до II частини [10].

У Василя Олексійовича і його дружини Уляни Євтихівни (померла після 1801 р.) були такі діти: Іван (бл.1765 – 13.01. 1771 р.), Юстина (27.09.1768 - ?), Федір (бл.1769 – 1.08. 1772) і Василь (1774 – 4.03. 1832)[11]. На жаль, у метричній книзі Михайлівської церкви за 1779-1782 рр. [12] не вдалося знайти інформації про Каталеїв, оскільки стан цього джерела потребує ґрунтовної реставрації – чорнило фактично вицвіло. Не знайшлося відомостей про рід Каталеїв і ще в трьох метричних книгах – за 1783-1788 рр., 1789-1794 рр., 1804-1808 рр. [13]. Натомість у метричних книгах за наступні роки є повна інформація про сім'ю Василя Васильовича Каталея Старшого та його дружини Катерини Іванівни.

Дворянин, губернський секретар Василь Васильович Каталей Старший у селі Плоскому мав родовий маєток. Його нерухоме майно складало будинок, гуральня, 150 десятин землі та 18 кріпаків чоловічої статі. У селі Лихачів Козелецького повіту було ще двоє кріпаків. З часом у Ніжинському повіті ним було прикуплено ще 100 десятин землі [14].

Служба Василя Васильовича була пов'язана з Ніжинським повітовим земським судом, де він працював протягом 1791-1806 рр. у чині колезького секретаря і губернського секретаря (з 1800 р.). У 1806-1812 рр. був

відповідальним за хлібні магазини, а з 1812 р. знову повернувся до повітового суду спочатку підсудком на три роки, а потім був обраним на посаду підсудка. На цій посаді він пропрацював до виходу у відставку після 1827 р. [15]. Помер Василь Васильович Каталей Старший 4 березня 1832 р. на 57-му році життя «від водянки», як записано у метричній книзі Михайлівської церкви [16].

У шлюбі Василя Васильовича і Катерини Іванівни народилося 10 дітей – 5 синів і 5 дочок. Першою народилася Анастасія або в 1806, або в 1807 р., оскільки на 1827 р. їй було 20 років і вона вже була заміжною за титулярним радником Барсуком [17]. Другою дитиною була дочка Олександра, яка народилася 1 травня 1809 р. [18], проте, не проживши і року, 13 лютого 1810 р. померла [19]. Того ж 1810 року, 18 грудня народився син Петро [20]. 23 лютого 1813 р. народилася дочка Євдокія [21]. Через три роки, 14 лютого 1816 р. з'явився на світ ще один син – Василь [22]. Третій син – Іван народився 27 січня 1818 р. [23]. Четвертий син – Георгій народився 8 березня 1820 р. [24]. Радісним для батьків було народження 23 лютого 1823 р. близнят – сина Миколи і дочки Олександри, названої ім'ям дочки, померлої в 1810 р. [25]. Останньою народилася 25 квітня 1825 р. дочка Ольга [26]. Цікаво, що всіх дітей хрестив один священник – Михайло Мензиховський, а в синів Василя Васильовича і Катерини Іванівни хрещеним батьком був Микола Іванович Каталей з Мрина (дядько Василя Васильовича).

Всі дочки після заміжжя покинули батьківське гніздо. Першою після смерті батька в 1832 р. вийшла заміж Євдокія. 13 грудня 1838 р. вона вінчалася з штабс-капітаном у відставці 35-річним Макарієм Федоровичем Сердюковим з Носівки [27]. На жаль, ми не маємо інформації про дітей Євдокії Василівни та її долю.

4 травня 1841 р. 18-річна Олександра вийшла заміж за 30-річного поручика Владикавказького козачого полку Івана Тимофійовича Хоменка (народився в Плоскому 14 листопада 1811 р.) [28]. На сьогодні не вдалося встановити, коли в них народилися перші діти. Це відомо тільки з 1851 р., коли в метричній книзі за 1841-1855 рр. є записи про народження 14 листопада 1851 р. сина Івана і 1 лютого 1854 р. сина Георгія. Хрещеною матір'ю Івана і Георгія була найстарша сестра Олександри Анастасія Василівна Барсук [29]. Крім того, в метричній книзі за 1856-1865 рр. є запис про народження 4 вересня 1856 р. дочки Віри, 16 вересня 1858 р. – сина Костянтина, 17 березня 1862 р. – дочки Дар'ї [30]. Метричні книги Михайлівської церкви за пізніші роки, на жаль, відсутні у фондах архіву і ми не маємо змоги простежити долю цієї сім'ї. Натомість у вдячній пам'яті жителів с. Плоского Олександра Василівна залишиться назавжди, оскільки в 1902 р. за власні кошти побудувала в селі початкову двокласну школу, будівля якої є діючою дотепер.

Останньою вийшла заміж наймолодша дочка Василя Васильовича і Катерини Іванівни – Ольга. 8 вересня 1847 р. вона обвінчалася з губернським секретарем з м. Березного Онисимом Опанасовичем

Булкіним, який був старшим за неї на 4 роки [31]. Про подальшу долю Ольги Василівни ми не маємо ніякої інформації.

Простежимо тепер долю синів Василя Васильовича і Катерини Іванівни. Наймолодший син Микола помер 21 квітня 1843 р. у 20-річному віці [32]. Найстарший із синів, Петро, у формулярному списку Василя Васильовича за 1827 р. не згадується, отже, він на той час вже помер. Коли саме, поки що не вдалося з'ясувати.

Іван Васильович став дійсним статським радником та кавалером і служив у столиці в Міністерстві внутрішніх справ як столоначальник Департаменту загальних справ. Його служба розпочалася в 1836 р. канцеляристом у Чернігівській казенній палаті, а в 1843 р. потрапив до Петербурга виконувачем обов'язки помічника столоначальника у вже згаданий Департамент загальних справ. Успішно просувався по кар'єрній драбині. За «отлично ревностною службою» отримував грошові премії в 125, 150 і 220 рублів сріблом. У 1847 р. отримав чин колезького секретаря і того ж року став столоначальником цього департаменту [33]. У 1849 р. Чернігівське дворянське Депутатське Зібрання отримало з Петербурга рішення Департаменту Герольдії Сенату про надання йому грамоти на дворянство та внесення його до списку потомствених дворян [34]. Немає інформації про сім'ю Івана Васильовича Каталея. За його формулярним списком 1848 р. зазначено, що він був ще не одруженим. За довідником «Петербургский Некрополь» дізнаємося, що Іван Васильович Каталей і Олександра Петрівна Каталей поховані поряд на Волковому православному кладовищі. Іван Васильович помер 9 червня 1873 р., а Олександра Петрівна – 5 лютого 1884 р. Тому найвірогіднішим є припущення, що це дружина Івана Васильовича [35]. Проте відомо, що 20 грудня 1855 р. у нього народився син Петро. Висловлюємо припущення, що в І.В. Каталея був ще син Василь і дочка Олександра, яка померла 18 квітня 1911 р. і похована на міському кладовищі в м. Євпаторія [36]. Василь Іванович Каталей був випускником 1878 р. (XXXVI випуск) елітного Александрівського ліцею в Петербурзі. Його однокласниками були відомі пізніше люди імперії: С.Д. Ган, І.В. Стенбок-Фермор, С.І.Тімашев, В.М. Урусов, А.А. Хвостов [37]. Відомо за послужним списком 1909 р. також про Федора Васильовича Каталея, який народився 15 квітня 1889 р. у Петербурзі, закінчив Пажеський корпус в 1908 р. і призначений корнетом Лейб-гвардії Кінного полку [38]. Подальша його доля, зокрема, протягом 1909-1920 рр., на жаль, невідома. Він емігрував за кордон і проживав станом на 1939 р. у Лондоні [39]. Разом з тим, у сімейному архіві Каталеїв є довідка, надіслана в 2011 р. з Великої Британії про його смерть 26 січня 1950 р. в районі Паддінгтон округу Вестмінстер північно-західної частини Лондона. Вказано, що померлий у віці 61 року був колишнім капітаном російської армії і що причиною смерті був туберкульоз [40]. Це і є, найімовірніше, онук Івана Васильовича Каталея.

Петро Іванович Каталей закінчив Пажеський корпус. Брав участь у війні 1877-1878 рр. з Туреччиною спочатку корнетом 2-го кінного полку

Кубанського козачого війська, а потім був прикомандирований до свого дядька – генерал-лейтенанта Василя Васильовича Каталея, який командував 3-ю гвардійською піхотною дивізією. Саме йому довелося виконати трагічну місію – доправити на батьківщину, в с. Плоске тіло вбитого в Болгарії Василя Васильовича Каталея. Повернувшись до полку, він продовжив службу в чині поручика. За бойові дії в Болгарії був нагороджений орденом Св. Анни 4-го ступеня, орденом Св. Станіслава 3-го ступеня і орденом Св. Анни 3-го ступеня. У 1882 р. вступив до Академії Генерального штабу, яку закінчив у 1885 р. і продовжив службу в армійській кавалерії. Одночасно з тим, Петро Іванович Каталей став ад'ютантом у Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора [41]. Пізніше, в 1892-1894 рр. він обіймав посади помічника військового губернатора та віце-губернатора Семиреченської області [42], протягом 1894-1904 рр. - віце-губернатора Волинської губернії та з 10 травня 1904 р. до 26 липня 1905 р. був губернатором Волинської губернії [43]. За формулярним списком 1911 р., він був у чині дійсного таємного радника. Мав нагороди: ордени св. Володимира 3-го ст., св. Станіслава 1-го ст., 2-го і 3 -го ст. з мечами, св. Анни 3-го ст. з мечами і бантом, 4-го ст. за хоробрість; знак «В пам'ять 300 летия царствования дома Романовых», та медалі «В пам'ять войны 1877 — 1878 г.», «В пам'ять царствования императора Александра III», «В пам'ять 300 летия царствования дома Романовых» [44].

Відомо також, що П.І. Каталей володів майоратом у Польщі, в Сувалківській губернії площею у 800 десятин землі. Був одружений з дворянкою Катериною Олександрівною Гриневською, проте ухвалою Санкт-Петербурзької консисторії, цей шлюб був розірваний «с заперещением ему навсегда вступать в новое супружество» [45]. Причини такої ухвали, як і склад сім'ї на момент розриву шлюбу, на жаль, не відомі. Пошуки будуть продовжені.

Найбільш відомим із синів Василя Васильовича Каталея (Старшого) є генерал-лейтенант Василь Васильович Каталей, якого можна називати Молодшим (14 лютого 1816 р. – 21 грудня 1877 р.). З приводу його дати народження є певні різночитання. На його могильній плиті викарбувано, що він помер «на 61 году от рождения». У його формулярному списку з Військово-історичного архіву в Москві читаємо, що він народився 16 лютого 1818 р. [46]. Посилання на 1818 р. є у біографічних нарисах генерала В.В. Каталея у більшості друкованих видань XIX-XXI ст. Натомість, у формулярному списку старшого з Каталеїв за 1827 р. знаходимо копію свідцтва про народження 27 січня 1818 р. і хрещення 2 лютого ще одного сина Василя Васильовича – Івана [47]. Тобто, виходить, що у подружжя Каталеїв у січні-лютому 1818 р. з інтервалом у три тижні народилися два сини? І ще таке. Якщо взяти до уваги дату 16 лютого 1818 р., то не зовсім зрозумілим є напис на могильному камені «на 61 году от рождения». Якщо так, то генерал загинув 21 грудня 1877 р. не маючи на момент смерті і 60 років. Точну дату народження було з'ясовано після

опрацювання автором метричних книг Михайлівської церкви села Плоского. Ось запис від 14 лютого 1816 р. «От губернского секретаря Василия Васильева Каталея и жены его Екатерины Ивановой родился сын Василий. Окрещён 17 числа приходским иереем Михаилом Мензиховским» [48]. Які причини таких розходжень, важко сказати, тим більше, що та ж сама історія з датою народження і в Георгія Васильовича Каталея – молодшого брата Василя. Розходження на ті ж два роки. Але про це трохи згодом.

Василь Каталей (молодший) був учнем ніжинського грецького училища, а з 1828 р. навчався в Гімназії вищих наук (з 1832 р. - Фізико-математичний ліцей), а закінчував навчання вже як випускник Ліцею в 1835 р. і за час навчання виявив себе здібним і стараним студентом. Більшість оцінок за документами, наприклад, 7-го класу – «3» і «4» - це тоді відповідало як «добре» і «відмінно» [49]. Його однокласником був майбутній письменник О. Афанасьєв-Чужбинський та батько відомого вченого Миколи Міклухо-Маклая. Двома роками раніше Ліцей закінчили майбутній письменник Яків де Бальмен і майбутній генерал-лейтенант Леонід Рудановський, який був родом із сусіднього з Плоским Мрина. Відразу ж після закінчення Ліцею Василь Каталей вступив на військову службу до Якутського піхотного полку унтер-офіцером на правах студентів (як тоді записували в документах). У 1838 р. став прапорщиком, в 1841 р. підпоручиком, в 1845 р. – поручиком, в 1849 р. – капітаном. Окрім Якутського полку він служив у 4-му піхотному корпусі, 3-й гренадерській піхотній дивізії, 11-му гренадерському Фанагорійському Генераліссимуса полку, 3-й гвардійській піхотній дивізії та був з неї переведений до Кексгольмського Імператора Австрійського полку, а згодом до Волинського полку. У 1855 р. став полковником і командиром Волинського полку, в 1860 р. – командиром Дніпровського полку, а в 1863 р. – командиром гренадерського Кексгольмського Імператора Австрійського полку. У 1864 р. йому було присвоєно звання генерал-майора і В.В. Каталея призначили командиром Литовського полку.

В.В. Каталей брав участь протягом вказаних років у військових діях 1849 р. проти революційної Угорщини, 1854-1855 рр. у російсько-турецькій війні, охороняючи «берега Естляндии». Під час польського повстання 1863 р. був у складі військ Варшавського військового округу. У формулярному списку за 1866 р. вказано, що поранень у боях він не отримував [50].

У 1869 р. В.В. Каталей був призначений командиром 3-ої піхотної дивізії і того ж року був зарахований до Свити Його Імператорської Величності та призначений командувати місцевими військами Казанського військового округу з одночасним зарахуванням по гвардійській піхоті. На останній посаді В.В. Каталей прослужив трохи більше двох років і у квітні 1872 р. був призначений командувати місцевими військами Петербурзького військового округу. Через рік, у травні 1873 р. «за особые отличия по службе произведен в генерал-лейтенанты» [51].

З 1875 р. В.В. Каталей брав участь в роботі Комітету по облаштуванню і навчанню військ, а протягом 1876-1877 р. був начальником військових сполучень діючої армії. За ці роки він написав низку статей по навчанню і вихованню військ, які друкувалися у «Военном сборнике» і «Русском инвалиде» [52].

У березні 1877 р. Василь Васильович Каталей був призначений начальником 3-ої гвардійської піхотної дивізії і взяв участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. Дивізія маршем пройшла через територію Румунії і вступила на території Болгарії, де вела активні бойові дії проти турецьких військ. Зокрема, дивізія відзначилася під час облоги м. Плевна, займаючи одну з важливих ділянок на підступах до міста. Наприкінці листопада 1877 р. стала надходити інформація про наміри турків прорвати кільце облоги. Уранці 28 листопада війська під командуванням генералів Каталея, Курлова та Мірковича підготувалися до оборони. Після 11-ої години дня турецькі війська пішли на прорив. Завдяки вмілому командуванню генерала В.В. Каталея вдалося зупинити ворога, а згодом перейшовши в наступ захопити ключові редути противника, що зумовило успіх дивізії у цих боях біля Плевни [53].

На початку грудня 1877 р. перед російською армією постало завдання обійти сильно укріплені позиції ворога і зайти з тилу, а для цього треба було подолати гірський перевал. Головними силами цього переходу були війська під командуванням генерала Каталея. Умови переходу були дуже складними: мороз до 10 градусів та глибокий сніг. Проте перехід вдался і 20 грудня дивізія В.В. Каталея вже переслідувала відступаючі турецькі війська. Командування армії наказало В.В. Каталею наступати у напрямку села Петричева і захопити його. Турки добре облаштували позиції навколо села і прагнули зупинити наступаючих. 21 грудня авангардна колона під командуванням В.В. Каталея увійшла у Петричевську ущелину і наблизилася до ворожих позицій. О другій годині дня розпочався бій в ущелині. Під вогнем ворога генерал Каталей віддавав розпорядження про передислокацію і посилення авангардних колон, керував боєм. Відстань до ворога була не більшою за 1,5 тисячі кроків. Мабуть, розпізнавши на відстані групу офіцерів на чолі з генералом Каталеєм, турки перенесли вогонь на них. Генерал Каталей був вбитий одним з перших. Смерть була миттєвою, і він впав з коня. Також було смертельно поранено генерал-майора Філософова та ще декількох офіцерів. Санітари винесли В.В. Каталея з поля бою. Генерала Філософова вдалося евакуювати з місця бою тільки коли посутеніло, проте наступного дня генерал помер [54].

Генерала Василя Васильовича Каталея однополчани характеризували як людину честі і благородства, як справжнього офіцера і батька для солдатів. Ось деякі уривки, які характеризують його людські якості:

«С особым самоотвержением переносил лишения начальник дивизии В.В. Каталей. Несмотря на то, что при штабе находились офицерские палатки, он большей частью спал на биваках, сидя в своей

коляске. Бували дні, коли він не приймав другої їжі, крім куска сухої галети та декількох стаканів чаю»;

«Его Высочество Принц Александр Ольденбургский нашел возможным, вследствие личной просьбы генерала Каталея, предоставить дивизии некоторые из имевшихся свободных помещений, как то: пустые сараи, хлебные лавки и т.п. Как эти помещения не казались скромными, но все же лучше, нежели биваковать на снегу, под открытым небом»;

«Часов в 11 вечера генерал Каталей, выходя из своей избы, услышал поблизости какой-то стон, и по его призыву подошел солдат лейб-гвардии Литовского полка, босиком дошедший до ночлега и приютившийся около стены дома... Генерал Каталей пригласил этого несчастного войти в избу для того, чтобы согреться у огня...» [55].

Після бою біля Петричевого командування ухвалило відправити тіла загиблих генералів для поховання на батьківщині, до їхніх родових маєтків. Тіло вбитого В.В. Каталея до с. Плоского супроводжував його ординарець, племінник Петро Іванович Каталей та односельчанин генерала солдат Михайло Бувайлик. Поховання генерала відбувалося вже в січні 1878 р. Поховали героя війни біля Михайлівської церкви.

До речі, у 1908 р. вдячний болгарський народ спорудив у Софії пам'ятник генералам Василю Каталею і Дмитру Філософову. Архітектором пам'ятника був Христо Златев, а скульптором – Кирил Плосков. Пам'ятник є постійно доглянутим і перебуває у гарному стані. У музеї с. Петричево є чимало матеріалів, пов'язані з генералом В.В. Каталеєм. Є також і портрет генерала, виконаний місцевим художником. На місці загибелі В.В. Каталея в ущелині біля села споруджено ще один пам'ятник генералу, який віддав своє життя за визволення Болгарії від турецького панування. Крім того, у храмі Різдва Христового, спорудженому на Шипкинському перевалі і який є своєрідним меморіалом, серед імен тих, хто загинув на війні 1877-1878 рр. першим на мармуровій плиті викарбувано ім'я генерала Василя Васильовича Каталея.

Ще один син Василя Васильовича Каталея (Старшого) – Георгій народився 8 березня 1820 р., охрещений 13 березня. Його хрещеним батьком, як і його інших братів був Микола Іванович Каталей з Мрина [56]. Разом з тим, у послужних списках Георгія Васильовича Каталея з Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі [57] та Російського державного військово-історичного архіву в Москві [58] вказано день його народження інший – 7 квітня 1822 р. Проте в тій же справі з Петербурзького архіву є копія свідоцтва про народження Георгія Васильовича Каталея, яка повністю збігається з нашим розшуком з метричної книги Михайлівської церкви у Плоскому. Тобто, Георгій Васильович Каталей народився 8 березня 1820 р. Як і у випадку зі старшим братом – Василем Васильовичем та ж історія – різниця в 2 роки між реальним і вигаданим днем народження. Чим пояснити такий дивний збіг – важко сказати.

У 1840 р. Георгій Васильович Каталей закінчив Фізико-математичний лицей князя Безбородька і повністю присвятив себе військовій службі. У січні 1841 р. він розпочав свою військову кар'єру фееерверкером 4 класу 11-ої Артилерійської бригади. Отримував звання: прапорщика – у червні 1843 р., підпоручика – у грудні 1844 р., поручика – у серпні 1847 р., штабс-капітана – у липні 1851 р., капітана – у жовтні 1855 р., підполковника – у лютому 1860 р., полковника – у серпні 1867 р. [59].

Його служба проходила у різних військових частинах: крім 11-ої він служив у 14-й, 13-й, 21-й (найдовше) Артилерійських бригадах та інших окремих загонах, які формувалися для виконання певних завдань під час Кавказької війни та Кримської війни (1853-1856 рр.). Г.В. Каталей служив під командуванням відомих генералів О.М. Лідерса, Д.В. Пассека, О.Є. Врангеля, М.І. Євдокимова і самого головнокомандувача військами на Кавказі князя О.І. Барятинського. У Кавказькій війні (1817-1864 рр.) Георгій Васильович Каталей брав участь з 1844 р., коли їхня бригада з Таврійської губернії була передислокована до укріплення Темір-Хан- Шура в Дагестані, звідки окремі команди чи загони здійснювали рейди проти горян Дагестану і Чечні. Того ж року, перебуваючи під командуванням О.М. Лідерса, він, ймовірно, міг неодноразово бачитися зі ще одним випускником Фізико-математичного лицюю князя Безбородька поетом і художником, ординарцем генерала Лідерса Яковом де Бальменом. Якби Г.В. Каталей продовжив службу під командуванням цього генерала, то наступного 1845 року він міг взяти участь у катастрофічній для російської армії Даргинській операції зі взяття резиденції імама Шаміля – селища Дарго в Чечні. 15 липня 1845 р. під час боїв за Дарго загинув Яків де Бальмен (Вражений смертю свого друга, Тарас Григорович Шевченко присвятив йому поему «Кавказ»). Загалом у цій операції, якою командував граф М.С. Воронцов, з 9500 солдатів і офіцерів було вбито 3510 чол., з яких 3 генерали, 28 штаб-офіцерів і 158 обер-офіцерів [60].

Протягом 1852-1853 рр. Г.В. Каталей у складі Дагестанського загону брав участь у бойових діях у прикаспійських районах південного Дагестану, а в 1853-1856 рр. у складі Еріванського (Єреванського) загону брав участь у російсько-турецькій війні на території турецької Вірменії, у районі міст Карс і Баязет. У бою з турками 17 липня 1854 р. на Чигільських висотах був поранений в коліно лівої ноги і отримав Височайший дозвіл на використання ручного костиля під час ходіння [61].

Протягом липня 1858-червня 1859 рр. Георгій Васильович Каталей воював на території Чечні під командування начальника лівого флангу Кавказької лінії генерала М.І. Євдокимова. Знесилені тривалою війною горяни вже не могли чинити тривалий опір і здавали одну територію імамату Шаміля за іншою. Було взято селище Ведено і Шаміль перебрався у свою останню резиденцію - аул Гуніб. Славу переможця Шаміля перехопив у Євдокимова сам головнокомандувач на Кавказі генерал-фельдмаршал О.І. Барятинський, під чие командування від 21 червня до 10 серпня 1859 р. перейшов і Г.В. Каталей [62]. Проте взяття аула Гуніб і

полонення Шаміля сталося 25 серпня, а Г.В. Каталей, найвірогідніше, вже не брав участі у штурмі Гуніба. Полонення Шаміля означало завершення бойових дій на Північно-Східному Кавказі.

За браком документів, не можемо точно простежити подальшу службу Георгія Васильовича Каталея. Єдине, що з певністю можна відзначити, це те, що в 1876 р. Г.В. Каталей пішов у відставку з армії, але вже у званні генерал-майора [63]. Помер Георгій Васильович 29 травня 1877 р. і похований поряд з матір'ю і старшим братом Василем на батьківщині у с. Плоскому.

Георгій Васильович Каталей мав велику сім'ю. Він одружився 17 квітня 1857 р. і вінчався у Богоявленській церкві с. Володькова Дівиця з дочкою місцевого землевласника, полковника у відставці Павла Трохимовича Карабановського Параскевою Павлівною. З його боку поручителями (старшими) при вінчанні були чоловіки сестер Георгія – Євдокії і Олександри – М.Ф. Сердюков та І.Т. Хоменко [64]. У шлюбі Георгія Васильовича і Параскеви Павлівни було 7 дітей: 3 сини і 4 дочки. Сини: Олександр, що народився 6 серпня 1859 р., Сергій, що народився 11 серпня 1860 р., Всеволод, що народився 21 квітня 1863 р. Дочки: Варвара, яка народилася 14 жовтня 1861 р., Олександра, яка народилася 9 березня 1866 р. і Софія, яка народилася 30 липня 1868 р. [65]. Четвертою дочкою була Клавдія, яка народилася в Петербурзі 30 квітня 1874 р. [66].

23 березня 1869 р. Чернігівське Дворянське Депутатське Зібрання на підставі поданих сім'єю Георгія Васильовича документів ухвалило: «причислить полковника і кавалера Георгия Васильевича Каталея, с детьми его - сыновьями: Александром, Сергием, Всеволодом и дочерьми: Варварою, Александрою и Софиею к роду Каталеев и внести в первую часть дворянской родословной книги» [67].

Доля дочок Георгія Васильовича і Параскеви Павлівни склалася, звичайно ж, по-різному. Олександра померла на 17 році життя 20 липня 1882 р. і похована в рідному селі. Софія навчалася в Петербурзі в Смольному інституті шляхетних дівчат і закінчила його в 1886 р. (це був 54-й випуск інституту) [68]. Про подальше її життя нічого не відомо. На жаль, мало що відомо про старшу дочку – Варвару. Єдина згадка про неї в архівних документах, що вона протягом 1881-1884 рр. навчалася в Петербурзі [69]. Також нічого не знаємо про долю Клавдії. Їхня мати – Параскева Павлівна померла 3 липня 1896 р. і похована в Салтиковій Дівіці [70].

Стосовно синів Георгія Васильовича, то тут теж є певні прогалини в повній інформації. Всі три сини пов'язали свою долю, як і батько, з військовою службою. Всі вони закінчили курс навчання і виховання у Пажеському корпусі – елітному військово-навчальному закладі Російської імперії, отримали звання камер-пажа і направлення до відповідних військових частин.

Олександр закінчив Пажеський корпус в 1877 р. і отримав призначення в лейб-гвардії Литовський полк [71]. Як прапорщик

Литовського полку брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр., і, зокрема, в грудні 1877 р. при переході через Балкани Литовський полк перебував у складі угруповання військ під командуванням генерал-лейтенанта Василя Васильовича Каталя – дядька Олександра. Невдовзі після війни, 11 листопада 1881 р. звільнився зі служби у званні поручика [72]. Про подальшу долю Олександра Георгієвича ми не маємо інформації.

Сергій Георгієвич був зарахований до Пажеського корпусу в 1874 р. У 1879 р. закінчив Пажеський корпус і в званні прапорщика розпочав службу в лейб-гвардії Єгерському полку. У квітні 1883 р. отримав звання підпоручика і того року був зарахований у запас гвардійської піхоти. Подальша його служба була пов'язана з прикордонною службою, зокрема, наприкінці 1890-х рр. він служив у Велюнській бригаді Прикордонної сторожі [73]. Станом на 1898 р. він служив поручиком в Томашівській бригаді Окремого корпусу прикордонної сторожі в Люблінській губернії [74]. Цікаву деталь з життя камер-пажів, а також згадку про Сергія Георгієвича ми знаходимо у спогадах його товариша по корпусу Михайла Осоргіна – відомого діяча останніх років імперії, а згодом емігранта. У спогадах є декілька сторінок опису літніх таборів у Красному Селі, де майбутні офіцери практикувалися у військовій справі та приривчалися до життя при дворі, оскільки імператорська сім'я часто бувала у розташуванні табору. Михайло Осоргін, зокрема, згадував: « В пять часов под командою своего офицера мы шли купаться на Дудергофское озеро, и здесь особые ловкачи показывали своё умение плавать. Помню, как камер-паж Каталей удивлял нас всегда своими фокусами. Он был красивый стройный юноша и несмотря на свою худобу в воде был, как в родной стихии. Он всегда бросался в воду с высокого трамплина, перекувыркнувшись несколько раз в воздухе. Я, как не умеющий плавать, предпочитал обливаться дома» [75]. Невідомо також стосовно сім'ї Сергія Георгієвича і як склалася його подальша доля на початку ХХ ст.

Наймолодший син Георгія Васильовича і Параскеви Павлівни – Всеволод закінчив Пажеський корпус у 1883 р. і отримав направлення на службу до лейб-гвардії Єгерського полку, в якому перед тим служив його брат Сергій. У липні 1888 р. у званні поручика він був переведений вже штабс-ротмістром до Прикордонної сторожі [76]. Його подальша служба проходила в Польщі, в Калішській бригаді Окремого корпусу Прикордонної сторожі, де станом на 1905 і 1906 рр. він у званні підполковника командував 3-м відділом бригади. Відділ розквартирувався у селі Гродзиськ Калішської губернії [77]. На жаль, ми не маємо інформації про те, чи він брав участь у Першій світовій війні і коли вийшов у відставку. Всеволод Георгієвич мав сім'ю і, здається, двох синів – Георгія, який народився в 1890 р. і Костянтина, який народився 8 вересня 1893 р. у Володьковій Дівиці Ніжинського повіту.

Про старшого сина Георгія відомо, що він закінчив військово училище. Після перемоги більшовиків вступив до Червоної армії і станом на початок 1921 р. був заступником начальника штабу 22-ої дивізії. Був

заарештований 10 квітня 1921 р. і звинувачений в контрреволюційній діяльності. Засуджений Красноярським ГубЧК на 3 роки виправно-трудова таборів. Проживав у м. Ачинськ. У 1927 р. був позбавлений громадянських прав як колишній штабс-капітан царської армії. Був реабілітований 15 серпня 1998 р. прокуратурою Красноярського краю [78]. Ніякої іншої інформації про Георгія Всеволодовича Каталей на сьогодні ми не маємо.

Костянтин Всеволодович Каталей теж був офіцером. Цікаво, що в його послужному списку, складеному 10 лютого 1927 р. зазначено його національність як українець, а рідною мовою він назвав російську. Володів французькою і німецькою мовами. Вказав, що з батьками зв'язок втратив під час громадянської війни. Костянтин Всеволодович закінчив Київський кадетський корпус в 1913 р. і наступного року – Єлизаветградське кавалерійське училище. У жовтні 1914 р. отримав перше офіцерське звання – корнета і потрапив на службу до 10-го гусарського Інгерманландського полку, але вже через місяць був переведений до 9-го гусарського полку, в якому воював на фронті до кінця 1917 р. За безперервне перебування на фронті протягом 9 місяців йому було присвоєно звання поручика [79]. У березні 1919 р. був мобілізований на службу до Червоної армії і призначений командиром 1-го Окремого кавалерійського дивізіону в м. Чугуїв. За гарну службу при переформуванні дивізіону в полк був призначений помічником командира полку. У 1919-1920 рр. брав участь у бойових діях проти армії Денікіна у складі 6-го і 41-го кавалерійських полків та проти армії Врангеля в Таврії і Криму, командуєчи 115-им кавалерійським полком 6-ої армії. При виході з Криму його полк брав участь у бойових діях проти армії Махна (до січня 1921 р.) [80]. Протягом 1920-1923 рр. перебував також і на інших посадах. У жовтні 1924 р. К.В. Каталей був призначений командиром Окремого кавалерійського ескадрону 22-ої Краснодарської дивізії. Далі була рутинна служба в різних частинах Північно-Кавказького військового округу. Останній запис про службу зроблено в жовтні 1929 р., коли було вказано про його участь в маневрах округу протягом вересня-жовтня 1929 р. [81]. Отримував неодноразово подяки за затримання бандита та за гарну службу, а також грошову премію за боротьбу з бандитизмом [82].

Завершення військової кар'єри Костянтина Всеволодовича Каталей було таким же, як і в багатьох офіцерів російської армії, які як «воєнспеци» перейшли на службу до Червоної армії. У січні 1930 р. його було засуджено військовим судом при 22-ій і 74-ій стрілецьких дивізіях відповідно до ст. 193/17 Кримінального кодексу на 2 роки позбавлення волі. У послужному списку не вказано за що К.В. Каталей отримував таке покарання. Проте військовий трибунал Північно-Кавказького військового округу, переглянувши ухвалу суду, своїм рішенням зменшив покарання до одного року без суворої ізоляції і заміною її примусовою працею [83]. Як тоді говорили: «В нас ні за що не саджають», щоб виправдати безпідставні покарання чи вказати, що партія не помиляється. До речі, К.В. Каталей до

більшовицької партії так і не вступив, хоча й перебував багато років на командних посадах. Разом з тим, рішенням ЦВК СРСР від 26 березня 1930 р. К.В. Каталей був звільнений від вироку (очевидно, що був засуджений безпідставно), вважаючи решту терміну покарання умовною. Через два тижні, 7 квітня 1930 р. у своєму полку командування ухвалило дещо дивне рішення: «відповідно до ст. 55 Кримінального кодексу тов. Каталей вважати не судимим, оскільки протягом випробувального терміну він не вчинив нового злочину» [84]. Цілком очевидно, що командування таким рішенням знімало з себе вину за цілком інспірованою справою проти свого товариша по службі, а можливо не хотіло карати того, хто був причетний до суду над К.В. Каталеєм. За словами його онука Володимира Олеговича Каталея, «якби не іменні подарунки від Ворошилова (кінь арабської породи і шабля), розстріляли б» [85] діда. На жаль, немає документів про те, як Костянтин Всеволодович пішов з військової служби і коли, та як склалася його доля далі. Відомо тільки те, у 1930-х рр. він і його сім'я були репресовані і вислані на поселення на Урал. Помер він 30 вересня 1958 р. у м. Перм і похований на місцевому Єгошинському кладовищі.

Дружиною Костянтина Всеволодовича була Ксенія Олександрівна Андрієвська (10.06. 1898 – 17.01. 1967) [86]. У їхньому шлюбі був один син – Олег, який народився 3 серпня 1916 р. в с. Балаклія Зміївського повіту Харківської губернії. Він закінчив Московський енергетичний інститут, а 11 липня 1941 р. добровольцем пішов на фронт, дійшовши бойовим шляхом у складі 61-ої армії до Берліна. За бойові заслуги був нагороджений орденами «Червоної Зірки» і «Вітчизняної війни» 2-го ступеня та медалями: «За оборону Кавказу», «За визволення Варшави», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». Закінчив війну О.К. Каталей у званні лейтенанта.

Після демобілізації Олег Костянтинович працював до 1955 р. в «Молотовгесбуд», а потім був переведений на роботу по спеціальності безпосередньо на Камську ГЕС. У 1958 р. він перейшов на роботу на завод «Камський кабель» і працював до останнього свого дня начальником електроцеху. Виявив себе як винахідник і отримав (разом з групою колег) декілька патентів на винаходи. Так, наприклад, авторське свідоцтво №920927 було видане у 1982 р. Державним комітетом СРСР у справах винаходів і відкриттів за винайдений О.К. Каталеєм, Л.Д. Вагановим і Г.П. Макієнком спосіб підготовки трьохжильного силового кабелю з розділеними елементами до монтажу кінцевих і мачтових муфт. О.К. Каталей мав звання заслуженого винахідника СРСР.

Олег Костянтинович (помер 27.07.1988 р.) був одружений з Ольгою Іванівною Тарасовою (нар. 28.10. 1923 р.) і у шлюбі вони мали сина Володимира (4.08. 1949 – 27. 08. 2013) і дочок Інну (нар. 27.10.1946 р.) та Людмилу (нар. 17.09.1951 р.). Володимир Олегович закінчив хімічний факультет Пермського політехнічного інституту і вже в 23 роки став заступником головного технолога хімічного заводу. Через півтора року був призначений керівником групи цехів у виробничому об'єднанні, а потім –

вже в 28 років – заступником начальника управління. В інтерв'ю місцевій газеті «Огни Кубани» (м. Кропоткін Краснодарського краю), відповідаючи на запитання журналістки чому в нього якась неймовірна жага йти тільки вперед, він відповідав так: «А тому, що завжди заважали. Тому я навчився жити і працювати не завдяки чомусь, а всупереч... Я не можу сидіти на місці. Мені треба дихати тим, чим дише виробництво, тому я завжди... біжу». Його двічі виключали з партії і двічі відновлювали [87].

Володимир Олегович разом з сім'єю (дружина – Коурова Людмила Василівна (23.07.1951 р.) і син Костянтин (нар. 28.09. 1974 р.) переїхали з Уралу на Кубань, до міста Кропоткіна в 1992 р., де він став організовувати приватний бізнес у місті, а потім у Краснодарі по програмі «Соя». За два роки вдалося побудувати в Краснодарському краї 30 заводів з переробки цієї технічної культури. У такому темпі пройшло ще декілька років інтенсивної роботи, коли він жив у Кропоткіні, а на роботу їздив до Краснодару. У 2003 р. розпочав свій власний проєкт у рідному місті. Це втілювалося через два роки у створення найпотужнішої і найсучаснішої металобази на півдні Росії, причому вона була створена буквально на голому місці, точніше на місці колишнього звалища. Як сказав Володимир Олегович у згаданому інтерв'ю: «Моє завдання – допомогти відродженню промисловості... Я думаю, що найближчим часом виробничники міста це оцінять» [88].

І ще одне. Володимир Олегович жив не тільки металом. Він хотів зробити місто, в якому жив, красивішим, привабливішим. Наприклад, він біля створеної ним металобази (як В.О. Каталей говорив у інтерв'ю): «викопав озеро, запустив рибу, качок, черепах. Хочу побудувати через нього китайський місток. Та ви прийдіть до мого офісу і подивіться, які в мене там кімнатні квіти ростуть». Володимир Олегович прагнув і до краси фізичної, займався спортом, культивував у місті теніс [89]. Крім того, Володимир Олегович був відомим у краї благодійником – надавав допомогу школам, церкві. Неодноразово отримував листи з подяками від різних установ та був нагороджений грамотами від тих, хто отримував благодійну допомогу. У 2014 р. на території Свято-Покровського собору м. Кропоткіна було встановлено бронзового пам'ятника князю Володимиру та першому митрополиту Київському Михайлу. Проєкт пам'ятника був замовлений Володимиром Олеговичем, якому, на жаль, не судилося побачити його встановлення (Володимир Олегович пішов із життя 29 серпня 2013 р.). Як писав автор багатьох біографічних книг Б.А. Костін, що завершення роботи Володимир Олегович, на жаль, не бачив, «а інакше, як справжня православна людина, зрадів би» [90]. Справу батька завершив його син – Костянтин Олегович. Створювали пам'ятник московські скульптори Валерій Володимирович і Наталія Вікторівна Никифорови та письменник-історик, заслужений працівник культури Росії Борис Акимович Костін. Загалом же, кошти на створення чудового пам'ятника пожертвували Леонід Анастасович Терсенов, Володимир Олегович та Костянтин Олегович Каталей. Ця скульптурна композиція є прикрасою

храмового комплексу і гармонійним доповненням Покровського собору – пам'ятника історія та архітектури XIX ст. [91].

Другою, не менш важливою, стороною діяльності Володимира Олеговича і його сина Костянтина була робота по збереженню пам'яті про предків славного роду Каталеїв, пошуки всіх можливих представників роду. За результатами значної пошукової роботи вдалося знайти і простежити родовід Каталеїв від першої половини XVIII ст. Витоки історії роду виявилися на Чернігівщині, недалеко від Ніжина в селах Плоске і Володькова Дівця (тепер села Носівського району). Володимир Олегович і Костянтин Володимирович протягом 2012-2013 рр. відновили могильний комплекс Каталеїв та їхніх родичів на кладовищі у Плоскому та надали велику допомогу Михайлівській церкві. Зокрема, на благодійні кошти В.О. і К.В. Каталеїв для церкви придбали велику ікону Петра і Павла (розписували її чудові майстри з Палеха Івановської області), декілька нових дзвонів, надали грошові кошти. Крім того, їхнім коштом на в'їздах до с. Плоского (зі сходу і заходу) було встановлено два поклонних хрести. Також була надана грошова допомога церкві у с. Володькова Дівця.

Роком раніше, у 2011 р. В.О. і К.В. Каталеї побували в Болгарії, в місцях, де точилися бойові дії російсько-турецької війни 1877-1878 рр. і яких брали участь декілька представників роду, а один з них – генерал-лейтенант Василь Васильович Каталей загинув. Вони відвідали краєзнавчий музей у с. Петричевому, побували на Шипкинському перевалі у храмі Різдва Христового, спорудженому в пам'ять визволителів Болгарії, а до пам'ятника двом генералам у Софії (В.В. Каталею і Д.А. Філософову) поклали квіти. Їхнім коштом в улоговині біля с. Петричевого, де загинув В.В. Каталей, 6 травня 2011 р. вони встановили пам'ятний обеліск.

Коли ж В.О. і К.В. Каталеї у 2012 р. висловили пропозицію про вшанування пам'яті генералів Василя Васильовича і Георгія Васильовича Каталеїв в їхній alma mater, то тодішній ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя професор О.Д. Бойко запропонував облаштувати на фізико-математичному факультеті аудиторії В.В. і Г.В. Каталеїв та видав розпорядження про виділення коштів на ремонт аудиторії та підготовку відповідних експозиційних матеріалів видавництвом університету. Необхідні документи та світлини були надані сім'єю Каталеїв, яка, крім того, замовила у художника А.Д. Лукашонка (Санкт-Петербург) і скульпторів В.В. і Н.В. Никифорових (Москва) портрет і бронзове погруддя В.В. Каталея. Ці твори відомих митців були подаровані університету в серпні 2013 р. і їх можна побачити в музеї історії Ніжинської вищої школи. Стосовно ж Каталеївської аудиторії, то всі роботи з облаштування її експозиції були проведені у серпні 2013 р. доцентом В.О. Аніщенком та автором цих рядків.

Як вже зазначалося, добродійну місію сім'ї Каталеїв продовжує сьогодні Костянтин Володимирович, який в 1993 р. закінчив Пермський технікум залізничного транспорту, а в 1998 р. – Пермський державний технічний університет та отримав кваліфікація інженера. Він продовжує

справу батька і керує роботою Кропоткінської металобази, а з 2017 р. виявляє себе і в іншій іпостасі – став членом Кропоткінської первинної організації Краснодарського крайового відділення Російського товариства істориків-архівістів. За особистий внесок у справу спорудження пам'ятника князю Володимиру в 2015 р. К.В. Каталей був нагороджений ювілейною медаллю РПЦ «В пам'ять 1000-ліття преставлення равноапостольного великого князя Володимира». 26 липня 2015 р. в Свято-Покровському соборі м. Кропоткіна відбулися єпархіальні урочистості, присвячені 1000-річчю преставлення святого рівноапостольного великого князя Володимира, Хрестителя Русі. Урочисті недільні богослужіння здійснив єпископ Тихорецький і Кореновський Стефан. Під час цих урочистостей єпископ Стефан вручив медаль Костянтину Володимировичу, якою він нагороджувався за свою добродійну діяльність [92]. Відзначена церквою діяльність Костянтина Володимировича є багатогранною. Він матеріально допомагає дитячим садкам, школам, церкві, за що завжди отримує листи з подяками і грамоти від освітніх установ і митрополита Єкатеринодарського і Кубанського Ісидора. У 2014 р. Костянтин Володимирович передав до музею Миколи Гоголя в Ніжинському державному університеті ще одну вартісну річ – картину «Дорога» відомого художника з Петербурга А.Д. Лукашонка. Картина створена за мотивами творчості видатного письменника, вихованця Гімназії вищих наук у Ніжині – М.В. Гоголя.

Костянтин Володимирович має чудову сім'ю - дружину Наталю Миколаївну (нар. 3.11. 1975 р.) дочок Анну (нар. 11.12. 1995 р.) і Ксенію (8.10. 2001 р.) та сина Всеволода (нар. 9.10. 2011 р.). То ж, як кажуть в Україні, «нехай цьому козацькому роду та й не буде переводу!»

Таким чином, історія роду Каталей, простежена нами на глибину трьох століть, дає підстави стверджувати, що його славетні представники залишили помітний слід в історії України і Росії, перебуваючи серед еліти української шляхти і російського дворянства. Естафета поколінь продовжується і, немає сумніву, що нові яскраві сторінки будуть вписані в історію цього родовою.

Джерела та література:

1. В.О. Аніщенко, О.В. Аніщенко, М.І. Супруненко, І.В. Супруненко. Генерал-лейтенант В.В. Каталей /В.О. Аніщенко [та ін.] //Фізико-математичні записки: Збірник наукових праць. – Ніжин: НДУ, 2006. – С.5.
2. Кривошея В.В., Іржицький В.Ю. Українська козацька старшина Київського полку/В.В. Іржицький //Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць /Гол. ред. В.М. Вашкевич.- К., 2009. - Вип. 20. - С. 154.
3. Тарасевичи [електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.petergen.com/bovkalo/ros/tarasevich.html>.- Назва з екрану.
4. Аніщенко В.О. Генерал-лейтенант В.В. Каталей. – С. 5.
5. Державний архів Чернігівської області (далі: ДАЧО), Ф.679, оп.18, спр.376, арк. 72.

6. Дудченко Г.М. Ніжинське дворянство наприкінці XVIII ст. (матеріали до генеалогії) /Г.М. Дудченко //Ніжинська старовина.- К., 2010.- Вип. 9 (12). – С. 142.
7. Там само. – С. 159.
8. Аніщенко В.О. Генерал-лейтенант В.В. Каталей. – С. 5.
9. Дудченко Г.М. Ніжинське дворянство наприкінці XVIII ст. – С. 143.
10. Там само. – С. 159.
11. ДАЧО, Ф.679, оп.18, спр.376, арк. 12 зв, 63 зв., 65.
12. ДАЧО, Ф.679, оп. 18, спр.378.
13. ДАЧО, Ф.679, оп. 18, спр. 379, 380, 382.
14. Аніщенко В.О. Вказ. праця. – С.5.
15. Российский государственный исторический архив (далі: РГИА), Ф.1343, оп.23, спр. 2179, арк. 8-9.
16. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.386, арк. 143.
17. РГИА,Ф.1343, оп.23.спр.2179, арк.9.
18. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.383, арк.4.
19. Там само. – Арк.115 зв.
20. Там само. - Арк. 20.
21. Там само. - Арк. 39 зв.
22. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.382, арк. 65.
23. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.384, арк. 1 зв.
24. Там само. - Арк. 18.
25. Там само. - Арк. 42 зв.-43.
26. Там само. - Арк. 59.
27. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.385, арк. 74.
28. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.387, арк. 8 зв.
29. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.388, арк. 103 зв.-104, 132 зв.-133.
30. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.377, арк. 13 зв., 53 зв., 128 зв.
31. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.387, арк. 67.
32. ДАЧО,Ф.679, оп.18, спр.389, арк. 15 зв.-16.
33. РГИА, Ф.1343,оп.23, спр. 2179, арк.12.
34. Там само. - Арк. 44-44 зв.
35. Петербургский некрополь: [справочник]: в 4 т. - Т. 2: (Д - Л) [сост. В.И. Саитов]. – Репр. воспр. изд. 1912-1913 гг. – СПб.: Альфарет, 2006. – С.346.
36. Александра Ивановна Каталей/Чулков Н.П. Русский провинциальный некрополь.- М.,1996 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://rosгенеa.ru/?a=11&r=4&s=%CA%E0%F2%E0%EB%E5%E9>
37. Список выпускников Александровского лицея [Електронний ресурс].- Режим доступу: <https://wiki2.org/ru.-Назва з екрану>.
38. Российский государственный военно-исторический архив (далі: РГВИА), Ф.409, оп.1, спр. 25371, арк. 23-24 зв.
39. Фёдор Васильевич Каталей / Чулков Н.П. Русский провинциальный некрополь.- М.,1996 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://rosгенеa.ru/?a=11&r=4&s=%CA%E0%F2%E0%EB%E5%E9>.

40. Особистий архів сім'ї Каталеїв – м. Кропоткін, Російська Федерація.
41. Фрейман О.Р. фон. Пажи за 184 года (1711-1895). Биографии бывших пажей, с портретами/ О.Р. фон Фрейман.- Вып. 7. - Фридрихсгамн: Народная Типография, 1896, с. 681.
42. Губернии Российской империи. История и руководители. 1708-1917.- М.: Объединённая редакция МВД России, 2003. - С. 399.
43. Там само. - С. 410.
44. Придворный календарь на 1915 год. Комментарии [Электронный ресурс].- **Режим доступа:** <https://www.proza.ru/2015/03/06/1204>. - **Назва з екрану.**
45. РГИА, Ф.1284, оп.46, спр.215, арк. 125-135.
46. РГВИА, Ф.400, оп. 17, спр.3646, арк. арк. 25,42.
47. РГИА, Ф.1343, оп.23, спр.2179, арк. 10-10 зв.
48. ДАЧО, Ф.679, оп.18, спр. 383, арк. 65.
49. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, Ф.1359 , оп.1 , спр.834 , арк. 255-261.
50. РГВИА, Ф.400, оп. 17, спр. 3646, арк. 25-26.
51. Там само. - Арк. 45 зв.-46 зв.
52. Свистовская Л.Н., Киселев В.И. Генерал Каталей / Л.Н. Свистовская //Бомбардир.- 1999. - № 8.- С.34.
53. Аніщенко В.О. Вказ. праця. - С. 7.
54. Там само. – С. 11-12.
55. Там само. - С. 9.
56. ДАЧО, Ф.679, оп.18, спр.384, арк. 18.
57. РГИА, Ф.1343, оп.23, спр. 2179, арк. 56.
58. РГВИА, Ф.400, оп.9, спр. 13751, арк. 92.
59. РГИА, Ф.1343, оп.23, спр.2179, арк. 49 зв.
60. Покровский Н.И. Кавказские войны и имамат Шамиля /Н.И. Покровский.- М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2009.- С.404.
61. РГИА, Ф, 1343, оп. 23, спр. 2179, арк. 66-66 зв.
62. Там само. - Арк. 66.
63. РГВИА, Ф, 400, оп.9, спр. 13751, арк. 92.
64. ДАЧО, Ф.679, оп. 18, спр. 85, арк. 115 зв.-116.
65. РГИА, Ф, 1343, оп. 23, спр. 2179, арк. 50-50 зв.
66. Клавдия Георгиевна Каталей [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://www.geni.com/people/6000000035367912996>.- **Назва з екрану.**
67. РГВИА, Ф.400, оп. 23, спр. 2179, арк. 50 зв.
68. София Георгиевна Каталей / Чулков Н.П. Русский провинциальный некрополь.- М.,1996 [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://rosgenea.ru/?a=11&r=4&s=%CA%E0%F2%E0%EB%E5%E9>.
69. Личные дела учениц [Электронный ресурс].- Режим доступа: https://spbarchives.ru/web/group/information_resources.- **Назва з екрану.**

70. Параскева Павловна Каталей / Чулков Н.П. Русский провинциальный некрополь.- М.,1996 [Электронный ресурс].- Режим доступа: [http://rosgenea.ru/?a=11&r=4&s=%CA%E0%F2%E0%EB%E5%E9](http://rosгенеа.ru/?a=11&r=4&s=%CA%E0%F2%E0%EB%E5%E9).
71. Пажеский Его Величества корпус [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://regiment.ru/reg/VI/C/1/3-8.htm>.- Назва з екрану.
72. Фрейман О.Р. фон. Пажи за 184 года (1711-1895).- С.687.
73. Там само.- С. 696.
74. Памятная книжка Люблинской губернии на 1898 г. [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://archive.is/RDfD#selection-567.14-567.15>.- Назва з екрану.
75. Осоргин М.М. Воспоминания или Что я слышал, что я видел и что я делал в течение моей жизни. 1861-1920 /М.М. Осоргин.- М.: Российский фонд культуры, 2009. – С.162-163.
76. Фрейман О.Р. фон. Вказ. праця.- С. 715,857.
77. Памятная книжка Калишской губернии на 1906 год. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://okps.narod.ru/Spiski/Brigady/okps_12_br.htm. - Назва з екрану.
78. Георгий Вячеславович (помилка – треба Всеволодович - П.М.) Каталей [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/People/Lishency/Achinsk.htm>. - Назва з екрану.
79. Особистий архів сім'ї Каталей, арк. 14.
80. Там само. - Арк. 4, 7.
81. Там само. - Арк. 6-7.
82. Там само. – Арк. 11.
83. Там само. -Арк. 11.
84. Там само. - Арк. 11.
85. Глазунова Елена. Бегущий Каталей /Елена Глазунова//Огни Кубани, №140-141, 3 ноября 2005, с.7.
86. Вся наступна інформація надана нащадками Костянтина Всеволодовича.
87. Глазунова Елена. Бегущий Каталей. – С. 7.
88. Там само. – С.7.
89. Там само. – С.7.
90. Костин Б.А. Скульптор Валерий Никифоров /Б.А. Костин .- СПб: Ода, 2015, с.32.
91. Фролова М. Покровский собор. История, написанная нами.../М. Фролова. - // Журнал Тихорецкой епархии, 2016, № 4.- С.10.
92. Состоялось епархиальное празднование 1000-летия преставления равноапостольного князя Владимира [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://tiheparh.ru/index.php/archierey/archnews/item/1606-sostoyalos-eparkhialnoe-prazdnovanie-1000-letiya-prestavleniya-ravnoapostolnogo-knyazya-vladimira>. - Назва з екрану.

Надія Онищенко (Ніжин, Україна)

ГРЕКИ В НІЖИНІ: ТЕРНАВІОТИ

Родовий герб Терनावіотів

Наприкінці XVII – на початку XVIII століття у Ніжині мешкало багато греків. Можливо, їх було більше, ніж українців. Своєю діяльністю ці іноземці сприяли насамперед економічному зростанню міста. Ніжин у торговому відношенні був важливішим за Київ¹. Цікава їх роль у духовному житті нашого народу. Адже в цей час грецькі ієрархи православної церкви на Близькому Сході брали найактивнішу участь у політичних подіях в Україні. Саме вони були своєрідною протиположністю політиці окатоличення місцевого населення польським урядом, а пізніше і намаганням російського царизму підкорити Київську митрополію Московському патріархові.

Подвижниками православної віри в нашому місті була відома грецька родина Терनावіотів. Стерій Іванов Терनावіот прибув в Ніжин з Македонії приблизно в 1671 році². Як і інших греків наше невеличке місто приваблювало його вдалим географічним розташуванням. Тут перетинались сухопутні торговельні шляхи, що з'єднували Москву, Сибір та Поволжя з торговими центрами України, Литви, Польщі, Криму і вели до країн Середземномор'я та Близького Сходу. Гетьман Богдан Хмельницький універсалом від 9 травня 1657 року звільняв греків-купців від необхідності підкорятись полковницькій та міській владі³.

Як встановив О. М. Лазаревський, Стерій Терनावіот та його син Петро тривалий час володіли в Ніжині правом на «індуктний збір» – збирання мита з привізних товарів. Обидва займали посаду міського війта (Стерій – у 1714-1718 рр., а Петро – у 1727-1750 рр.)⁴. Універсалом від 8 травня 1714 року гетьман Іван Скоропадський на прохання війта Стерія Терनावіота зобов'язував полкову старшину сплачувати покуховний збір на користь міського магістрату⁵.

В листі 11 жовтня 1715 року І. Скоропадський звільняє дім війта і начальників від військового постю⁶. 4 жовтня 1729 року гетьман Данило Апостол універсалом Петру Терनावіоту підтверджує універсали І. Скоропадського від 1713 та 1717 років про заборону брати селян з Крут, Кагарликів, Хорошого озера і Печей на заготівлю сіна для війська⁷. Все це свідчення значної ролі цієї сім'ї в управлінні містом.

Стерій Терनावіот мав сестру Єлизавету і брата – афонського ігумена, настоятеля одного з грецьких монастирів Святої Гори. У зв'язку з тяжкою хворобою Єлизавети і вирішено було відправитись у далеку подорож до Святогорських угодників.

Подія відбувалась у другій половині XVII століття. Вона цікава для нас не тільки чудесним оздоровленням хворої, а й перевезенням в Ніжин духовної святині – ікони Богоматері Іверської.

Ікона ця вважалась однією з давніх копій, знятих зі справжньої чудотворної ікони Афонської Богоматері Іверської-Воротарниці. Названа копія була написана на дошці пахучого дерева, схожого на нашу липу, тільки густішого й важчого. Дошка та була раніше верхньою частиною одного з церковних престолів того грецького монастиря, де потім ікона стояла на брамі більше двохсот років. Коли ікону на Афоні поновлювали, то в той час за бажанням настоятеля монастиря і ченців були на її полях дописані дванадцять апостолів.

Стерії і Єлизавета Тернавіоти разом із родичами й слугами прибули до Афону ранньою весною. Жінкам не дозволялось ступати на землю Святої Гори, і тому вирішено було привезти на корабель уже згадану ікону, щоб відправити молебень саме тут. Три тижні простояв корабель біля Святих Гір. Богомольний Стерії щоденно відвідував Афонські монастирі, скити і келії, був у тій обителі, де на воротах була справжня Свята чудотворна ікона Афонської Богоматері Іверської-Воротарниці. А Єлизавета сумувала за тим, що їй доведеться розлучатись із іконою, яка зміцнила її від хвороб тілесних і душевних.

Дізнавшись про таке, старець-схимник, який декілька років мешкав у Ніжині, запропонував монастирському братству віддати ікону Єлизаветі Тернавіот. «Пусть она отвезет святыню в Богоспасаемый град Нежин и поставит её в своём благословенном доме. Богоматерь Иверская там насадит истинное благочестие и будет врачевать всех страждущих и скорбящих, которые к ней прибегнут с верою и пламенной молитвой»⁸.

Ікона, разом із благословенною грамотою, описом її історії та монастиря грецькою і російською мовами, разом з ніжинськими богомольцями і послушником із Афону Онуфрієм, була відправлена на Україну. Після подорожі морем і сушею Тернавіоти прибули в Лубни, де ікону урочисто внесли в монастирський храм. Під час церковної служби почувались удари грому, полився дощ, якого вже давно не було цього спекотного літа. Люди прославляли святу гостю, яка послала їм благо.

Нашадки Тернавіотів зберігали в родині багато історій про чудесні зміцнення під час подорожі ікони до Ніжина. Тут її зустрічали з великою пошаною. За вісім верст від Ніжина духовенство ближчих місцевостей на південь від міста з хрестами, іконами і корогвами зустріло поїзд біля переправи через ріку В'юнницю. Афонську святиню вийняли з футляра, підняли і хресним ходом понесли до самого Ніжина. Ще перед міською заставою почувались дзвони міських храмів, а перед самою заставою чекав хресний хід, у якому брало участь усе ніжинське духовенство з соборним протопопом на чолі. Там знаходилася вся сім'я Стерія Тернавіота, влада, знатні жителі міста, міське населення і люди з навколишніх сіл. Нарешті святиню занесли до храму. Очевидно, це був Миколаївський собор, зведений у 1655-1659 роках. Туди приходило дуже багато людей, навіть із

віддалених міст і сіл, щоб вклонитися Богоматері Іверській.

У день Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господнього після Божественної Літургії і молебна, Афонська ікона з участю міського духовенства була перенесена на Кручу в дім Тернавіотів, який називався потім домом войтів.

Її поставили в найбільшу залу, в південносхідному кутку, який зверху донизу оздобили малиновим оксамитом. Перед іконою повісили велику червонного золота лампаду, яку запаливав хтось із членів сім'ї Тернавіотів, або послушник Онуфрій, що жив у побудованій біля дому келії. Під іконою стояв невеликий із ліванського кедра аналой на якому були Біблія і старий дерев'яний хрест, а в верхній шухляді зберігалися документи, передані разом із іконою з Афону. Незважаючи на те, що ікона Богоматері Іверської знаходилася вже в Приватному удинку, багато богомольців приходили в дім войтів, щоб помолитись Цариці небесній. І скоро зала Тернавіотів перетворилася на каплицю, куди сходилися народ для поклоніння Афонській Святині.

З часом підйом народного духу послабшав. Відійшли у вічність Стерія і Єлизавета Тернавіоти, ті богомольці, які їздили з ними з Ніжина на Афон і бачили Святі Гори і давнє благочестя. Померли послушник Онуфрій, і син Стерія, Петро, який залишив своєму синові Івану великі маєтки в Ніжинському повіті, будинки в Ніжині і дорогоцінності, серед яких найцінніша – ікона афонська Богоматері Іверської-Воротарниці.

Християнське благочестя в сім'ї Тернавіотів не припинялося: всі вони щоденно молилися перед іконою Богоматері, щомісячно, як і раніше, служилися молебни. Але ніжинці стали забувати про святиню. Хоча й у цей час біля ікони відбувалися чудесні зцілення, які записував уже Іван Тернавіот. На свої кошти він збудував у Ніжині храм на славу Святого Славного і Всіхвального Апостола і Євангеліста Іоанна Богослова, який знаходиться і тепер на вулиці Миколи Гоголя. Купець заповідав поховати себе на Богословському кладовищі, причому побажав, щоб афонська святиня після його смерті була перенесена в Іоанно-Богословську кладовищенську церкву. Але його дочка Єлизавета Іванівна, що вийшла заміж за секунд- майора Миколу Еремійовича Родзянка, просила батька благословити її названою іконою і залишити її в прадідівському домі.

Іван Петрович виконав прохання дочки, але перед тим у 1786 році запросив із Афонської гори монаха-іконописця Якова. Той привіз із собою дві кипарисові дошки і на картоні зображення, списане зі справжньої афонської чудотворної ікони Богоматері Іверської-Воротарниці. Причому ще на Святій Горі він зробив на дошках вірні контури, а також написав внизу написи грецькою мовою того змісту, який продиктував йому настоятель-ігумен монастиря.

Монах Яков спочатку обновив ікону, яка знаходилась у домі Тернавіотів, а вже після цього зробив із неї дві копії. Одна з них була передана родичам Івана Тернавіота в Москву, а друга – в храм Іоанно-Богословського кладовища.

Сімейна реліквія Тернавіотів була перенесена в селище Хвилівка за декілька днів до вінчання Єлизавети Тернавіот із Миколою Родзянком. Там вона перебувала до лютого 1830 року. У старовинному домі цей час уже проживала дочка Єлизавети і Миколи теж Єлизавета з чоловіком Єгором Івановичем Величко. Вони ще не встигли перейти жити в щойно збудований новий будинок, як у старому сталася пожежа, що зруйнувала всі будівлі за винятком того кутка, де знаходилася ікона Богоматері Іверської. Але, на жаль, згоріли документи, передані 200 років тому зі Святої Гори.

Афонську святиню перенесли в новий дім, де вона перебувала і шанувалася до 1858 року, а звідти Єлизавета Величко перенесла її в старовинний дім Тернавіотів у хутір Боровий, неподалік від селища Зруб. Там у травні 1872 року знову сталася пожежа, і лише диво врятувало ікону. Люди в будинку, а це були жінки, прокинулись, коли дім уже палахкотів. Усі вибігли з нього з криками: «Пожежа. Рятуйте ікону». На цей галас прибіг Зрубівський хлопчик Федір Базар 15-16 років, слабенького здоров'я. Він вибив вікно, зірвав із гачка лампаду і кинув її на подвір'я. Потім зняв із костилів ікону і почав тягнути її на себе, але вона була прикріплена шнуром зверху. Смикнувши ікону сильніше, хлопчик впав разом із нею на підлогу, опинившись вниз. Випроставшись, він не зміг виставити її в вікно, бо воно виявилось замалим. Тоді Федір підняв угору ікону, яка важила більше двох пудів, і вибіг із нею через двері, що вже горіли. Вуглинки падали йому на голову і плечі, але він вискочив у сад і поставив ікону в безпечне місце під яблуню. Коли на пожежу збіглися люди і побачили, що всі будівлі повністю згоріли, були дуже здивовані врятуванню афонської святині. Всі глибоко повірили в те, що без допомоги Цариці Небесної слабенький хлопчик цього зробити не зміг би.

Після пожежі Єлизавета Миколаївна Величко переїхала жити в Ніжин і перевезла сюди ікону, а в 1885 році вона поселилася в Києві на квартирі племінника Віталія Миколайовича Фальковського, де й через рік померла. Її могилу на Байковому кладовищі розмила злива, а ікону Божої матері Іверської-Воротарниці успадкував уже згаданий племінник, статський радник, дворянин, дійсний член Церковно-археологічного товариства при Київській Імператорській духовній академії. Ще з юнацьких літ він запам'ятовував і записував історію сімейної реліквії, події і чудеса, пов'язані з нею і в 1913 році видав її окремою брошурою.

Священики радили Віталію Фальковському оновити ікону, тому що в деяких місцях на ній злущилася фарба. І 20 жовтня 1891 року він звернувся за допомогою до благочестивого і талановитого художника з містечка Семенівки Дмитра Захаровича Малярова. Оглядаючи святиню, художник помітив, що вона вже реставрувалася тричі. Причому він відкрив первісний живопис на синє-блакитному тлі. За бажанням власника ікони Маляров і залишив його, знявши фарби другого і третього оновлення. Після закінчення цієї філігранної роботи ікону перевезли в містечко Новоизбків, де 2 лютого 1892 року освятили⁹.

У 1899 році В. Фальковський переїздить на службу в Ніжин, а в жовтні 1901 року урочисто з Хресним ходом переносить ікону Богоматері Іверської в одну з сільських церков на Ніжинщині.

З того часу і до 2000 року, переживши радянські атеїстичні часи, Афонська святиня знаходилась і шанувувалась в тій церкві, де вінчалась правнука Стерія Тернавіота Єлизавета, у селі Кропивне Ніжинського району. 18 лютого пожежа знищила будівлю церкви Святої Варвари великомучениці і після неї ікону не було знайдено. Не хочеться вірити, що на цьому закінчується її багатостраждальна історія, і що її пам'ятатимуть лише ті, хто бачив цей образ.

Все видиме дочасне, а невидиме вічне. Людська пам'ять зберігає добрі справи в Ніжині грецької родини Тернавіотів. Згадаймо ще про одну таку. Пожежа 1756 року в Ніжині спопелила будівлі двох церков і келії Введенського дівочого монастиря. Ігуменя Елевферія, бабуся Івана Тернавіота, яка прийняла управління монастирем у 1747 році, залишилася зі своїми черницями під голим небом. Але вже незабаром стараннями ігумені тут виросла нова дерев'яна Іллінська церква, почали відбудовувати келії. Пізніше на місці цього дерев'яного храму знайшли свинцеву дощечку з написом: «Основана ця трапезна церква в честь і пам'ять святого пророка Іллі Фесвитянина в ніжинському дівочому монастирі при ігумені Елевферії. Покладені тут мощі св. російськ. кн. Олександра Невського року 1757 м. січня, 12 д.»¹⁰. Нехай же в нашому повсякденні нас наснажує подвижницьке життя наших духовних предків.

Джерела та література:

¹*Плохинский*. Иноземцы в старой Малороссии. Труды XII археологического съезда в Харькове, 1902 г. – Т. 1. – Москва, 1905 г. – С. 273.

²Там само. – С. 233.

³*Костенко І., Морозов О.* Грецькі храми в Ніжині. // Київська старовина. – 1993, № 2. – С. 69.

⁴Малороссийский гербовник. СПб, 1914 г. – С. 181.

⁵Ніжинський краєзнавчий музей. ПП – 2622.

⁶Ніжинський краєзнавчий музей. ПП – 2616.

⁷Ніжинський краєзнавчий музей. ПП – 2623.

⁸Краткое сказание об иконе Богоматери Иверской. – Киев, 1913. – С. 6.

⁹Там само. С. 9.

¹⁰*Астаф'єва М., Астаф'єв О.* Васса. // Газета «Просвіта». – 1994, №2-3.

Лілія Руденко (Ніжин, Україна)

**ПРОФЕСОР ЖИВОПИСУ
МИХАЙЛО СПИРИДОНОВИЧ ЕРАССІ (1823-1898)**

Ніжин - місто з неймовірно багатою історією. Не перестаєш дивуватися, як кожен новий рік відкриває невідомі знакові грані його «біографії», визволяє зі схрону пам'яті людської майже забуті імена. І, кожного разу, знов пересвідчуєшся у присутності якоїсь Творчої аномалії Ніжина, бо нічим іншим не пояснити таку кількість талановитих людей, чия доля торкнулася до нашого міста.

Нещодавно таким відкриттям стало ім'я Михайла Ерассі – одного з видатних російських пейзажистів середини XIX ст. Довгі роки ім'я художника перебувало на межі забуття, але на початку XXI століття творчість Михайла Ерассі викликала нову хвилю зацікавленості, здобула популярність й збурила неабиякий ажіотаж навколо творів. Його картини вишукують по провінційних музеях та приватних колекціях, атрибутують, регулярно виставляють на міжнародних аукціонах. Стартові ціни сягають 60 тис. у твердій валюті. 2010 року у Москві вийшла книга Наталії Преснової «Михаил Эрасси», про творчий шлях цього дуже модного свого часу живописця [1]

Михайло Спиридонович Ерассі (1823-1898) – народився у Ніжині, походив з ніжинських греків. З 1840-го по 1846 рік Михайло навчався у художній школі Олексія Гавриловича Венеціанова, якому доводився двоюрідним племінником [2].

У 1846 році Михайло Ерассі вступив на навчання до Петербурзької академії мистецтв. Архів академії зберігає цікавий документ: *«Нежинскому греку Михаилу Эрасси свидетельство. Означенного Михаила Эрасси родная мать, вдова гречанка нежинская Анна Михайловна Эрасси в поданном в греческий нежинский магистрат прошении известила, что ея родному сыну нежинскому греку Михаилу Спиридоновичу Эрасси потребно иметь от греческого магистрата свидетельство в том, что он есть законный ее сын. Состоит записанным в число Греческого нежинского общества, и что оно по жалованным грамотам и привилегиям, от всяких податей, повинностей и личной службы освобожден и к поступлению его в ученики Академии художеств никаких законопрепятствующих причин не имеется»*[3].

В академії Ерассі займається в пейзажному класі під керівництвом професора Максима Воробйова. Педагоги і критики відмічають характерну рису своєрідного живописного почерку художника – прагнення максимально реалістично передати натуру. «Прекрасному этому правилу следует господин Эрасси, добросовестно и отчетливо передавший все особенности нашей северной природы в своем *Сельском виде в окрестностях Выборга*. У него очень удачно также выполнены фигуры у избы, на первом плане: глядя на них, нельзя усомниться, что это наши

соседи, флегматические чухонцы», - нотував Д.Моцкевич у нарисі «Річна виставка Імператорської Академії мистецтв. 1850 » у часописі «Бібліотека для читання».

Роботи Михайла Ерассі «Сільський краєвид на околицях Выборга» (1850 р.), «Пейзаж» з околиці С.-Петербурга (1851 р.) та «Краєвид поблизу міста Выборга» (1852 р.) були нагороджені відповідно срібною і двома золотими (малою та великою) медалями. Отримані відзнаки принесли молодому майстру звання класного художника, чин XIV класу і право на дворічну закордонну поїздку у якості пансіонера академії.

У 1853-1856 рр. Ерассі жив у Женеві, де займався під керівництвом знаменитого швейцарського живописця Олександра Калама (1810-1864) – одного з найкращих європейських художників-пейзажистів того часу.

З ім'ям Калама у середині XIX століття пов'язують нове направлення пейзажного живопису – романтизованого епічного альпійського пейзажу. Він розробив принципово інакшу систему писання краєвидів. На основі детальних натурних етюдів по «законам мистецтва» вистроюється полотно, майстерно вибудовується «інтрига» твору. Драматичну напругу створеному у майстерні синтетичному краєвиду надавала гра світлових контрастів, раніше скрупульозно фіксована в природі.

Олександр Калам, учасник та призер багатьох міжнародних виставок, був обраний членом Брюссельської та Санкт-Петербурзьких Академій. Швейцарець користувався значним авторитетом, його картини входили у програму обов'язкового копіювання в академіях. У 50-ті роки XIX століття послідовники Калама знаходились мало не в кожній країні. У Росії його учнями були такі відомі свого часу художники, як О. Боголюбов, А. Мещерський, П. Суходольський, В. Орловський, А. Горавський. Помітний вплив справила творчість Калама на І. Шишкіна.

На загальному тлі вправних та обдарованих учнів критики-мистецтвознавці та сам маестро Калам, виділяли Михайла Ерассі, як найкращого. Він став справжнім співцем альпійського краєвиду, заховався у величні гірські панорами, мальовничі гірські озера та межигір'я, лісові хащі. Але у своїх роботах Ерассі, зберігаючи тематичну єдність з роботами Калама, вів власні пошуки композиційних рішень, власні прийоми проробки деталей. У 1857 р. Михайло Ерассі був визнаний академіком за надіслані ним три краєвиди околиць міста Женеві.

На наступних академічних виставках у 1860-1862 роках Ерассі представляє картини: «Женевське озеро», «Краєвид Озера Чотирьох кантонів (Фірвальдштатське озеро)» і «Рейхенбахський водоспад». Роботи викликали загальне схвалення. Вподобання глядачів розділилися. Одних захоплювала сила нестримної бурхливої течії похмурого водоспаду, виконана вільними, стрімкими мазками. Інших чарувало гірське озеро, випсане у майже каліграфічній манері: «Озеро Ерассі – найкращій його твір. Скільки повітря, вранішнього пару у глибині картини, яка так

наскрізна, що високе дерево переднього плану зовсім відокремлюється од фону та стоїть само по собі, далеко від гір і озера; між ними безмежність, і ясно видно, що дерево можна обійти з усіх боків. Лілові гори м'яко віддаляються у простір, віддзеркалюються у непорушній вранішній тиші води. На небі ані хмаринки; буде чудовий день» - писав критик Ковалевський П.М. [4] (згадані роботи тепер зберігаються у Третьяковській галереї, м. Москва).

Але не лише далекі екзотичні краї малює Михайло Ерассі. З неменшою любов'ю він пише рідні українські краєвиди. В цьому ж нарисі згадується нині втрачена картина «Вечір у Диканьці, маєтку князя Кочубея» - сама лише назва роботи видає захоплення художника повістями свого земляка – Миколи Гоголя. «Поряд з озером у Швейцарії стоїть озеро чи великий ставок у Малоросії. Там був ранок; тут – вечір. Там займався чудовий літній полудень з-за гір; тут згасає жаркій день на рівнини. Гарячі хмари збилися на західному склоні неба. Далина потонула і марить у небесному зареві, віддзеркаленому у засинаючі водах. А дуби й верби вже загнулися у сутінки, і вода втратила кольори заката... Ще трохи – і темна південна ніч миттю впаде на ставок, і на дерева, і на ледь помітну у даліні церкву Диканьки»[5]. Ця робота відома лише за описом. Імовірно, на картині було зображено Троїцьку церкву Диканьки (1780), вона і зараз стоїть на березі ставка. За переказами саме у цій церкві гоголівський Вакула намалював у притворі чорта, на якому літав за черевичками до цариці в Петербург.

У 1862 році Михайло Ерассі був обраний закритим голосуванням професором пейзажного живопису. Нажаль, його твори з'явилися на Петербурзькій академічній виставці 1863 року востаннє. Наступні роки М. Ерассі багато подорожував Швейцарією та Італією. У 1864 р. він одружився з Софією Андріївною Тур. Спочатку молода родина жила в Італії, у 1867 р. переїхали до Берліна. На той момент Михайло – вже батько трьох донечок: старшої Ганни та двох однорічних - Софії та Ольги. З 1871 Ерассі вступає у Об'єднання берлінських художників, але має плани повернутися працювати в Україну. Він подає прохання в Академію: «Маю наміри повернутися з-за кордону прямо до Малоросії й залишитися там, оскільки для моїх занять мені потрібно мати для прописки та проживання мій диплом звання професора, тому покійно прошу Правління Академії видати його під. розписку, 18(30) березня 1872 р. Берлін» [6]. Чи вдалося художнику здійснити свої плани наразі не відомо. Імовірно, він до кінця життя жив у Берліні.

За життя Михайло Ерассі був модним, дуже популярним художником, мав багато замовлень на свої картини. Їх збирали відомі колекціонери - П.М. Третьяков, Ф.І. Прянишников та інші. Картинами нашого земляка прикрашали імператорські палаци: у Зимовому знаходився «Краєвид Швейцарії», в Олександрівському (Царське село) – «Краєвид біля Виборгу», «Зимовий пейзаж», «Берег озера Леман біля Шамбері у Савойї». Роботи Ерассі являли собою на думку

мистецтвознавців «очищенный вкус, жизненность красок и согласия тонов, при строгом рисунке и верности натуре». (Ковалевський П.М.) [7]

На сьогодні роботи художника зберігаються у Російському музеї Петербурга, Третьяковській галереї, Науково-дослідному музеї Російської Академії мистецтв, Ставропольському художньому музеї, Художньому музеї Алтайського краю в Барнаулі, Музеї образотворчих мистецтв Республіки Карелія у Петрозаводську та інших. Нажаль, їх не побачиш у Ніжині, на малій Батьківщині талановитого художника.

Джерела та література:

1. Михаил Эрасси. Художественный альбом. Автор текста Наталья Преснова //«Белый город», серия: Мастера живописи. Русские художники. М., - 2010. <http://www.belygorod.ru/catalog/27839/>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/Школа_Венецианова
3. Михаил Эрасси. //«Белый город». С.5.
4. Ковалевский П. М. По поводу годичной выставки в Академии художеств в 1862 году // Время ,1862. № 10. С.72-73.
5. Там само. С. 73
6. Михаил Эрасси. //«Белый город». С.27.
7. Ковалевский П. М. По поводу годичной выставки в Академии художеств в 1862 году. С.72.

Андрій Савенко (Київ, Україна)

ІРОНІЧНИЙ ПІДТЕКСТ ПОЕЗІЇ К.П.КАВАФІСА: ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ

Постать К.П.Кавафиса є найбільш відомою серед фігур новогрецьких літераторів ХХ ст. Саме з нього світова читацька аудиторія почала відкривати для себе новий період однієї з найдавніших літературних традицій Європи. Про актуальність тем поезії К.Кавафиса свідчить як велика кількість перекладів його творчості різними мовами, так і те, що вона постійно зростає, і це означає, що творчість поета постійно зазнає нового переосмислення.

Одним з аспектів нових підходів до прочитання К.Кавафиса було дослідження його іронічного письма. Відкриття іронічного погляду на світ поета зробило справжню революція у ставленні до Кавафиса: з манірного парнасця, холодного символіста він стає радикальним реалістом в оцінці історії, філософом-віталістом та герменевтом в оцінці світу, антропологом

в оцінці людини та суспільства, суперечливим модерністом в контексті формування власної поетики та її інтерпретації.

Основи погляду на К.Кавафіса як поета, що використовує іронію не просто як художній засіб, але як манеру письма, належить Й.Сеферису. Й. Сеферис першим подає нам Кавафіса ХХ ст., фігура якого переростає межі грецького культурного простору, що власне і є основою його всесвітнього визнання. Власне Й. Сеферису вдалося творчо та прозорливо поєднати в систему окремі дослідження поетики та світогляду К. Кавафіса своїми попередниками, як це доводить Н.Вагенас [6]. Й. Сеферис першим переінтерпретує відому негативну оцінку П.Властосом творчості поета, згідно з якою поезія Кавафіса — це постаменти, на яких відсутні статуї. На думку Й.Сефериса, саме відсутність «статуй» («поетичного» в широкому розуміння слова) розвиває в читачеві Кавафіса особливу чутливість та привчає до читання між рядків та за рядками. Подруге, Й.Сеферис проводить тонку паралель про спорідненість іронічного ставлення К.Кавафіса до предмету, на який скерована його творча увага, з традицією англійської абсурдистської літератури (Едвард Лір, Л'юїс Керолл) [11].

Н.Вагенас є другим дослідником, що робить певний поворот в дослідженні іронічної мови К.Кавафіса. Він аналізує та зводить до спільного знаменника погляди своїх попередників. На його думку, «основним джерелом іронії є проміжок, що утворюється в чиемусь сприйнятті між інтелектом та його відчуттям... Автор, що страждає від такого роз'єднання чуттєвості часто намагається подолати його, перекрити, вдаючися до іронії. Природно, ширина відстанні суттєво впливає й на форму вираження — приклад Кавафіса тут є промовистим. Тому не є випадковим те, що Кавафіс віддає перевагу штучним квітам перед живими, ані те, що він не знаходить натхнення одразу після здобуття певного досвіду. Чим ширша відстань чуттєвості, тим більш іронічно дивиться на світ автор, тим іронічнішою стає його мова.»[5: 354]

Особливістю поетичної техніки К.Кавафіса є те, що часто йому вдається створювати амбівалентні тексти, які одночасно дозволяють прочитувати себе в різних системах координат, кожна з яких (особливо, стосовно «історичних» поезій»), виходячи з параметрів читацького досвіда, може суперечити або й заперечувати іншу. Перекладач в певному сенсі діє як заангажований читач, який не просто конструює смисли тексту, але легітимізує їх як остаточні, відтак — істинні, чого, на наш погляд, текст К.Кавафіса може уникати.

Проблема перекладацької інтерпретації виникає під час відтворення поезії «Термопіли», що стала своєрідною візитівкою К.Кавафіса.

<p>Θερμοπύλες Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των ώρισαν και φυλάγουν</p>	<p>Термопіли (підрядник) Шана тим, хто в своєму житті визначили [місце/ для себе] і охороняють Термопіли.</p>
--	---

<p>Θερμοπύλες. Ποτέ από το χρέος μη κινούντες· δίκαιοι κ' ίσοι σ' όλες των τες πράξεις, αλλά με λύπη κίόλας κ' ευσπλαχνία· γενναίοι οσάκις είναι πλούσιοι, κι όταν είναι πτωχοί, πάλ' εις μικρόν γενναίοι, πάλι συντρέχοντες όσο μπορούν· πάντοτε την αλήθεια ομιλούντες, πλην χωρίς μίσος για τους ψευδομένους. Και περισσότερη τιμή τούς πρέπει όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν) πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος, κ' οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε.</p>	<p>хто, не рушає [подали/ відступає] від обов'язку. Справедливі та рівні у всіх своїх вчинках, але з сумом [співчуттям] та милосердям; хоробрі [вар.: щедрі] всякий раз, як є багатими, і коли є бідними, знову у малому хоробрі [вар.: щедрі], знову приходять на допомогу [сприяють], скільки можуть, завжди є тими, хто говорить правду, однак без ненависті до тих, то бреше. І більшу слід [виказати] їм шану, коли передбачають (і передбачає багато [з них]), що Ефіальт з'явиться в кінці, і мідійці нарешті [вар.: врешті-решт] пройдуть.</p>
---	--

Кавафісознавці надають різні оцінки поезії, погоджуючись утім в тому, що вона є символістським текстом, де історія є полем, в якому конструюються символи, потрібні для функціонування етичних парадигм [7]; історія та її конкретний епізод (зовнішне) стає приводом для осмислення моральних принципів та цінностей (внутрішнього), героїзації буденного, формою героїчного стоїцизму (дослідники раннього періоду вважали таку поставу ознакою героїчного песимізму), коли обставини життя представлені як «облога», опір якій виявляє характер людини, яка приймає особисті рішення та добровольно несе за них персональну відповідальність [8; 2]. Утім досліджуючи текст зі стосуванням формальних методів, дослідники виявляють його суперечливу природу.

Оригінальна поезія складається з двох частин, пов'язаних градаційним зв'язком. Якщо в першій частині «охоронцям» Термопіл належить шана, то в другій частині (плеонастично, в певному сенсі) декларується потреба ще більшої поваги за а) непохитність поглядів та життєвої позиції, б) стоїцизм, джерелом якого є мужність і т.д. Загалом перед читачем начебто ще одна варіація на тему поширеного в європейській культурі символу, що має історичне підґрунтя — змагання у битві, яку неможливо виграти та жертвування власним життям заради перемоги інших (прикметно обігрування елементів події в переносному значенні: «300 спартанців», «прийди та візьми», «Українські Термопіли», «Термопіли духу» тощо), тому поезія може інтерпретуватися в такому полі координат (героїзм звичайної людини, потреба бути відданим своїм поглядам або загальнолюдським цінностям). Однак уважне читання поезії

демонструє деякі «незвичні» рішення поета, що можуть вести до суперечливого тлумачення, або навіть тверджень, «що Кавафіс є... одним з найбільших наших поетів, але поезія..., яку ми тримаємо в руках є... поганою з літературного погляду і «хитрою» як текст» [9: 205]. Підставою для такого твердження є кілька елементів тексту, відтворення яких одночасно становить і чималу перекладацьку проблему. Йдеться про використання прикметника *γενναίος* із невластивим значенням «щедрий», дієслів *ορίζω* та *προβλέπω* та дейктичних і експресивних елементів *στο τέλος* та *επι τέλους*.

Формальне розбиття поезії на дві частини приховує в собі конструкцію, яка (може) складатися з трьох блоків, внаслідок чого символічність тексту одночасно являє собою механізм міфологізації/ деміфологізації, а його «вади» можуть функціонувати як елементи Кавафісової іронії, метою якої є не лише створення певного емоційного враження в читача, але й пробудження його критичності. Перший блок (рядки 1-3) пов'язує назву поезії, що вже має символічний ефект, з символізацією історичної події. Реальна історія потрапляє на шкалу моральної оцінки, реальні спартанці із перевагами та недоліками, рішеннями та вчинками (слušними та хибними), перетворюються на ідеальних Спартанців (тих, хто боронить X) , зразок для наслідування і, одночасно, міф, завдання якого згідно з класичною роботою Р.Барта полягає в «тому, щоб надати історично обумовленим інтенціям статус природних, піднести історично плінні факти до рангу вічних істин» [1: 111].

Саме тому поет вводить другий, найбільший, блок (рядки 4-10), елементи якого мають дуже відносний зв'язок з реальною історичною Спартою, пов'язуючи, тим не менше, його з першим за допомогою амбівалентних («іронічних») тверджень (говорять правду = Спартанці+; не ненавидять брехунів = Спартанці-), зокрема, «помилково» називаючи тих, хто боронить Термопіли «хоробрими» (*γενναίοι*) в контексті, який передбачає предикацію «щедрі» (*γενναίοῦροι*), приписуючи чесноту, яка наврядчи була характерною для спартанців античної доби, а, головне, наврядчи можуть фігурувати в знаковому полі символу Термопіл (співчутливі, мислосердні, щедрі, багаті, убогі тощо). Відтак, можна припустити, що за помилкою в слововжитку криється питання поета, адресоване читачеві: «Що важливіше - спартанці як факт чи Спартанці як міф? І ширше - історія як факт чи історія як міф?»

Третій блок відділений від перших двох порожнім рядком, незаповненість якого є важливим інструментом введення поетом нових смислів (такі відступи в творчості поета бувають як міжрядковими, так і внутрішньорядковими, коли вірш ділиться на дві частини вертикально). Протиірччя цього блоку є використання дієслова із семантикою передбачення (*προβλέπουσι*), оскільки ідеалізовані Спартанці не повинні передбачати прихід зрадника Ефіальта, адже його зрада є необхідною умовою їхньої ідеалізації, відтак Ефіальт не може належати до їхнього

майбутнього, а є фактом їхнього минулого. Крім того, поет використовує два обставинні елемента, які а) можна вважати синонімічними, з погляду приналежності до різних реєстрів новогрецької мови: архаїстичної катаревуси та димотики, відтак, своєрідним плеоназмом (*επι τέλους, στο τέλος*), або б) не синонімічними: часовим дейктиком *στο τέλος* (в кінці кінців) та адвербом-експерсивом, що може функціонувати і як вигук *επιτέλους* (нарешті!), який виражає стан нестримання сильних почуттів (радість, захват, нетерпіння, обурення). Це дозволяє дві інтерпретації кінцівки поезії. Символістську, згідно з якою охоронці Термопіл передбачають свою загибель, бо в кінці з'являється Ефіальт і перси зрештою проходять, вбиваючи безстрашних спартанців, мужній вчинок яких вкриває безсмертна слава. Критичну, в якій «спартанці» «передбачають» очевидне, що в кінці з'явиться зрадник (як в театральній постановці, якою за великим рахунком і є міф) і «нарешті» вороги пройдуть («...таке функціонування *επι τέλους* веде до висновку, що охоронці Термопіл з нетерпінням чекають персів чи навіть відчують своєрідне задоволення від того, що ті нарешті пройшли» [9: 205]). В критичній версії поет продовжує сократичний діалог з читачем: «Тобі (читачеві) простіше сприймати спартанців як тих, що готовий без міркувань віддати життя за Х, але чи не збезцінює це їхнє життя, перетворюючи повнокровних істот, що можуть перемагати та бути переможеними, помилятися та виправляти помилки, на одну функцію? Врешті, вони готові перетворитися на неї, але чи не збіднить такий акт деіндивідуалізації твоє життя, не перемістить тебе зі світу повних форм до світу примарних одновимірних функцій?»

На наш погляд, «критичне» прочитання поезій К.Кавафіса можливе зокрема через використання поетом техніки, схожої на музичне явище контрапункта, що полягає в поєднанні кількох голосів в одній партії зі своєрідним контрастуванням кожного. За допомогою використання такої техніки головним героєм поезії К. Кавафіса стає не стільки текстовий протагоніст, але той, хто її читає. Схожі підходи згодом розвиватимуть пізні модерністи, а потім і постмодерністи, втім, звісно було б надмірним вважати поета предтечею постмодернізму, адже його творчість в своїй основі спирається на цілком відмінну від постмодерністичного світогляду філософію. Також використання текстового суголосся і читача як головного героя Кавафіса знаходить своєрідне підтвердження в тезі Й. Сараянніса, що називає поета «людиною натовпу», творчий шлях якого був від егоїстичного Я до альтруїстичного МИ [10].

Наразі кавафісознавці працюють над формулюванням принципів функціонування «критичного» прочитання «хитрих» поезії (переважно з умовно виділеної серії історичних віршів, але інтуїція підказує, що воно застосовується і в т.зв. еротичній ліриці автора). Так, Е.Гьорст демонструє можливості подвійного, «злободенного» прочитання поезій, присвячених Йоанну Кантакузину [4], І.Ковальова здійснила блискучий аналіз ще однієї Кавафісової знакової поезії «Чекаючи на варварів», показавши, як метрика тексту може слугувати ключем його введення в актуальність сьогодення і

ставати компонентом критики, скажімо, націоналістичних дискурсів поч. ХХ ст. (перенесення хронотопу поезії з часів падіння Риму в часи падіння Константинополя і в цьому контексті інтрепретація останньої фрази твору) [3] Завершуючи міркування про критичне читання К.Кавафіса та техніку контрапункту, вважаємо слушним зауважити, що в поезії К.Кавафіса спостерігаємо відцентровий рух, метою якого може бути не стільки прагнення деформувати міф (як у постмодерністів), скільки трансформувати його світовідчуттєву позицію (поезія К.Кавафіса чітко виносить на перший план проблему тілесності, ставлячи питання про історію як потік свідомості, що корелюється з потоком буття, рух якого об'єднує фізичні тіла). К.Кавафіс вихоплює з потоку буття фрагмент, створює ілюзію приналежності до цього моменту для того, щоб потім підвести читача до думки, що саме він є тим, хто приписує певній формі буття конкретні значення, що ці значення різняться через конкретні світоглядні установки суб'єкта пізнання — читача. Саме тому в К. Кавафіса настільки відчутна камерність атмосфери, театральність чи інсценізованість дії.

Окремим завданням нашої статті є показати, як можливість різного прочитання поезії К.Кавафіса може впливати на вибір перекладацької стратегії перекладачем як ангажованим читачем. Для демонстрації положень ми відібрали переклади близькоспорідненими та неблизькоспорідненими мовами. Серед кожної групи перекладів є текст, який вважається класичним: українською — переклад Г.Кочура, російською — С. Ільїнської, польською — З.Кубяка, англійською — Е.Кіплі та Ф.Шеррарда. Конструюючи смисл тексту, перекладач обирає варіант, ближчий для свого світогляду, відтак може трансформувати чи деформувати початковий задум автора. В аналізованому нам тексті, втім, існує явище безеквівалентності елементу тексту джерела, який відіграє важливу роль введення "іронічної" подвійності смислів, з якого і варто почати. Це — «помилково» вжитий прикметник *γενναίος*, який є своєрідним тригером, що знаменує переведення смислів тексту в площину міфотворення (реальні спартанці історії стають зразковими спартанцями символу і потім міфологізуються, наповнюючись зовсім іншими смислами). Усі аналізовані перекладачі обирають шлях прямого відтворення, що знищує «хибу» двозначності: *якщо багаті — щедрі* [15], *заможні, зберігають свою щедрість* [16], *generous when possessed of affluence* [18], *generous when they are rich* [20], *Generous if they're rich* [19], *Jeśli bogaci, to hojni* [21], *кто щедр в своем богатстве* [14], *кто щедр в богатстве* [12], *Щедры они, когда богаты* [17], *Щедр в богатстве, щедр в бедности* [13] (одразу варто зазначити, що переклад М.Гаспарова є дуже експериментальним, відтак до нього варто застосовувати особливий підхід). Найближче задум поета вдається відтворити англломовним перекладачам, оскільки етимологічно лексема *generous* походить від лат. *generosus* (благородний (за походженням) і похідні значення: хоробрий, великодушний). Польський перекладач обирає більш архаїчний варіант

hojny, а українські та російські віддають перевагу лексиці з загальноживаного фонду. Ефектом такого вибору є те, що поезія набуває яскраво вираженої символічної тональності, а спартанці розглядаються спочатку і до кінця як готовий символ, а не сутність, що піддається символізації/ міфологізації в контексті самої поезії.

Вибір на користь символізації/ міфологізації впливає і на переклад елементів з умовного першого блоку поезії. Так, перекладачі, що опираються надмірній символізації, віддаючи перевагу не символічній констатації, але процесу конструювання символічності, обирають варіанти, ближчі до *ορίζω* «встановлювати межі, визначати, обирати»: *воздвигли і боронять Термопіли* [15], *мету обрали і боронять Термопіли* [16], *postanowiwszy tak - bronią Termopil* [21] (обраний варіант змушує польського перекладача елімінувати наступний рядок оригіналу, оскільки об'єднує індивідуальне прийняття рішень з дотриманням суспільної відповідальності), *define and guard a Thermopylae* [20], *have fixed and guard strait passes of Thermopylae* [18], *are keeping watch, / Sentinels guarding their own Thermopylae* [19], *обрел и защищает Фермопилы* [14], *воздвиг и охраняет Фермопилы* [12], *Определил себе и защищает* [17], *стережет Фермопилы духа* [13]. Слововжиток третього рядка оригіналу, вибір архаїчної граматичної форми дієприкметника вказує на те, що К.Кавафісу було важливо підкреслити фізичні ознаки дії, її приналежність світові фізичних, а не ментальних об'єктів, множинність суб'єктів дії, і власне, їхню суб'єктність, для введення в простір тексту згаданої вище тілесності. З аналізованих перекладів таку семантику зберігають лише кілька текстів: *Кто никогда не поступался долгом* [14], *Never distracted from what is right to do, / And right to be* [19], *They from the path of duty never stray* [18]. У решті перекладів ті, хто обороняє Термопіли, не забувають або пам'ятають про обов'язок (*He забывая ни на миг о долге* [17], *кто, долга никогда не забывая* [12], *Помнит долг* [13]), не зраджують його або зрікаються від нього (*Never betraying what is right* [20], *что не зрелись обязательку ни разу* [15], *словам обитницы не зрадивши николи* [16]).

<p>Але найбільше тим належить шана, котрі провидять (не один провидить!), що знайдеться підступний Ефіальт і що мідійці зрештою прорвуться. [15] Тем большая им честь, когда предвидят (а многие предвидят), что в конце появится коварный Эфиальт</p>	<p>Але ще більше слід їх шанувати, заздалегідь бо знають (і знає не один!), що з'явиться нарешті підступний Ефіальт і врешті-решт Мідійці таки пройдуть. [16] And greater honour is well due to them when they foresee (and many of them foresee)</p>
--	---

<p>и что мидяне все-таки прорвутся. [12] И знает, Что уже за спиною его — враги. [13] Even more honor is due when, keeping watch, They see that the time will come when Ephialtes Will tell the secret to the Medes and they Will know the way to get in through the goat-path. [19]</p>	<p>that in the end Ephialtes will appear, that after all the Persian shall break through. [18] And even more honor is due to them when they foresee (as many do foresee) that in the end Ephialtis will make his appearance, that the Medes will break through after all. [20] Честь еще большая им подобаает, если они предвидят (а ведь многие предвидят), что под конец возникнет Эфиальтис и что мидийцы обойдут их все же. [14] Но более они достойны чести, Коль знают (большинство ведь знает): Что под конец увидят Эфиальта, И что в конце концов прорвутся персы. [17] I jeszcze większej pochwały są godni, jeśli przewidują (a wielu to przewiduje), że kiedyś musi pojawić się Efiartes i że Persowie, w końcu przejdą. [21]</p>
--	--

Переклад останнього блоку, який є ключовим з погляду реалізації однієї зі стратегій читання, демонструє своєрідність підходу кожного з аналізованих перекладачів. Нам видається слушним згрупувати переклади за принципом відтворення в тексті характеристик театральності дійства, коли подія зображена як певна конвенція, наприклад, роль, яка має бути зіграною, а не як факт, що має причино-наслідкову природу.

У перекладах з першої колонки дія, яку передбачають протагоністи, одночасно і переживається ними, тоді як у другій колонці певні елементи натякають на її, можливо, інсценований характер. У перекладах С.Ільїнської, Дж. Кавафіса та Е.Кіллі/ Ф.Шеррарда Ефіальт з'являється раптово (*возникнет, will appear, will take his appearance*), нагадуючи механізм античної драми; у варіанті О.Цибенка оборонці Термопіл перетворюються (в тому числі) на глядачів, що бачать Ефіальта (чи не на сцені?): *Что под конец увидят Эфиальта*. Зигмунд Кубяк вирішує ввести до свого перекладу зобов'язальність конвенційного характеру (*kiedyś musi pojawić się*), що теж можна розглядати в рамках сценічних конвенцій театального мистецтва. Крім того, він порушує часовий континуум,

відносячи появу Ефіальта у невизначене майбутнє. Переклади другої колонки, на наш погляд, дають можливість читачеві розширити свій досвід, вийшовши за межі сприйняття поезії в рамках модальності героїчного стоїцизму.

Джерела та література:

7. Барт Р. Миф сегодня // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М.: Прогресс; Универс, 1994. — С. 72-130.

8. Ильинская С. Б. К. П. Кавафис в контексте литературного процесса XX в.: диссертация ... доктора филологических наук в форме науч. докл. : 10.01.03.- Москва, 2001.- 60 с.

9. Кавафис К. В ожидании варваров/ вст. ст. И. Ковалевой// Иностранная литература, №8, 2004: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/2004/8/kava4.html>

10. Hirst A. Cavafy and Cantacuzenus; allies or enemies?, Kampos, 11 (2003), 51-81.

11. Βαγενάς Ν. Η ειρωνική γλώσσα// Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων/ Επιμελ. Μ.Πιερή. – Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1999. – Σ. 347-359.

12. Βαγενάς Ν.Ο Καβάφης της κριτικής και ο Καβάφης του Σεφέρη// Ειρωνική γλώσσα: [Электронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kavafis.gr/kavafology/articles/content.asp?id=22>

13. Δάλλας Γ. Σπουδές στον Καβάφη, Ερμής, Αθήνα 1987. - 189 σ.

14. Δημαράς Κ. Σύμμικτα Γ΄ Περί Καβάφη, Γνώση, Αθήνα 1992. - 244 σ.

15. Κοκόλης Ξ. Φορμαλισμός, διδακτική της λογοτεχνίας και οι "Θερμοπύλες" του Καβάφη/ Φιλολόγος, #11-12, Οκτ. 1977.- Σ.197-209.

16. Σαρεγιάννης Ι. Ο Καβάφης άνθρωπος του πλήθους/ Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων/ Επιμελ. Μ.Πιερή. – Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1999. – Σ. 179-190.

17. Σεφερης Γ. Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Επιλογή κριτικών κειμένων/ Επιμελ. Μ.Πιερή. – Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1999. – Σ. 141-178.

18. Кавафис К. Фермопилы/ пер. А. Величанского: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://library.ferghana.ru/kavafis/v4.htm#6>

19. Кавафис К. Фермопилы/ пер. М. Гаспарова: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kassandrion.narod.ru/commentary/15/4gasp.htm>

20. Кавафис К. Фермопилы/ пер. С. Ильинской: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://library.ferghana.ru/kavafis/k1.htm#009>

21. Кавафис К. Термопіли/ пер. Г.Кочура// Новогорецька література: Антологія. – К.: Вид-во "Укр. Енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2008. – С. 68.

22. Кавафис К. Термопіли/ пер. А. Савенка: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://library.ferghana.ru/kavafis/kav_ukr.htm (остання версія у друці)

23. Кавафис К. Фермопилы/ пер. О.Цыбенко: [Электронный ресурс]. –

Режим доступу: <http://mustran.ru/2011/work/70>

24. Cavafy, C. Thermopylae/ translated by John Cavafy: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cavafy.com/poems/content.asp?id=202&cat=1>

25. Cavafy, C. Thermopylae/ translated by David Ferry: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/detail/55230>

26. Cavafy, C. Thermopylae/ translated by Edmund Keeley & Philip Sherrard: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cavafy.com/poems/content.asp?id=69&cat=1>

27. Kawafis K. Termopile.../ tłumaczenie: Zygmunt Kubiak: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turdan.w.interiowo.pl/kaw/kk-p10.html>

Григорій Самойленко (Ніжин, Україна)

РОЛЬ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ НІЖИНА

Ніжин – це місто багатонаціональне, починаючи з XVI-XVII ст. У ньому жили українці, росіяни, білоруси, поляки, євреї, греки та інші представники різних народів. Кожна національна община, зберігаючи свої національні традиції, впливала на розвиток культури міста. Особливе місце посідає грецька громада, яка сформувалася у XVII ст.

Аналізуючи культурну діяльність громади, можна визначити декілька важливих напрямків, які мали загальноміське значення.

Кожна громада намагалася створити для своїх членів необхідні умови для проживання. Тому греки, купивши чи отримавши землю, будувалися. І кожний будинок, який зберігся до нашого часу у Ніжині, засвідчує, що житлове будівництво зі своєрідною архітектурою зберігало національні традиції. Це були будівлі продовгуваті, з товстими стінами, маленькими вікнами, залізними дверима. У зв'язку з тим, що переважна більшість греків були купцями, то вони будували під будинками великі підвали, де зберігали різні товари, напої тощо.

Як віруючий православний народ, греки сприяли будівництву храмів, які зводились на кошти купців. Так з'явилися Михайлівська, Всіхсвятська та Св. Костянтина і його матері Олени (1822 р.) церкви у Ніжині [1].

У 1679 р. священник грецького братерства Христофор (Христовул) Дмитрієв, який прибув до Ніжина у 1677 р., звернувся до духовної влади із проханням дозволити побудувати у Ніжині свою церкву, бо греки не розуміли «руського набожества», тобто церковно-слов'янської мови, а тому не могли місцевим священикам, зокрема Миколаївського собору, «виразне

исповедати гріхи свої». Такий дозвіл у 1680 р. був наданий Константинопольським патріархом Яковом та Архієпископом Чернігівським та Новгород-Сіверським Лазарем Барановичем [2]. Через сім років була побудована дерев'яна церква Архангелів Михаїла та Гавриїла. Поруч з нею пізніше з'явилася дерев'яна Всіхсвятська церква (1692 р.).

Активну роль у будівництві грецьких храмів відіграв священник Христофор, який не лише використовував пожертвування грецьких купців, а й їздив за фінансовою допомогою до Москви. Документи засвідчують, що у 1686 р. він отримав за царським наказом «на церковне строение 30 рублей из нежинских доходов», а у 1691 р. йому було видане «Великих государей жалованья на строение в те же выстроенные церкви иконостасов из Сибирского приказа на 50 руб.» [3]. У 1696 р. будівництво та внутрішнє оздоблення двох церков – Михайлівської та Всіхсвятської було завершено.

Дослідники грецької громади К. Харлампович та О. Дмитрієвський стверджують, що будівництво храмів здійснювалося за рахунок продажу майна греків, які вмирили, а також стягнення штрафів, реалізації закладеного продажу земельних ділянок. Різні документи, зокрема справа №3135, засвідчують, що число пожертувачів доходило до 110 осіб, які внесли загальну суму 4000 руб. [4].

У 1719-1729 рр. з дозволу гетьмана І.Скоропадського на місці дерев'яної була збудована цегляна Михайлівська церква, яка збереглася до нашого часу. Цікаво, що вона була у 1731 р. освячена митрополитом Київським та Галицьким Рафаїлом Заборовським.

Пам'ятка відноситься до одного з варіантів давнього типу однобанної церкви з апсидами – криласами, поширеного на Буковині та Балканах. Споруда має хрестоподібну форму з гранчастим центром, а також винесеними у південній та східній частинах гранованими гілками, напівкруглою апсидою та продовженою у західній частині гілкою. Декоративне оздоблення церкви досить бідне. Для неї характерні карнизи великого виносу над прямокутними без декору віконними прорізами та ніші аналогічної форми. На північному боці вівтарної стіни вміщено муровані написи з текстами грецькою мовою.

Всіхсвятську церкву збудовано наприкінці 80-х років XVIII ст. на місці Михайлівської дерев'яної 1692 року та першої мурованої Всіхсвятської церкви. Спираючись на архітектурні дослідження, проведенні в 1985 році Українським науково-реставраційним проектним інститутом, можна виділити два періоди будівництва пам'ятки: 80-ті роки XVIII ст. та 20-40-ві роки XIX ст.

У перший з вище вказаних періодів церква була зведена за такою ж схемою, що і Михайлівська, але значно більшою за розмірами. Основний об'єм храму в сучасному йому вигляді збудований у XVIII ст. У той час церква мала тільки один вихід із західної сторони, який мав лучкову перемичку, фасади були розкріповані і декоровані пілястрами. В межах

розкріповок розміщувались віконні прорізи з лучковими перемичками та провіконним декором у вигляді наличників, сандриків, привіконних карнизів. Кути центрального об'єму акцентовані спареними колонами. Весь об'єм церкви знаходиться на високому подіумі, якому відповідає винос цоколя. У його межах під віконними прорізами основного об'єму знайдено віконні прорізи підвалу, розміщеного під всією церквою. В цьому підвалі, склепіння якого спираються посередині на стовпи, скоріше за все, знаходилась трапезна.

У 20-40-х рр. XIX ст. церкву було суттєво перебудовано і весь внутрішній та зовнішній вигляд споруди вирішено відповідно до вимог пізнього класицизму (в такому вигляді вона збереглася до нашого часу).

Важливе місце у розвитку культури Ніжина посідають грецькі навчальні заклади, які мають національний характер.

Наприкінці XVII століття в Ніжині паралельно з українською парафіяльною школою виникає ще один національний навчальний заклад – школа для дітей жителів грецької колонії. Грецькі купці та ремісники, поселившись у Ніжині, відкрили власну національну школу, яка була для них центром духовності, бо тут воедино переплелись мова, віра, національні традиції, визначались перспективи життєдіяльності молодого покоління ніжинських греків.

Вже в Статуті грецького братерства 1696 р. школа значилась як невід'ємна складова його життя. Біля початків діяльності цієї школи стояв священик Христофор (Христодул) Дмитрієв, який протягом майже 20 років здійснював свою діяльність. Х. Дмитрієв був першим учителем у грецькій школі. Спочатку школа розміщувалась у церкві архангелів Михаїла та Гавриїла, а також пізніше для неї було збудовано спеціальне приміщення [5]. Київський архієпископ Варлаам Ясинський на прохання греків дав дозвіл «при церкви их греческой нежинской построити школу ради учения отроков письмени греческого» [6].

У школі грецького братерства, навчання в якій тривало два роки, вивчали грецьку граматику, арифметику, малювання, Закон Божий, знайомились з риторикою, піїтикою, філософією. У Статуті (розділ 44) підкреслювалося, що вчителем мав бути грек, який би навчав дітей «по грецькому та еллінську», тобто давньогрецькою та новогрецькою мовами. Перераховані предмети засвідчують, що навчальна програма грецької школи значно відрізнялась від парафіяльних шкіл, які діяли в той час у Ніжині. Вона була значно ширшою і залежала від мети самого навчання. Греки прагнули, щоб у результаті навчання їх діти отримали не дияконський чин, а рівень освіти, який би дозволив продовжити торговельну справу батьків. Тому, тут, на відміну від парафіяльних шкіл, де вивченню арифметики не приділялася увага, засвоєнню основ математичних знань відводилося чільне місце. Окрім рідної мови та письма, значна увага зверталася й на вивчення російської мови, без знання якої було неможливо підтримувати ділові стосунки з торговельними партнерами на території Російської імперії.

Згідно Статуту школа мала виконувати не лише навчальні завдання, але й виховні – зробити дітей православними християнами, «синами батьків-греків, які по-грецькі живуть».

У школі грецького братерства, окрім учителя, також працювали начальник, доглядач, пікувальник – член братської ради (розділ 35 Статуту), а також служники. Статут пропонував тримати при школі бурсу. Учні повинні були носити довгий до землі одяг. Батьки платили за навчання провіантом і грошима залежно від навчальних предметів, які вивчалися учнями. Це коштувало від 6 до 50 грошей: за вивчення граматики необхідно було платити 6 грошей, піітики – 12, риторики й філософії – 24, богослов'я – 50 грошей. Бідні сім'ї звільнялися від оплати навчання. Утримувати школу допомагала також церква, яка витратила відсотки від коштів на «хлопцев и сирот, обучающихся писанию, кормам и учителям за науку дают» [6, с. 78].

Як зазначає дослідник грецької колонії в Ніжині академік К.Харлампович, серед учителів цієї школи були не лише священики грецьких церков, а й ті греки, які приїздили до міста і тимчасово проживали у ньому. Серед них – брати Софроній та Іоаннікій Лихуди, які на початку 1685 року проживали в Ніжині, а пізніше стали відомими викладачами Слов'яно-греко-латинської академії в Москві [7]. Перебування у Ніжині братів Лихуд засвідчує також грецький Синодик [8].

Учителями ніжинської грецької школи також працював архімандрит Діонісій, який перебував у Ніжині 1689 року і мав гарну бібліотеку [9], доктор медицини Іван Комнін, який здобув освіту у Венеції і з 1690 р. працював лейб-медиком гетьмана Івана Мазепи, професор Афанасій Скида, який служив учителем грецької мови в Московській академії. Це додавало ніжинській грецькій школі авторитету. Грецьку школу К.Харлампович називав невід'ємною частиною релігійно-культурного життя греків, символом і засобом їхнього національного самоусвідомлення. З цим важко не погодитись.

Окрім дітей з грецької колонії, тут могли навчатися і діти ніжинських дворян та заможних козаків. Так, наприклад, у ній навчався М.М. Бантиш-Каменський, син дворянина, який став пізніше відомим українським істориком та археографом. Його праці містять багато цінних відомостей з історії Росії та України XV-XVII ст. Ним було використано чимало архівних джерел, у тому числі й ніжинських.

На відміну від інших навчальних закладів, грецька школа мала свою бібліотеку. Її фундатором був засновник грецького братерства священик Христофор Дмитрієв, який передав бібліотеці свої книги. Бібліотека була поповнена книгами з інших зібрань. Зберігалися ці книги в грецькій Михайлівській церкві, а пізніше були описані професором Київської духовної академії О.О. Дмитрієвським і частково передані в музей Київської духовної академії. Всього до музею надійшло 40 різних книг і рукописів. Про ці книги знаходимо окремі згадки у працях О. Шафонського,

В.І. Григоровича, Н.К. Сторожевського, Філарета (Гумилевського) та інших дослідників.

Частина цих книг пізніше увійшла до фондів бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, з якого у 1934 р. було вилучено і відправлено до Києва до наукової бібліотеки Євангеліє грецькою мовою на пергаменті XI-XII століття, з власноручними примітками візантійського імператора Феодосія, уривки грецького Євангелія XIII-XIV ст., прекрасно оформлене золотом і кольоровими мініатюрами «молдовлахійське» Євангеліє XVI ст., рукописний «Октоїх» на крюкових нотах 1671 р., який належить Константинопольському патріарху Діонісію. На ньому знаходимо дарчий напис, який зробив патріарх «митрополиту руському» Стефану Яворському.

До речі, Діонісій, який був родом із грецького міста Яніни, близько 1669 р. учителював у школі грецького братства і після призначення на посаду архімандрита Микільського-Македонського монастиря залишив ніжинській грецькій громаді понад 78 книжок та рукописів філософсько-богословського та світського змісту. Серед них були теологічні твори Феофіла Коридалева, поеми та гімни Гомера та ін. На полях багатьох книжок та рукописів Діонісія були помітки. Саме вони дали можливість вченим відтворити факти біографії цього визначного діяча пізнього еллінізму.

У грецькій бібліотеці знаходився також примірник Євангелія, подарований гетьманом Іваном Мазепою, яке було видане ним арабською мовою в сирійському місті Алеппо з родовим гербом гетьмана. Серед книг був також нотний Стіхірар 1764 р., який подарований греком Олександром Константиновичем Іоніті. Тут були і два грецьких пергаментних Євангелія XI та XII ст., а також два пергаментних молдовлахійських Євангелія XVI ст.

Деякі книги пережили лихоліття воєн і бібліотечну агресію 20-30-их років XX ст. і нині знаходяться у фонді наукової бібліотеки Ніжинського університету імені Миколи Гоголя. Із 250 книг з філософії, релігії, історії, філології тут зберігається 157. Серед них «Твори» Платона, які були видані у Венеції у 1517 році, «Логіка» Аристотеля 1572 р. видання та інше. Цій проблемі присвячена окрема розвідка [10].

Греки дбайливо зберігали у спеціальному футлярі книгу «Прохірон» або «Шостикнижжя», яка була складена в XIV ст. Костянтином Арменопулом і служила для ніжинських греків зводом законів, за яким вони організували своє життя.

Крім книжного зібрання, яке існувало при Михайлівській церкві, значна кількість книжок була також у приватних осіб. Дослідник історії Ніжинського грецького братства академік К. Харламович вказує, що про наявність книжок у греків свідчать окремі документи XVIII ст. Частина цих книжок була пожертвована бібліотеці брацтва.

У Ніжині проживали грецькі церковні діячі, які мали книжкові зібрання. Значну їх частину передав до бібліотеки митрополит Філіпсійський та

Драми Софроній, який жив у Ніжині в XVII ст. Серед них був збірник рукописів XVI-XVII ст., а також рукописний чин літургії Іоана Златоуста.

27 різних грецьких книг та одна книга «Феотокія гречеськая», а також 3 книги «Ярмолойния» залишилось після смерті ієромонаха Макарія, який працював дяком і регентом хору в грецькій церкві. 120 книжок надійшло від протоієрея Панагіота, який проживав у Ніжині близько 1780 р. і помер у 1812 р.

Священники грецьких храмів також зробили свій внесок до книжкового фонду бібліотеки. Так, від отця Костянтина надійшов Новий Завіт Базельського видання 1655 р., а від о. Миколая – липнева Мінея 1730 р.

Як засвідчує професор О. Дмитрієвський, рукописи і книги, що належать грецькій Михайлівській церковній бібліотеці, відзначалися давністю свого походження, важливістю в науковому і рідкістю в бібліографічному відношенні. Крім цього, вони мали і досить показовий зовнішній вигляд.

Діти ніжинських греків продовжували навчання комерційній справі у Києві, Чернігові, Москві та Молдавії, а військовій – у Санкт-Петербурзі. Діти з окремих сімей навчалися у Греції. Так, ніжинський грек Ян Вензеров відправив своїх дітей – сина Олександра і доньку Анастасію до міста Яско «отдаче их тамо во обучение» [11].

Водночас ніжинські греки думали про відкриття нового навчального закладу у місті. Так, брати Артино, один з яких мав гарбарню, у 1754р. розробили проект семінарії, яку хотіли заснувати за власні кошти. Вони планували запрошувати з Греції вчителів для навчання греко-еллінської мови «бідних хлопців благочестивої віри». Справа розглядалася в Синоді, який звернувся за думкою до митрополита київського Тимофія. На жаль, ми не маємо остаточних відомостей про наслідки цього клопотання.

Розвиток освіти не завершувався XVII-XVIII ст. У 1810 р. бургомістр Ніжинського грецького магістрату Стефан Кирилович Буба звернувся до грецького товариства з відозвою про створення в Ніжині грецького училища, бо парафіяльна школа уже не задовольняла потреб. З цією метою були зібрані добровільно кошти 24571 руб. сріблом. Їх надіслали греки з Москви, Санкт-Петербурга, Одеси, із-за кордону, а також виділили ніжинські купці. У 1811 р. їх поклали в «Сохранную казку» на вічні часи. Процент з цього капіталу ніжинський грецький магістрат повинен був використати лише на утримання училища.

22 січня 1817 р. згідно з наказом імператора Олександра I було відкрито Олександрівське грецьке училище, яке знаходилось у власному будинку. Будинок складався з 18 кімнат. У відомості про стан училища у 1861 р. сказано, що під класи і бібліотеку віддано 8 кімнат, а в 6 кімнатах жили учні і деякі вчителі.

Навчальний заклад передбачався для дітей греків. Але до нього приймали і представників інших верст, які бажали «познаний в науках». Це було трикласне училище з підготовчим класом. У 4-х класах на початок 1837 р. було 82 учні. Олександрівське грецьке училище мало чудову

бібліотеку, подаровану освіченими греками. У 1817 р. вона мала 639 назв книг, 1508 томів класиків грецьких і римських письменників, філософів, істориків тощо. Як свідчить каталог 1831 р. у бібліотеці було 319 примірників книг російською мовою, 209 – німецькою мовою, 500 – на елліно-грецькій та латинській мовах. Художньої літератури було мало. Проте тут знаходились унікальні видання, зокрема твори Таціта, Тіта Лівія, Йосипа Флавія, книги видані в 1504-1545 роках. У 1887 році ці книги були передані Ніжинському історико-філологічному інституту .

1872 році було скасовано грецьке братство. Зменшилась і кількість греків у місті, бо значна їх частина переїхала на південь, де розвивалася торгівля. Проте, те, що зробили греки в галузі культури (архітектура, освіта, бібліотеки, національні традиції тощо), залишились до нашого часу як скарбовою сторінкою в житті Ніжина.

Джерела та література:

1. Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Забудова Ніжина та архітектурні пам'ятки ХУVII-XX ст.: Нариси культури. Ч. 4. – Ніжин, 1998. – 105 с.
2. Харлампович К.В. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині. – Ніжин, 1928.
3. Морозов О., Костенко І. Грецькі грами // Ніжинський вісник. – 1992. – 9 вересня.
4. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, ф. 10, № 6789, арк. 147.
5. Там само, № 6790. Харлампович К. Нарис VI. Просвітня діяльність грецької громади. Соціальна допомога.
6. Акты грецкого нежинского братства, описанные и изданные проф. А.А. Федотовым-Чеховским. – К., 1884. – С. 14.
7. Смирнов С. История Московской Славяно-греко-латинской академии. – М., 1855. – с. 22.
8. Лебедева И.Н. Греческие рукописи // Описание рукописного отдела БАН СССР. – Л., 1975. – Т. 5. – С. 139-140.
9. Фонкич Б.Л. Греческо-русские культурные связи XV-XVII вв.: Греческие рукописи в России. – М., 1977. – С. 189-205.
10. Самойленко С.Г. Книжкові зібрання у Ніжині в XVII-XVIII ст. // Київська старовина. – 2002. - № 2. – С. 65-69.
11. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, ф. 6790, арк. 9.

Валентина Сидоренко (Ніжин, Україна)

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НЕЖИНСКОГО ГОРОДСКОГО ОБЩЕСТВА ГРЕКОВ им. БРАТЬЕВ ЗОСИМОВ

*Существует лишь одно добро – знание.
Существует лишь одно зло – невежество.*

Сократ

История взаимоотношений Украины и Греции уходит своими корнями во времена причерноморских городов-государств, крещения Руси, освободительной борьбы против Османской империи, когда греческие, болгарские, сербские священнослужители, спасаясь от преследований, пытались обрести вторую родину на территории восточнославянских земель. Вслед за священниками и духовными писателями сюда «отправилось» и греческое купечество, которое селилось, как правило, в городах, удобных для ведения торговли. Таким городом оказался и Нежин, находившийся на перекрестке торговых путей как с севера на юг, так и с запада на восток. Здесь во II пол. XVII в. начинают селиться греки с «разрешения» Богдана Хмельницкого, который своими универсалами от 2 мая и 16 июня 1657 г. предоставил им свободу от всех «служб и тягостей», от зависимости полковников и магистрата, потому что они могли принести «... значительную пользу краю в торговом отношении, особенно в то время, когда всякий, бросая мирные занятия, брался за оружие» [1, с. 15]. Время показало, что решение Б. Хмельницкого было своевременным и правильным, о чем свидетельствует, в частности, оценка Н.К. Сторожевского: «Дав приют гонимым изгнанникам, Нежин сторицею был вознагражден их торговой деятельностью, возвысившею его на степень богатого торгового города» [7, с. 6].

К.Харлампович пишет о том, что Б.Хмельницкий «поощрял» торговлю греков, но не конкретно нежинских, а привилегии именно нежинских греков были закреплены универсалом И.Самойловича в 1675 г., а универсал И.Мазепы от 1687 г. был первым законодательным актом, который закрепил права нежинских купцов и разрешил им торговать по всей Украине [8, с. 114; 126].

Права и привилегии нежинских греков в дальнейшем подтверждались не только универсалами украинских гетманов (И.Выговского, Ю.Хмельницкого), но и указами русских царей (Петра I, Елизаветы Петровны, Екатерины II), которые способствовало тому, что «Нежин особливо торгом, греками производимым, знаменит, без которых

он, может быть, и не был бы в том состоянии, в каком он действительно есть» [8, с. 110].

По мнению Н.К.Сторожевского, золотой век «Нежинской греческой корпорации» пришелся на царствование Екатерины II, а в 30-е годы XIX в. начинает «падать торговое значение Нежина, а вместе с ним и влияние греков»: активная торговля перемещается в новые города-порты на Черном и Азовском морях, и большая часть нежинских греков переселяется туда, сохранив право на беспошлинную торговлю на территории всей Российской империи [7, с. 14].

В 1872 г. упраздняется магистрат – орган греческого самоуправления, оставшиеся греки «смешиваются» с местным населением – и эллинизм надолго «уходит» из Нежина, только иногда в некоторых семьях бабушки напоминали внукам: «Помните! Вы – греческого роду».

Возрождение эллинизма в Нежине в конце XX в. связано с именами двух конкретных людей – Христа Ласкаридиса и Александра Морозова.

Христос Ласкаридис – профессор Салоникского и Яннинского университетов, написал письмо в Нежинский краеведческий музей, которое случайно попало к молодому сотруднику этого музея – Александру Сергеевичу Морозову. Завязалась переписка, результатом которой стал глубокий интерес Александра Сергеевича к «греческой страничке» в истории Нежина и визит господина Х. Ласкаридиса в наш древний город. Именно Александр Сергеевич Морозов на двери Всесвятской церкви повесил объявление с просьбой (призывом!) ко всем, кто знает и помнит о своих греческих корнях, собраться в этом греческом храме. Греки откликнулись, и началась кропотливая организационная работа, завершившаяся официальной регистрацией Нежинского городского общества греков им. Братьев Зосимов 23 декабря 1999 г., которое возглавила Лариса Ивановна Приплавко-Милосова.

По инициативе Ларисы Ивановны, в 2000 г. вышла первая книга «Греки в Ніжині» (составитель и автор примечаний священник Всесвятской церкви А.С. Морозов, редакторы – профессора Г.В. Самойленко и А.Г. Астафьев) [2], куда вошли статьи и материалы, посвященные истории нежинских греков.

Сборник открывает статья профессора А.Г. Астафьева «Греція як складова українського світогляду», в которой речь идет о близости греческой и украинской «цивилизаций», о влиянии византийской культуры на формирование украинского православия.

Материал Л.И. Приплавко-Милосовой «Україна – наша друга Батьківщина» посвящен проблемам функционирования только что созданного общества греков имени Братьев Зосимов.

Несколько статей в сборнике принадлежат перу А.С. Морозова: об истории нежинских греческих храмов, о меценатстве братьев Зосимов (в соавторстве с И.П. Костенко). И.П. Костенко – в те годы заведующий Музеем редкой книги НГПУ имени Николая Гоголя, посвятил свои исследования

не только братьям Зосимам, но и еще одному выдающемуся нежинскому греку, меценату родом с Эпира Зою Каплани, на деньги которого открывались школы и больницы для бедных и сирот. Еще один материал Ивана Петровича – о библиотеке Нежинской Греческой Михайловской церкви, которая представляла собой уникальное собрание рукописей и книг религиозного содержания, детально описанных доцентом А.А. Дмитриевским в конце XIX в. [2, с. 42]. Материал о Святителе Михаиле Греческом, погребенном у южной стены Благовещенского собора, написан М. Астафьевой, а история семьи Тернавиотов представлена в статье известной нежинской журналистки Н.П. Онищенко.

В статьях Г.В. Самойленко, А.Г. Самойленко и В. Симоненко речь идет о греческих учебных заведениях, в частности, об Александровском греческом училище, которое функционировало в Нежине с 1817 до 1919 г.

В публикации Л. Пляшко предпринята попытка «реконструкции Нежина конца XVIII – нач. XIX вв.» с обозначением памятников архитектуры, имеющих отношение к нежинским грекам.

Издание было осуществлено благодаря спонсорской поддержке посольства Греции в Украине. В этом выпуске, как и во всех последующих, были использованы черно-белые фотографии с изображением греческих памятников в Нежине, выдающихся нежинских греков, а также те, на которых зафиксированы важные события в жизни современного общества греков.

После выхода сборника в городе возрос интерес к истории нежинских греков, были опубликованы материалы под названием «Поляки в Нежине», «Евреи в Нежине», что способствовало плодотворному сотрудничеству разных национальных общин в нашем многонациональном городе.

Второй выпуск «Греки в Ніжині» вышел в 2001 году уже в Киеве (составитель и автор примечаний А.С. Морозов, редактор – профессор А.Г. Астафьев) [3] и был посвящен 130-летию со дня рождения академика К.В. Харламповича, исследователя истории Нежинского греческого братства. Издание было осуществлено при спонсорской помощи посольства Греции в Украине, нежинского городского головы М.В. Приходько и парадии церкви Всех Святых.

Этот выпуск предваряют Приветственное слово Посла Греции в Украине господина Димитриса Контумаса (на украинском и греческом языках) и Приветственное слово Нежинского городского головы М.В. Приходько. В него вошли некоторые материалы из первого сборника, а также новые исследования, в том числе неопубликованные работы К. Харламповича, посвященные истории Нежинского греческого братства, и статья Х.Ласкаридиса «Новые материалы о внутренней жизни Нежинского греческого братства» (на украинском и греческом языках). Часть статей этого выпуска – о проблемах организации и функционирования греческого братства (О. Ростовская, И. Костенко, В. Симоненко, О. Пономарь, Ю. Москаленко, О. Новикова), некоторые материалы – о выдающихся греках:

«Олексій Гаврилович Венеціанов» (Н. Тира, В. Шоходько), «Костянтин Базілі в Ніжині» (Г. Самойленко), «Дарія Гажієва-Левченко» (Н. Онищенко), еще один – «Недоспівана пісня Руслана Личманенка», написанная профессором П.В. Михедом о своём студенте, о нашем современнике, потомке нежинских греков из рода Гажиевых, Руслане Личманенко. Проникновенные стихи Руслана опубликованы здесь впервые [3, с. 254-258].

Третий выпуск «Греки в Ніжині» (редактор и составитель А. Морозов) [4] посвящен памяти Николая Павловича Зосима, выдающегося греческого патриота и мецената. Этот выпуск включает несколько разделов, здесь помещено также Обращение Президента Греческой Республики господина Константиноса Стефанопулоса к грекам Украины, Приветственное слово Нежинского городского головы М. Приходько, Соглашение о сотрудничестве между городом Нежином в Украине и городом Яннины в Греции.

Первый раздел этого сборника – материалы Международной научно-практической конференции «Греки в Украине: история Нежинского греческого общества», которая состоялась в Нежине 26 сентября 2002 г. Это статьи Л. Приплавко-Милосовой, Спироса Эрголавоса, филолога, писателя, выпускника школы братьев Зосимов в г. Яннины, А. Морозова, Е. Терентьевой, Х. Ласкаридиса, Н. Онищенко, Е. Узбек, Л. Макаровой, В. Сидоренко, Л. Ру-денко, Р. Дудки, Г. Самойленко, С. Зозули, О. Пономарь, В. Емельянова, О. Симкиной, Л. и В. Пригоровских, И. Костенко; здесь же помещены фрагменты из книги Н. Королевой «Отец» и ее письмо с просьбой «отыскать мои греческие корни» [4, с. 103].

Второй раздел 4 выпуска – «Брати Зосима: документи, спогади, матеріали», содержит архивные материалы, включая завещание Н.П. Зосима, найденные в архиве Чернигова А.С. Морозовым [4, с. 191-290]. Например, здесь находим переписку Н. Зосима с первым Президентом Греции господином И. Каподистрия [4, с. 228-229]. Ценность опубликованных документов в том, что они впервые введены в научный оборот, они дают возможность историкам, краеведам «углубиться» в особенности общественной и бытовой жизни нежинских греков.

Следующий выпуск «Греки в Ніжині» [5] – популярное иллюстрированное издание, посвященное 10-летию деятельности возрожденного Нежинского городского общества греков имени Братьев Зосимов. Это 10-летняя история общества в фотографиях, на которых запечатлены важные события в жизни общества, в частности, посещение Нежина Президентом Греции К. Папулиасом в 2008 г. В этом выпуске помещены также «Баллада о нежинских греках» и «Песня о нежинских греках», написанные Л.И. Приплавко и С.М. Рыжевой.

Пятый выпуск – «Сердца, отданные Элладу» – имеет подзаголовок-посвящение: «Памяти греческих патриотов, меценатов и просветителей братьев Зосимов» (2009, Нежин) [6]. Открывает этот выпуск «Слово о книге», написанное Л.И.Приплавко-Милосовой, поэзия лауреата

Шевченковской премии Леонида Горлача «Дорога дружбы» и Предисловие Х. Ласкаридеса.

В статье «Сердца, отданные Элладе» А. Морозова речь идет об истории нежинских греков, в частности, об их участии в деятельности тайного общества «Филики Етерия», о меценатстве братьев Зосимов, об их роли в становлении независимости Греции. Эта же мысль стала основной и в статье С.Эргалавоса «Духовная и филантропическая деятельность братьев Зосимов в Греции» (на греческом и русском языках). Автор говорит о том, как оценивали благотворительную деятельность братьев современники и потомки. В частности, «мать российского императора Мария» и «первый Президент Греции Иоаннис Каподистрия, для которых деяния братьев «... высоконравственные поступки через достойный истории подвиг, ради общего просвещения греков!» [6, с. 66-68].

Еще в этом выпуске помещена подборка материалов, сделанная А. Морозовым, – «Братья Зосимы в воспоминаниях современников и документах». Это информация об их издательской деятельности, воспоминания историка Д.Н. Бантыш-Каменского и других современников. Интересными для историков, на наш взгляд, могут быть и сведения из «Описи...» имущества, оставшегося после смерти последнего из братьев – Николая Зосима.

Последний выпуск из серии «Греки в Ніжині» – это работа К. Харламповича «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.)», текст которой к печати был подготовлен А. Морозовым и Е. Чернухиным [9]. Тексту работы историка предшествуют некоторые информационные материалы: «Замість передмови» (автор Л. Приплавко-Милосова), «Від упорядників», «Справа академіка К.В. Харламповича» (автор А. Морозов), «Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків» (автор Е. Чернухин).

Опубликованная работа К.Харламповича представляет собой «собрание» тех фрагментов «різного ступеню редакторської обробки (авторські чернетки, відредаговані автором машинописні варіанти та вже опубліковані розділи)» [9, с. 6].

В Музее редкой книги Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя хранится издание под названием «Акты Греческого нѣжинскаго братства», изданные профессором А.А. Федотовым-Чеховским в Киеве в 1884 г. Факсимильное издание «Актов...» в качестве приложения приведено в этом выпуске. Кроме того, эта книга, как и все предыдущие, иллюстрирована фотоматериалами. Ее издание стало возможным благодаря финансовой поддержке Центра греческо-российских исследований (г. Афины, Греция) и лично госпожи Фотини Ливанос, а также прихода Греческо-Всесвятского кафедрального собора.

Все выпуски «Греки в Ніжині» – своеобразная летопись, в которой отображена история нежинских греков, начиная с XVII века. Нежинское городское общество греков им. Братьев Зосимов в этих книгах

постаралось отдать дань уважения, увековечить память о своих предках, донести до современников историческую правду о таком уникальном явлении в Российской империи как нежинские греки. Появление этих изданий стало возможным благодаря титаническим усилиям, в первую очередь, многолетнего председателя нашего общества Ларисы Ивановны Приплавко-Милосовой и протоиерея Всесвятской церкви, директора библиотеки НГУ имени Николая Гоголя Александра Сергеевича Морозова.

Джерела та література:

1. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – 474 с.
2. Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів. – Ніжин: НДПУ імені Миколи Гоголя, 2000. – Вип. 1. – 68 с.
3. Греки в Ніжині. Збірник статей та матеріалів / Упорядник та автор приміток О. Морозов. – К.:Знання України, 2001. – Вип. 2. – 264 с.
4. Греки в Ніжині. Збірник документів та матеріалів / Редактор і упорядник прот. О. Морозов. – Ніжин: Духовно-просвітницький центр «Відродження», 2003. – Вип. 3. – 288 с.
5. Греки в Ніжині. Популярне ілюстроване видання / Автори тексту: Л.І. Мілосова, О.С. Морозов, В.О. Сидоренко. – Ніжин: видавництво «Міланік», ПП Лисенко М.М., 2009. – Вип. 4. – 35 с.
6. Сердца, отданные Элладе. Памяти греческих патриотов, меценатов и просветителей братьев Зосимов // А. Морозов, Л. Горлач, С. Эрголавос, Х. Ласкаридис и др. – Нежин: ФОП Лукьяненко В.В., 2009. – Вып. 5. – 128 с.
7. Сторожевский Н.К. Нежинские греки // Н.К. Сторожевский. – К., 1863. – 32 с.
8. Харлампович К.В. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. 24. – С. 109-205.
9. Харлампович К.В. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.

Оксана Снеговская (Одесса, Украина)

К ВОПРОСУ О ПРЕПОДАВАНИИ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА В ИМПЕРАТОРСКОМ НОВОРОССИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В контексте современных общественно-политических и социально-экономических реформ в образовательной политике Украины определилось несколько доминирующих тенденций. Одной из них является ее направленность на евроинтеграцию, что, в свою очередь, побуждает украинское сообщество к овладению иностранными языками и ведет его к переосмыслению историко-культурных особенностей и традиций.

С целью установления преемственности между греческой и украинской культурами обратимся к истории отечественной образовательной теории и практики, и прежде всего – к отслеживанию приоритетов в изучении греческого языка, анализа организации обучения, форм и методов преподавательской деятельности, что позволит в дальнейшем рассмотреть динамику развития образовательного направления и определить эффективные пути обучения греческому языку в Украине на сегодняшний день.

Цель статьи – осуществить на основе редких архивных материалов историко-педагогический обзор преподавания греческого языка в Императорском Новороссийском университете (ныне Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова) в условиях общественных преобразований второй половины XIX века.

В научной литературе упоминания о преподавании греческого языка в средних и высших учебных заведениях Одессы в разные исторические периоды встречаются во многих статьях. Однако специального научного исследования, где была бы дана характеристика историко-филологического факультета как структурного подразделения Императорского Новороссийского университета в системе высшего образования Российской империи с анализом его функционирования в контексте преподавания греческого языка, еще не проводилось. Документальная база данной работы ограничена протоколами заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1865-1873 г.г., обзорами преподавания предметов в университете.

Рассмотрение вопроса распространения иностранных языков на украинских землях в XVIII-XIX веках, которые входили тогда в состав Российской империи, позволяет утверждать, что в классических гимназиях и в университетах осуществлялось обязательное изучение иностранных языков, в частности древних – греческого и латинского. Начало второй половины XIX века обозначилось горячими дискуссиями в образовательных кругах. Так, сторонники классического образования отстаивали значение древних языков как единственно возможного

способа развития умственных сил учащихся и укрепления нравственных идеалов, фундамента образованности у всех культурных народов. Они считали воспитание на основе классических языков важным по той причине, что эти языки «приучают с самых малых лет к занятиям вдумчивым и через чтение великих древних писателей направляют умы юношей к высокому и изящному; а вместе с тем ... отвлекают от суетного чтения ненужных и вредных книг» [1, с. 181]. Таким образом, учеба в классической гимназии являлась неотъемлемым условием для поступления в высшую школу, в отличие от учебы в реальных гимназиях, где древние языки не изучались.

Учебный план гимназий предусматривал изучение латыни, на которую отводилось 34 недельных часа, и греческого языка – 24 часа. В университетах общее количество лекций варьировалось от 40 до 52 часов в неделю. Так, на заседании Ученого Совета Императорского Новороссийского университета от 03 ноября 1869 года «историко-филологический факультет доносит, что студенты историко-филологического факультета выслушивают весьма значительное число лекций, – в 1-м курсе 26, во 2-м 25, в 3-м и 4-м, несмотря на разделение факультета на разряды на каждый разряд приходится около 20 лекций в неделю. Выслушивая лекции, они работают над их составлением, что, несмотря на деятельную помощь преподавателей, требует много времени и труда. На лекциях им предлагаются не только теоретическое изложение предмета, но и практические занятия, что возбуждает их самостоятельность и знакомит с материалом, добросовестная обработка которого занимает большую часть времени студента. Кроме этих обязательных практических занятий, устраиваемых почти на каждой кафедре (русская литература, греческий и латинский языки, славянские наречия), желающим из студентов предлагаются специальные занятия по всеобщей истории» [2, с. 79–80].

На отделении классической филологии историко-филологического факультета Императорского Новороссийского университета студенты изучали греческую и латинскую словесность (язык, древности и историю литературы), теорию и историю искусств, древнюю историю и историю древней философии в качестве основных дисциплин. Сравнительная грамматика индоевропейских языков, славянские наречия, история всеобщей литературы были «вспомогательными» предметами в программе обучения слушателей курсов. Классические языки (греческий, латинский) как «вспомогательные» изучались и на двух других отделениях историко-филологического факультета: русско-славянской филологии и исторических наук.

Для получения звания учителя по греческому языку гимназии и прогимназии студенты Императорского Новороссийского университета сдавали нижеследующие экзамены [3, с. 315–316]:

А. Главные предметы	Число вопросов	
	Письменных	устных
1. Греческий язык. (Чтение по Эразму и по новогреческому произношению. Подробное знание грамматики. Толкование образцовых авторов. Перевод на греческий язык легких исторических статей).	1 – из синтаксиса или из учения о диалектах.	3 (1-й – из более трудных частей этимологии, 2-й – объяснение избранного отрывка из писателя на аттическом диалекте; 3-й – объяснение избранного отрывка из писателя на ином диалекте).
2. Греческая древности.	1	1 – из древностей или из истории литературы.
3. История греческой литературы.	1	
Б. Вспомогательные предметы		
1. Латинский язык. (Знание грамматики и перевод из истории золотого века).	«	2
2. История Греции и Рима.	«	2

На звание учителя латинского языка гимназии и прогимназии греческий язык также был в списке экзаменов выпускников историко-филологического факультета Императорского Новороссийского университета [4, с. 315]:

Б. Вспомогательные предметы	Число вопросов	
	письменных	устных
1. Греческий язык. (Знание грамматики; перевод из Гомера и Геродота или Ксенофонта).	«	2
2. История Греции и Рима.	«	2

В протоколе заседаний Совета Императорского Новороссийского университета от 05 октября 1870 года также записано, что «для окончивших курс в историко-филологическом факультете в состав сокращенного испытания на звание учителя греческого языка гимназии и

прогимназии входят грамматика, история греческой литературы и греческая древности» [3, с. 318].

В преподавании иностранных языков с 60-х годов XIX века открылась новая страница, которая отмечалась значительным ростом внимания как к древним, так и к новым языкам – как одному из важнейших компонентов образования с одной стороны, так и современному требованию новых социально-экономических реалий времени – с другой. «Признание новых языков (французского и немецкого – О.С.) не считается главным условием университетского образования потому именно, что один из них есть в них господствующим, русские университеты, признавая обязательность курсов новейших языков, тем самым доказывают необходимую связь и взаимность с европейскими университетами. Эта обязательность будет со введением сравнительной грамматики индо-европейских языков, успехи в новейших языках сделаются *conditio sine qua non* (с лат. «условие, без которого не(т)»), то есть непрременное условие – О.С.) для успехов этой новой, необходимой в университетах науки», – отмечал профессор Григорович на заседании Совета Императорского Новороссийского университета 20 января 1866 года [4, с. 16]. Далее членами Ученого Совета было постановлено: ни один из новейших языков не считать обязательным, тогда как древние языки (греческий и латинский) будут входить в обязательную программу подготовки студентов историко-филологического факультета.

Отметим, что преподавание греческого языка как в гимназиях, так и в университете Новороссийского округа велось «по эразмову произношению». Приведем ниже выписку из заседания Ученого Совета университета от 29 апреля 1867 года, в которой зафиксировано «представление историко-филологического факультета ... о допущении в гимназиях греческого чтения по эразмову произношению, и факультет пришел к следующему заключению. Хотя и нельзя отвергать, что эразмово произношение имеет пред рейхлиновым то преимущество, что оно яснее передает слуху и памяти многие фонетические особенности древнейшего языка и по этой причине, несмотря на свою несостоятельность в строго-критическом отношении. В странах, где нет никакой связи с нынешнею Грециею, а именно в Северной Германии, удерживается в гимназиях и университетах, как более применимое к педагогическим требованиям; в нашем, однако ж, отечестве вопрос этот получает другое значение. Россия постоянно была в живейшей связи с Грециею, в которой, так называемое, новогреческое произношение искони было признано церковною. Это произношение и прежде и ныне было господствующим в землях, составляющих ныне новороссийский край. Уважая, доселе в духовных учебных заведениях, откуда поступают в университет молодые люди, подготовленные уже в греческом языке по новогреческому произношению и имея в виду довольно значительное число новогреков, учащихся в гимназиях нашего округа, члены факультета считают целесообразным удержать при чтении как в других

русских гимназиях, так в особенности, в гимназиях новороссийского округа, произношение новогреческое, придерживаясь которого учитель, в классах, где проходит этимология, для ознакомления учеников с различными изменениями и переходом звуков, может и должен обратить внимание и на произношение эразмово. Употребление в низших классах гимназий эразмова произношения, а в высших рейхлинова неудобно в педагогическом отношении еще потому, что детям, затвердив себе одно произношение, не легко после привыкнуть к другому» [5, с. 21–22].

Название «рейхлиново» произношение, произошедшее от имени немецкого ученого Иоганна Рейхлина (1455-1522), называется иначе «итацизмом» по причине господства звука [и] при чтении греческих текстов. «Эразмово», в свою очередь, – от имени Эразма Роттердамского (1466-1536), который попытался реконструировать древнегреческий язык и восстановить его аутентичное звучание. Несмотря на то, что эразмово произношение, в известной мере, искусственная конструкция, оно было принято в научных кругах и широко использовалось в процессе преподавания в средних и высших учебных заведениях России XIX века. Его было принято также называть «этацизмом» из-за передачи буквы η звуком [э]. Другое характерное отличие двух подходов, итацизма и этацизма, состояло в фонетической дихотомии звуков [ф]/[т] (например, Фома=Томас). В русском языке сто лет назад существовала буква «фита», эквивалентная аналогичной древнегреческой букве θ, которая в Западной Европе трансформировалась в глухой зубной щелевой согласный [th]. Еще одной отличительной их особенностью было прочтение буквы β. В варианте Рейхлина эта буква называлась «вита» и передавала при чтении звук [в], тогда как у Эразма – «бета» и означала звук [б].

В учебных заведениях второй половины XIX века в обучении иностранным языкам использовались словесные, наглядные и практические методы. Выполнялись устные и письменные упражнения на перевод; практические упражнения с использованием различных грамматических и лексических форм; переписывание книг; объяснительное чтение и диктанты; заучивание стихов и отрывков из прозы наизусть и их запись по памяти в классе и тому подобное. В частности, учеба на историко-филологическом факультете Императорского Новороссийского университета являлась «тяжким труженничеством», что, естественно, не способствовало большому притоку абитуриентов на специальность «Греческий и латинский языки». «Желая предупредить угрожающую убыль студентов на историко-филологическом факультете, члены факультета единогласно определили довести до сведения совета, что имея в виду будущий 1-й курс, в котором после первого полугодия могут найтись молодые люди, достойные стипендий и которых необходимо поощрить пособием, факультет считает весьма важным, если совет предоставит в распоряжение его определенную сумму, ибо в противном случае едва ли можно ожидать, чтобы кто либо из даровитых, но бедных юношей решится поступить на

факультет, где ожидает его тяжкое труженничество. Уже бывали случаи, что многие, поступившие на этот факультет, выбывали дознав опытом, что не дождутся материального поощрения. Внушая такую нуждою, члены факультета единодушно просят совет об отделении для факультета по крайней мере третьей части всей суммы, назначенной на стипендии и пособия для трех факультетов университета, и таким образом содействовать усилению историко-филологического факультета» [6, с. 62]. Кроме того, обучение в высшей школе не было бесплатным. В частности, плата за курсы предметов в Императорском Новороссийском университете в 60-70-х годах XIX века составляла 40 рублей в год, а к 1890 году выросла до 100 рублей в год.

Студенты получали стипендию в размере 120 рублей в полугодие. Отметим также, что ее получали лишь 10 % слушателей курсов (1890 г.). Стипендии предусматривались только для беднейших жителей губернии и выплачивались через учебное заведение. За каждый год стипендиаты должны были отслужить в той или иной губернии, вернув потраченные на их обучение деньги. Возврат денег требовали с того времени, когда заработок выпускника составлял 900 рублей в год. Выплачивать нужно было по 25 рублей в месяц, то есть по 300 рублей в год. От оплаты за обучение могли освободиться дети университетских преподавателей и чиновников, у которых были очень низкие зарплаты.

Из заявления профессора Богдановского от 23 мая 1870 года мы узнаем, что «ординарные профессора получали по 3000 руб. в год, остальные, получая по 2000 руб. (экстраординарные профессора) и по 1,200 р. (доценты), могут существовать только первое время своей службы, пока не обзаведутся семьею. Да и первые, имея возможность во время службы кормить себя и семью. Не терпя нужды, никак не могут откладывать что нибудь на черный день или на то время, когда они разбиты 25-30 летнею умственной работою и сидячею жизнью с семьею (что с сумою) на плечах должны будут пользоваться пенсиою в размере 100 руб. в месяц» [7, с. 135]. Интересно, что до окончания университета слушателям курсов вступать в брак было запрещено, поскольку, по мнению министра народного просвещения, обязанности студента и главы семьи были несовместимы. Некоторое время не разрешалось принимать на учебу женатых студентов. Иногда тем, кто уже был женат, разрешалось «закончить науку» (1880 г.).

При пересчете на современные деньги стипендия слушателя курсов университета составляла около 50 грн., зарплата доцента – 2907 грн., экстраординарного профессора – 7490 грн., ординарного профессора – 11235 грн. в месяц. Часто успешные начинающие исследователи сначала получали положение экстраординарного профессора (по прусскому образцу), в последующем – должность ординарного профессора. Экстраординарный, в отличие от ординарного профессора, получал меньшее жалование, не мог заведовать кафедрой и являться членом

Учёного Совета факультета. Пенсия преподавателей университета была очень маленькой и составляла всего 200-250 грн. в месяц.

Подытоживая, отметим, что во второй половине XIX века взгляды общества скрестились на иностранных языках как на весомом образовательном факторе. Адепты классического образования отстаивали значение древних языков как единственно возможного способа развития умственных сил учащихся и укрепления нравственных идеалов как фундамента образованности всех культурных народов. Сторонники реального направления в образовании отмечали необходимость смещения акцентов с изучения древних языков на естественные науки и новые языки (немецкий и французский).

Дальнейшего рассмотрения требует исследование теоретических и практических основ проблемы обучения древним языкам в средних и высших учебных заведениях Украины в начале XX века.

Источники и литература:

1. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII и XIX в.) / И. Алешинцев. – СПб. : Изд. Богданова, 1912. – 352 с.

2. Протокол № 5 от 3-го ноября, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1869 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1869 г. – [Одесса : Гор. тип. сод. Алексомати], 1869. – № 5. – 188 с.

3. Протокол от 26-го октября, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1870 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1870 г. – [Одесса : Тип. ун-та], 1870. – 418 с.

4. Протокол № 1 от 20-го января, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1866 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1866 г. – [Одесса : Гор. тип. Х. Алексомати], 1866. – № 1. – 67 с.

5. Протокол № 2 от 29-го апреля, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1867 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1867 г. – [Одесса : Гор. тип. сод. Алексомати], 1867. – № 2. – 29 с.

6. Протокол № 2 от 31-го мая, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1868 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1868 г. – [Одесса : Гор. тип. Алексомати], 1868. – № 2. – 79 с.

7. Протокол от 23-го мая, заседания Совета Императорского Новороссийского университета 1870 г. // Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета 1870 г. – [Одесса : Тип. ун-та], 1870. – 418 с.

**ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΡΝΙΑΚΤΟΣ – ΕΝΑΣ ΕΜΠΟΡΟΣ ΑΠΟ ΤΟ
ΡΕΘΥΜΝΟ. ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΟΣ ΈΛΛΗΝΑΣ – ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ ΤΟΥ ΟΥΚΡΑΝΙΚΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ XVI ΑΙΩΝΑ**

Αναφέροντας στα θέματα του παραλληλισμού και των χαρακτηριστικών της ανάπτυξης πνευματικού πολιτισμού της Ουκρανίας και της Ελλάδας στους XVII-XVIII αιώνες δεν μπορούμε να αποφύγουμε την δραστηριότητα των Ελλήνων, που συνέβαλαν στον σχηματισμό και στην ανάπτυξη του ουκρανικού πολιτισμού, επιστήμης, εκπαίδευσης και τέχνης γενικά και του πνευματικού πολιτισμού ειδικότερα.

Σε γενικές γραμμές είναι γνωστό το γεγονός ότι οι Έλληνες από την αρχαιότητα κατοικούσαν τις περιοχές σημερινής Ουκρανίας. Η Κριμαία και η Αζοφική, η Βόρεια της Μαύρης Θάλασσας, οι εκτάσεις της Γαλικίας και του Λβιβ και οι πόλεις της Τσερνίχβ περιοχής. Γνωστές οι όλες αριστοκρατικές οικογένειες των Ελλήνων, που είχαν τεράστιο αντίκτυπο και σημαντική συμβολή στην ουκρανική συνεχή ζωή και στην ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού. Μεταξύ αυτών, στους XVII-XVIII αιώνες παρατηρούμε τέτοιες αριστοκρατικές οικογένειες όπως Αφένδηκ, Καπνίστ, Κωνσταντινόβιτς, Κούρης, Μαζαράκη, Μοτσόκη και άλλοι.

Η μελέτη της δραστηριότητας των Ελλήνων-ευεργετών, των Ελλήνων – μεταφραστών, των Ελλήνων – δασκάλων και μουσικών, καλλιτεχνών και γραμματείων-μεταγλωπισστών των χειρόγραφων, διπλωμάτων, δίνει μια ζωντανή εικόνα του σχηματισμού ως της συνεχούς ζωής Ουκρανίας καθώς και της πνευματικής ανάπτυξης κοινωνίας που περιβάλλοταν την προσωπικότητα, την οποία εξερευνούμε. Δηλαδή η κοινωνία και ο χρόνος σχηματίζουν μια προσωπικότητα, και η προσωπικότητα επηρεάζει στην ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού της κοινωνίας της διαμόρφωσης της.

Το θέμα παρουσιάζει το ενδιαφέρον, που είναι ρητός, και το σκοπό και ο κυριότερος στόχος είναι να εντοπίσει και να αναδείξει την επίπτωση του ουκρανικού πνευματικού πολιτισμού στη διαμόρφωση του Έλληνα – προσωπικότητας και, με τη σειρά του, να εξετάσει τη συμβολή του Έλληνα – προσωπικότητας στην ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού Ουκρανίας.

Το αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι ο πνευματικός πολιτισμός της Ουκρανίας, και το θέμα – ο Έλληνας – προσωπικότητα, που επηρέασε στην ανάπτυξη του ουκρανικού πνευματικού πολιτισμού.

Στα ζητήματα που σχετίζονται με τις προσωπικότητες των Ελλήνων στην Ουκρανία απευθύνονταν οι μελετητές όπως Β. Τερέζοβ [2], Ν. Τερέντιεβα[3], Β. Τομάζοβ [4], Ιε. Τσερνούχιν[5], Α. Γιασινόβσκιυ [6], Ο. Ιας [4] κ.λ.π. Τα προβλήματα σχετικά με τις δραστηριότητες των εκκρεμών Ελλήνων-προσωπικότητων καλύπτει ένα ευρύ φάσμα της επιστημονικής έρευνας. Αυτοί είναι η περιφερειακή επιστήμη, οι τέχνες, η φιλανθρωπία, η οικονομία, η διπλωματία και η ιστορία κ.λ.π. Αλλά ο σκοπός της εργασίας αυτής είναι όχι

μόνο να αναδείξει του Έλληνα-προσωπικότητα ως τέτοιο, αλλά στον εύρο του σχηματισμού των ξεχωριστών στοιχείων του ουκρανικού πνευματικού πολιτισμού μέσω αυτή τη προσωπικότητα.

Για τη μελέτη αυτή είναι επιλεγμένη μια εξέχουσα προσωπικότητα του Έλληνα, που είχε για την ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού Ουκρανίας ανεκτίμητη συμβολή. Αυτός είναι Κωνσταντίνος Κορνιακός (Κορνιακός, Κορριάδης).

Σύμφωνα με τον Β. Τοπάζοβ και Ο. Ιας, ο Κωνσταντίνος Κορνιακός γεννήθηκε περίπου το 1529 [4, σ.107]. Ν. Τερέντιεβα παρέχει πιο ακριβή δεδομένα, το έτος γέννησης του Κ. Κορνιακού είναι 1520 [3, σ. 68], και Β. Τερέζοβ σημειώνει το 1517 [2, σ. 85] – ο έμπορος του Λβιβ ελληνικής καταγωγής. Γεννήθηκε στο νησί Κρήτη. Στη δεκαετία του 1540 ήταν έμπορος στην πόλη Κωνσταντινούπολη. Αργότερα μετακόμισε στη Μολδαβία, όπου εξυπηρετούσε τον κύριο Αλέξανδρο ΙΙΙ Λαπουσσινιάνου (1552–1561, 1564–1568). Στη συνέχεια μετακόμισε στο Λβιβ, όπου ζούσε ο μεγαλύτερος αδελφός του ο Μιχαήλ, που κινήθηκε προς την πόλη αυτή το 1545 για να ξεφύγει από την καταπίεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η όλη την οικογένεια των Κορνιακών γενικά εγκαταστάθηκε ενεργά στο Λβιβ στον XVI αιώνα. Στα βιβλία τις πράξεις τότε υπήρχαν τα ονόματα Carniacto, Coretro de Candia, Cardiadec, Κορριάκτ.

Τα 20 χρόνια μετά τον Μιχαήλ ήρθε στο Λβιβ και ο Κωνσταντίνος. Αυτός είχε εκτεταμένες επαφές με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και παρέδινε των εμπορευμάτων του στη Μολδαβία και στη Γερμανία.

Στο Λβιβ ο Κωνσταντίνος Κορνιακός απόκτησε μια σημαντική κληρονομιά στο ενδιάμεσο εμπόριο, ιδίως με το κρασί, το βαμβάκι, το δέρμα κ.λ.π. Έλαβε από τον βασιλιά της Πολωνίας την απαλλαγή από τον φόρο. Εισήγαγε πολλές τοκογλυφικές συναλλαγές, δάνεισε τα χρήματα με την εγγύηση υπό της γης, ως συνέπεια των πράξεων αυτών απόκτησε περίπου 40 χωριά και μερικές πόλεις στις Περέμησλ και Λβιβ περιοχές. Στο δεύτερο μισό του XVI αιώνα θεωρούνταν ως πλουσιότερος έμπορος στο Λβιβ [4, σ. 107]. Σύμφωνα με τον Β.Τερέζοβ οι κατοχές του Κ. Κορνιακός περιλαμβάνονταν την σημαντική ιδιοκτησία της Γαλικίας: χ. Ζμπόϊσκα (το μέρος της σύγχρονης πόλης του Λβιβ), η μικρή πόλη Κουλικόβ, χ. Σοσνήτσια, με το παλάτι στο ποτάμι Σιαμ, Αλμπιγόβου, Γουσάριβ, Ζουραβήσσοβ, Κόσσνου κοντά στο Περέμησλ [2, σ. 83].

Το 1571 έλαβε την αρχοντιά. Το 1576 δεσμεύτηκε με την Άννα Διδουσήτσκα, και υποσχέθηκε στη μελλοντική σύζυγό του που δεν θα ασχοληθεί προσωπικά με το εμπόριο. Το 1589 εγγράφηκε στην Αδελφότητα της Κοιμήσεως του Λβιβ, στην οποία έδωσε τις γενναιόδωρες οικονομικές δωρεές, αλλά δεν συμμετέχε στις συνεδριάσεις της [4, σ. 107].

Έχοντας τα βιογραφικά σημειώματα, οι σύντομες μαρτυρίες της ζωής και της δραστηριότητας του Κ. Κορνιακού του Έλληνα-προσωπικότητα στην Ουκρανία, και πιο συγκεκριμένα στο Λβιβ, ας γυρίσουμε προς τα επιτεύγματα του ουκρανικού πολιτισμού που εμφανίστηκαν στην Ουκρανία μέσα από το

έργο του Κ. Κορνιακού, του Έλληνα – πρωσοπικότητα, και σήμερα ευχαριστούν το μάτι με την ομορφιά και το μεγαλείο τους.

Με τα χρήματα του Κωνσταντίνου Κορνιακού στο Λβιβ είναι χτισμένα τα σημαντικότερα μνημεία της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής. Στη δεκαετία του 1570 είναι χτισμένο ένα καμπαναριό της Εκκλησίας Κοιμήσεως της Θεοτόκου, η οποία καλείται τώρα ο «Πύργος του Κορνιακού». Επίσης έχτισε το παλάτι γνωστό ως «το Σπίτι του Κορνιακού» ή «βασιλικό οίκο». Εκείνη την εποχή ήταν το μεγαλύτερο κτίριο της πόλης Λβιβ. Αργότερα το παλάτι άνηκε στον βασιλιά της Πολωνίας Ιαν ΙΙΙ Σομπιέσκι (1674–1696) και ουσιαστικά ξαναχτίστηκε. Επί του παρόντος, στο «Σπίτι του Κορνιακού» βρίσκεται η έκθεση το Λβιβ Μουσείο Ιστορίας [4, σ. 107].

Σύμφωνα με την Ν. Τερέντιεβα Κ. Κορνιακός ήταν από την ν. Κρήτη από την πόλη Ρέθυμνο (Ρέθυμνον) [3, σ. 68]. Η πόλη βρίσκεται σε απόσταση 78 χιλιόμετρα από τη π.Ηράκλειο, την πρωτεύουσα της Κρήτης. Αυτή είναι μια γοητευτική μικρή πόλη η ιστορίας της οποίας άρχισε από τον ΙV αιώνα π.Χ. Την πλήρη άνθηση η πόλη την απέκτησε κατά τις ημέρες της κυριαρχίας των Βενετών, τότε η πόλη έχει φτάσει σε μια τεράστια επιτυχία, ειδικά στην τέχνη και την επιστήμη.

Τα ίχνη της παρουσίας των Βενετών μπορεί να δει κανείς σε πολλά μέρη της πόλης: πολύ στενοί δρόμοι, τα μνημεία του παρελθόντος και το φρούριο, γνωστό εδώ ως Φορτέτζε. Τα στενά δρομάκια προκαλούν έκπληξη με τα παραδείγματα των διαφορετικών αρχιτεκτονικών. Μετά τους πύργους της πόλης φαίνεται η γοητευτικό, με το χιόνι, βουνό ο Ψηλορείτης ή Ιδη. Η πόλη βγαίνει στη θάλασσα και στα δύο λιμάνια.

Φεύγοντας από την μητρική του Ρεθύμνου, βλέποντας από τα παιδικά του χρόνια τα παραπάνω ομορφίες και αρχιτεκτονικά αριστουργήματα, ο Κωνσταντίνος Κορνιακός έφερε τις εμπειρίες της παιδικής ηλικίας μέσω Κωνσταντινούπολης στην μακρινή πόλη του Λβιβ.

Πιθανώς οι ίδιοι λόγοι ήταν χρήσιμοι στην αγάπη, στην κατανόηση και στην αναζήτηση του Κ. Κορνιακού για την επιστήμη, την εκπαίδευση και την τέχνη. Γνωρίζουμε ότι το Πανεπιστήμιο Κρήτης βρίσκεται στην πόλη Ρέθυμνο, και αυτή η πόλη για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρόταν ως κέντρο της επιστήμης και της εκπαίδευσης στην Κρήτη. Δηλαδή, από τη γέννησή του, ο Κωνσταντίνος Κορνιακός ήταν στον τομέα της επιστημονικής σκέψης και της εκπαίδευσης. Και βαθιά ορθόδοξη πίστη, που ήταν επίσης καλλιεργουμένη, όταν ήταν ένα παιδί, από τους γονείς του και από την ελληνική εκκλησία, συνέβαλε στην περαιτέρω στον Κ. Κορνιακό να στείλει τη διατήρησή του προς τη σωστή κατεύθυνση.

Απορροφώντας την έλξη για την επιστήμη και την εκπαίδευση με τον αέρα του Ρεθύμνου, εξασφαλίζοντας τις γνώσεις του και τις εντυπώσεις στην Κωνσταντινούπολη - ένα από τα κέντρα της παγκόσμιας τέχνης και του πολιτισμού, αποκτώντας την εμπειρία στον Μολδαβικό κύριο, ο Κωνσταντίνος Κορνιακός έφτασε στην πόλη Λβιβ, όπου εξακολουθούσε να ενσωματώνει στην ζωή τις λαμβανόμενες προηγούμενως γνώσεις, την εμπειρία και τις εντυπώσεις.

Μόλις ήρθε στο Λβιβ ο Κωνσταντίνος Κορνιακτός, ο Έλληνας – πρωσοπικότητα, έγινε αμέσως στο επίκεντρο των γεγονότων που συνδέονταν με την αναβίωση του ουκρανικού πολιτισμού. Εκείνη την εποχή η πόλη Λβιβ ανήκε στο πολωνικό στέμμα. Ιδρύθηκε στα μέσα του XIII αιώνα από τον Γαλικία - Βολήν Πρίγκιπα Δανιήλ της Γαλικίας, στη δεκαετία του 1270 η πόλη, κατόπιν αιτήματος του πρίγκιπα Λέοντα, έγινε η πρωτεύουσα του κράτους. Και από την δεκαετία του 1380 το Λβιβ ανήκε στις κατοχές των βασιλιάδων της Πολωνίας, ήταν το κέντρο της επαρχίας των δυτικών περιοχών της Ουκρανίας.

Για την Ουκρανία στους XVI–XVIII αιώνες το Λβιβ ήταν ένα σημαντικό κέντρο της αναβίωσης του ουκρανικού πολιτισμού. Ειδικά στο Λβιβ, έχοντας ως παράδειγμα οι ελληνικές θρησκευτικές και εθνικές κοινωνίες, το 1439 ανάδυσσε η αδελφική κίνηση. Οι οργανώσεις αυτές ανέλαβαν ηγετικό ρόλο στην πνευματική ζωή του λαού Ουκρανίας. Η ενεργή συμμετοχή σε ένα αδελφικό κίνημα, το οποίο στους XVI–XVII αιώνες είχε εξαπλωθεί σε όλη την Ουκρανία, πήραν και οι Έλληνες.

Οι πρώτες αδελφότητες στις δυτικές περιοχές της Ουκρανίας εμφανίστηκαν στη Γαλικία και Βολήν. Στο τέλος του XVI – αρχές του XVII αιώνα ανοίχτηκαν περίπου 30 νέα σχολεία κατά τις αδελφότητες στο Λούτσκ, Λβιβ, Βίννητσια, Ρογατίν, Καμγιανέτς-Ποντίλσκι, Νεμήριβ, Κρεμενέτς, Κίεβο και άλλες πόλεις Ουκρανίας.

Η πρώτη αδελφότητα στο Λβιβ κατά την Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο πρώτο μισό του XVI αιώνα ήταν υποστηριζόμενη από τους Έλληνες. Μεταξύ αυτών βρίσκονται τα γνωστά ονόματα όπως ο Κωνσταντίνος Κορνιακτός ή Κορνιακτ, Μανώλης Αραφάνης Μαριφένος (όλοι αυτοί ήταν επίσης οι κτήτορες (οι γεροντάδες) της πάνω εκκλησίας), Μάρκο και Σάβα Γρετσίσσην, Μιχαήλ Σέρβο, Αντόνιος Κατακκάλο και Αδριάνος Νταμόκλο.

Οι Έλληνες-πρωσοπικότητες ήταν οι κτήτορες της ουκρανικής Εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ο τίτλος του «κλήτορα» (ο γέροντας της εκκλησίας) δινόταν σε κάποιον, στον οποίο εμπιστεύονταν εντελώς όλη την εκκλησιαστική κοινότητα. Ο κλήτορας είχε τα κλειδιά από το θησαυροφυλάκιο της εκκλησίας. Αυτός ηγήθηκε το Διπτύχον, έπαιξε το ρόλο του σύγχρονου τμήματος του ληξαρχείου. Ο λόγος του κλήτορα δεν ήταν ο τελευταίος κατά τη λύση των προβλημάτων της κοινότητας εκκλησίας.

Οι επίσημοι πολωνικοί κύκλοι και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία κάλεσαν τους Ουκρανούς «οι άνθρωποι της ελληνικής πίστης». Η υπαγωγή στην ελληνική ιεροτελεστία του χριστιανισμού στην Γαλικία ήταν το κύριο χαρακτηριστικό του ορισμού της ουκρανικής εθνικότητας. Η νομική βάση των αδελφότητων ήταν τα διπλώματα των ελληνικών Πατριάρχων, που αποτελούσαν την ανώτατη πνευματική αρχή για την εκκλησία Ουκρανίας. Για παράδειγμα, το 1586 ο Πατριάρχης Αντιοχείας Ιωακείμ V ενέκρινε το χάρτη αδελφότητας κατά την Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου με το δικαίωμα Σταυροπήγια, η άμεση υποταγή στον Πατριάρχη. Στην Επιστολή προς τους πιστούς ο Πατριάρχης καλεί την βοήθεια στις δραστηριότητες της αδελφότητας, ιδιαίτερα στην ίδρυση σχολείων. Επίσης το 1586 στο Λβιβ άνοιξαν το πρώτο ελληνικό-σλαβικό σχολείο. Ο πρώτος πρύτανης και καθηγητής της σχολής

αυτής ήταν Έλληνας-προσωπικότητα Αρσένιος, το κοσμικό του ονόματος ήταν Αποστόλης, επίσκοπος Ελασσώνος και Δημότη, τον οποίο κάλεσε η Σταυροπηγακή αδελφότητα της Κοιμήσεως. Υπό την ηγεσία του το 1591 διέταξαν και εξέδωσαν την πρώτη στην Ουκρανία ελληνική-σλαβική γραμματική – αδελφοτίς «Adelfotes», η Γραμματική της ελληνική-σλαβικής γλώσσας. Οι απόφοιτοι του σχολείου μαζί με τους μαθητές του σχολείου Θεοφανείας του Κιέβου, μαζί με το σχολείο Λαύρας, έθεσαν τα θεμέλια για τη δημιουργία του Κιέβου-Μοχήλα Ακαδημία.

Η εκπαιδευτική διαδικασία του αδελφοτικού σχολείου καθοριζόταν από το καταστατικό, που υπήρχε ένα πρότυπο για άλλα αδελφοτικά σχολεία. Σ' αυτό είχε συμβάλει πολύ η υποστήριξη της οικονομικά ισχυρής αδελφότητας του Λβιβ, η πατρωνία από τους πολλούς σημαίνοντες ανθρώπους, μεταξύ των οποίων διακρίνονταν ιδιαίτερα ο πρίγκιπας του Οστρόγ, Χέτμαν Πετρό Σαγαϊντάτσνι, ο ξενιστής της Μολδαβίας Ιερεμίας Μοχήλα και άλλοι. Το 1619 οι μαθητές του σχολείου Ζ.Κοπησιάνσκι, Ι.Μπορέτσκι και Π.Μπερήγγα μετάφρασαν από τα Ελληνικά και σχολίασαν το Ανθολόγιον - μια συλλογή των εορταστικών λειτουργιών της ελληνικής εκκλησίας.

Κατά την αδελφότητα του Λβιβ το 1578 άνοιξαν ένα τυπογραφείο και το 1589 ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμίας ΙΙ έδωσε την άδεια στο αδελφοτικό τυπογραφείο να εκδώσει όχι μόνο τα θρησκευτικά βιβλία, αλλά και τη γραμματική, τη ρητορική, τη φιλοσοφία. Ο πατριάρχης επιβεβαίωσε το δικαίωμα Σταυροπήγιας και εξήρε τις δραστηριότητες της αδελφότητας. Αλλά για τις ενεργές δραστηριότητες στην αδελφότητα ήταν αναγκαία τα χρήματα. Οι μεγάλες συνεισφορές για τη χρηματοδότηση στο τυπογραφείο είχε κάνει η ελληνική κοινότητα: οι έμποροι, οι Έλληνες – προσωπικότητες, ο Κωνσταντίνος Κορνιακτός (με το όνομά του κάλεσαν στο Λβιβ ένα μεγάλο καμπαναριό, που είχαμε ήδη αναφερθεί παραπάνω, της ανακατασκευασμένης Εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, γνωστό ως «ο Πύργος του Κορνιακού») και Μανώλης Μαρινέτος, επίσης ο Κωνσταντίνος Μεζαπέτα, Μισαήλ Αλογίσμ, Ιωάννη Μαζαράκη, Μανουίλ Αρθάνιος, Γαβρηίλ Λαγγίσις [2, σ.83]. Σύμφωνα με τα μηνύματα που βλέπουμε στα αρχεία το 1633, το 1647 και το 1656, οι Έλληνες ήταν ένα τέταρτο όλων των αδελφών.

Χάρη στις προσπάθειες της αδελφότητας του Λβιβ, τα ενεργά μέλη και οι γεροντάδες της οποίας ήταν Η.Μαζαράκη και Σ.Λαβρασσέβητς, Α.Στριλέτσκι, Π.Λαβρισσέβητς και Β.Γρηγορόβητς, ο βασιλιάς της Πολωνίας Σιγισμούνδος ΙΙ στις 20η Μαΐου 1572 έδωσε στους ορθόδοξους κατοίκους του Λβιβ τα ίδια προνόμια, τα οποία χρησιμοποιούνταν οι καθολικοί. Αργότερα τα ίδια προνόμια επιβεβαίωσε ο βασιλιάς Στεφάν.

Στις 14 Φεβράριου 1585 οι ορθόδοξοι κάτοικοι της πόλης Λβιβ και τις γύρω πόλεις προσέφυγαν στο μητροπολίτη Κιέβου, ζητώντας τη φροντίδα της εκπαίδευσης και τη διαχείριση των ενοριών. Μια από τις πρώτες εκδηλώσεις της φροντίδας αυτής ήταν η ευλογία του ορθόδοξου επισκόπου του Λβιβ, του Έλληνα – προσωπικότητα, Γεδεών Μπαλαμπάν, που χορηγήθηκε στις 8 Νοεμβρίου 1615, να πληρώσει τα χρέη του τυπογραφείου, που ιδρύθηκε από τον Ιβάν Φέντοροβ. Αυτό συνέβαλε στη διάδοση της γνώσης και στην

συντήρηση των σχολείων με τα βιβλία και τα άλλα έντυπα. Η χρηματοδοτική στήριξη της αδελφότητας ήταν για τους Έλληνες το θέμα γοήτρου και της αρχής.

Ο έμπορος του Λβιβ ελληνικής καταγωγής, ο Έλληνας – προσωπικότητα, Ολεξίου Μπαλαμπάν (Μπαλαμπάνης), με δικά του έξοδα το 1671 αποκατέστησε το παρεκκλήσι Αγίων Τριών, που είναι χτισμένο από τον Κωνσταντίνο Κορνιακό κοντά στην Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Ο Ολεξίου και ο Γεδεών Μπαλαμπάν εισήλθαν στην ιστορία του ουκρανικού πολιτισμού ως ιδρυτές των τυπογραφείων στο Σιριάτην και στο Κρύλο (που ονομάζονταν τα τυπογραφεία του Μπαλαμπάν).

Συχνά οι Έλληνες του Λβιβ εκτελούνταν διαμεσολάβησης μεταξύ της αδελφότητας και των πατριάρχων της ελληνικής καθολικής εκκλησίας, και συνηθώς τις διπλωματικές αποστολές.

Στην Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, την οποία έχτισε ο Κ.Κορνιακός, το 1633 με την παρουσία υψηλοβαθμών της ελληνικής εκκλησίας χειροτονήθηκε ο Μητροπολίτης Κιέβου Πετρό Μοχίλα. Αυτό το γεγονός ήταν ένα σημαντικό ορόσημο για την ανάπτυξη της ελληνικής-ορθόδοξης εκκλησίας στην Ουκρανία.

Η προαναφερθείσα Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου δημιουργεί ένα αρχιτεκτονικό σύνολο με το κεντρικό ναό, τον πύργο του Κορνιακού και οικογενειακό παρεκκλήσι των Τριών Αγίων. Οι αρχιτέκτονες της Εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου ήταν Π.Ρωμαίος, Α.Πρηχίλνιου και Β.Καπίνος. Ο αρχιτέκτονας του καμπαναρίου του Κορνιακού, που χτίστηκαν το 1573 – 1578, ήταν Π.Μπαρμπόν. Ως εκ τούτου, στο έργο αυτό στο Λβιβ εντάχθηκαν και οι Έλληνες. Γνωστό ότι ο έμπορος από το Λβιβ Κ.Κορνιακός στη διαθήκη του το 1604 διέταξε να δώσουν το μέρος της περιουσίας του στην Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, και ένα μέρος για μοναστήρι του Ονούφριου στο Λβιβ [1]. Ο «πύργος του Κορνιακού» στο τρίτο επίπεδο είναι διακοσμημένο με καμπάνες «ο Κύριλλος», το όνομά των οποίων προήλθαν από το δεύτερο όνομα του Κωνσταντίνου (ο Κύριλλος) Κορνιακός, με διάμετρο 2 μ., και βάρος – 3,5 τ. Λόγω προσωπικής έκκλησης του Κ.Κορνιακού προς τον βασιλιά έλαβε την άδεια για την εγκατάσταση τις καμπάνες και στον πύργο της Εκκλησίας της Κοίμησης της Θεοτόκου. «Ο πύργος του Κορνιακού» από τη σύνθεση του ανήκει στα καλύτερα παραδείγματα της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής. «Ο πύργος του Κορνιακού» είχε μια συμβολική σημασία κατά τη διάρκεια της πολωνοποίησης της Δυτικής Ουκρανίας. Αυτός φαίνεται στην επίσημη σφραγίδα της Σταυροπηγιακής αδελφότητας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου – του υπερασπιστή του πνευματικού πολιτισμού Ουκρανίας.

Κοντά στο «σύνολο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου» βρίσκεται το προαναφερθέν «το σπίτι του Κορνιακού» με αυλή που περιβάλλεται στις τρεις πλευρές από ανοιχτό στοά σε τρία επίπεδα στο στυλ του ιταλικού παλατιού.

Πέρα τα μεγάλα, μεγαλοπρεπή κτίρια του Λβιβ, τα σημαντικά επιτεύγματα της αδελφότητας του Λβιβ, τα οποία πήραν την οικονομική στήριξη του Κ.Κορνιακού, πέρα είναι ήσσονος σημασίας, αλλά όχι λιγότερο σημαντικές συνεισφορές του Κ.Κορνιακού που συνέβαλαν στην ανάπτυξη του ουκρανικού πολιτισμού. Για παράδειγμα, με εκατό ζλότι, που ήταν σχεδιασμένα για την

Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, διαθέτει ξεχωριστό «школ, дякомі сьхваком, читальникам і виροсткам их зпотиx 10» και με εκατό ζλότι, που ήταν σχεδιασμένα για την Μονή του Ονούφριου, σημείωσε «діяконови, четцови і сьхвакам зпотиx» [1]. Δηλαδή, μετά το θάνατο του Κ. Κορνιακού συντηρούσε τα σχολεία, τα νοσοκομεία, τις χορωδίες εκκλησίας, τους αναγνωστούς και το κατώτερο κλήρο. Και όλοι μαζί συνέβαλαν στην ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού Ουκρανίας.

Είναι γνωστό ότι ο Κ. Κορνιακός αρνήθηκε από ένα χίλια ζλότι, το οποίο η πόλη οφείλει στον έμπορο. Αυτά τα κεφάλαια ο δικαστής κατευθύνθηκε στην κατασκευή του πύργου της άμυνας του Λβιβ, που είναι γνωστό ως «πύργο του Κορνιακού» [3, σ.70].

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω το 1569 για εξαιρετικά επιτεύγματα στην ανάπτυξη της πόλης Λβιβ, ο βασιλιάς της Πολωνίας απελευθέρωσε τον έμπορο Κ.Κορνιακό από τους τελωνειακούς δασμούς. Και δύο χρόνια αργότερα ο ελληνικός έμπορος έλαβε τον τίτλο του τζέντλεμαν, το οικόσημο της οικογένειας και διορίστηκε ως υπάλληλος του τελωνείου της ρουσσικής γης, μια θέση που κατείχε για 12 χρόνια. [3, σ.69].

Ο Κωνσταντίνος Κορνιακός πέθανε στις 1 Αυγούστου 1603 και την επόμενη μέρα ήρθε σε ισχύ η διαθήκη του, στην οποία τα σημαντικά κεφάλαια από τα κέρδη του ακινήτου, με τη μορφή της μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης, μετέφεραν στην Σταυροπηγιακή αδελφότητα του Λβιβ.

Ο Κωνσταντίνος Κορνιακός είναι θαφτεί κοντά στην Εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Λβιβ. Μια επιγραφή που είναι πάνω από την πύλη του παρεκκλησίου των Αγίων Τριών «His dom Konstantinus Corniactu» και τεράστιο πορτρέτο αυτού, το οποίο βρίσκεται στην εκκλησία, και σήμερα θυμίζουν τον ελληνικό φιλάνθρωπο.

Εδώ είναι πώς έγραψε για Κ. Κορνιακό το 1866 «Τα περιοδικά της Σταυροπήγιας»: «Σε περιόδους βράχους για μας είναι η πρόνοια που οδήγησε από την ελληνική θάλασσα προς τη γη Γαλικίας τον άνθρωπο που μας έκανε ... Ιερά καταφύγιο για διωκομένους.» Οι δραστηριότητες του «ευσεβείς Κωνσταντίνου» στην αναβίωση του πνευματικού πολιτισμού της Ουκρανίας τον έφεραν αιώνια μνήμη και τη δια βίου ευγνωμοσύνη γενιές.

Ως εκ τούτου, με τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης μπορούμε να συνάψουμε το συμπέρασμα. Ο Κωνσταντίνος Κορνιακός και όλα τα ονόματα των Ελλήνων-προσωπικότητων, που αναφέρονται στο παρόν έργο, έχουν κάνει ανεκτίμητη συμβολή στην ανάπτυξη του ουκρανικού πολιτισμού, συνέβαλαν στη δημιουργία και στην αναβίωση του εθνικού (ουκρανικού) εύρους εκπαίδευσης, της επιστήμης, της εκτυπώσης, των τεχνών και περισσότερο. Η δραστηριότητα των Ελλήνων-ευεργετών συνέβαλαν στην ανάπτυξη ως στον ουκρανικό-ελληνικό διάλογο, καιθώς και στο πνευματικό πολιτισμό ειδικότερα.

Kostiantyn Kornyakt – a merchant from Rethymno, Crete. The outstanding Greek - philanthropist of the Ukrainian spiritual culture of the XVth century

The article refers to the achievements and merits of Greek merchant-philanthropist Kostiantyn Kornyakt. Interesting biographical findings are also given. We present parallels between Greek origin and Ukrainian activity of K. Kornyakt. Results of patronage of K. Kornyakt are collected.

Addressing the issues of concurrency and features of the development of the spiritual culture of Ukraine and Greece in XVII-XVIII centuries one cannot avoid the activity of the Greeks who contributed to the formation and development of the Ukrainian culture, science, education and the arts in general and spiritual culture in particular.

It is a generally known fact that the Greeks of the ancient times inhabited the territory of modern Ukraine. Crimea and Pryazovya, Northern Black Sea, Galician and Lviv land and the whole cities in Chernigiv region. Aristocratic families of the Greeks, who had a huge impact and significant contribution into Ukrainian continuous development of spiritual life and culture are known. Among them in the XVII-XVIII centuries are noted such aristocratic families as Afendykh, Kapnists, Konstantynovych, Kuris, Mazaraki, Motsoki and others.

The study of Greeks - patrons, Greeks - interpreters, Greeks - teachers and musicians, artists and scribes, compilers of the manuscripts, diplomats gives a vivid picture of life as a continuum formation of Ukraine and spiritual development of the society that surrounded the researched figure. That is the society together with time form a figure and the figure affects the development of the spiritual culture of the society, which shapes it.

Relevance of the topic is obvious, and the purpose and main objectives is to identify and highlight the impact of Ukrainian spiritual culture on the formation of Greeks and to examine the contribution of the Greeks into the development of the spiritual culture of Ukraine.

For this study an outstanding Greek, who did an unvalued contribution for the development of the spiritual culture of Ukraine was selected. It is Kostiantyn Kornyakt (Kornyaktos, Kornyadys).

Having the biographical data, short life and activity testimony of K. Kornyakt, we refer to the contributions into the Ukrainian culture that appeared in Lviv thanks to the activity of K. Kornyakt and please the eye with their beauty and grandeur up to nowadays.

K. Kornyakt was from Crete from the city Rethymno. Though Kostiantyn left his native Crete being still a child he saved the beauty and architectural masterpieces in his heart and brought those memories through Constantinople to the distant Ukrainian city Lviv.

Probably the same reasons played a role in love, understanding and desire of K. Kornyakt of science, education and art. We know that the University of Crete is located in Rethymno and this city for a long time was considered to be the center of science and education in Crete. That is, since the very birth,

Kohstiantyn Kornyakt was in the very centre of science and education. Also a deep orthodox faith, cultivated by parents and the Greek church, helped K. Kornyakt to guide his savins in correct direction.

Having absorbed attraction to science and education with air in Rethymno, securing the knowledge and experience in Constantinople - one of the centers of world art and culture, gaining experience from the Moldavian master Konstantin Kornyakt goes to Lviv, where he implemented embodied knowledge, experience and expertise.

In 1569 for outstanding achievements in the development of Lviv Polish king freed merchant K. Kornyakt from customs duties. And two years later he received the title of a Greek merchant gentleman, family coat of arms and was appointed a customs officer of russian lands, which he held for '12 years.

Kostiantyn Kornyakt was buried near the church of Assumption of the Blessed Virgin Mary in Lviv ("Dormition ensemble" which he built). A remark that is above the portal of the chapel of the Three Saints «His dom Konstantinus Corniactu» and his huge portrait, which is situated in the church, resemble about Greek philanthropist today.

Here's how about K. Kornyakt "Annals Stauropegic" wrote in 1866.: "In times of rock for us it was the providence that from across the sea to the land of the Hellenic Galician led a man that made us ... Holy refuge for the fire." Activities of pious Constantine" in the revival of the spiritual culture of Ukraine and brought him eternal memory and lifelong gratitude of posterities.

Джерела та література:

1. Научный сборник галицко-русской Матицы. — Львов, 1868. — С. 338, 339.
2. Терезов В. Я. Греки и восточные славяне. Из истории греческо-украинских и греческо-российских культурных связей / В. Я. Терезов. — К., 2000. — 223 с.
3. Терентьева Н. О. Балабанов К. В. Греки в Україні: історія та сучасність : Навч. посібник / Н. О. Терентьева, К. В. Балабанов. — К., 2008. — Т. 1. — 350 с.
4. Томазов В. Ясь А. Греческие страницы украинской истории / Валерий Томазов, Александр Ясь. — К. : Лыбидь, 2009. — 223 с.
5. Чернухін Є. К. Книга пожертв грецького ніжинського братства 1696–1786 / Євген Константинович Чернухін // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. — К., 1997. — Вип. 1. — С. 91–102.
6. Ясіновський А. Перекладачі з грецької мови в Острозькому культурному осередку (кінець XVI – початок XVII ст.) / Андрій Ясіновський // Грецьке православ'я в Україні : Зб. наук. статей та матеріалів. — К. : 2001. — С. 56–63.

Сергій Токарєв (Чернігів, Україна)

ПРЕДСТАВНИКИ НІЖИНСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ У СКЛАДІ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ НІЖИНСЬКОГО ПОЛКУ

Однією з прикметних рис ранньомодерного Ніжина було існування в місті потужної грецької громади, яка відігравала помітну роль у багатьох сферах життя. Вивчення її історії було започатковано у другій половині ХІХ ст. М. Сторожевським [42] і О. Федотовим-Чеховським [44]. Грунтовні студії з історії ніжинських греків створив у першій половині ХХ ст. К. Харлампович [45 – 49]. На сучасному етапі історія ніжинської грецької общини висвітлена у працях В. Волониця [8 – 10], А. Гедьо [11], І. Костенка [20], Х. Ласкаридиса [26], О. Морозова [32 – 34], Н. Онищенко [36], М. Подгайка [37], І. Сердюка [41], Є. Чернухіна [56]. Проте увагу істориків привертають насамперед правовий статус общини, її економічне, духовне і культурне життя, взаємозв'язки з вищими органами влади Гетьманщини і Російської імперії, тоді як участі греків у суспільно-політичному житті Ніжинського полку приділено менше уваги.

Між тим, ніжинська грецька община відзначалась певною мобільністю, а її члени мали можливість переходити до інших станів. Вже з перших років існування Української козацької держави деякі представники грецької общини були вписані до козацьких реєстрів і у такий спосіб увійшли до складу козацької старшини [47, с. 23].

Така метаморфоза трапилась, зокрема, з родиною Левицьких. При укладанні дворянських родовідних списків наприкінці ХVІІІ ст. її члени у «сказці» про своє походження вказали, що перший представник роду Костянтин був «грецьким уродженцем» і мешкав у Ніжині [25, с. 45]. Його син Мойсей Костянтинович Левицький у 1711 р. обійняв уряд Ніжинського полкового хорунжого, а упродовж 1718 – 1734 рр. виконував обов'язки полкового осавула і одночасно полкового судді [22, с. 76, 77, 78]. Під час свого перебування на цих посадах він відзначався достатньо активною військово-політичною та адміністративно-господарською діяльністю. Так, травня і 3 червня 1729 р. М. Левицький видав ордери до значкового товариша С. Костенецького з наказом прибути до Ніжина для виконання доручень полкової адміністрації. Проте 8 червня С. Костенецький звернувся зі скаргою до гетьмана Д. Апостола. Він вказав, що осавул начебто прагнув перешкодити його поїздки до Гданська для продажу волів і в такий спосіб завдати збитків його господарству. Відтак 9 червня гетьман видав універсал, згідно з яким М. Левицькому заборонялось перешкоджати С. Костенецькому у його поїздки до Гданська. Після повернення значкового товариша осавул мав право залучати його, як і зазвичай, до виконання доручень у Ніжинському полку [17, арк. 86, 87].

Під час війни «за польську спадщину» 1733 – 1735 рр. М. Левицький займався питанням мобілізації козаків полку до військового походу. Зокрема, 8 жовтня 1733 р. осавул надіслав рапорт до гетьмана

Д. Апостола, в якому рекомендував призначити керівником команди козаків полку сотника Першої Полкової сотні Є. Тарасевича, а командиром козаків засеймських сотень – новомлинського сотника І. Шишкевича. Сам же він висловив готовність виступити в похід одразу ж після отримання відповідної вказівки [50, арк. 51].

До рангових володінь М. Левицького під час його перебування на посаді полкового хорунжого належало с. Іллінці у Веркіївській сотні [25]. Після отримання уряду полкового осавула 1 листопада 1720 р. на підставі листа ніжинського полковника П. Толстого йому було надано у власність с. Пашківку у Другій Полковій сотні, котре раніше перебувало у складі рангових володінь ніжинських полковників, а згодом належало полковому писарю І. Кужиччу. 19 серпня 1722 р. полковник надав М. Левицькому «до ласки войсковой» Синяківський млин на р. Кропивній з навколишніми угіддями і дозволив отримувати з нього прибутки. Також він деякий час володів с. Кропивним у Другій Полковій сотні, котре належало до рангових маєтностей ніжинських полкових писарів. На момент проведення Генерального слідства про маєтності 1729 – 1730 рр. с. Кропивне було повернуте до складу рангових маєтностей полкових писарів, а статус с. Пашківка залишався невизначеним [2, с. 70, 75, 76, 121 – 122; 15, с. 231; . Відтак за даними ревізії Ніжинського полку 1736 р., у підданстві М. Левицького перебувало лише 10 підсусідків у Другій Полковій сотні [19, арк. 3 зв.]. Крім того, М. Левицький під час перебування на уряді полкового осавула у 1732 р. за виконання своїх посадових обов'язків одержав у якості винагороди 50 крб [53, арк. 1].

В атестаті Івана Костянтиновича Левицького були наведені відомості про те, що він розпочав військову службу під час Північної війни у 1702 р. Зокрема, він брав участь у боях під Нарвою, у 1704 р. перебував в експедиційному корпусі в Польщі, де взяв участь у численних баталіях, а в р. входив до команди під керівництвом Д. Апостола. У 1709 р. І. Левицький брав участь у Полтавській битві, під час якої отримав поранення. Згодом за наказом гетьмана І. Скоропадського І. Левицький виїхав з листами до російського посла при дворі польського короля Августа II князя Г. Долгорукого, а звітди за дорученням посла І. Левицький відправився до російського резидента у Сілезії. У 1712 р. він узяв участь у Прутському поході [55, арк. 3 зв.].

У 1718 р. І. Левицький отримав посаду полкового хорунжого і виконував службові обов'язки до 1738 р [22, с. 76, 77, 78]. У 1723 р. він був призначеним одним з керівників команди козаків, відряджених на каналні роботи до Ладоги [55, арк. 3 зв.]. У травні 1724 р. хорунжий з командою козаків полку брав участь у Перському поході [14, с. 98]. У реєстрі старшини, укладеному наступного року, було вказано, що І. Левицький перебуває поблизу фортеці Святого Хреста [28, с. 20]. Під час війни «за польську спадщину» у 1734 р. хорунжий брав участь у поході до кордонів Польщі у складі війська генерала Вейсбаха. Під час російсько - турецької війни 1735-1739 рр. він брав участь у Кримському

поході під командуванням генерального хорунжого Я. Горленка. Наступного року І. Левицький був вираджений у похід до Очакова, у 1738 р. – до Дніпра, а в 1739 р. – під Хотин [39, с. 22; 54, арк. 2 зв., 4; 55, арк. 3 зв.]. Щодо адміністративної діяльності хорунжого, то він згадувався серед посадових осіб полку, які восени 1732 р. розслідували справу про чаклунство [12, с. 174].

Серед його підданих у 1736 і 1737 рр. фігурували лише підсусідки в Ніжині [19, арк. 13 зв.; 52, арк. 8]. Після виходу у відставку лютого 1743 р. І. Левицький отримав атестат, в якому було вказано, що він, перебував на посаді полкового хорунжого з 1718 р. Оскільки хорунжий не володів жодними маєтностями, то він мав право на грошове утримання, але лише з 1732 р. отримував щорічну платню в розмірі 40 крб. на рік. Через постійну участь у численних військових походах він зuboжив і заборгував значні кошти. До того ж, майно І. Левицького перебувало в заставі. Зважаючи на довготривалу службу урядовця в козацькому війську, представники старшини полку, які підписали цей атестат, визнали, що він гідний нагородження маєтностями. Відтак, ознайомившись з документом, голова Правління гетьманського уряду генерал-лейтенант І. Бібіков передав йому у власність 17 селянських дворів [53, арк. 1; 55, арк. 4, 6 зв. – 7].

Син полкового осавула Опанас Мойсейович Левицький розпочав військову службу на посаді канцеляриста Генеральної військової канцелярії [18, арк. 97]. На уряді сотника Першої Полкової сотні він перебував з 23 лютого 1739 р. до 13 жовтня 1761 р [22, с. 79]. Під час свого урядування О. Левицький у 1744 р. брав участь в урочистій зустрічі імператриці Єлизавети Петрівни, яка здійснювала поїздку до Лівобережної України, поблизу с. Комарівка Першої Полкової сотні [38, с. 22; 40, с. 305; лютого 1750 р. він був присутнім на військовій раді у Глухові, під час якої був обраний гетьман К. Розумовський [35, с. 57]. За даними ревізії Ніжинського полку 1747 р., сотнику належали 2 двори у Ніжині та с. Талалаївка, а також шинковий двір у с. Воловиця Першої Полкової сотні. У його підданстві перебували 5 підсусідків у с. Талалаївка [51, арк. 15, зв., 468, 476 зв.].

Його син Степан народився у 1746 р., розпочав службу в Генеральній військовій канцелярії у 1758 р., наступного року отримав посаду канцеляриста, а вже 8 жовтня 1761 р. обійняв уряд сотника Першої полкової сотні. 31 березня 1770 р. він отримав чин бунчукового товариша і перебував на військовій службі принаймні до 1790 р [21, с. 209].

У 1767 р. сотник у складі шляхетства Ніжинського і Батуринського повітів брав участь у виборах до Комісії по створенню проекту Нового Уложення. Проте він разом з деякими представниками місцевої шляхти виступив проти повторного голосування, під час якого був обраний депутат Г. Долинський. 2 травня незгодні депутати подали протест на ім'я ніжинського полковника П. Розумовського, в якому вказали на незаконність цих виборів. Водночас вони поскаржились на предводителя

дворянства повіту І.Тернавіота, котрий фактично санкціонував проведення повторних виборів. З червня ці представники шляхетства подали рапорт графу П. Рум'янцеву, в якому висловили протест проти результатів повторного голосування і незгоду зі змістом наказу Г. Долинському, особливо з пунктом, який містив вимогу відновити гетьманство. Зрештою, ці депутати попросили П. Рум'янцева сприяти визнанню депутатом до Законодавчої Комісії Л. Селецького, котрий був обраний під час першого голосування, і відправити його з наказом, який виявився практично ідентичним з наказом шляхетства Чернігівського повіту і не містив пропозиції щодо обрання гетьмана [29, с. 169 – 170].

С. Левицький був залучений до боротьби з епідемією чуми, яка охопила територію Гетьманщини на початку 1770-х рр. Зокрема, у березні р. він надіслав рапорт про виконання указів Малоросійської колегії щодо боротьби з «моровицею» [3, арк. 3]. У 1779 р. С. Левицький був обраний підсудком, а в 1781 р. – земським суддею Ніжинського повіту [25, с. 45].

За даними Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр., йому належали 15 дворів у с. Талалаївка [24, с. 182]. Згодом він мав у власності двір у Ніжині та 2 двори у с. Комарівка Першої Полкової сотні [4, арк. 1, 1 зв., 4, 7]. За даними ревізії 1782 р., у с. Талалаївка та х. Лустовому йому належали 211 підданих [5, арк. 4 зв.]. У 1790 р. у цих же маєностях проживали 157 підданих С. Левицького.

Після остаточної інкорпорації Української козацької держави до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. рід Левицьких був внесений до І частини дворянської родовідної книги Чернігівського намісництва [21, . Зокрема, С. Левицький у цей період мешкав у Ніжині і згадувався у списку дворян Ніжинського повіту. Оскільки він не був одружений, то, скоріше за все, на початку XIX ст. ця гілка роду Левицьких припинила своє існування [5, арк. 4 зв.].

Помітну роль у житті Ніжинського полку також відігравали представники родини Тернавіотів, родоначальник якої Стерій (Степан) Іванович походив з Македонії. У 1671 р. він оселився у Ніжині, протягом 1711 – 1718 рр. перебував на посаді Ніжинського вйта і також був відомий як ктитор Ніжинського Благовіщенського монастиря. Один з його синів Петро народився в 1697 р. і протягом 1718 – 1729 рр. перебував у складі значкового товариства Ніжинського полку. У 1729 р. він за поданням гетьмана Д. Апостола отримав посаду ніжинського вйта, а в 1760 р. – чин бунчукового товариша [21, с. 367; 31, с. 55]. Завдяки перебуванню на важливих посадах, особистому авторитету та набутим зв'язкам представники родини Тернавіотів отримали змогу клопоталися перед гетьманом Д. Апостолом та Генеральною військовою канцелярією про розширення прав Ніжинського грецького братства.

Родина Тернавіотів отримала значні статки завдяки відкупу індуктного збору. На думку К. Харламповича, П. Тернавіот вперше був призначений відкупником індуктного збору ще в 1722 р. із запровадженням Першої Малоросійської колегії. У 1725 р. його повноваження на цій посаді були

продовжені. Незважаючи на указ Сенату від 25 жовтня 1731 р., норми якого забороняли стягувати індуктний збір представникам інших національностей, крім українців, П. Тернавіот знову був призначений на посаду індуктора на 6 років за умов сплати до Військового скарбу 20 тис. крб. [47, с. 68, 72 – 73]. Також у 1729 р. П. Тернавіот був призначений гетьманом Д. Апостолом на посаду «військового ексектора», тобто збирача податків до Військової скарбниці справа за зловживання під час збирання відкупів, яка завершилась безрезультатно. Проведення кримінального провадження не завадило йому у 1741 р. разом з іншими ніжинськими греками Р. Яновим та С. Пелопоновим вчергове отримати на відкуп індуктивний збір терміном на відкупом індуктивного збору за продаж пеньки, льону та конопель [27, відносини з генеральним підскарбієм Я. Марковичем. Зокрема, П. Тернавіот продавав генеральному підскарбію в кредит коштовні тканини, стягував на його користь борги з ніжинських греків, звільняв його підприємства від сплати індуктивного збору. Натомість Я. Маркович виступив поручителем П. Тернавіота під час його діяльності на посаді індуктора [47, с. 70].

До рангових володінь володінь П. Тернавіота належало с. Плоске Мринської сотні. У 1736 р. в цьому селі нараховувалось 20 дворів «грунтових» посполитих і 38 хат підсусідків [25, с. 100]. У 1728 р. П. Тернавіот купив у ніжинського полкового хорунжого Я. Вилковського х. Хребетний за 444 крб., придбав у Марини Самойловичової слободу Данино, а згодом оселив села Шатуру і Синяки у Другій Полковій сотні [31, с. 55]. У переяславського полковника В. Томари ніжинський війт придбав слободу у Яготинській сотні Переяславського полку. Поблизу Ніжина на головній Київській дорозі йому належав ряд земельних ділянок [27, с. 122].

Також П. Тернавіот займався купівлею козацьких земель. Проте на підставі указу Сенату від 29 травня 1741 р. вїту було заборонено незаконне придбання козацьких володінь і обернення їх мешканців у підданство. Для організації торгівельної діяльності у 1720 р. П. Тернавіот позичив 300 крб. у ченців Ніжинського Благовіщенського монастиря [46, с. 43, 45]. Щоправда, на ґрунті цієї діяльності він неодноразово мав майнові суперечки з різними цивільними та духовними особами. Зокрема, майнові претензії до П. Тернавіота з приводу боргів та захопленого майна висловлювали староста Золотоніської сотні Переяславського полку М. Кучинський, сотник Глинської сотні Лубенського полку А. Крижанівський та ігумен Переяславського Михайлівського монастиря Герман. Проте й сам П. Тернавіот позивався до управителя Батуринської волості М. Тарицина щодо повернення ним грошового боргу [26, с. 122].

Іван Петрович Тернавіот у 1767 р. був обраний предводителем шляхетства Ніжинського і Батуринського повітів, а в 1786 р. згадувався як полковник у відставці [31, с. 55]. Відомо, що він займався підприємницькою діяльністю, насамперед виробництвом сукна. На підставі рішення Мануфактур-колегії від 29 грудня 1765 р., І. Тернавіот отримав дозвіл відкрити суконну мануфактуру у с. Филівці Першої Полкової сотні і Ніжинського полку [46, с. 41]. Його коштом у 1752 р. була споруджена церква Іоана Богослова у Ніжині [36, с. 219]. Інший син П. Тернавіота – Федір Петрович – служив поручиком лейб-гвардії Ізмайлівського полку і помер у 1747 р. у Петербурзі у порівняно молодому віці. Нарешті, Степан Петрович після закінчення Києво-Могилянської академії прийняв чернецтво у Києво-Печерській Лаврі з ім'ям Софроній, а згодом став архімандритом Костромського Богоявленського монастиря. Оскільки в Івана Петровича була лише одна дочка Єлизавета, заміжня за секунд-майором Миколою Яремовичем Родзянком, рід Тернавіотів по чоловічій лінії наприкінці XVIII ст. згас [31, с. 56 – 57].

Також з Македонії походив Пантелеймон Юрійович Католей, котрий у 1763 р. згадувався у складі значкового товариства Ніжинського полку. Йому належало 12 дворів у с. Плоскому Мринської сотні, набутих шляхом купівлі. Згодом це майно відійшло до його онука Василя, котрий був значковим товаришем Київського полку, оскільки ще за правління І. Мазепи Мринська сотня була передана до складу Київського полку [16, с. 174]. Після його смерті в 1783 р., згідно з актом розподілу майна, ця маєтність відійшла у власність його дружини Уляни і брата Матвія [30, с. 37]. Станом на 1787 р. у Плоскому та Ніжині спадкоємцям П. Католея належали 188 підданих.

Наприкінці XVIII ст. М. Католей проживав у Ніжині і мав чин надвірного радника. Він перебував на цивільній службі на посаді директора Ніжинської банківської контори [5, арк. 8 зв. – 9]. Після вивчення документів, які мали підтвердити шляхетське походження його родини, Чернігівська дворянська депутатська комісія у грудні 1790 р. постановила внести рід Католеїв до II частини дворянської родовідної книги Чернігівського намісництва. М. Католей помер до 1803 р., а єдиною його спадкоємицею була дочка Єфросинія [7, арк. 59 – 60 зв.].

У с. Плоскому також проживала дружина померлого значкового товариша В. Католея Уляна Йосипівна [6, арк. 59 зв. – 60]. Чернігівська дворянська депутатська комісія своєю ухвалою від 10 листопада 1785 р. постановила внести її сина Василя Васильовича Католея до I частини дворянської родовідної книги. Підставою для його nobilitaції послужили копія купчого запису на маєтності у с. Плоскому, видана П. Католею в представників роду. Проте Чернігівське дворянське депутатське зібрання визнало ці докази недостатніми для підтвердження дворянських прав і дворянських родовідних книг. Тимчасова комісія Герольдії, узгодивши це

рішення з нормами діючого законодавства, 15 січня 1840 р. залишила цю ухвалу без змін [13, арк. 260 – 261].

Грецьке походження мали й брати Микола та Остап Хіотії. Вони отримали чин значкового товариша під час російсько-турецької війни 1735 – 1739 рр. Обидва брати брали участь у Кримському та Очаківському походах [21, с. 388 – 389]. У підданстві М. Хіотія у 1737 р. перебував лише підсусідок у с. Крути Прохорської сотні [52, арк. 151]. У 1740 р. М. Хіотій згадувався у компуті значкових товаришів Ніжинського полку як «за убожеством, старостию и дряхлостию служить не могучий» [23, с. 278].

З інших представників грецької діаспори у складі Ніжинського полку на увагу заслуговують члени родини Урсалів, котрі у XVII ст. згадувались як прилуцькі купці [1, с. 191; 25, с. 98]. Один з них Іван Урсал (Грек) у 1662 р. перебував на посаді мринського сотника [22, с. 82]. Йому належали маєтності у селах Селище, Комарівка і Галчин Мринської сотні

Ще один представник грецької діаспори Ніжина Юрій Васильович Протченко перебував на службі в Ніжинському полку у чині військового товариша з 1772 р. і принаймні до 1784 р. Водночас у 1779 р. він отримав посаду ніжинського бурмістра. Серед його підданих згадувались 57 посполитих у с. Велика Кошелівка й на сусідньому хуторі [21, с. 303].

Отже, вихідці з грецької громади становили порівняно незначний відсоток козацької старшини Ніжинського полку. З покаячених членів грецької общини лише представники династій Левицьких і Тернавіотів відзначались активною суспільно-політичною діяльністю і високим майновим статусом, але малочисельність цих родів і відсутність тісних родинних зв'язків з іншими представниками соціальної еліти Гетьманщини призвели до їх згасання наприкінці XVIII ст.

Джерела та література:

1. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко. – К.: «Наукова думка», 1986. – 263 с.

Василенко Н. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка земства, 1901. – XXX; IX; 417 с.

3. Відділ забезпечення збереженості документів Держархіву Чернігівської області у м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. 343, оп. 1, спр. 7, 14 арк.

4. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 8, 17 арк.
5. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 19, 16 арк.
6. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 52, 327 арк.
7. ВДАЧОН, ф. 343, оп. 1, спр. 68, 177 арк.

8. Волоніць О. Греки в розвитку торгівлі на українських землях II половини XVII століття / О. Волоніць // Вісник Маріупольського державного університету. – Маріуполь, 2011. – Серія: історія, політологія. – Вип. 2. – С. 53 – 59.

9. Волоніць О. Митне регулювання торговельної діяльності греків-купців в Україні у XVIII столітті / О. Волоніць // Українська державність: історія і сучасність: Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. – Маріуполь, 2008. – С. 8 – 11.

10. Волоніць В. Торгівельна діяльність греків на українських землях (середина XVII – XVIII ст.): джерелознавчий аспект / В. Волоніць // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2009. – Спецвипуск. – С. 144 – 152.

11. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII – XVIII ст. / А. Гедьо. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 423 с.

12. Дело Вуцки Михайлихи Батраченчихи и Марьи Данилихи ивангородских о волшебстве, ноеврия 1 дня // Киевская старина. – 1889. – № 10. – С. 174 – 176.

13. Держархів Чернігівської області, ф. 133, оп. 1, спр. 277, 512 арк.

14. Дневник генерального подскарбиа Якова Марковича (1717 – 1767 гг.) / [под. ред. А. Лазаревского]. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. – Ч. I (1717 – 1725 гг.). – XVI; II; 329 с.

15. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України в кінці XVII – на початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К.: Видавництво АН УРСР, 1959. – 532 с.

16. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. / В. Заруба. – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – 380 с.

17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України НАН України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. I, спр. 55176 – 55255, 274 арк.

18. ІР НБУВ, ф. I, спр. 57325 – 57343, 427 арк.

19. ІР НБУВ, ф. I, спр. 58241, 574 арк.

20. Костенко І. Внутрішній устрій ніжинського грецького братства за статутом 1697 – 1699 рр. / І. Костенко // Греки в Ніжині: збірник документів і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 176 – 180.

21. Кривошея В. В. Неурядова старшина Гетьманщини / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, О. В. Кривошея. – К.: Стилос, 2009. – 432 с.

22. Кривошея В. В. Українська козацька старшина. – Ч. 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації / Вид. 2-е, доповнене, уточнене і виправлене / В. В. Кривошея. – К., 2005. – 259 с.

23. Кривошея І. Значкове товариство Ніжинського полку на початку 40 – х рр. XVIII ст.: два нових списки товариства / І. Кривошея // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Книга 1. – Т. 19. – К., 2009. – С. 271 – 283.

24. Лазаревский А. М. Обозрение Румянцевской описи Малороссии / А. М. Лазаревский. – Чернигов: Губернская типография, 1866. – Вып. 1. – Полк Черниговский. – 390 с.
- Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К.: Типография К. Н. Милевского, 1893. – Т. 2. – Полк Нежинский – 522 с.
26. Ласкаридис Х. Нові матеріали про внутрішнє життя Ніжинського грецького братства / Х. Ласкаридис // Греки в Ніжині: збірник документів і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – С. 132 – 149.
27. Лесик Л. В. Ніжинський вієт Петро Тернавіот – визначна особистість в історії міста Ніжина / Л. В. Лесик // Часопис історико-юридичного факультету: збірник наукових праць. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Вип. 6. – С. 120 – 123.
- Личный состав малороссийской казацкой старшины в 1725 году // Киевская старина. – 1904. – № 8. – С. 1 – 31 (Приложение).
- Максимович Г. А. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. / Г. А. Максимович – Нежин: Типо-лит. «печатник» бывш. Меленевского, 1917. – Ч. 1. – Выборы и составление наказов. – X; IX; 332 с.
30. Милорадович Г. А. Родословная книга черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб.: Санкт-Петербургская Губернская Типография, 1901. – Т. 1. – Ч. 1, 2. – V; 114; 646 с.
31. Модзалевский В. Малоросійський родословник / В. Модзалевський. – 1998. – Т. V. – Вип. I. – 96; 2 с.
32. Морозов О. Брати Зосими / О. Морозов // Греки в Ніжині: збірник документів і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 207 – 220.
33. Морозов О. Брати Зосими: до історії грецької громади в Ніжині / О. Морозов, І. Костенко // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 65 – 72.
34. Морозов О. Грецькі храми в Ніжині / О. Морозов // Греки в Ніжині: збірник документів і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 160 – 175
35. Обрання Кирила Розумовського гетьманом [публікація В. Сергійчука] // Київська старовина. – 1993. – № 2. – С. 52 – 61.
36. Онищенко Н. Тернавіоти / Н. Онищенко // Греки в Ніжині: Збірник статей і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 218 – 224.
37. Подгайко М. Законотворча практика гетьманських та царських урядів щодо греків Ніжина в II половині XVII – XVIII ст. / М. Подгайко // Вісник Маріупольського державного університету. – Маріуполь, 2011. – Серія: історія, політологія. – Вип. 1. – С. 30 – 35.
38. Реєстр козацької старшини 1744 року [публікація В. Сергійчука] // Київська старовина. – 1992. – № 5. – С. 19 – 24.
39. Репан О. Мобілізація козаків Гетьманщини для воєнних походів у 1735 – 1739 роках / О. Репан // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 18 – 30.
40. Самчевський І. Список лиц, зустрічавших государыню императрицу Елизавету Петровну во время проезда ее через Малороссию в Киев в

1744 году / И. Самчевский // Черниговские губернские ведомости. – 1852. – № 29 (часть неоф.). – С. 305

41. Сердюк І. Ніжинська грецька спільнота / І. Сердюк // Полкових городов обиватели: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – С. 211 – 222.

42. Сторожевский Н. К. Нежинские греки / Н. К. Сторожевский. – К.: Типография Киевского университета, 1863. – 32 с.

43. Уривалкін О. Загадки історії: Лівобережна Україна та Ніжинський полк з середини XVII до кінця XVIII століть / О. Уривалкін. – Ніжин: ТОВ «Наука-Сервіс», 2000. – 276 с.

44. Федотов-Чеховский А. А. Акты Греческого нежинского братства и магистрата / А. А. Федотов-Чеховский. – К.: Керер, 1884. – 84 с.

45. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині (XVII – XVIII ст.): до історії національної меншості на Україні / К. Харлампович // Література і культура Полісся. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – Вип. 60.

Регіональні та загально-українські історико-культурні процеси у сучасному дослідницькому вимірі / [відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко]. – С. 242 – 263.

46. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII – XVIII ст.) / К. Харлампович. – Греки в Ніжині: Збірник статей і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 17 – 49.

47. Харлампович К.В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII – ст.). До історії національних меншостей в Україні / К.В. Харлампович. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.

48. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині. Нарис 2. Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані / К. Харлампович // Греки в Ніжині: збірник документів і матеріалів. – Ніжин: Просвіта, 2001. – Вип. II. – С. 51 – 68.

49. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII – XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки й торгівля / К. Харлампович // Записки історико-філологічного товариства А. Білецького. – К., 1997. – Вип. 3. – С. 87 – 159.

50. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 4569, 75 арк.

51. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19344, 849 арк.

52. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 19371, 796 арк.

53. ЦДІАК України, ф. 75, оп. 2, спр. 128, 13 арк.

54. ЦДІАК України, ф. 75, оп. 2, спр. 134, 44 арк.

55. ЦДІАК України, ф. 75, оп. 2, спр. 137, 11 арк.

56. Чернухін Є. Ніжинське грецьке братство: історіографія та джерела / Є. Чернухін. – К. Інститут історії України НАН України, 1998. – 98 с.

Микола Шкурко (Ніжин, Україна)

СУЧАСНІ ТОРГОВЕЛЬНІ СТОСУНКИ З ГРЕЦІЄЮ НА ПРИКЛАДІ НІЖИНСЬКОЇ ФІРМИ «СЯЙВО»

Символічно, що Ніжин зберіг свої традиційні зв'язки з Грецією. Розглянемо сучасні торговельні стосунки з цією країною на прикладі однієї ніжинської фірми.

Мова йде про Просвітницьку виробничо-комерційну фірму «Сяйво». Фірма здійснює виключно експорт високоякісного насіння олійних і спецій для виготовлення приправ.

Її засновано 1993 року, а торговельні стосунки з грецькими партнерами започаткувалися лише через 17 років по тому. Проте, знайомство з країною і підприємствами харчової галузі розпочалося 1997 року, коли керівник фірми відвідав Грецію в рамках програми Tacis.

Динаміку розвитку торгівлі зведено в таблицю і подано у вигляді графіка.

Рік	Кількість компаній	Обсяг, тис.євро
2010	1	8,420
2011	1	15,750
2012	1	18,270
2013	2	33,300
2014	3	81,680
2015	5	98,940
2016	5	160,811

Табл.1. Реалізація товарів у Греції

Графік 1. Динаміка росту обсягів реалізації товарів на Грецію

За 6 років обсяг продажів зріс у вартісному виразі в 20 разів, кількість покупців зростає з 1 до 5. Зростання розпочалося, коли у фірму прийшли працівники грецького походження: Крістіна Гагут, яку змінила її сестра Яна Луговська.

Бездоганне знання мови та традицій країни було важливим у їх роботі так само, як і пам'ять про давні торговельні й культурні зв'язки, яку зберігають ніжинці.

Продовженням взаємин стала співпраця Благодійного фонду «Ніжен», донором якого є фірма «Сяйво», з Ніжинським міським товариством греків імені «Братів Зосимів».

У 2015 році в складі делегації товариства представники фірми відвідали Посольство Греції. За підсумками перемовин з Радником з питань економіки та торгівлі Греції в Україні Александросом Іконому надіслали пропозиції для розширення співпраці, зокрема про можливість відкриття представництва грецької компанії в Ніжині.

Важливою подією стало недавнє відвідання міста Надзвичайним і Повноважним Послом Греції в Україні Георгіосом Пукаміссасом.

Мова в неформальній обстановці йшла, зокрема, про організацію туризму з Греції на Україну до святих місць в трикутнику Київ-Чернігів-Ніжин та про відродження в місті грецької кав'ярні як центру плекання грецької культурної спадщини.

Таким чином, економічні стосунки ніжинської фірми «Сяйво» трансформуються в культурні взаємини й навіпаки.

ЗМІСТ

Програма конференції	3
Зайко Л. (Ніжин, Україна) Вітальне слово	13
Бабару Т. (Київ, Україна) Реконструкція складу чернечої братії Київського Синайського монастиря Св. Катерини та Московського Миколаївського монастиря: аналіз джерел	15
Березин С. (Одесса, Украина) Нежинские ученые и антиковеды в Новороссийском (Одесском) университете	30
Бривко М. (Київ, Україна) Биківнянський вимір грецької національної операції НКВС у Києві	41
Бричка Г. (Київ, Україна) Релігійні практики Паїсія Величковського	47
Бровко А. (Ніжин, Україна) Академік Костянтин Васильович Харлампович: історіографічний аспект	55
Гедьо А. (Київ, Україна) Соціально-правовий статус ніжинської грецької громади в контексті універсалів українських гетьманів: джерелознавчий аспект	62
Гуцало Л. (Житомир, Україна) Грецьке населення УСРР у системі соціально-політичних експериментів (1920-1930 рр.)	74
Дудка Р. (Нежин, Украина) Великий строитель (к 200-летию со дня рождения преподобного Германа Святогорского)	80
Зозуля С. (Ніжин-Київ, Україна) Формування архітектурного ансамблю грецького кварталу в Ніжині та перспективи його регенерації на сучасному етапі	84

Левченко В. (Одеса, Україна) Точки біфуркації у долі історика: фрагменти біографії Теохарія Юрійовича Теохаріді	104
Кулик Л. (Ніжин, Україна) Михайло та Григорій Артиніови – видатні архітектори ніжинського грецького роду	120
Лесик Л. (Ніжин, Україна) Взаємини ніжинського міського магістрату з ніжинською грецькою громадою у XVIII столітті	122
Макарова Л. (Київ, Україна) Духовні чинники в українсько-грецьких відносинах (з досвіду роботи Українсько-грецького центру при Свято-Ольгинській парафії)	127
Мельник В. (Київ – Вінниця, Україна) Віантійський фактор у формуванні правової культури Київської Русі (філософсько-юридичне дослідження)	131
Морозов О. (Ніжин, Україна) Колекція «Hellenica: книжкова спадщина грецької спільноти міста Ніжина» XVII-XIX ст. у фондівому зібранні Бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя ...	140
Моціяка О. (Ніжин, Україна) Грецька тема у творчості О.С.Афанасьєва-Чужбинського	146
Моціяка П. (Ніжин, Україна) З історії славетного роду Каталеїв	150
Онищенко Н. (Ніжин, Україна) Греки в Ніжині: Тернавіюти	170
Руденко Л. (Ніжин, Україна) Професор живопису Михайло Спиридонович Ерассі (1823-1898)	175
Савенко А. (Київ, Україна) Іронічний підтекст поезії К.П.Кавафіса: перекладацькі стратегії відтворення	178

Самойленко Г. (Ніжин, Україна) Роль грецької громади Ніжина у розвитку культури Ніжина	187
Сидоренко В. (Ніжин, Україна) Издательская деятельность Нежинского городского общества греков им. братьев Зосимов	194
Снеговская О. (Одесса, Украина) К вопросу о преподавании греческого языка в Императорском Новороссийском университете во второй половине XIX века ..	200
Терещенко-Кайдан Л. (Київ, Україна) Κωνσταντίνος Κορνιακός – ένας εμπόρος από το Ρεθιμνο. Εξαιρετικός Έλληνας – ευεργετής του Ουκρανικού πνευματικού πολιτισμού XVI αιώνα	207
Токарев С. (Чернігів, Україна) Представники ніжинської грецької громади у складі козацької старшини Ніжинського полку	216
Шкурко М. (Ніжин, Україна) Сучасні торговельні стосунки з Грецією на прикладі ніжинської фірми «Сяйво»	226

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Матеріали міжнародної наукової конференції

**«ГРЕЦЬКА ГРОМАДА НІЖИНА:
історія та сучасність»,**

присвяченої **360-тій** річниці універсалу
гетьмана Богдана Хмельницького, наданого
ніжинським грекам, **330-тій** річниці заснування
Ніжинського грецького братства
та **200-тій** річниці відкриття
Ніжинського грецького Олександрівського училища

Ніжин, 27 – 28 квітня 2017 р.

Відповідальна за випуск:

Лариса Зайко,

голова Ніжинського товариства греків
ім. братів Зосимів

Упорядник:

Олександр Морозов,

директор Бібліотеки ім. ак. М.О.Лавровського
Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя

*Матеріали подано в авторській редакції. За точність
викладених фактів і цитат
відповідальність несуть автори статей*

*В оздобленні обкладинки використано авторські фото
І.Борисова, люб'язно надані Київським міським товариством
греків ім. К.Іпсіланті*